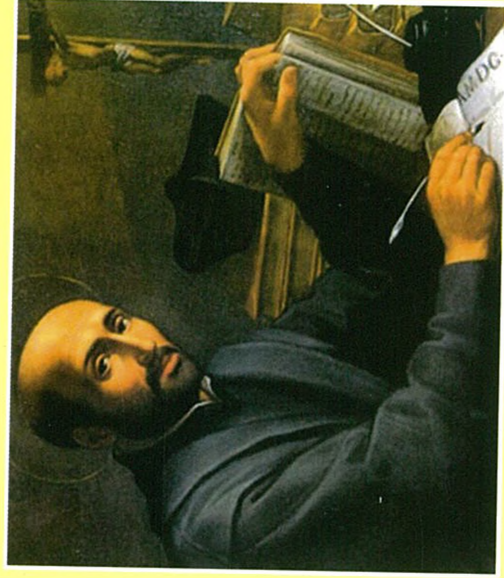

STUDIA IGNIATIANA

SAPERE
NECESSE
EST

SZENT IGNÁC
JEZSUITA
SZAKKOLLÉGIUM

Studia Iganatiana IV.
SAPERE NECESSE EST

Studia Ignatiana IV.

**SAPERE
NECESSE EST**

A Szent Ignác Jezsuita Szakkollégium
diákjainak tanulmányai

Szerkesztette:

KOCSEV BENCE

SMUK PÉTER

Budapest, 2012

A SZENT IGNÁC JEZSUITA SZAKKOLLÉGIUM
DIÁKJAINAK TANULMÁNYAI

Szerzők:

DUDÁS MÁRIA
KOCSEV BENCE
KOC SIS ESZTER
LENGYEL LEA
MELLES KRISTÓF
MIRCZIK BÁLINT
PULINKA MIHÁLY
SUBA DOROTTYA
SZÜCS LAJOS
VÁRKONYI BORBÁLA
VELKEY KRISTÓF

© szerzők 2012.

© szerkesztők 2012.

© Szent Ignác Jezsuita Szakkollégium 2012.

ISBN 978-963-89327-1-6

Kiadó: SZENT IGNÁC JEZSUITA SZAKKOLLÉGIUM
Felelős kiadó: SMUK PÉTER
Nyomdai előkészítés: CSISZÁR LÁSZLÓ
Nyomdai munkálatok: RIKKER NYOMDA

Tartalom

SZERKESZTŐI ELŐSZÓ

Benevolo lectori salutem! / 7

Előszó / 11

KOC SIS ESZTER

**Angiogenesisre ható szerek
a vesesejtes carcinomában / 13**

DUDÁS MÁRIA

**Az új budapesti
vasúti főpályaudvar / 41**

VELKEY KRISTÓF

**Tábortüzek a cserkész-
és úttörőmozgalomban / 73**

MELLES KRISTÓF

**A központi forgalomirányítás
európai összevetésben / 97**

MIRCZIK BÁLINT

„Nostra Domina Paupertas”

A szegénység fogalmának változása
a késő-középkori Angliában
a *Piers the Ploughman* című költemény
nyomán / 119

VÁRKONYI BORBÁLA

„Ubi amor, nihil deest.”

Színről színre látás és szerelem összefüggése
az *Isteni színjáték* utolsó énekében / 145

SUBA DOROTTYA

Szekvenciák és továbbélésük
a magyar népének- és népzenei
hagyományban / 169

LENGYEL LEA

Szegregációs minták
három kőbányai telepen / 185

PULINKA MIHÁLY

Kézbesítési vélelem
a fizetési meghagyásos eljárásban / 213

SZÜCS LAJOS

A jóhiszeműség
és a tisztesség követelménye
– az elv érvényesülése a munkaügyi
bíróságok gyakorlatában / 239

KOCSEV BENCE

Pillanatképek a holland társadalom
és politika világából / 269

Benevolo lectori salutem!

Sólyom László 2002-ben, a *Studia Ignatiana* sorozatunk második, *Ius et Iustitia* című kötetének előszavában a következőket írta: „*Sorozatot indítani nagy lélegzetű vállalkozás és nagy felelősség. Szomorú jel, ha néhány kötet után szárnyaszegetten megszakad, ám ha megél, könnyről könnyre értéke-sebbé válik, s összességében önálló értéket képvisel, és önálló üzenetet hordoz.*” Kiss Ulrich, Szakkollégiumunk korábbi rektora, egy másik sorozatunk első kötetének, Török Csaba Bölcsességkeresők című könyvének beköszönőjében nagyon hasonló módon fogalmaz. Emellett azt is jelzi, hogy egy könyvsorozat megalkotásához bizony szívósság és kitartó munka szükséges. Örömmel jelenthetjük be, hogy kilenc „szomorú” év után a sorozat, valóban szívós és kitartó munkával, újabb kötettel gazdagodott.

2011 őszén a Szakkollégium beköltözött a belvárosba. A tanév megnyitásakor Forrai Tamás, a Magyar Jezsuita Rendtartomány provinciálisa kiemelte, hogy a Szakkollégiumnak a jezsuita Párbeszéd Házába való beköltözésével létrejött Budapest belvárosának egyik meghatározó keresztény szellemi központja. Ebben a központban, szellemileg inspirálóbb környezetben kezdtük meg az idei tanév elején a képzési rendszerünk újdonságaként jelentkező tutorális képzést is, amelynek keretében ezek a tanulmányok is megszülettek. Ezzel a kötettel tehát szakmai és tudományos értelemben is beköltöztünk, s mint ilyen, ez a munka egyben az újonnan felismert szellemi kötelességünk produktuma is.

Az újabb kötet jelentőségének legalább két irányát tudjuk megjelölni. Egyfelől makroszinten, a szélesebb értelemben vett tudományos mezőben, azaz egy – hogy a Szakkollégiumi Charta fogalmi készletével éljünk – külső fórumon is újabb életjelet adtunk magunkról, jelezve egyúttal azt is, hogy a „Szentignác” tudományos szempontból továbbra is jelentős po-

tenciállal rendelkezik. Másfelől pedig mikroszinten, a Szakkollégium belső szellemi produktumai között is sikerült egy újabb és komolyabb munkával jelentkezni. A kötet azonban maga teljességében csak akkor nyeri el a megfelelő helyét a makro-, illetve mikroszintű szellemi közegében, ha megfelelő szimbolikus aurával ruházzák, ruházzuk fel. Másként fogalmazva: amennyiben presztízsértéke lesz annak, ha valaki a kötetben publikálhat. Reméljük, hogy az objektív tudományosság kritériumai mellett ennek már idén is megfeleltünk, s ez a jövőben is így marad.

A kötet különös értéke, hogy – Maurice Halbwachs francia filozófus-szociológust idézve – kollektív produktum, s mint ilyen, szerzői ezzel a teljesítményükkel egyértelműen befolyásolják, hovatovább meghatározzák a Szakkollégium szellemi emlékezetét. J.W. Becker, kortárs holland szociológus egy érdekes cikkében kifejti, hogy a 19. századi Hollandiában az új gondolatok és a progresszív szellemi impulzusok az ország belsejében leginkább a nagy folyók környékén terjedtek el, hiszen csak a folyók mentén voltak hajósok, akik ezeket terjesztették. Azt reméljük, hogy a kötet szerzői is olyan hajósok, akik nem csak ebben a kötetben, hanem később is új és értékes gondolatokat terjesztenek majd. S nem csak a „nagy folyók” mentén.

Ahogy az a tartalomjegyzéket végigfutva is kitűnik, tematikailag erős diverzitást mutató tanulmányokkal van dolgunk. Eddig ilyen kompillációval még nem próbálkoztunk, hiszen a sorozatban eddig csak tematikus kötetek jelentek meg, azonban reméljük, hogy a kísérletünk fogadtatása pozitív lesz. Egyben azt is reméljük, hogy olvasás közben felsejlik valami az eredeti célunkból is, és sikerül észrevenni azt, amit – s ezzel persze nem kívánjuk korlátozni az Olvasó autonómiáját – láttatni szeretnénk: az értékeket és szépséget a sokféleségben. Annak eldöntését pedig, hogy mennyiben képvisel önálló értéket, s hogy mennyiben hordoz önálló üzenetet a kötet, remélve, hogy nem okozunk csalódást, az Olvasóra bízunk.

Végül pedig köszönet illeti azokat, akik a kötet megjelenését valamilyen formában elősegítették. A kiadvány megje-

lenésében nyújtott hathatós segítségéért kiemelt köszönet illeti Smuk Pétert, a Szakkollégium rektorát, aki ismét felkarolta a Studia Ignatia-sorozatot, s a tutorális képzés beindításával megteremtette azokat a kereteket a Szakkollégium tanulmányi rendszerében, amik a kötet létrejöttét nagyban segítették. Emellett inspiráló ötleteivel és javaslataival nagyban hozzájárult a kötet minél színvonalasabb megjelenéséhez. Továbbá köszönet Dömötör Erzsébet szakkollégiumi titkárnak, aki a tutorális képzésben részt vevők munkáját koordinálta, s a tanulmányok rendezésében segédkezett.

Végül, de nem utolsó sorban komoly hiba lenne megfeledkezni a kötet tudományos és szakmai kontrollját végző tutorokról, akik az egyes tanulmányok szakmai lektorálásában közreműködtek, s akiknek ezúton is köszönetet mondunk.

O.A.M.D.G.

BUDAPEST, 2012 TAVASZÁN

KOCSEV BENCE

Előszó

A *Studia Ignatiana* 4. kötetét tizenhárom szerző nyolc tudományterületet érintő tanulmánya gazdagítja. A fiatal tudósok műveit lapozgatva Eötvös Loránd sorait ajánlom a Tisztelt Olvasó figyelmébe: „*Világunk és sorsunk formálásában meghatározó szerepet játszik a tudomány, mert a tudomány az ismeretlenben való tájékozódás stratégiája.*”

A kötet bizonyítja, a *Szent Ignác Szakkollégium* hivatása a tudományon keresztül történő nevelés, a tudomány megújító művelésére való felkészítés, azaz olyan szakemberek motiválása, akikre jellemző a tárgyra koncentráció, kérdezni tudó valóságtisztelet, a vitázó képesség, a kritikai tartás, az összefüggésekben, ellentétes lehetőségekben való gondolkodás, tehát minden tudományosság lényege: a gondolkodni merő belső függetlenség.

A Szakkollégium ragaszkodik ahhoz, hogy hallgatóinak ne csak ismereteket nyújtson, hanem nevelje is őket: emberségre, felelősségtudatra, egymás elfogadására és megbecsülésére. Hazaszeretetre is. Nem üres beszéddel, hanem erős, megtartó tapasztalatokkal. Akkor majd észreveszik, hogy a szülőföldhöz, anyanyelvhez, nemzethez való hűség nemcsak adósság, amellyel másoknak tartozunk, hanem felhajtó erő is.

A szakkollégiumi polgár természete szerint közösségi lény, aki hallgatólagosan egyetért a közösségi működés két alappillérével: az igazság közös vizsgálat során derül ki, nem egyéni kinyilatkoztatás révén, és a közösség közös értékekre és együttes felelősségre épül. A szakkollégiumi közösség négy alapvető közös értéke a szeretet, a bölcsesség elismerése, az igazság fontossága és az egyéni kiteljesedés kölcsönösen elismert célja. Az egyének a közösség számára végzett önkéntes munka és az általuk birtokolt szellemi javak megosztása révén válnak valóban jezsuita szellemiségű polgárrá!

A kötet bizonyítja azt is, hogy a *Szent Ignác Szakkollégium*

hallgatóinak nagybetűs értelmiségivé válásához felhalmozott tudást, jó emberi és szakmai kapcsolatokat és olyan inspiráló szellemi közeget tud nyújtani, amit – meggyőződésem szerint – semmilyen más szervezet, közösség vagy társadalmi képződmény nem képes pótolni.

Az, hogy a Szakkollégium diákjaiból mennyire hivatott pedagógusok, felkészült mérnökök, milyen alapos jogászok, milyen fogékony szociológusok vagy mennyire innovatív kutatók lesznek, az a hallgatókon, az elszántságukon, szorgalmukon és érdeklődésükön, no meg tanáraikkal való együttműködési készségükön múlik.

Platón az *Állam* című könyvében – Szókratészt megidézve – az emberi lélek három részéről ír. A vágyak és az értelem mellett van egy harmadik, a *thymosz*, amely a mások általi elismerést, a megbecsülést és az önbecsülést foglalja magában. Valójában vágyunk mások megbecsülésére, és ez a forrása önbecsülésünknek, de „*vannak helyzetek, melyekben fáradságunk jutalma azon meggyőződésünk, hogy kötelességünket teljesítettük...*” szól Eötvös Loránd szava. Ezt ajánlom a fiatal szerzők figyelmébe!

KLINGHAMMER ISTVÁN

KOCSIS ESZTER

Angiogenesisre ható szerek a vesesejtes carcinomában

Abstract

The present study is to offer a summary of current angiogenesis targeted medical treatment strategies for unresectable renal cell carcinoma (RCC). RCC, a surgically incurable condition resistant to chemo- and radiotherapy is the most frequent kidney cancer type. Recent advances in molecular targeted biological therapy are promising: drugs designed to impair angiogenesis have proved to improve the progression free survival of RCC. These drugs are designed to inhibit angiogenesis. Orally administered multikinase inhibitors sunitinib and sorafenib are compared in this article, in terms of efficacy, safety, side effects and toxicity based on recent literature. Furthermore, mTOR (mammalian target of rapamycin) inhibitors, such as temsirolimus and everolimus are also examined which are used for salvage therapy.

Rövidítések jegyzéke

ANG2	angiopoetin 2	PDGF	vérlemezkefüggő növekedési faktor
BHD	Birt-Hogg-Dubbe	PDK1	foszfinozimid-függő kináz 1
EGF	epidermális növekedési faktor	PFS	progressziómentes túlélés
FDA	Amerikai Élelmiszer- és Gyógyszerügyi Hivatal	PI3K	foszfatidilinozitol 3'-kináz
FGF	fibroblaszt növekedési faktor	pVHL	von Hippel-Lindau tumor szupresszor fehérje
GDP	guanozin-difoszfát	RCC	vesesejtes carcinoma
GTP	guanozin-trifoszfát	TAF	tumor angiogenikus faktor
HIF-1 α	hipoxia indukálta faktor 1 α	TGF β	transzformáló növekedési faktor β
IMN	intusszuszeptív mikrovaszkuláris növekedés	TKI	tirozinkináz-gátló
mRCC	előrehaladott vesesejtes carc.	TNF α	tumor nekrozis faktor α
mTOR	mammalian target of rapamic.	VEGF	vaszkuláris endoteliális növekedési faktor
NOS	nitrogén-monoxid szintáz		
OS	teljes túlélés		

1. Bevezetés

Mindennek a növekedéséhez táplálékra van szükség. Ha a táplálék forrását gátoljuk, vagy a táplálékot valamilyen módon megvonjuk, akkor a növekedés megáll. Így tehát, ha a daganatot körülölelő oxigén- és tápanyagellátást biztosító vérellátást blokkoljuk, akkor a tumornövekedés megállásával vagy visszaesésével számolhatunk. A legegyszerűbben talán így lehetne megfogalmazni az antiangiogenikus terápia lényegét.

A daganatokat kísérő érképződés, orvosi nyelven angiogenesis jelenségének megismeréséhez igen mélyreható molekulárbiológiai és genetikai kutatások eredményei vezettek. Az onkológián belül már látjuk, hogy egy új dimenziót nyitottak meg: a célzott terápia lehetőségét. A molekuláris patológia eszköztárával a személyre szabott terápia a daganatos betegek számára hatékonyabb, és talán testileg és lelkileg is tolerálhatóbb segítséget nyújthat. A betegség eredetét, már a sejtek, vagy akár a gének szintjén is lehet vizsgálni. Ezek az információk előre jelezhetik, hogy mely kezelési mód lesz a leghatásosabb a beteg számára, és ezzel felesleges kezelések terhétől kímélhetjük meg a szervezetét.

2011 novemberében, közel egy hetet töltöttem el a Pécsi Onkológiai Intézetben. Elsősorban arra voltam kíváncsi, hogy az onkológiának ez az új területe, az úgynevezett célzott terápia – amelyről még a tankönyvekben is csak részleteiben olvashatunk – hol tart a klinikai gyakorlatban. Érdekelt, hogy az onkológiában a személyre szabott gyógyítás az elméleti síkon túl is működik-e ma Magyarországon.

Gyógyszerészi szemmel mindenekelőtt azoknak a daganattípusoknak a kezelésére próbáltam figyelni, ahol elsősorban az angiogenesis gátlás dominált. A klinikai tapasztalataim egyértelműen azt igazolták, hogy az előrehaladott vesedaganatok kezelésében szinte kizárólagos szerepet tölt be a célzott terápiás módszer.

Egy rövid általános angiogenesisről írott bevezető után dolgozatomban éppen ezért elsősorban a vesesejtes carcinómában alkalmazott célzott terápiás szereket szeretném részletezni.

2. Az angiogenesis

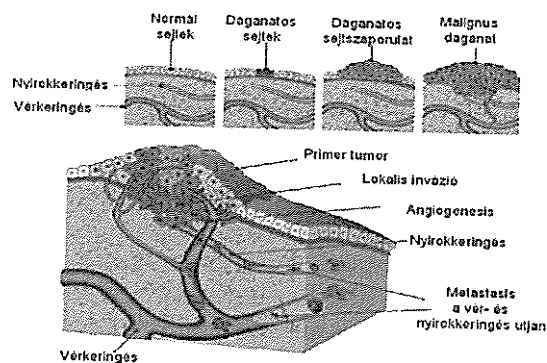
A szervezetünk szinte minden szövetét átszövi az érhalózat. Ez a bonyolult rendszer számos funkciót lát el. Vérérek szállítják a különböző tápanyagokat, oxigént, hogy a szövetek szükségleteit kielégítsék. Szerepet játszanak a szervezet védekezésében, fenntartják a belső homeostasiszt, és elszállítják a sejtekben keletkezett különböző bomlástermékeket.

Az embrionális fejlődés korai stádiumában az erek *de novo* alakulnak ki angioblast sejtek felhasználásával. Ezt a folyamatot nevezzük vasculogenesisnek. Az angiogenesis alatt pedig már a jelenlévő véredényekből kiinduló érképződést értjük. Fiziológiás angiogenesis folyamatnak tekinthető az embriogenesis, a sebgyógyulás vagy valamely szövet regenerációja (pl. menstruációs ciklus) során keletkező új erek képződése. Patológiás angiogenesisről beszélünk ischemiás állapotoknál, gyulladással járó folyamatokat kísérő vascularizációkor, illetve a tumorok növekedésekor keletkező új érképződéskor. A továbbiakban kizárólag a tumoros sejtek növekedését kísérő angiogenesiset fogom tárgyalni. Az új erek nemcsak a növekedő daganat oxigén- és tápanyagellátását hivatottak biztosítani, hanem átjárót képezhetnek a rákos sejteknek a szervezet más-más pontjai felé, így teret engedve a metastasisnak.¹

Az 1. ábrán jól nyomonkövethető a rák kialakulása sejtszinten. A rosszindulatú daganat képződése mindig többlépcsős folyamat eredménye, mely legtöbbször egyetlen sejtől indul ki. A folyamathoz nem elegendő egyetlen génhiba, több génváltozásra van szükség, hogy növekedése elinduljon. Miután a tumor átlépte a bazális membránt, három fontos folyamat veszi kezdetét. A tumor először megtámadja a környező szöveteket, ez az ún. invazív folyamat, aminek eredményeképpen alakul ki a primer tumor. Továbbá új vérerek alakulnak ki, ezt nevezzük neoangiogenesisnek, és végül a

¹ Davis DW, Herbst RS, Abbruzzese JL (2008): Antiangiogenic Cancer Therapy. In: Naumov GN, Folkman J, editors. Strategies to Prolong the Nonangiogenic Dormant State of Human Cancer. USA Taylor & Francis Group, p. 3–16.

legrosszabb esetben a metastasis folyamata során a daganatból származó sejtek kerülnek a vér- vagy nyirokkeringésbe, így jutnak el a szervezet más részeire, ahol megtelepednek, és új daganatot, áttétet hoznak létre.²

1. ábra: Tumornövekedés és a velejáró új érképződés

(Cancer Council Victoria [online]. 2011 July 31 [cited 2011 Dec 5]; available from: http://www.cancervic.org.au/about-cancer/what_is_cancer)

2.1. A tumor-indukált neoangiogenesis és az érképződés egyéb lehetőségei

Az 1970-es évek elején Judah Folkmann által indított kutatások azt bizonyították, hogy 1–2 mm-nél nagyobb tumorszövet keletkezése vascularizációt indít el.³ A vascularizáció legismertebb formáját hívjuk tumor-indukált neoangiogenesisnek. Angiogén citokinek stimulálásának hatására, a daganatot körülvevő erek proliferációja következtében új kapilláris-bimbók keletkeznek. A periciták a meglévő pericitarétg-ből vándorolnak az új érszakaszok felé. A folyamat molekuláris hátterében elsősorban a tumorsejtek által termelt VEGF

² Cancer Council Victoria [online]. 2011 July 31 [cited 2011 Dec 5]; available from: http://www.cancervic.org.au/about-cancer/what_is_cancer.

³ Raftopoulos M. Bloodlines. Nature Reviews Cancer. 2006 April: 10–11.

áll. Angiogén stimulus hatására az erek permeabilitása megnő, feneztrációk alakulnak ki, és megkezdődik az endothélsejtek átrendeződése, az adhéziós fehérjék megváltozása és végül a bazális membrán strukturális fizikai szerkezetének átalakulása. A nagy és bonyolult átalakulás hátterében számos molekula vesz részt. Az endothélsejtek által szekretált proteázok, metalloproteázok, plazminogén-aktivátorok a bazális membrán szerkezeti átalakításában vesznek részt. A VEGF mellett más citokinek is képesek az angiogén stimulus kialakítására: TGF- β , TNF- α , FGF, PDGF.

A későbbi érpatológiás kutatások tovább finomították a Folkmann-féle elméletet. Fény derült arra, hogy a daganatok ér-ellátása komplex folyamat, és a tumor-indukált neoangiogenesis csak az egyik lehetséges, de nem az egyetlen formája a vascularizációnak. Kutatások eredményeképpen még ötféle mechanizmust sikerült leírni: posztnatális vasculogenesis, érinorporációt, intussuszceptív mikrovaszkuláris növekedést (IMN), glomeruloid angiogenesis, vasculogén mimikrit. Ezek a folyamatok azonban nem teljesen függetlenek egymástól, mégis a különböző daganattípusoknál egyik-másik nagyobb mértékben mehet végbe. Ennek a hatféle mechanizmusnak az ismerete nagy előrelépést jelentett a célzott antiangiogénikus daganatterápiában.⁴

2.2. A tumor-indukált neoangiogenesis molekuláris szabályozása

Mivel a daganatok legfőbb jellegzetessége a kontrollálatlan sejtosztódás, így nyilvánvalóan olyan jelátvivő utak fognak fokozottan működni, melyek a sejtek proliferációját serkentik, illetve az apoptózist gátolják és így a sejtek túlélését biztosítják. A daganatoknál elsősorban két jelátviteli útvonal felelős ezekért a mechanizmusokért: a RAS-útvonal a sejtproliferáció serkentéséért, a PI3K (foszfatidilinozitol-3'-kináz-út)

⁴ Tímár J, Paku S, Tóvári J, Döme (2006). Az antivaszkuláris terápia elvi alapjai. Magyar Onkológia, 50:141–151.

útvonal pedig a sejtek túléléséért felel. Mindkét útvonal számára az aktiváló jel a tirozin-kináz receptoroktól származik. A tumor által fokozottan termelt angiogén citokinek, elsősorban a VEGF és a PDGF, ezeken a receptorokon fejtik ki angiogénikus hatásukat.⁵ A VEGF és PDGF kórosan magas plazmakoncentrációjáért sok esetben a hipoxiás állapot is felelőssé tehető. Hipoxiás állapot akkor lép fel, amikor a tumorszövet növekedéséből adódóan a már létező érhálózat vérellátása nem képes kielégíteni a daganatos szövetek oxigén- és táplálékigényét és felborul az oxigénhomeosztázis szabályozása. Az oxigén körülbelül 70 mikrométer, egyéb tápanyagok 200–250 mikrométer távolságig képesek diffundálni erek nélkül. Ekkor egy automatikus szabályozási rendszer, az úgynevezett hipoxia-jelpálya igyekszik az oxigénhomeosztázis helyreállítására, egyensúlyt teremteni az oxigénellátás és -fogyasztás között.^{6,7}

Ezek a jelátviteli utak szolgálnak az antiangiogénikus terápia célpontjaiul. Általánosságban megállapítható, hogy a terápiás hatás elsősorban a proliferáció, az apoptózis, és az érképződés szabályozásán keresztül, a tumorképződés folyamatában részt vevő transzmembrán tirozin-kináz receptorokon jön létre direkt vagy indirekt módon.⁸

3. A vesesejtes carcinoma

3.1. Epidemiológia, etiológia

Az összes felnőttkori malignitás 3%-át teszi ki a vesedaganat, amely egyben az urológiai daganatok között a harmadik leggyakoribb. A vesesejtes daganat (renal cell cancer, RCC) a

⁵ Mandl J, Machovich R (2007): Orvosi patobiokémia In: Buday L, editor. A jelátvitel patobiokémiája. Budapest: Medicina Könyvkiadó, p. 75–93.

⁶ Kopper L, Tímár J (2007): Molekuláris Onkológia. Budapest: Semmelweis Kiadó.

⁷ Vincenti V, Cassano C, Rocchi M, Persico G (1996): Assignment of the Vascular Endothelial Growth Factor Gene to Human Chromosome 6p21.3. *Circulation*, 93: 1493–1495.

⁸ Láng I, Hittre (2008): Molekulárisan célzott biológiai terápia a szolid tumorkok kezelésében II. *LAM*, 18: 17–21.

vese proximális tubulusainak hámjából eredő leggyakoribb vesedaganattípus. Európában az 1990-es évekig fokozatosan nőtt a vesesejtes rák mortalitása, azonban az utóbbi tíz évben sok országban, elsősorban Skandináviában és más nyugat-európai országokban csökkent, vagy nem mutattak ki jelentősebb változást. Ez elsősorban annak köszönhető, hogy ugyanabban az időben jelentősen csökkent az aktív és passzív dohányosok száma Európában. A mortalitási ráta 100 000 fős populációra vonatkoztatva férfiak körében 4,8-ről (1990–1994 között mért adat) 4,1-re csökkent (2000–2004 között mért adat). Ugyanebben az időben mért adatok alapján a nők esetében 2,1-ről, 1,8-ra esett a mutató.⁹

Hazánkban ez a csökkenés sajnos nem állapítható meg. Míg Európában a fent említett adatokat kapták, addig hazánkban 100 000 lakosra vetítve 9,5 férfi, és 3 nő halálesetét észlelték. Férfiak körében kétszer gyakoribb a betegség, mint nőknél és általában az életkor hatodik-hetedik évtizedében manifesztálódik. Fiatal korban elsősorban genetikai hajlam esetén fordul elő. Hazánkban évente 2000–2200 új vesedaganatot regisztrálnak, és 7–800 ebből az okból bekövetkező halálesetet regisztrálnak évente. Magyarországon az incidencia a harmadik a Föld összes országa közül.

A vesedaganatoknál két csoportra oszthatjuk a hajlamossító tényezőket: környezeti ártalmakra és örökletes genetikai elváltozásokra. A dohányzás az egyik legjelentősebb rizikófaktor. A dohányosok körében kétszer gyakoribb az előfordulás valószínűsége, mint a nem dohányzóknál. A daganatok egyharmada megelőzhető lenne a dohányzás abbahagyásával. További rizikótényezők lehetnek: obesitas (különösen nőknél), magas vérnyomás, és egyes anyagok, mint például az azbeszt, nehézfémek, benzin és petróleumszarmazékok. Ugyanakkor a zsír- és fehérjedús táplálékot fogyasztók is nagyobb számban betegednek meg.¹⁰

⁹ Medscape reference [online]. 2011 Aug 15 [cited 2011 Nov 23]; available from: <http://emedicine.medscape.com/article/281340-overview>.

¹⁰ Kásler M. (2011): Az onkológia alapjai. In: Kolozsy Z., Buzogány I., Ágoston P., editors. A vese, a veseüreg rendszer és az ureter daganatai. Budapest: Medicina könyvkiadó, p. 559–579.

3.2. Vesedaganatok patológiája

A vesesejtes carcinoma, a rosszindulatú vesedaganatok leggyakoribb típusa és a vesedaganatok közel 80–85%-át teszi ki. Legfőbb szövettani sajátossága, hogy a vese proximális tubulusaiból ered. Leggyakrabban sporadikus előfordulású, és mindössze 4% a familiáris megjelenés. Mindkét forma a hármaskromoszóma rövid karjának a megváltozásával függ össze.

A vesedaganat egy másik, jóval ritkábban előforduló formája a vesemedencéből kiinduló tranzicionális (előrehaladott sejtes) daganattípus, mely 10–15%-os előfordulási arányt mutat a vesedaganatok körében. Tulajdonságai és kezelése legjobban a hólyagtumorkéhoz hasonlít.

A Wilms-tumor gyermekkorban előforduló vesedaganattípus, mely a vesedaganatok 5–6%-át teszi ki.

A legritkábban előforduló típus pedig a vesesarcoma, amely kevesebb, mint 1%-os előfordulást mutat. Ebben az esetben a vesét körülvevő kötőszövetből indul ki a kontrollálatlan sejtburjánzás.

3.3. Vesedaganat által okozott tünetek

A vesedaganat elhelyezkedéséből adódóan nehezen érezhető és ezért nagyon sokáig tünetmentes marad. A legrosszabb esetben már csak az áttétek okoznak panaszt.

Első tünetként leggyakrabban a vérértelmezés jelentkezik. Ez annak a jele, hogy a daganat betört a vesemedencébe. Legtöbbször azonban nem erre a tünetre lesznek figyelmesek, hanem a hosszantartó, deréktáji fájdalom miatt jelentkeznek az orvosnál, ugyanis a növekvő daganat nyomja a környező szöveteket. A vérértelmezés és a deréktáji fájdalom mellett még jól megfigyelhető tünet a hasüregben tapintható kóros terime. Ezt a három tünetet a klasszikus triász-ként is emlegetik.

Mint minden daganat, a vesedaganat is okoz szisztémás tüneteket, ugyanis a szervezet homeosztázisa ekkor felborul. Ennek következménye egyes anyagok fokozott termelődése

lesz: többek között D-vitamin, renin, angiotenzin, erythropoetin, prosztaglandinok keletkeznek. Így a leggyakoribb szisztémás mellékhatások között említhetjük a lázat, a súlyvesztést, a magasvérnyomást, éjszakai izzadást, bőrijelenségeket.

A betegek 20–30%-ánál csak a metastasisok megjelenése okoz tüneteket és ezek is sokszor csak későn mutatkoznak. A leggyakoribb a tüdőáttét, ahol csak előrehaladott állapotban jelentkezik véres köpet. Olykor a légutak beszűkülnek, tüdővizenyő alakulhat ki, a légutak kompressziója pedig nehéz légzést válthat ki. Egy másik gyakori áttét a májra terjedhet ki, melynek megnagyobbodása a jobb bordaív alatti fájdalmat kelthet. A legtöbb tünetet okozó metastasis a csontokat és a központi idegrendszert érinti. A csontmetastasis is hamar okoz panaszokat: erős fájdalom, megduzzadt ízületek és patológiás törések formájában.¹¹

3.4. A vesesejtes carcinoma kezelése

A vesedaganatok közül a világossejtes veserák a leggyakoribb előfordulású, és a legtöbb klinikai vizsgálat is erre a hisztológiai típusra terjed ki. A továbbiakban ezért a terápiás protokollok elsősorban a világossejtes vesedaganatra vonatkoznak. Mai ismereteink alapján a vesedaganatok kezelésében az egyetlen kuratív kezelési mód a sebészi beavatkozás. A gyógyszeres kezelés ennek csak kiegészítője lehet, illetve a palliatív kezelés egyik lehetséges módja.

3.4.1. Sebészi kezelés

A vesedaganatoknál a sebészi kezelésnek alapvetően két módja lehetséges: a radikális nephrectomia és a parciális veseresectio.

A vesék sebészileg nehezen megközelíthető helyen, mélyen a hasüregben, a hashártyán kívül helyezkednek el a szerve-

¹¹ Szendrői A. (2009): A vesesejtes rák prognosztikai faktorai (doktori értekezés) Semmelweis Egyetem Klinikai Orvostudományok Doktori Iskola.

zetben. Korábban nagy hasi metszésre volt szükség és az izomsérülés szinte elkerülhetetlen volt. A technika rohamos fejlődésével a nyílt feltárás mellett megjelent az úgynevezett laparoszko-pos műtéti eljárás is. A laparoszko-pos eljárások nagy előnye, hogy nincs szükség a hasüreg nyílt feltárására, hanem kisebb lyukakon juttatják be a vékony, hosszú műszereket, és egy szintén vékony kamera segít az operáló orvosnak. Az izomszövetet kevésbé károsítják ezek a műszerek, illetve esztétikai szempontból is sokkal előnyösebb a laparoszko-pos műtét.

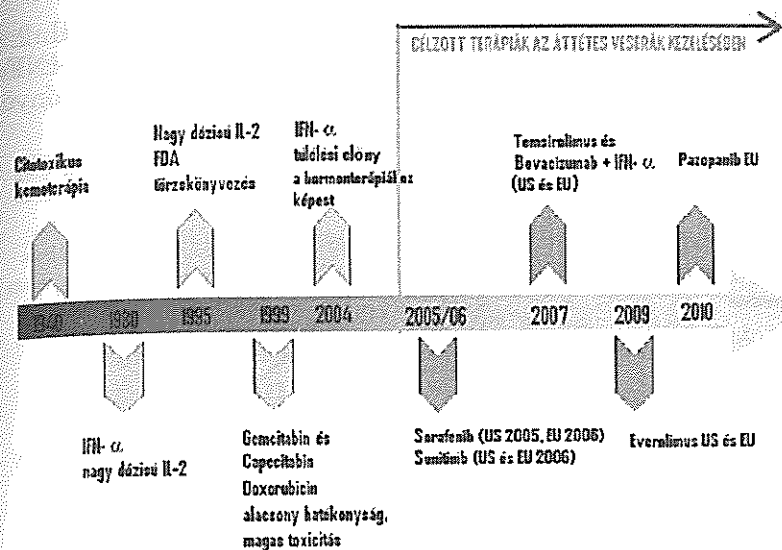
3.4.2. Nem sebészi kezelés

3.4.2.1. Sugárkezelés

A sugárterápiát már szinte egyáltalán nem alkalmazzák primer vesedaganatoknál, mivel a klinikai vizsgálatok nem tudták egyértelműen bizonyítani jótékony hatását. Egyes gyorsan kialakult áttéteknél (pl. agy-, csontáttét) előfordulhat azonban, hogy nagy dózisú sugárkezelésben részesül a beteg.

3.4.2.2. Gyógyszeres kezelés

Egészen a múlt század végéig a kemoterápia uralta a veserák kezelését. Az 1990-es években kezdődött az immunterápia korszaka, majd 2005 decembere jelentett egy újabb áttörést, mikor is az FDA a célzott terápia-közül elsőként törzskönyvezte a sorafenibet áttétes veserák kezelésében. A törzskönyvezés alapja a TARGET study volt, mely az első evidenciát jelentette, hogy a célzott terápia-k hatások veserák kezelésében. 2010 végére már hat célzott terápia-t regisztráltak az áttétes veserák kezelésére. Az elkövetkező években várható, hogy újabb vegyületeket fognak befogadni, így még tovább bővül a paletta, amiből választani lehet majd. (2. ábra)

2. ábra: A vesesejtes carcinoma terápia-jának kronológiája

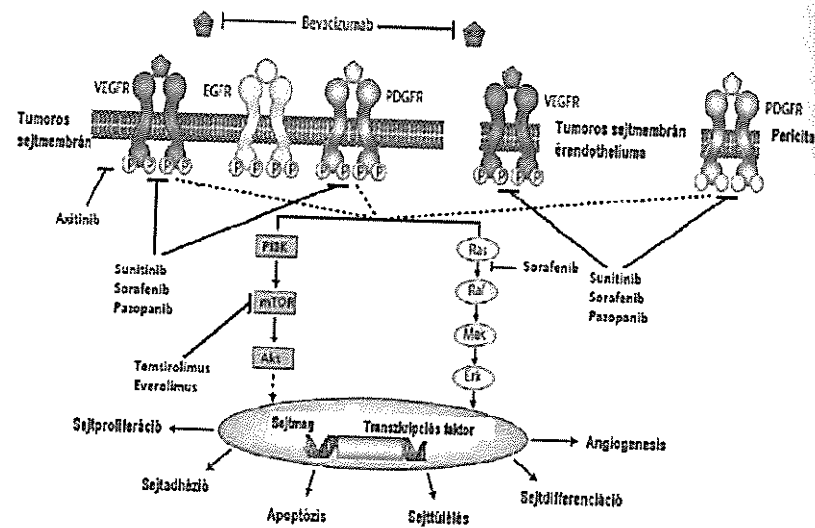
(Coppin C, Porzsolt F, Awa A, Kumpf J. Immunotherapy for advanced renal cell cancer. Cochrane Database Syst Rev. 2005 Jan 25;(1): CD001425. Costa LJ, Drabkin HA (2007) Renal cell carcinoma: new developments in molecular biology and potential for targeted therapies. Oncologist,12: 1404-15.

Hutson TE (2011) Targeted therapies for the Treatment of metastatic renal cell carcinoma: clinical evidence. The Oncologist, 16: 15.)

A kemoterápia nem hozott jelentős eredményeket a gyógyulásban, így ma már teljesen visszaszorult az alkalmazása, illetve csak kombinációban fordul elő. IFN α -val vagy IL-2-vel végzett citokin-terápiáknál a remissziós ráta 10 és 20% között mozgott (IFN: 12%, IL-2: 10–15%). Ezek kombinációja, valamivel jobb eredményt (18, 6%-os remissziós ráta) mutatott a monoterápiához képest, de a túlélést nem növelte meg, és mellette rengeteg mellékhatást okozott. Az immunterápia azonban még most sem szorult ki teljesen a gyakorlatból. Elsősorban a nephrectomizált, jó általános állapotú, és csak tüdőáttétes betegek körében jelent hasznot.

Végeztek vizsgálatokat kemoterápiás és immunterápiás sze-

rek kombinációival is. A leghatásosabbnak az $\text{INF}\alpha$ + IL-2 + 5-FU (5-fluorouracil) kombináció, ill. a vinblastin + $\text{INF}\alpha$ kombináció bizonyult. Mindkettő remissziós rátája előnyösebb az egyedüli immunterápiánál.

3. ábra: Az antiangiogénikus szerek hatásmódja

(S. Boehm, C. Rothermundt, D. Hess, M. Joerger (2010): Antiangiogenic drugs in oncology: A focus on drug safety and the elderly. Gerontology, 56: 304.)

2005 óta az áttétes vesesejtes daganat kezelési palettája jelentősen megváltozott. Nemcsak hogy új szerek jelentek meg, hanem egy teljesen új terület, a biológiai target terápia nyert teret ebben a daganattípusban, és egyelőre úgy tűnik, hogy kizárólag ennek van terápiás ereje vesedaganatoknál. Az erősen vascularizált vesénél az antiangiogénikus terápiának hatásmechanizmus alapján három lehetséges módja van (3. ábra): (1) VEGF-et direkt blokkoló monoklonális antitestek alkalmazása (bevacizumab), (2) a VEGF indirekt módon történő gátlása, azaz a tirozin-kináz gátlók (tyrosine kinase inhibitor, TKI) (sunitinib, sorafenib, pazopanib) al-

kalmazása, és végül (3) az mTOR jelátviteli út gátlása (temsirolimus, everolimus).

4. Antiangiogénikus terápia előrehaladott vesesejtes carcinomában

4.1. Az előrehaladott vesesejtes carcinomában alkalmazott terápiás készítmények vizsgálati eredményei

Sorafenib

A sorafenib egy orálisan alkalmazott multikináz-gátló szer, amely a RAS jelátviteli út, és az angiogenezisben két legjelentősebb receptor, a VEGF és PDGF gátlásával fejt ki antiangiogénikus hatását. A sorafenibet 2005 decemberében fogadta el az FDA nem sokkal később, 2006 júliusában az EMA (European Medicines Agency) is törzskönyvezte az új target-készítményt, mint előrehaladott vesesejtes carcinoma citokinrefrakter, illetve citokinkezelésre alkalmatlan betegek kezelésére szolgáló készítményt.

A döntő vizsgálat, amely a sorafenib jóváhagyásához vezetett, a TARGET volt (1. táblázat), melybe 903 beteget vontak be. A beválasztási kritériumokat a Memorial Sloan-Kettering Cancer Center (MSKCC, Amerikai Egyesült Államok) határozta meg. A betegek 400 mg sorafenibet kaptak orálisan kétszer egy nap ($n=452$) vagy ugyanígy placebo ($n=452$), az első 24 hétben 6 hetes, majd 8 hetes ciklusokban addig, amíg a betegség nem progrediált, vagy a beteg önként nem lépett ki a vizsgálatból. A vizsgálat során a cross over megengedett volt, azaz a placebokaron progrediáló betegek sorafenibkezelést kaphattak. A progressziómentes túlélés (PFS, progression-free survival) a sorafenibvel (5,5 hónap) jelentősen jobb értékeket adott, mint a placeboval kezelt betegeké (2,8 hónap). Az elsődleges végpont a teljes túlélés (OS, overall sur-

vival) volt. Az OS eredménye a sorafenib-karon 17,8 hónapot, placebo-karon pedig 14,3 hónapot mutatott, tehát szignifikáns különbség tapasztalható.¹²

1. táblázat: Nemzetközi ajánlás alapján elfogadott hatóanyagok klinikai vizsgálatainak eredményei vesesejtes carcinómában

Hatóanyag	Kezelési vonal	Target hatás-mech.	Vizsgálati szerek	Eset-szám	Medián PFS (hó)	Medián OS (hó)
Sorafenib	Másodvonal	TKI	Sorafenib vs. Placebo	903	5,5 vs. 2,8 p<0,001	17,8 vs. 14,3 p=0,029
Sunitinib	Első vonal	TKI	Sunitinib vs IFN α	750	11,0 vs. 5,0 p<0,001	26,4 vs. 21,8 p=0,051
Pazopanib	Első és Másodvonal	TKI	Pazopanib vs Placebo	435	9,2 vs. 4,2 p<0,0001	22,9 vs. 20,5
Temsirolimus	Első vonal	mTOR	Temsirolimus vs IFN α vs Temsirolimus + IFN α vs	626	5,5 vs. 3,1 vs. 4,7 p<0,001	10,9 vs. 7,3 vs. 8,4 p=0,008
Everolimus	Másodvonal	mTOR	Everolimus vs Placebo	416	4,0 vs. 1,9 p<0,0001	14,8 vs. 14,4
Bevacizumab + IFN α	Első és Másodvonal	VEGF	Bev.+IFN α vs Placebo IFN α	649	10,2 vs. 5,4 <0,0001	23,3 vs. 21,3 p=0,129
Bevacizumab + IFN α (US: CALGB)	Első vonal	VEGF	Bev. + IFN α vs IFN α	732	8,4 vs. 4,9 p<0,000	18,3 vs. 17,4 p=0,097

(PFS= progressziómentes túlélés; OS= teljes túlélés; TKI= tirozinkináz-gátló; Bev.= Bevacizumab; IFN α = interferon- α ; mTOR= mammalian target of rapamycin)

¹² *Hutson TE (2011): Targeted therapies for the Treatment of metastatic renal cell carcinoma: clinical evidence. The Oncologist, 16: 14–22.*

A leggyakoribb mellékhatások között szerepelt a hasmenés (6,2%), a bőrön jelentkező erithémás kiütés (6,2%) és a kéz-láb szindróma (11,3%). A kéz-láb szindróma a kéz és a láb feldagadásának a tünete. A mellékhatás általában a végtagok fokozott érzékenységgel kezdődik, amit kipirosodás követ. Gyakran szúró érzés vagy érzéketlenség előzi meg a tüneteket.¹³

A sorafenibet citokinrefrakter, illetve citokinkezelésre alkalmatlan, előrehaladott világossejtes vesedaganatos betegek kezelésére törzskönyvezték másodvonalbeli szerként. Jelenleg Magyarországon is a finanszírozási protokoll palettáján másodvonalbeli szerként szerepel. A betegek ingyen juthatnak hozzá a kijelölt centrumokban.

Sunitinib

A sunitinib is szájon át adható multitirozinkináz-gátló készítmény, a VEGFR és a PDGFR együttes gátlásával erőteljesebb tumornecrosist okoz, mint az egyedileg célzott terápiák.

A vizsgálatok a sunitinibkezelést IFN α -kezeléssel hasonlították össze első vonalban. A Motzer-féle vizsgálatba olyan 18 év feletti betegeket vontak be, akik előzőleg nem részesültek kezelésben, illetve jó vagy közepes prognózist mutatott betegségük. A sunitinibet hathetes ciklusokban adagolták: 4 héten keresztül 50 mg per os sunitinib, majd 2 hétre elhagyták a gyógyszer szedését. Akiket IFN α -val kezeltek, heti háromszor, első héten 3, második héten 6, harmadik héttől 9 MU dózisban kapták a citokin-készítményt sc. injekció formájában. A sunitinib megduplázott PFS mediánértéke (11,0 hónap) az IFN α PFS értékéhez (5,0 hónap) viszonyítva döntően igazolta a sunitinib hatásosságát. Az életminőség a sunitinib-karon jelentősen jobb volt, ugyanígy a remissziós ráta is sokkal kedvezőbbnek bizonyult. A teljes túlélés mediánértéke sunitinib esetében 26,4 hónap volt, míg az IFN α ese-

¹³ *Maráz A (2011): Új lehetőségek a vesedaganatok onkológiai kezelésében. Orvosi Hetilap, 152: 655–662.*

tében 21,8 hónap. A sunitinib mellékhatásprofilját tekintve a négy leggyakoribb mellékhatás, amely a 3. súlyossági fokot elérte a következők: magas vérnyomás (12%), általános gyengeségérzés (11%), hasmenés (9%), és a kéz-láb szindróma (9%) fordul elő.

Ezeknek az eredményeknek köszönhető, hogy a sunitinib az vesesejtes carcinoma elsővonalú kezelésének standardjává vált.

Pazopanib

A pazopanib szintén orálisan adható multitirozin-kináz gátló, amely a VEGFR, PDGFR és a c-Kit által közvetített jelpályát gátolja. Az FDA 2009 októberében fogadta be. A fázis III vizsgálatba 435 előzőleg citokinterápiában részesült vagy nem részesült beteget vontak be 2:1 arányban. A betegek napi egyszeri alkalommal 800 mg pazopanib vagy placebo szert kaptak. Az elsődleges végpont itt is a PFS és az OS volt. A táblázat is mutatja, hogy a pazopanib PFS értéke (9,2 hó) szignifikánsan jobb, mint a placebóé (4,2 hó), illetve akiket előzőleg citokinterápiával kezelték ott 7,4 hónap *versus* 4,2 hónap volt, és akik előzőleg nem kaptak citokinkezelést 11,1 hónap *versus* 2,8 hónap volt a PFS érték. Az OS értékekben ugyan nem mutatkozik nagy különbség, az adatok azonban korrekcióra szorulnak a cross over miatt.¹⁴

A pazopanib mellékhatásai az eddig használt készítményeknél kedvezőbbnek bizonyul. Úgy tűnik, hogy a sunitinib versenytársává vált, nagyban megosztja a piacot ez a két készítmény, ezért egy fázis III noninferior (COMPARZ) vizsgálatlal hasonlítják össze a pazopanib és a sunitinib hatásosságát, toxicitását. Céljük, hogy megállapítsák a leghatékonyabb első vonalbeli szert vesesejtes carcinómában. Az FDA 2009 októberében vette fel törzskönyvezett készítményeinek listájára, majd egy évvel később az EMA által is elfogadásra került. Magyarországon a Votrient (pazopanib) készítmény

¹⁴ Pick AM, Nystrom KK (2012): Pazopanib for the treatment of mRCC. Clin Ther. 34 (3): 511–20.

előrehaladott vesesejtes carcinoma indikációban való alkalmazását a Gyógyszerterápiás és Finaszírozási Munkabizottság 2011-ben elfogadta.

Temsirolimus

Egy immunszuppresszív antibiotikum származék, a rapamycin kémiai módosulata a temsirolimus. Az mTOR fehérje gátlásán keresztül fejti ki antiangiogenikus hatását, illetve közvetlenül gátolja a rákos sejtek osztódását. Nem csak hatásmechanizmusában tér el az előző kettő tirozinkináz-gátlótól, hanem a gyógyszerformájában is. A temsirolimus kezelés hetente egyszer adott intravénás infúziót jelent kórházi körülmények között.

Egy randomizált, fázis III vizsgálatlal bizonyították a temsirolimus monoterápia nagyobb hatékonyságát a monoterápiában vagy vele kombinációban adott IFN α -val való kezeléssel szemben. Az A csoportba sorolt betegek hetente egyszer 25 mg temsirolimust, a B csoportban lévők monoterápiában hetente növekvő dózisban az IFN α -t (3 MU, 9 MU, 18 MU), a C csoport pedig 15 mg temsirolimust + az első héten 3, majd a második héttől 6 MU dózisban IFN α -t kapott. A PFS a monoterápiás temsirolimusnál volt a legmagasabb (5,5 hónap), majd kombinációban (4,7 hónap) és végül a legalacsonyabb értéket a monoterápiában alkalmazott IFN α mutatott (3,1 hónap). A leggyakoribb mellékhatási között említendő a viszketű kiütések (47%), perifériás ödéma (27%), hyperlipidaemia (27%) és a vérszegénység (20%). Az FDA 2007-ben törzskönyvezte a temsirolimust első vonalbeli szerként. Ma hazánkban szintén első vonalban alkalmazható a korábban nem kezelt, rossz prognózisú betegek számára finanszírozott készítmény.¹⁵

¹⁵ Maráz A (2011): Új lehetőségek a vesedaganatok onkológiai kezelésében. Orvosi Hetilap, 152: 655–662.

Everolimus

Az everolimus a temsirolimussal megegyező hatásmechanizmusú, azonban alkalmazási módjában eltérő készítmény. Az everolimus szájon át szedhető mTOR-gátló szer. Hatékonyágát olyan betegeken vizsgálták, akiket előzőleg már eredménytelenül kezeltek targetterápiás készítménnyel, például sunitinibbel vagy sorafenibbel. Placebo-kontrollált, fázis III vizsgálat mutatta meg, hogy az everolimus PFS értéke hosszabb volt (4 hónap), mint a placeboé (1,9 hónap).¹⁶

Az FDA 2009-ben fogadta el az everolimus törzskönyvezéséről benyújtott kérelmet. Magyarországon még egyelőre csak egyedi méltányossági kérelem fejében juthat hozzá a beteg abban az esetben, ha a protokoll szerint nyújtott készítményekkel szemben rezisztencia vagy intolerancia lépett fel.

Bevacizumab

A vesesejtes carcinoma terápiájában használt egyetlen monoklonális antitest a bevacizumab. Erős affinitással és specificitással kötődik az erezettségért felelős VEGF-hez, így megakadályozza a receptorához való kötődést. Emellett a tumornövekedésre is gátló hatással bír. A bevacizumab infúziós készítmény formájában van forgalomban. A törzskönyv a bevacizumab használatát csak kombinációban ajánlja. Vesesejtes carcinómában a bevacizumab + IFN α kombináció a terápia első vonalában foglal helyet. A bevacizumab nem kifejezetten a vesesejtes daganatok gyógyszere, ezért említeném meg ennél a szernél a további indikációs lehetőségeket is. Vastag- és végbélcarcinomás betegek kezelésében fluoropirimidin alapú kemoterápiával kombinálják. Nem kis-sejtes tüdőrákban szenvedő betegek bevacizumab terápiáját platina alapú kemoterápiával kombinálják.

¹⁶ Uo.

Az 1. táblázatban feltüntetett két klinikai vizsgálat egyértelműen bizonyítani tudta a bevacizumab + IFN α kombináció hatékonyságát IFN α -monoterápiával szemben.¹⁷

Axitinib

Végül egy ígéretesnek tűnő készítménnyel, az axitinibbel zárnam még nem került törzskönyvezésre, de rövid időn belül talán a másodvonalbeli szerek élén fog állni. A *per os* adható axitinib a VEGF szelektív inhibitoraként a tumor növekedését, érképződését, progresszióját befolyásolja. Az AXIS vizsgálatban sorafenibbel hasonlították össze előrehaladott vesesejtes daganatban szenvedő betegek másodvonalbeli terápiájában. A vizsgálatban részt vevő 723 beteg előzőleg sunitinib vagy citokinterápiában részesült. A résztvevők egyik fele 400 mg sorafenibet, másik fele 5 mg axitinibet kapott. Az axitinib dózisát először 7 majd 10 mg-ra emelték. A medián PFS érték 6,7 hónap volt axitinib kezelés esetén, és ugyanez az érték sorafenibnél 4,7 hónapot mutatott. Látható, hogy az axitinib akár majd meg is előzheti a jövőben a sorafenib jelenlegi terápiás helyét.¹⁸

4.2. Az előrehaladott vesesejtes carcinómában alkalmazott terápiás protokollok

Mindezen a vizsgálatoknak az eredményeképpen alakult ki tehát a terápiás protokoll, miszerint az első vonalbeli szerek között szerepel jó és közepes prognózisban a sunitinib, a pazopanib és a bevacizumab + IFN α , illetve rossz prognózis

¹⁷ Uo.

¹⁸ Rini BI, Escudier B, Tomczak B, Kaprin (201): Comparative effectiveness of axitinib versus sorafenib in advanced renal cell carcinoma (AXIS): a randomised phase 3 trial. *Lancet*,378: 1931–9.

esetén a temsirolimus. Másodvonalban citokinterápia siker-
telensége esetén a sorafenib, a sunitinib és a pazopanib,
illetve VEGF-gátlók vagy TKI-ok hatástalansága után pedig
az everolimus az ajánlott mTOR-gátló.

Mivel a vesetumor erősen vascularizált, nem véletlen, hogy
első vonalban a VEGF-et és annak receptorát gátló szerek
bizonyultak a leghatékonyabbnak. Mégis szó volt arról, hogy
ezek hatástalansága esetén az mTOR-gátlók kerülnek előtér-
be. Ez azzal magyarázható, hogy a jelenleg első vonalban
használt hatóanyagok ugyan vizsgálatokkal bizonyítottan a
leghatásosabbak, azonban hosszú távon a daganat rezisz-
tenssé válhat hatásukkal szemben. Ezt igazolja az is, hogy
sokszor egy sikertelen TKI-terápia után nem érdemes újra
TKI-t adni, ellenben más hatásmechanizmussal működő ké-
szítmény hatásos lehet. Általában az mTOR-gátlók kerülnek
ekkor szóba. A kialakult rezisztencia oka lehet például az,
hogy más jelátviteli út veszi át a daganat érzékelésének az
irányítását, vagy fokozott mértékű VEGF receptor expresszió
indukálódik, vagy csökken a tirozinnak a TKI iránti érzé-
kenysége.

A jelenlegi szerek adhatók kombinációban is, de a leggyak-
rabban szekvenciális terápiában alkalmazzák őket. Porta és
munkatársai a szekvenciális terápiára próbálnak meg aján-
lást megfogalmazni, hogy a különböző támadáspontú célzott
terápiák hogyan használhatók egymás után. Javaslatukat az
elsővonalú kezelés hatékonysága és a mellékhatásprofil alap-
ján állították fel:

1. Ha az első TKI kezelés nem járt hatással, akkor nem
valószínű, hogy hatásos lenne a másik TKI. Valószínűleg
teljesen más hatásmechanizmusú gyógyszerre kell
ilyenkor váltani.
2. Ha az első TKI szer hatástalanná válása előtt hosszú
ideig sikerült kontrollálni a betegséget, akkor várhatóan
előnyös lehet ugyanannak az útvonalnak a gátlása másik
szerrel, ezért érdemes másik TKI-ra váltani, és tartalé-
kolni az mTOR-gátlót későbbre.

3. Ha toxicitás miatt kell váltani, akkor figyelembe kell ven-
ni a toxicitás típusát. Ha az a TKI-ra jellemző (például
kéz-láb szindróma), akkor inkább mTOR-gátlóra érde-
mes váltani, egyébként megpróbálható egy másik TKI.¹⁹

4.3. Magyarországon a vesedaganatok célzott terápiás ajánlása

Az utóbbi években hazánkban is elterjedt a biológiai terá-
piás szerek alkalmazása előrehaladott vesesejtes daganatok-
ban. Az OEP által támogatott finanszírozási protokoll szerint
jelenleg első vonalban lévő készítmény jó vagy közepes prog-
nózis esetén a *Sutent* (sunitinib) vagy a *citokinterápia*, illetve
korábban nem kezelt, rossz prognózisú betegek számára szin-
tén első vonalbeli szerként biztosított a *Torisel* (temsirolmus).
Citokinrefrakter vagy citokinterápiára rezisztens betegek ese-
tében a támogatott másodvonalbeli készítmény pedig a *Nexavar*
(sorafenib). Az Avastin (bevacizumab) és IFN α kom-
binációja hazánkban egyelőre nem támogatott. Az *Afinitor*-
hoz (everolimushoz) és a *Vetrienthez* (pazopanib) egyedi méltá-
nyosság alapján juthat hozzá a beteg.

A Pécsi Onkológiai Intézetben töltött gyakorlati időm alatt
a szakrendeléseken az volt a tapasztalatom, hogy az előre-
haladott vesesejtes daganatos betegek számára leggyakrab-
ban vagy a *Sutent* vagy a *Nexavar* került felírásra.

Sutent (sunitinib)

A *Sutent* elsősorban a jó általános állapotú betegek keze-
lését szolgálta. A gyógyszer szedése hathetes ciklusokban
történik. Négy héten keresztül a *Sutent* ajánlott napi szájon
át adott dózisa 50 mg, majd ezt kéthetes szünet követi. A

¹⁹ Porta C, Paglino C, Imarisio I. Sequencing Tyrosine Kinase Inhibitor sor
Immediately Switching to mTOR Inhibitors in Advanced Kidney Cancer:
A Critical Review. EJC MO. 2010; 2, published online ([http://www.slm-
oncology.com](http://www.slm-
oncology.com)).

betegek a gyógyszer felírását követően, a Sutent kiváltására jogosító vény mellé egy tájékoztató füzetet kapnak. A füzet nagyon pontos és érthető leírást ad a beteg számára gyógyszer alkalmazásáról, mellékhatásairól, általános tanácsokat, javaslatokat fogalmaz meg az időnként bekövetkező nehezebb élethelyzetekhez. A füzet írója figyel olyan lehetséges problémákra, amelyekről a betegek nem szívesen beszélnek, olykor még kezelőorvosukkal sem. A tájékoztató végén a *Jegyzetek* címszó alatt pedig jól érthető módon megszerkesztett táblázatban tudja jelölni a beteg a gyógyszer bevitelének időpontját, vérnyomásértékét és egy skálán a tünetek erősségét. A Sutent terápia során különböző kontroll vizsgálatok javasoltak (2. táblázat). Gyakori mellékhatások között szerepel a vérkép romlása, ezért indokolt a teljes vérkép vizsgálata minden ciklus előtt. Ezen kívül gyakori a mucositis, gyomor-bélrendszeri tünetek, kéz-láb szindróma, a pajzsmirigy alulműködése. A vérnyomásértékekben kiugró adatokat kaphatunk. A kezelés előtt szív UH ajánlott.

Elmondható tehát, hogy a Sutent jelentős mellékhatásokkal bír, nem véletlen tehát, hogy a jó általános állapotú vesedaganatos betegek számára javallt.

Nexavar (sorafenib)

A metasztatikus veserákkal kezelt betegek jelentős része 65 év feletti a diagnózis felállításakor. Az idős, 70 év feletti betegeknek átlagosan 3 egyéb társbetegsége is van a daganata mellett. A meglévő társbetegségek jelentősen befolyásolják a daganatos betegség diagnózisát, lefolyását és terápiáját. Aránytalanul kevesebb idős beteget vonnak be klinikai vizsgálatokba, így ezen vizsgálatok eredményei főleg a fiatalabb betegekre vonatkoznak. Jelenleg a Nexavart tartják az ideális választásnak idős, több társbetegséggel rendelkező betegek számára. Adagolása napi kétszer 400 mg-ot jelent *per os*. A kezelést addig kell folytatni, amíg klinikailag kedvező hatású, vagy amíg a mellékhatások elviselhetők.

Az 2. táblázatból is látszik, hogy sokkal kevesebb kontroll

vizsgálatra van szükség a Sutenthez képest. Nexavar biztonságosan adható kardiovaszkuláris, hematológiai, metabolikus szindróma, pajzsmirigy, cirrhosis és vesebetegség esetén is. Ezért nincs is szükség a pajzsmirigy, bal kamra funkció, vérkép, EKG folyamatos monitorozására. A Nexavar egyetlen komolyabb kardiovaszkuláris mellékhatása a hipertónia. Ez a hipertónia enyhe vagy mérsékelt, főleg a kezelés elején jelentkezik, így mérni kell az első 6 hétben a beteg vérnyomását. A vesedaganatos betegek nagy része rendelkezik valamilyen szív- és érrendszeri rizikófaktorral. Az ilyen betegek kezelését ezért Nexavarral javasolt elkezdeni. A Nexavarnál gyakorlatilag nem fordul elő bal kamrai elégtelenség.

2. táblázat: Javasolt kontroll vizsgálatok Sutent és Nexavar terápia előtt és után

Javasolt kontroll vizsgálat	Sutent	Nexavar
Vérnyomás	✓	✓
Prothrombinidő vagy INR véralvadástesztet szedőknél	✓	✓
Folyadék-elektrolit (renális diszfunkció vizsgálata esetén)		✓
Bal kamrai ejekciós frakció mérése	✓	
Pangásos szívelégtelenség jeleinek/tüneteinek ellenőrzése	✓	
Teljes vérkép minden ciklus előtt	✓	
Vizeletvizsgálat, proteinuria ellenőrzése	✓	
Pajzsmirigyműködés	✓	

(European Medicines Agency [online]. Nexavar: 2009 Nov 23; Sutent: 2010 July 01. [cited 2011. Dec 28] available: <http://www.ema.europa.eu/>)

A sorafenibnél említett TARGET vizsgálatban a 451 Nexavarral kezelt beteg közül 169 részesült 1 éven túli Nexavar kezelésben. Az ő adataik kerültek feldolgozásra retrospektív alcsoport analízisben. A legtöbb mellékhatás a Nexavar kezelés elején alakult ki. A terápia előrehaladtával ezek nagymértékben csökkentek, illetve megszűntek. A kezelés elején a leggyakoribb mellékhatások között szerepelt a kéz-láb bőrreakció, hasmenés, kimerültség és hipertensio. Nem számoltak be kéz-láb bőrreakcióról, hipertensioról és hasmenésről a Nexavar kezelés 13. ciklusa után.

A Sutent és a Nexavar között jelenleg komoly harcok folynak az első vonalbeli helyért. Idén, 2012-ben várhatók eredmények az AMG 386 és a sorafenib kombináció első vonalban végzett vizsgálatáról. Az AMG 386 az angiopoetin 1 és 2 működését gátló rekombináns peptid. A véletlen besorolásos, kettős vak, placebo-konrollok vizsgálat célja annak megállapítása volt, hogy a két különböző hatásmódú angiogenesisgátló, az AMG 386 és a sorafenib kombinációja fokozza-e a terápiás hatást az áttétes veserák első vonalbeli kezeléseként. A vizsgálatban 152 előrehaladott vesesejtes carcinómában szenvedő beteg vett részt, akiket gyógyszerrel addig nem kezelték. Az elsődleges végpont a PFS volt. Bár a kombináció a terápiás válasz arányát megnövelte, a progressziómentes túlélésben nem mutatkozott szignifikáns különbség az AMG 386 hozzáadásával. A vizsgálatban a sorafenib plusz placebo karon a progressziómentes túlélés kilenc hónapnak adódott. Ez az eredmény lényegesen kedvezőbb, mint ami a sorafenibre vonatkozóan az eddigi irodalmi adatokból ismert (TARGET-vizsgálat 5,5 hónap). A sorafenib és az AMG 386 kombinációja egyébként jól tolerálhatónak bizonyult. A sorafenibbel az első vonalban még más vizsgálat is közölt eredményeket.²⁰

Az Amerikai Klinikai Onkológusok Társasága (ASCO) minden évben nagyszabású szimpóziumot tart, amikor a szakma új eredményei kerülnek nyilvánosságra. A legutóbbi, 2011-es

²⁰ Rini BI, Szczylik C, Tannir NM, Koralewski P (2011): AMG 386 combination with sorafenib in pts with mRCC: A randomized, double blind, placebo-controlled, phase II study. J Clin Oncol, 29: 309.

konferencián Ambring és munkatársai szintén a sorafenib első vonalban mutatott eredményeit közzétették poszterükön. Három svédországi egészségbiztosítási regiszter adatai kerültek értékelésre retrospektív módon. Első vonalban 123 beteg sorafenib, 261 beteg sunitinib kezelésben részesült. A cél az volt, hogy a kezeléstől a halálozásig eltelt időt figyeljék meg. Természetesen etikai okok miatt a gyógyszert mindkét esetben a betegség progressziójáig adták. A kezelésben töltött medián idő sunitinib esetében 138 nap volt, míg sorafenib kezelésnél 148 nap. Látható, hogy nincs nagy különbség a két adat között. Az eddigi vizsgálatok alapján még mindig nem lehet egyértelműen eldönteni, hogy melyik a legeredményesebb hatású készítmény első vonalban.²¹

5. Befejezés

„A daganat bár fájna, mert akkor hamarabb észrevennék, és a beteg hamarabb kerülne ellátásra.” – mondja egyik előadásában dr. Embey-Isztin Dezső, az Országos Onkológiai Intézet Fájdalomcsillapítási Ambulanciájának főorvosa. A vesedaganat legnagyobb veszélye valóban abban rejlik, hogy a fájdalom hiánya miatt a beteg sajnos már csak a daganat előrehaladott állapotában fordul az orvoshoz. Tovább nehezíti a daganat korai felderítését, hogy nincs kötelező szűrővizsgálat. Nagyon sokáig a sebészi beavatkozásokon túl nem létezett további terápia, és gyakorlatilag csak a tüneti kezelés jöhetett szóba.

2005 óta a terápiába bekerülő antiangiogenikus szerekre irányult a figyelem. Ezek listája egyre bővül, és számtalan vizsgálatot végeznek jelenleg is. A target terápia, mint a vesedaganatok alternatív kezelési módja – a sikertelennek bizonyuló immun- és kemoterápiák után – biztató eredményeket hozott még akkor is, ha az eddig elfogadott antiangiogenikus szerek között nincs univerzális szer, egyik sem kuratív, a betegség sajnos előbb vagy utóbb progrediál. A té-

²¹ Ambring A et al. Presented at: ASCO Annual Meeting; June 3–7, 2011; Chicago, IL.

mával foglalkozó eddigi olvasmányaim során úgy láttam, hogy az onkológiának ez a területe még nagyon sok felfedezni valót rejt, mégis óriási eredmények születtek már az utóbbi évtized alatt is.

Látható, hogy a vesesejtes carcinomában alkalmazott készítmények listája állandóan bővül, és ezzel a terápiás protokoll is újra és újra átgondolja a készítmények megfelelő helyét a gyógyszeres palettán.

6. Irodalomjegyzék

1. Ambring A et al. Presented at: ASCO Annual Meeting; June 3–7, 2011; Chicago, IL.
2. Cancer Council Victoria [online]. 2011 July 31 [cited 2011 Dec 5]; available from: <http://www.cancervic.org.au/about-cancer/what-is-cancer>
3. Davis DW, Herbst RS, Abbruzzese JL (2008): Antiangiogenic Cancer Therapy. In: Naumov GN, Folkman J, editors. Strategies to Prolong the Nonangiogenic Dormant State of Human Cancer. USA Taylor & Francis Group, p. 3–16.
4. Hutson TE (2011): Targeted therapies for the Treatment of metastatic renal cell carcinoma: clinical evidence. *The Oncologist*, 16: 14–22.
5. Kásler M (2011): Az onkológia alapjai. In: Kolozsy Z, Buzogány I, Ágoston P, editors. A vese, a veseüreg rendszer és az ureter daganatai. Budapest: Medicina könyvkiadó, p. 559–579.
6. Kopper L, Tímár J (2007): Molekuláris Onkológia. Budapest: Semmelweis Kiadó
7. Láng I, Hitre (2008): Molekulárisan célzott biológiai terápia a szolid tumorok kezelésében II. *LAM*, 18: 17–21.
8. Mandl J, Machovich R (2007): Orvosi patobiokémia In: Buday L, editor. A jelátvitel patobiokémiája. Budapest: Medicina Könyvkiadó, p. 75–93.
9. Maráz A (2011): Új lehetőségek a vesedaganatok onkológiai kezelésében. *Orvosi Hetilap*, 152: 655–662.
10. Medscape reference [online]. 2011 Aug 15 [cited 2011 Nov 23]; available from: <http://emedicine.medscape.com/article/281340-overview>
11. Pick AM, Nystrom KK (2012): Pazopanib for the treatment of mRCC. *Clin Ther*. 34 (3): 511–20.
12. Porta C, Paglino C, Imarisio I. Sequencing Tyrosine Kinase Inhibitor sor Immediately Switching to mTOR Inhibitors in Advanced Kidney Cancer: A Critical Review. *EJCMO*. 2010; 2, published online (<http://www.slm-oncology.com>)
13. Raftopoulou M. Bloodlines. *Nature Reviews Cancer*. 2006 April: 10–11.
14. Rini BI, Escudier B, Tomczak B, Kaprin (201): Comparative effectiveness of axitinib versus sorafenib in advanced renal cell carcinoma (AXIS): a randomised phase 3 trial. *Lancet*, 378: 1931–9.
15. Rini BI, Szczylik C, Tannir NM, Koralewski P (2011): AMG 386 combination with sorafenib in pts with mRCC: A randomized, double blind, placebo-controlled, phase II study. *J Clin Oncol*, 29: 309.
16. Szendrői A. (2009): A vesesejtes rák prognosztikai fakorai (doktori értekezés) Semmelweis Egyetem Klinikai Orvostudományok Doktori Iskola.
17. Tímár J, Paku S, Tóvári J, Döme (2006). Az antivaszkuláris terápia elvi alapjai. *Magyar Onkológia*, 50:141–151.
8. Vincenti V, Cassano C, Rocchi M, Persico G (1996): Assignment of the Vascular Endothelial Growth Factor Gene to Human Chromosome 6p21.3. *Circulation*, 93: 1493–1495.

DUDÁS MÁRIA

Az új budapesti vasúti főpályaudvar

Elhelyezési változatok értékelése
a közösségi közlekedés szempontjából

1. Preambulum

The present study contains the evaluation and analysis of a newly designed train station in Budapest. There is a need to improve the rail infrastructure, and especially the **transfer connections** of Budapest to improve its transport system, rail transport and intermodality. The current system based on terminal stations is not suitable for quick transfers and is not attractive to certain passengers. A central station could be useful in reorganizing traffic flows and creating high quality connections. The design of a new train station is a complex time-consuming process with many variables. In my work I analysed in detail the connection of the main railway station and public transport.

2. Bevezetés

Dolgozatom¹ témája egy új budapesti főpályaudvar/vasút-állomás megépítésének vizsgálata, értékelése. A főváros vas-

¹ Dolgozatom a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem által készített „A Budapesti főpályaudvar kialakítási lehetőségeinek innovatív vizsgálata” kutatás-fejlesztési tanulmány részeként készült. Dolgozatom-ban több helyen hivatkozom majd az említett projektre.

úti közlekedésében szükség van a vasúti infrastruktúra – ezen belül is az átszállási kapcsolatok – átgondolt, arányos fejlesztésére. A meglévő fejpályaudvarokra épülő rendszer ma nem teszi lehetővé a gyors átszállásokat, nem elég vonzó az utasok egy fontos rétege számára. Amint azt több nemzetközi példa mutatja – egy új központi pályaudvar alkalmas lehet a forgalmi áramlatok átszervezésére, javítására, magas színvonalú kapcsolódási pontok létrehozására.

Munkám során több helyszínt vizsgáltam, külföldi fejpályaudvarok kialakítását és működését tanulmányoztam. Ennek köszönhetően sok hasznos a későbbiek során felhasználható információhoz juthattam.

Egy új fejpályaudvar elhelyezése megtervezése és végleges kialakítása időigényes, komplex, sokváltozós tervezési folyamat. Nemcsak városi, nemzeti szinten is jelentősen átalakítja/átalakíthatja a vasúti kapcsolatokat, viszonylatokat. Dolgozatomban legnagyobb hangsúlyt a fejpályaudvar megvalósíthatósági helyszíneinek közösségi közlekedési kapcsolatainak vizsgálatára helyeztem.

3. A vasúti közlekedés jelenlegi helyzete Magyarországon

Magyarország vasútvonalai fontos átmenő forgalmat bonyolítanak le mind észak–déli, mind kelet–nyugati irányban. Az ország kis mérete ellenére hét országgal is szomszédos, és valamennyivel van vasúti kapcsolata. Magyarország vasúthálózati ellátottsága európai szinten is jelentős. Az építési hossz alapján számított hálózatsűrűség megfelel az európai átlagnak, azonban villamosított vonalhossz és pályára engedélyezett sebesség tekintetében messze elmarad az európai vasutaktól.

3.1. Budapest szerepe Magyarország vasúti hálózatában

Budapesten a vasúti pályaudvarok és vonalak nem alkotnak egységes hálózatot. A főváros közigazgatási területén belül 11 sugárirányú – összesen 121 km hosszúságú – vasútvonal található. Az egyes vasútvonalakat összekötő harántirányú elemek a fővároson kívül többnyire hiányoznak. A városhatáron belüli vasúthálózat rendszere fejpályaudvar jellegű, vonatfordítások nélkül nehezen átjárható.

3.2. Budapest vasúti forgalma

A Budapest vonzaskörzetében az utazások az alábbi csoportokba sorolhatók:

1. elővárosi forgalom
2. fővároson belüli utazások
3. környéki települések belső forgalma

A következőkben a két fontosabb forgalomtípus kerül bemutatásra:

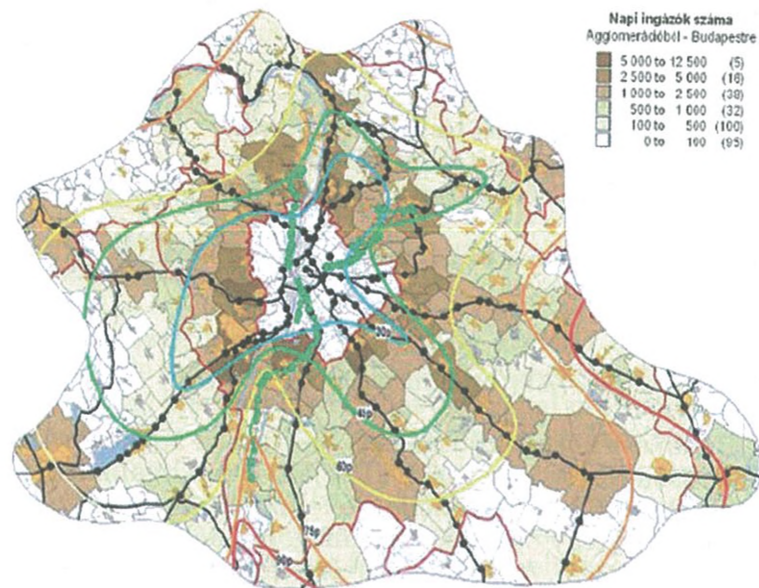
3.2.1. Az elővárosi (inga) forgalom

A Budapest környéki utazások 8,6%-át az agglomerációból a fővárosba történő utazások alkotják. Utasforgalmat tekintve ez napi 326 ezer utazásnak feleltethető meg. A személyforgalom mintegy $\frac{2}{3}$ része egyénileg, személygépkocsival érkezik a fővárosba. A modal split² értéke a városhatáron 64:36 a személygépjárművek javára.

² A tömegközlekedés és egyéni (gépjármű) közlekedés aránya, százalékban kifejezve.

Az elővárosi forgalom az agglomeráció különböző területein eltérő összetételt mutat. A Budapestre rendszeresen ingázók több mint 50%-a (51,3%) munkavégzés céljából utazik a fővárosba, ezen kívül jelentős hányadot képviselnek az ügyintézési (16,4%), iskolai (10,6%), és az egészségügyi (8,2%) célú utazások is.

Az agglomerációból Budapestre ingázó forgalom nagyságát és területi eloszlását az **1. ábra** szemlélteti. Az ábrán a Budapestre történő eljutási idők alapján számított zónahatárok is szerepelnek. Az utasszám és eljutási idő között fordított arányosság figyelhető meg; az utazási idő növekedésével az adott területről ingázók száma csökken. Általánosan elmondható minden vonal esetén, hogy az ingázó forgalom több mint 90 százaléka a 60 perces zónán belülről utazik napi rendszerességgel a fővárosba.

1. ábra: Az agglomerációból Budapestre ingázó forgalom
[Forrás: S-Bahn koncepció (2007)]

3.2.2. Fővároson belüli utazások

A város belső forgalma az elővárosi forgalomhoz viszonyítva egy nagyságrenddel nagyobb, a Budapest környéki utazások 88,2%-a a városhatáron belül történik. A városhatáron belül a modal split aránya megfordul. A közösségi közlekedés kerül előtérbe a személygépjármű forgalommal szemben, közelítőleg 60–40%-os megoszlásban.

A Budapest belüli utazások jövőbeni alakulását több tényező is befolyásolja. A közösségi közlekedés szempontjából kedvezően hathatnak a jövőben bevezetésre kerülő különféle útdíjak, melyek következményeként várhatóan a városon belüli egyéni közlekedők száma tovább fog csökkenni. Az egyéni menetdíjrendszer bevezetése is kedvező hatású a közösségi közlekedés használatára szempontjából. Negatív hatás azonban, hogy az egyéni közlekedők száma, a motorizáció következtében, nagyobb mértékben növekedik a közösségi közlekedést igénybe vevő utasok számánál.

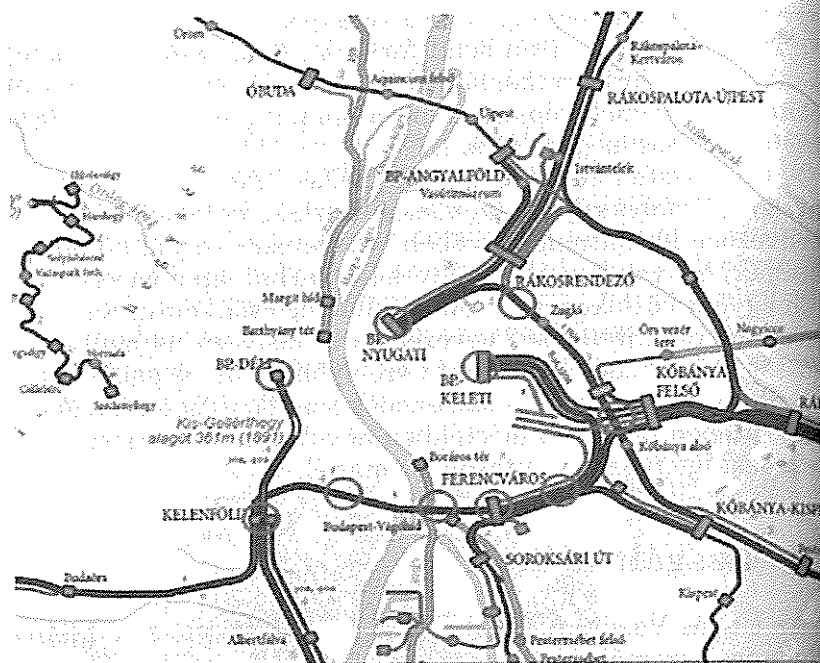
4. Vizsgált változatok

Az Út- és Vasútépítési Tanszék által készített tanulmány Budapest személyforgalom szempontjából jelentős pályaudvarainak rövid értékelését, valamint új helyszínek vizsgálatát is tartalmazza.

A vizsgált pályaudvarok a következők voltak:

1. Budapest Danubius állomás	6. Kőbánya felső/Kőbánya teher elágazás
2. Déli pályaudvar	7. Népliget
3. Ferencvárosi pályaudvar	8. Nyugati pályaudvar
4. Kelenföldi pályaudvar	9. Városliget elágazás
5. Keleti pályaudvar	10. XI. kerülte Fehérvári út

A vizsgált helyszínek városon belüli elhelyezkedését a 2. ábra szemlélteti.

2. ábra: Vizsgált pályaudvarok vasúthálózaton belüli helyezkedése
[Forrás: MÁV Zrt.]

Előzetes vizsgálatok elvégzése után részletes elemzésre Budapest Danubius állomás, Ferencvárosi pályaudvar és Kelenföldi pályaudvar esetén került sor.

5. Értékelési szempontok

A részletesen vizsgált helyszínek értékelésénél a következő szempontokat vettem figyelembe:

1. elhelyezkedése a városon belül
2. eljutási idők
3. rendelkezésre álló terület
4. vasúthálózati szerepe
6. vasútüzemi szempontok
7. lakossági fogadtatás
8. területen várható fejlesztések
9. kapcsolata a közösségi közlekedéssel
10. megközelíthetőség

Az értékelésnél figyelembe vett két legfontosabb szempont az eljutási idő és a közösségi közlekedési kapcsolat volt. Egy pályaudvarnak könnyen megközelíthetőnek kell lennie és kedvező közlekedési kapcsolatokkal kell rendelkeznie ahhoz, hogy az utasok számára vonzó legyen.

5.1. Közösségi közlekedési kapcsolatok

A vizsgált pályaudvarok közösségi közlekedési kapcsolatait az 1. táblázat tartalmazza.

JÁRMŰVEK BUSZ VILLAMOS HÉV METRÓ ÉJSZAKAI

A	Kelen- földi pályaudvar	7E/173E	49V	-	(M4)	907
		103	19V			
B	Ferencvárosi pályaudvar	103	1V	-	-	901
		281	51V 51A			
C	Budapest Danubius	23/23E		H6 H7	-	901
		54	1V			923
		55	2V			937
		179	24V			966
						979A

1. táblázat: A vizsgált pályaudvarok közösségi közlekedési kapcsolatai (2011)

Mindhárom vizsgált helyszín busszal és villamossal egyaránt megközelíthető. A Kelenföldi pályaudvar esetén a 7E/173E buszcsalád valamint a 49-es villamos biztosít kedvező megközelítést. A 4-es metró átadását követően a pályaudvar közösségi közlekedési kapcsolatai várhatóan tovább fognak javulni. A Ferencvárosi pályaudvar szempontjából jelentősnek tekinthető az 1-es villamos és a 103-as busz, hiszen ezek biztosítják a kapcsolatot a pályaudvar és a forgalmasabb csomópontok között. Budapest Danubius állomás esetén a 2-es és a 24-es villamost, valamint a 23/23E autóbuszokat kell megemlíteni, mint jelentősebb viszonylatokat.

5.2. Eljutási idők vizsgálata

Az eljutási időket Budapest 24 forgalmas csomópontja és a vizsgált pályaudvarok/állomások között vizsgáltam. A városi célpontok a következők voltak:

1. Szél Kálmán tér
2. BAH csomópont
3. Móricz Zsigmond körtér
4. Kelenföld városközpont
5. Goldmann György tér
6. Boráros tér
7. Ferenciek tere
8. Corvin negyed
9. Deák tér
10. Blaha Lujza tér
11. Keleti pályaudvar
12. Őrs vezér tere
13. Oktogon
14. Nyugati pályaudvar
15. Árpád híd
16. Hősök tere
17. Kossuth Lajos tér
18. Batthyányi tér
19. Csepel központ
20. Stadionok metróállomás
21. Nagyvárad tér
22. Liget tér
23. Újpest központ
24. Flórián tér

3. ábra: A 24 vizsgált pont elhelyezkedése a városon belül (2011)

Az eljutási idők számítását a www.utvonalterv.hu program segítségével végeztem el a BKV menterendekét figyelembe véve. Valamennyi pályaudvar esetén vizsgáltam a leggyorsabb útvonalhoz tartozó eljutási időket. Az eredményeket a 2. táblázat tartalmazza.

	Széll Kálmán tér	BAH csomópont	Móricz Zsigmond körtér	Kelenföld városközpont	Goldmann tér	Boráros tér	Ferenciek tere	Corvin negyed	Deák tér	Blaha Lujza tér	Keleti pályaudvar	Ors vezér tere	Oktagon	Nyugati pályaudvar	Arpád híd	Hősök tere	Kossuth tér	Bathányi tér	Csepel központ	Stacionok metró állomás	Nagyvárad tér	Liget tér	Újpest központ	Flórián tér	Összesen
1 Kelenföldi pályaudvar	17	23	17	9	24	24	21	28	27	26	23	37	27	32	58	37	27	27	43	32	35	53	42	42	731
2 XI. kerület Fehérvári ú.	27	27	9	14	15	15	18	18	18	22	22	29	27	30	35	30	24	22	37	24	26	42	39	35	605
3 Déli pályaudvar	8	11	21	27	27	18	20	13	17	18	25	17	23	29	23	11	9	49	19	25	38	29	29	533	
4 Budapest Danubius áll.	31	25	17	21	16	10	22	15	22	19	25	33	22	26	37	35	24	28	26	27	16	34	45	37	613
5 Ferencvárosi pályau.	33	31	28	22	27	27	22	19	23	26	32	31	28	28	37	35	28	30	34	23	18	30	41	38	691
6 Népliget	40	28	33	38	35	36	26	25	25	24	20	22	28	31	28	29	27	29	47	13	24	28	31	38	705
7 Kőbánya fel./Kőbánya t.	47	39	37	48	44	38	27	38	32	27	29	24	37	27	39	37	38	39	50	23	31	6	45	49	851
8 Városliget- elágazás	38	23	21	28	27	23	15	21	21	12	13	28	20	17	20	21	13	24	46	14	29	20	24	30	548
9 Nyugati pályaudvar	16	19	20	25	23	19	10	14	9	11	16	23	8	-	18	18	17	15	41	18	19	22	23	18	422
10 Keleti pályaudvar	16	19	19	26	22	17	11	14	10	7	-	22	15	18	26	20	12	14	47	6	22	25	33	26	447
11 Összesen	273	245	222	258	260	236	190	212	200	191	198	274	229	232	327	285	231	237	420	199	245	298	342	352	

2. táblázat: Leggyorsabb útvonalhoz tartozó eljutási idők

Az eljutási idők értékei soronként összegezve megadják, hogy az utasok számára az eljutási idő szempontjából melyik a legkedvezőbb elhelyezkedésű pályaudvar a közösségi közlekedés szempontjából. Az értékek rangsorolása után a következő eredmény adódott:

1. Nyugati pályaudvar
2. Keleti pályaudvar
3. Déli pályaudvar
4. Városliget elágazás
5. XI. kerület, Fehérvári út
6. Budapest Danubius állomás
7. Ferencvárosi pályaudvar
8. Népliget
9. Keenfeldi pályaudvar
10. Kőbánya felső/Kőbánya teher

A sorrendet a városközponttól mért távolság és a közösségi közlekedési viszonylatok befolyásolják. A részletes elemzésre jelölt három pályaudvar esetén további vizsgálatokat végeztem. Nemcsak a leggyorsabb útvonalhoz tartozó eljutási időket határoztam meg, hanem a legkevesebb átszállás illetve a legkevesebb gyalogláshoz tartozókat is. Az eredményeket táblázatba gyűjtöttem össze, feltüntetve a megközelítési, várakozási, utazási és átszállási időigényeket. A Széll Kálmán tér és a Kelenföldi pályaudvar közötti különböző időigényeket a 3. táblázat, a részletes vizsgálatok végeredményeit a 4. táblázat tartalmazza.

Széll Kálmán tér - Kelenföldi pályaudvar - leggyorsabb

Viszonylat	Megközelítés	Várakozás	Menetidő	Átszállás/ Megközelítés	Összesen
21A/21/102 vasút	2 -	2 4	2 6	1 -	- 17

Széll Kálmán tér - Kelenföldi pályaudvar - legkevesebb átszállás

Viszonylat	Megközelítés	Várakozás	Menetidő	Átszállás/ Megközelítés	Összesen
139	1	3	13	10	27

Széll Kálmán tér - Kelenföldi pályaudvar - legkevesebb gyaloglás

Viszonylat	Megközelítés	Várakozás	Menetidő	Átszállás/ Megközelítés	Összesen
39 vasút	1 -	2 13	4 6	1 -	- 27

3. táblázat: Részletes eljutási idők a Széll Kálmán tér - Kelenföldi pályaudvar között (2011)

	Széll Kálmán tér	BAH csomópont	Móricz Zs. körtér	Kelenföldi városközpont	Goldmann tér	Boráros tér	Ferenciek tere	Corvin negyed	Deák tér	Blaha Lujza tér	Keleti pu.	Órs vezér tere	Oktagon	Nyugati pu.	Árpád-híd	Hősök tere	Kossuth tér	Bathányi tér	Csepel központ	Stadionok metró állomás	Nagyvárad tér	Liget tér	Újpest központ	Pörrián tér
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24
A Kelenföldi leggyorsabb	17	23	17	9	24	24	21	28	27	26	23	37	27	32	58	37	27	27	43	32	35	53	42	42
leggyorsabb	27	23	17	9	30	24	21	28	29	26	27	40	32	40	58	45	27	27	43	32	35	47	42	47
leggyorsabb	27	27	25	9	25	28	21	37	27	27	23	37	27	38	58	37	27	27	43	37	38	53	43	51
B Ferencv.-i leggyorsabb	33	31	28	22	27	22	22	19	23	26	32	31	28	28	37	35	28	30	34	23	18	30	38	41
leggyorsabb	39	38	28	22	27	27	28	26	23	27	38	31	37	34	37	39	40	36	34	23	32	30	44	41
leggyorsabb	39	32	30	22	29	25	22	20	24	26	45	31	29	29	37	41	49	30	49	23	19	31	47	41
C Bp.-1 Danubius leggyorsabb	31	25	17	21	16	10	22	15	22	19	25	33	22	26	37	35	24	28	26	27	16	34	37	45
leggyorsabb	31	25	17	21	16	10	22	15	22	19	27	35	22	26	41	37	24	28	26	27	16	34	40	45
leggyorsabb	36	41	17	21	16	10	24	15	24	19	27	37	22	26	41	36	24	31	26	31	16	39	40	45

4. táblázat: Részletesen vizsgált eljutási idők a csomópontok és pályaudvarok között (2011)

A vizsgálatot hétköznap délutáni csúcsidőszakban végeztem. Fontosnak tartottam az eljutási idők ilyen mélységű elemzését, mert az eredmények hatással vannak az **egyéni** illetve a **közösségi közlekedés** versenyére. Az utazási időn túl a vasútállomások **elérhetősége** azok minél jobb **megközelíthetősége** – minél kevesebb **átszállás**, minél kevesebb **gyaloglás** – egyaránt befolyásolja választásunkat. Fontos tehát valamennyi utazási alternatíva esetén, a ténylegesen utazással töltött illetve az átszállásra valamint várakozásra fordított idő nagyságának meghatározása. A számított értékek jó kiindulási alapját képezik egy összehasonlító elemzésnek.

6. Változatok értékelése

A már korábban említett kilenc értékelési szempont alapján a következő értékelést készítettem a vizsgált pályaudvarokról.

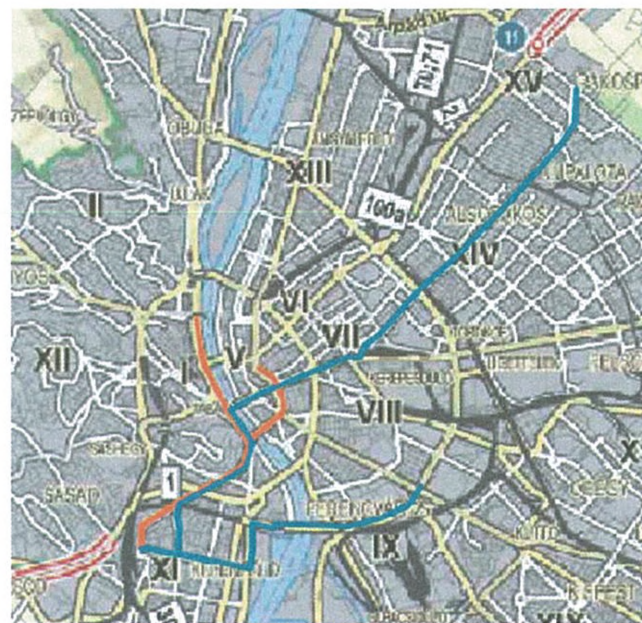
6.1. Kelenföldi pályaudvar

A Kelenföldi pályaudvar **városon belüli elhelyezkedése** a három vizsgált helyszín közül a legkedvezőtlenebb, hiszen ez a pályaudvar esik legmesszebb a belvárostól. A szükséges átépítésekhez és fejlesztésekhez **rendelkezésre álló terület** nagysága megfelelő. A **vasúthálózati szerepe** jelentős, mert a Dunántúl felé tartó vonatok áthaladása mellett a pályaudvar nemzetközi és elővárosi forgalma sem elhanyagolható. Hálózati szempontból a keleti országrészből érkezőknek nem kedvez ez a kialakítás. **Vasútüzemi szempontból** a pályaudvar helyzete megfelelő, a vágányok illetve peronok száma elegendő. A pályaudvar **lakossági fogadtatása** kérdéses. Az Etele téri lakosok évek óta viselik a 4-es metró építése okozta kellemetlenségeket és a területen a metróépítés befejeztével további munkák várhatók. Irodák, szolgáltató és kereskedelmi egységek, szórakoztató és sportlétesítmények telepítését tervezik.

A **közösségi közlekedés** szempontjából az egyik legjobb

kapcsolattal rendelkező pályaudvar. Bár sem Budán, sem Pesten nem mondható nagyinak az átszállásmentesen megközelíthető terület nagysága (4. ábra), a buszok és villamosok sűrű ütemes menetrendje, valamint a rendelkezésre álló átszállási kapcsolatok ellensúlyozzák ezt a hiányosságot. A M4 átadása után a helyzet további javulása várható, hiszen a pályaudvar egy városi gyorsvasúti kapcsolattal is rendelkezni fog. Az állomás **megközelíthetősége** jónak mondható. A pályaudvarra közlekedő buszok végállomása az állomásépület előtt, a villamosok végállomása az épület mellett található. A pályaudvar a Budaörsi úton közlekedő járművekkel a Sasadi úti megállóból is megközelíthető.

A Kelenföldi pályaudvar esetén az **eljutási idők** átlaga 30 perc. Ez az érték a Budán található csomópontok esetén kedvezőbb, a Pesten – azon belül is az északi részen – található csomópontok esetén kedvezőtlenebb.

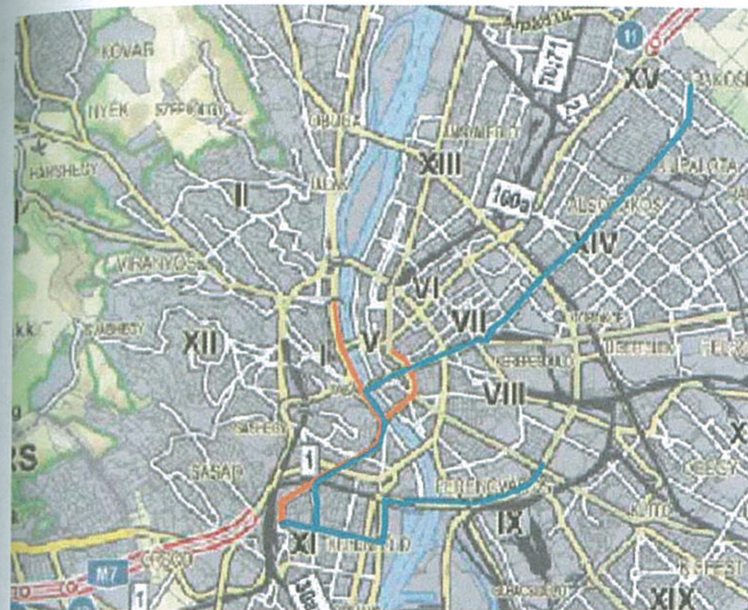

4. ábra: Kelenföldi pályaudvar – átszállás nélkül megközelíthető területek (2011)

6.2. Ferencvárosi pályaudvar

Városon belüli elhelyezkedés szempontjából a középső a sorban. Távolsága a belvárostól légvonalban ~4km, azonban elhelyezkedése, megközelíthetősége kedvezőtlen. Az átépítéshez, fejlesztéshez **szükséges terület** a MÁV tulajdonában van, ami előnyt jelent a pályaudvar kialakításának szempontjából. Ferencváros **szerepe a vasúthálózatban** nem elhanyagolható. Bár személyforgalma minimális a teherforgalom 90%-a a pályaudvaron bonyolódik le. **Vasútüzemi szempontból** a pályaudvaron átépítéseket kell alkalmazni. A rendelkezésre álló terület elegendő, azonban a peronok és vágányok kialakítása nem megfelelő. A pályaudvar fejlesztése a **lakosság fogadtatását** illetően várhatóan nem ütközne jelentős ellenállásba, hiszen a pályaudvar környezetében viszonylag kevés lakóépület található.

A **közösségi közlekedési** szempontok alapján a legkedvezőtlenebb kapcsolatokkal rendelkező pályaudvar. Az átszállásmentesen megközelíthető terület nagysága (5. ábra) bár nagyobb mint a Kelenföldi pályaudvaré, kedvezőbbnek nem mondható. A viszonylatok főleg a város déli területeit fedik le és kevés nagyobb csomóponton haladnak át. További kedvezőtlen körülmény, hogy a fejlesztési tervek között nem szerepel olyan beruházás, amely a meglévő kapcsolatokat jelentősen javítaná. A pályaudvar **megközelíthetősége** is előnytelen. Az állomás épülete az 1 villamos megállójától ~450m-re a Könyves Kálmán körúttól ~150m-re található. A gyalogösvények, járdák kialakítása, állapota nem megfelelő. A Ferencvárosi pályaudvar esetén az **eljutási idők** átlaga 29 perc.

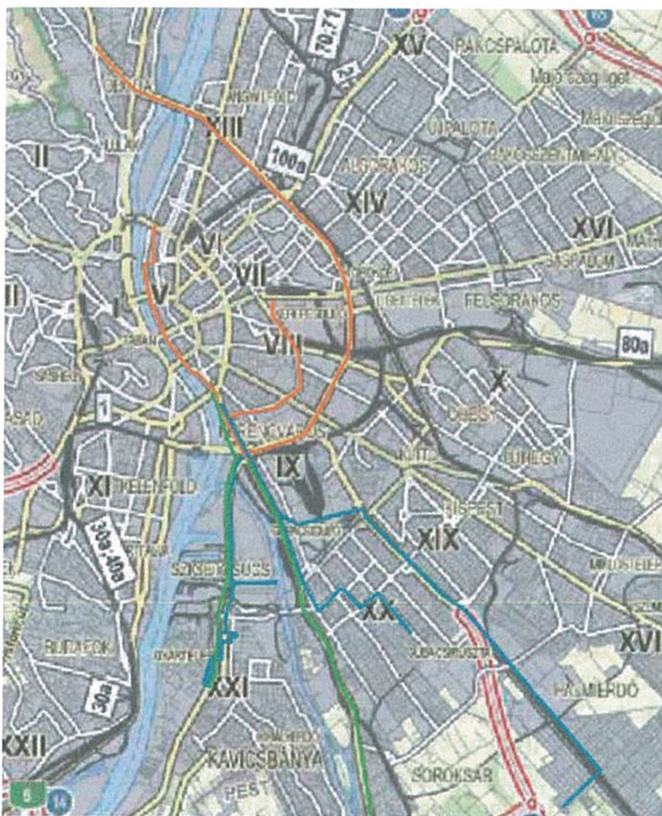
5. ábra: Ferencvárosi pályaudvar – átszállás nélkül megközelíthető területek (2011)

6.3. Budapest Danubius

Városon belüli elhelyezkedése a három vizsgált alternatíva közül a legkedvezőbb. A belváros a közösségi közlekedési kapcsolatoknak köszönhetően viszonylag hamar elérhető. Az építéshez **szükséges terület** szűkös. Az Összekötő vasúti híd és a Ferencvárosi pályaudvar szűk határokat szab. A pályaudvar a **vasúthálózatban** jelentős szerepet tölthet be. Átmérős viszonylatok esetén a kelet illetve az észak felé haladó szerelvények is megállhatnának az állomáson. **Vasútüzemi szempontból** a pályaudvar elhelyezése hátrányos, mert a rendelkezésre álló területen maximum 6 vágány és 3 peron elhelyezésére van elegendő hely.

A pályaudvar kialakítása a **lakosság fogadtatását** illetően várhatóan nem ütközne ellenállásba, az érintett terüle-

ten kevés lakóépület található. A várható fejlesztések közül az 1 villamos tervezett meghosszabbításán túl a Millennium városközpont és a Duna City projektet érdemes megemlíteni.

6. ábra: Budapest Danubius – átszállás nélkül megközelíthető területek (2011)

A közösségi közlekedés szempontjából a pályaudvar jó kapcsolatokkal rendelkezik. Az átszállásmentesen megközelíthető terület nagysága (6. ábra) a vizsgált három változat közül a legnagyobb, azonban főként a dél-pesti területeket fedi le. A pályaudvar megközelíthetősége a kialakítástól

függ. A Budapest Danubius állomás/pályaudvar esetén az eljutási idők átlaga 26perc. Mind három részletesen vizsgálat változat közül a legkedvezőbb.

7. Közösségi közlekedés fejlesztési javaslatai

A jövőben várható fejlesztési javaslatok figyelembe vételével meghatároztam, majd összehasonlítottam a jelenlegi és a fejlesztések után várható eljutási időket. A vizsgálatnál 6 forgalmas budapesti helyszínt választottam ki amelyek a következők voltak:

1. Széll Kálmán tér
2. Móricz Zsigmond körtér
3. Deák tér
4. Örs vezér tere
5. Hősök tere
6. Újpest központ

7. ábra: A 6 vizsgált pontok elhelyezkedése a városon belül (2011)

A vizsgált pontok kiválasztásánál arra törekedtem, hogy a város területét viszonylag jól lefedjék, de a közösségi közlekedés forgalm nagyságának szempontjából jelentős csomópontok legyenek. A kiválasztott pontok városon belüli elhelyezkedését a 7. ábra mutatja. A vizsgálatánál a Közlekedés Kft által készített BKRF³ (2008)³ található, a vizsgált pályaudvarokat érintő fejlesztéseket vettem figyelembe.

³ FKT. Urb. Konzorcium (2008): Budapest Közlekedési Rendszerének Fejlesztési Terve, Távlati koncepció és a 2020-ig javasolt fejlesztés terve (BKRF³)

A pályaudvarokat közvetlenül érintő fejlesztések a következők voltak:

Kelenföldi pályaudvar:

- a) 4-es metró megépítése a Virágpiac – Kelenföldi pályaudvar között
- b) 1-es villamos meghosszabbítása a Soroksári út – Kelenföldi pályaudvar között
- c) S-Bahn fejpályaudvari és vonali fejlesztések
- d) Ferihegyi Express [FEREX] megépítése

Ferencvárosi pályaudvar:

- a) 1-es villamos meghosszabbítása a Soroksári út – Kelenföldi pályaudvar között
- b) S-Bahn fejpályaudvari és vonali fejlesztések
- c) Ferihegyi Express [FEREX] megépítése

Budapest Danubius pályaudvar/állomás:

- a) É-D-i irányú regionális gyorsvasút [5-ös metró] Astoria – Csepel közötti szakaszának megépítése
- b) É-D-i irányú regionális gyorsvasút [5-ös metró] Pesterzsébet, Határ út – Astoria közötti szakaszának megépítése
- c) 1-es villamos meghosszabbítása a Soroksári út – Kelenföldi pályaudvar között
- d) 2-es villamos északi irányú meghosszabbítása, valamint déli irányban a Csepeli HÉV vonalának villamos üzemre történő átalakítása
- e) S-Bahn fejpályaudvari és vonali fejlesztések. Az elővárosi kötött pályás közlekedés fejlesztése.
- f) Ferihegyi Express [FEREX] megépítése valamilyen megoldással.

Ezen fejlesztések figyelembe vételével határoztam meg az eljutási, menet illetve várakozási időben bekövetkezett változásokat.

8. Modal split értékek változása a fejlesztések hatására

A következő fejezetben a modal split értékekben bekövetkező változás kerül bemutatásra. A vizsgálatot a **pivot-pont modell** segítségével végeztem el. A modell a jelenlegi utazási igényeket és a szolgáltatások változását felhasználva becsli a jövőbeli utazási igényeket. Bemenő adatként az egyes utazási módok jelenlegi részarányát és a szolgáltatási szintet leíró változók javasolt változását szükséges megadni.

A modell a következő feltételezésekkel él:

1. A választási modell feltételezi, hogy egy adott mód választásának a valószínűsége azonos annak a valószínűségével, hogy az adott utazási mód érzékelt hasznossága nagyobb a többi lehetséges módénál.
2. Annak a valószínűsége, hogy az egyének az adott lehetőséget választják, az egyének társadalomgazdasági jellemzőinek és a lehetőség relatív vonzóságának a függvénye.

Az alternatívák vonzóságát a hasznosságon keresztül lehet megjeleníteni. A hasznosság a jellemzők lineáris kombinációjaként definiálható. A többi alternatíva hasznosságával összevetve [0,1] közötti valószínűséggé kell átalakítani.

A számítás során használt összefüggések:

1. az utazási mód új részarányának számítását az alábbi képlet segítségével végeztem el:

$$p_k = \frac{p_k^0 \cdot \exp(V_k - V_k^0)}{\sum_k p_k^0 \cdot \exp(V_k - V_k^0)}$$

ahol: p_k az utazási mód új részaránya
 $V_k - V_k^0$ hasznosság-függvény változása
 \exp az e-ad függvény jelölése

a hasznosság függvény lineáris alakja:

$$V_k = -0,10 * t_k - 0,20 * w_k - 0,05 * \frac{C_k}{I} + \chi\chi$$

ahol: t_k menetidő
 w_k várakozási idő
 C_k költség
 I jövedelem
 δ_k módhoz tartozó állandó

3. Kiindulási adatok:

p_{kk} közösségi közlekedés részaránya a közlekedésben
 p_{szgk} személygépkocsik részaránya a közlekedésben

A számításokat négy – forgalom szempontjából jelentős – helyszín három részletesen elemzett pályaudvarral való kapcsolata esetén végeztem el. A számítások során egyszerűsítéseket alkalmaztam:

1. A dolgozatban elsődlegesen a vizsgált helyszínek közösségi közlekedési kapcsolatait vizsgáltam, ezért a számítások során a személygépkocsival történő utazások esetén a menetidőt és a várakozási időt változatlanak teteleztem fel.
2. A hasznosságfüggvényben található változók közül csak a menetidő és a várakozási idő változását vizsgáltam.
3. A hasznosságfüggvényben található költség-, jövedelemváltozókat változatlanak tekintettem.

A számítások elvégzése után kapott eredményeket az 5. táblázat tartalmazza. A legszembetűnőbb változás az Örs vezér tere – Budapest Danubius kapcsolat között figyelhető meg, ahol 2 perces menetidő- és 4 perces várakozásiidő-csökkenés 20%-os modal split növekedést eredményezett.

Honnan-Hova	Fejlesztés előtt						Fejlesztés után									
	p_{kk}^0	p_{szgk}^0	$t_k(s)$	$w_k(s)$	Várakozási idő	p_{kk}^0	p_{szgk}^0	$t_k(s)$	$w_k(s)$	Várakozási idő	$\Delta t_k(s)$	$\Delta w_k(s)$	$V_{kk}^0 - V_{kk}^1$	p_{kk}^1	p_{szgk}^1	p_{kk}^0
Széll Kálmán tér – Kelenföld	0,614	0,386	8	6	8	8	5	0	-1	0,20	0,660	0,340	5%			
Móricz Zs. körtér – Kelenföld	0,614	0,386	8	4	5	3	-3	-1	0,50	0,724	0,276	11%				
Örs vezér tér – Kelenföld	0,614	0,386	24	9	24	5	0	-4	0,80	0,780	0,220	17%				
Újpest központ – Kelenföld	0,614	0,386	31	4	27	3	4	-1	0,60	0,743	0,257	13%				
Széll K. tér – Ferencváros	0,55	0,45	16	7	12	6	-4	-1	0,60	0,690	0,310	14%				
Móricz Zs. kört. – Ferencváros	0,55	0,45	13	8	12	6	-1	-2	0,50	0,668	0,332	12%				
Örs vezér tere – Ferencváros	0,55	0,45	18	5	14	5	-4	0	0,40	0,646	0,354	10%				
Újpest kp. – Ferencváros	0,55	0,45	26	5	26	5	0	0	0,00	0,550	0,450	0%				
Széll K. tér – Bp. Danubius	0,60	0,40	20	4	17	4	-3	0	0,30	0,669	0,331	7%				
Móricz Zs. kört. – Bp. Danubius	0,60	0,40	10	4	9	4	-1	0	0,10	0,624	0,376	2%				
Örs vezér tere – Bp. Danubius	0,60	0,40	18	8	16	4	-2	4	1,00	0,803	0,197	20%				
Újpest kp. – Bp. Danubius	0,60	0,40	28	5	35	2	7	-3	-0,10	0,576	0,424	-2%				

5. táblázat: Modal split értékek változása a fejlesztések hatására

9. Külföldi - francia és angol példák

9.1. Strasbourg

A pályaudvar rövid bemutatása

Az egykor német, ma francia nagyváros vasúti főpályaudvarát 1883-ban adták át az utasforgalomnak. 1878-ban Johann Jacobsthal tervei alapján kezdték el az építkezést, amit véglegesen csak 1898-ban fejeztek be. Korábban egy fejálmás volt, ami forgalmi szempontból nem volt kedvező, és a növekvő utasszám miatt kicsivé is vált. A pályaudvar homlokzata 128 m hosszú, belső tere alapvetően két szintes. A földszinten helyezkednek el az utasforgalmi terek, a peronok pedig a felső szinten találhatók.

Építése idején nagyon korszerűnek számított. A vágányok fölé acélszerkezetű tetőt helyeztek, és nem csak utasforgalmi teret, de teherpályaudvart és remízt is kialakítottak. 1901-1906 között az épület két végét kibővítették, és a posta, illetve a rendőrség kapott helyet benne. Ekkor telepítették át a kocsiszínt is a külvárosba. 1936-ban három peronnal bővítették a pályaudvart. A 2006/2007-es menetrendváltás óta Strasbourg felé is közlekedik TGV-vonat – TGV Est – emiatt szükségessé vált a pályaudvar átépítése. A 150 millió €-s beruházás keretében Franciaország legnagyobb számítógépezérlésű kiterő-állító rendszerét építették ki. A homlokzat új acél-üveg héjat kapott (8. ábra), ami alatt új utasvárót alakítottak ki.

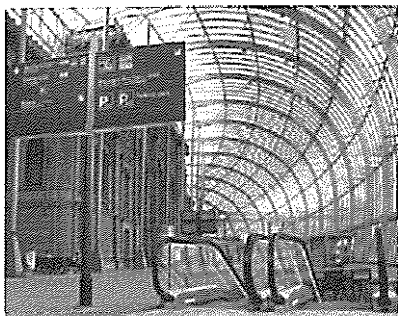
A pályaudvar szerepe a vasúti hálózatban

A strasbourgi főpályaudvar Kelet-Franciaország egyik legjelentősebb, és egyben az ország második legnagyobb pályaudvara. A Párizs–Bécs- és a Köln–Bázel- vonalak keresztezésénél épült. Regionális és nemzetközi szinten egyaránt jelentős forgalmat bonyolít le. Az ország vasúthálózatán belül jelentős a forgalom Párizs, Massy Lille, Renne, Nantes és Bordeaux irányába. Valamennyi viszonylaton naponta legalább két szerelvény közlekedik irányonként. Nemzetközi vonalakon Stuttgart, München, Bázel és Zürich felé közlekedik naponta több szerelvény. A TGV Est vonal 2007-es átadásának köszönhetően nem csak a Strasbourg–Párizs közötti utazási idő csökkentette le, de az utasforgalom is jelentősen megnőtt. A hamarosan átadásra kerülő Rijn–Rhone-vonalnak köszönhetően az utasforgalom várhatóan tovább fog növekedni.

A pályaudvar közösségi közlekedési kapcsolatai

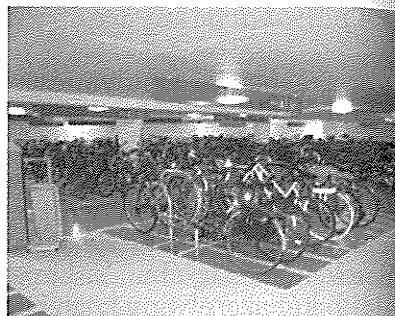
A pályaudvar a közösségi közlekedés vonalainak köszönhetően a város valamennyi pontjáról könnyen megközelíthető. Az A, C illetve D jelű villamosvonalakon a Gare Centrale, míg a B és F jelzésű vonalakon a Fabourg National elnevezésű megálló esnek a pályaudvarhoz legközelebb. A busz viszonylatok közül a 2 és 10-es jelzésűek haladnak el a pályaudvar mellett. A villamosok 5–6 a buszok 9–10 perces ütemidővel követi egymást. A repülőtér és a pályaudvar között közvetlen vasúti összeköttetés található-óránként átlagosan négy vonat közlekedik.

A 2007-ben befejeződött átépítések alkalmával a pályaudvar előtt elhelyezkedő tér alatt P+R parkolót, valamint 850 kerékpár tárolására alkalmas B + R parkolót (9. ábra) alakítottak ki. Az új üveg-acél héj és az alatta elhelyezkedő utasváró térnek köszönhetően a föld alatt – 17 m mélyen – található villamosmegálló is az épületbe lett integrálva.

8. ábra: Strasbourg pályaudvar csarnoka

[Forrás:
<http://www.rediff.com/business/images>]

9. ábra: Fedett B+R tárolók

[Forrás:
<http://alain.caraco.free.fr/blog/images>]

Az utasforgalom számokban

A strasbourgi pályaudvar utasforgalma a TGV Est vonalának megjelenésével jelentősen megnövekedett. A ~60 000 utas/nap forgalom nagyság kiszolgálásához, a pályaudvar fejlesztésére volt szükség, ami 2007-re be is fejeződött. Az LGV Rhin-Rhone-vonalának 2012-re tervezett átadása várhatóan tovább fogja növelni az utasforgalom nagyságát.

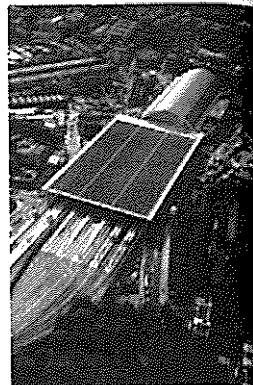
Budapesti főpályaudvar kialakításánál megfontolandó ötletek

A Budapesti főpályaudvar kialakításánál – főleg a Budapest Danubius pályaudvar esetén – a közösségi közlekedési kapcsolatok tervezésénél érdemes figyelmesen tanulmányozni a Strasbourgi pályaudvar kialakítását. Ha a rendelkezésre álló terület engedi, érdemes a közösségi közlekedési megállót az épületen belülré integrálni. Az állomás épülete alatt található P+R és B+R parkolók elhelyezése is követendő példa.

9.2. London St Pancras International Railway Station

A pályaudvar történetének rövid bemutatása

A London központjában található **St Pancras Station** – vagy ahogy újabban hívják **St Pancras International** – a **Euston Roadon** a **British Library**, a **Kings Cross** és a **Regent's Canal** között helyezkedik el. Az épületet **William Barlow** tervezte 1863-ban, de a pályaudvart csak 1868-ban nyitotta meg a **Midland vasúttársaság**. A **Yorkshire-t** és **Kelet-Midland-et** Londonnal összekötő **Midland Main Line** északi végállomásaként szolgált. Az állomás fontos szerepet töltött be mindkét világháború alatt – fontos találkozóhely volt, és a katonákat szállító vonatok is innen indultak. A legnagyobb veszély a 60-as években fenyegette, mivel 1966-ban a **Kings Cross** és a **St Pancras** állomásokat egyesíteni akarták – de erre nem került sor. A kilencvenes évek elején az épület leromlott állapota miatt javítómunkálatokba kezdtek. A **St Pancras** napjainkban is az egyik legnagyobb viktoriánus épület Londonban. Nem csak a **Eurostar** és a nagysebességű vasút miatt kulcsfontosságú – **kiskereskedelmi** és **vendéglátó ipari helyekben** is bővelkedik. 2011 tavaszán – a korábban az épületben működő **Midland Grand Hotel** helyén – a 244 luxus szobával büszkélkedhető **St Pancras Renaissance London Hotel** is megnyitott.

10. ábra: A St Pancras elhelyezkedése
[Forrás: <http://www.worldarchitecturenews.com>]

A pályaudvar felépítése és szerepe a vasúti hálózatban

A pályaudvar észak-déli fekvésű. Területén 15 állomási vágány található, két különböző szinten. Az 1-4 vágányokon közlekedő járműveket az **East Midlands** vasúttársaság üzemelteti Nottingham, Derby, Leeds irányába, míg az 5-10 vágányokat a **Eurostar** Lille, Párizs és Brüsszel felé közlekedő nemzetközi szerelvényei használják. A Eurostar szerelvényei közlekednek a Barlow tervezte tetőszerkezet alatt elhelyezkedő vágányokon, azonban ezek csak a rendelkezésre álló tér egy részét foglalják el, ezért a pályaudvart úgy alakították ki, hogy az alsó szintet is természetes fénnel tudják megvilágítani. A 11–13 vágányokról a **Southeastern** társaság szerelvényei indulnak Ashford, Dover, és Margate felé. Az A illetve B jelzésű vágányokon a **First Capital Connect** járművei állnak meg és közlekednek északi illetve déli irányba. Luton, Bedford, Sutton valamint Brighton irányába. A 2012-es londoni nyári olimpia alatt a St Pancras lesz a végállomása a **Javelin** vasútnak, ami a városközpont és a London Olympic Park között szállítja majd az utasokat.

11. ábra: Eurostar szerelvények a St Pancras pályaudvaron
[Forrás: <http://highspeed1.co.uk/>]

A pályaudvar közösségi közlekedési kapcsolatai

A St Pancras-pályaudvar busszal és metróval is kiválóan megközelíthető. A St Pancras International buszmegállóban a 10, 30, 59, 73, 91, 205, 390, 476 buszok állnak meg, míg a **King's Cross St Pancras** metróállomáson hat különböző vonalon közlekedő metrószerelvényre lehet fel illetve leszállni. A hat metróvonal a következő: Circle line, Hammer-smith&City line, Metropolitan line, Northern line, Piccadilly line, és a Victoria line. A pályaudvarról a várostól délre elhelyezkedő **Gatwick Airport** illetve az északra található **Luton Airport** közvetlen járatokkal könnyen elérhető. A Piccadilly line vagy a pályaudvarról induló **Heathrow Express** segítségével a **Heathrow repülőtér** is egyszerűen elérhető.

Az utasforgalom számokban

A St Pancras utasforgalma a 2009/10-es időszakban 18,02 millió utas/év volt. Ez átlagosan 50–58 ezer utas/nap tett ki. Évente 2,081 millió átszálló utas/év fordul meg a pályaudvaron. Mind az átszálló mind az érkező utasok száma csökkent a 2008/09-es időszakhoz képest, amikor ezek az értékek 19,326 millió utas/év illetve 2,841 millió átszálló utas/év volt.

Budapesti főpályaudvar kialakításánál megfontolandó ötletek

Londonban található St Pancras Station egy hatalmas intermodális csomópont. A szerelvények különböző funkció szerinti áttekinthető rendezése és a pályaudvar átépítésekor kialakított kereskedelmi tér egyaránt követendő példa.

10. Összegzés

Dolgozatom tárgya egy Budapesten létesítendő átmenő főpályaudvar három különböző helyszínének vizsgálata volt a közösségi közlekedési kapcsolatainak szempontjából. Elsőként átfogó, rövid jellemzést szerettem volna adni a főváros jelenlegi vasúti forgalmáról. A közösségi közlekedési kapcsolatok értékelésekor először a pályaudvarokat közvetlenül érintő viszonylatokat és a főváros területén kiválasztott 24 forgalmas csomópont és a vizsgált pályaudvarok közötti eljutási időket vizsgáltam. További részletes elemzéseket végeztem 6 csomópont esetén, ahol a jövőben várható fejlesztéseket is figyelembe vettem. Rövid egyszerűsített számításokkal vizsgáltam a fejlesztések hatására bekövetkező modal split változást. Dolgozatom végén egy angol és egy francia átmenő főpályaudvart mutattam be, mint külföldön jól működő mintát.

Konklúzióként talán azt vonnám le, hogy bár több szempont

szerint vizsgáltam a három kijelölt pályaudvart a legkedvezőbb alternatíva kiválasztása nem volt egyszerű feladat. Községi közlekedési kapcsolatai alapján a Kelenföldi pályaudvar több, kedvezőbb viszonylattal rendelkezik, mint a Budapest Danubius állomás/pályaudvar, azonban a belvárostól mért távolság és eljutási idő szempontjából a Budapest Danubius elhelyezkedése az előnyösebb. Legkedvezőtlenebb helyzetben az említett szempontok alapján a Ferencvárosi pályaudvar van, mert sem a jelenlegi közösségi közlekedési kapcsolatai, sem a várható fejlesztések nem biztosítanak kedvező megközelítési lehetőségeket. Ha a közösségi közlekedési kapcsolatok – és az azokat befolyásoló tényezők – alapján kellene a három vizsgált pályaudvar közül a legkedvezőbbet kiválasztani, a Budapest Danubius állomás/pályaudvart javasolnám. Nem mondható el róla ugyan, hogy a legkedvezőbb közösségi közlekedési kapcsolatokkal rendelkezik a jelen állapotban, de a várható fejlesztések – nem csak a közlekedés, de területfejlesztés terén – a belvároshoz viszonyított helyzete alapján ezt tartom legkedvezőbb kialakítási helyszínnek.

A végső helyszín választását természetesen a közösségi közlekedési kapcsolatokon túl számos fontos szempont befolyásolja – mint a költségek, rendelkezésre álló terület mérete, kapacitási korlátok... - amelyek ismerete nélkül a végső döntés nem hozható meg.

11. Források

11.3. Felhasznált tervek

- [1] FKT. Urb. Konzorcium (2008): Budapest Közlekedési Rendszerének Fejlesztési Terve, Távlati koncepció és a 2020-ig javasolt fejlesztés terve (BKRFT)
- [2] FŐMTERV – KÖZLEKEDÉS Konzorcium (2008): „S-Bahn” rendszerű gyorsvasúti közlekedés kialakítása és a budapesti elővárosi vasúthálózat fejlesztése
- [3] Hábel György (2009): Javaslat – A MÁV budapesti pályahálózatának és személyvonati forgalmának átszervezésére
- [4] MÁV Rt. FKI (2003): Az európai nagysebességű vasúthálózatba való bekapcsolódás vizsgálata
- [5] Dr. Kisgyörgy Lajos (2011): Előadás jegyzet – Közlekedési modellezés
- [6] FEREX gyorsvasút nyomvonalának tervezési-megvalósítási feladatai
- [7] Kalmár Tamás (2009): Budapest, Kelet–Nyugat irányú felszín alatti vasúti összekötés vizsgálata – Diplomamunka
- [8] Kolbl Nándor (2011): Budapesti vasúti átmenő állomás kialakítási változatainak vizsgálata és kapcsolódó tervezési feladatok – Diplomamunka
- [9] Köller László (2005): A MÁV Rt. szerepvállalási lehetősége a Budapesti elővárosi közlekedésben – a vasúti fejlesztési projektek városzerkezeti, ingatlanhasznosítási összefüggései. Városi Közlekedés 2005/4
- [10] MÁV Elővárosi Projektfüzet (2004): A budapesti személypályaudvarok, kiemelt állomások komplex fejlesztési javaslata MÁV Rt. (2001): A budapesti fejpályaudvarok fejlesztési koncepciója
- [11] MÁV Rt. Fejlesztési Főosztály (2007): Budapest-Kelenföld pályaudvar vasút- és területfejlesztési kérdései. Összeállítás
- [12] Internetes hivatkozások
- [13] en.wikipedia.org/wiki/Gare_de_Strasbourg: Szabad enciklopédia
- [14] en.wikipedia.org/wiki/St_Pancras_railway_station: Szabad enciklopédia
- [14] fr.wikipedia.org/wiki/Gare_de_Strasbourg-Ville: Szabad enciklopédia
- [15] stpancras.com: St. Pancras hivatalos honlapja
- [16] www.bkv.hu (BKV): a BKV Zrt. hivatalos honlapja
- [17] www.mav.hu: a MÁV Zrt. hivatalos honlapja
- [18] www.metros.hu: a budapesti metróvonalak jellemzői
- [19] www.metro4.hu: a 4-es metró hivatalos honlapja
- [20] www.utvonalterv.hu: Útvonaltervező program
- [21] www.urbanrail.net: Európa nagyvárosainak gyorsvasúti hálózatai
- [22] www.gares-en-mouvement.com: francia pályaudvarok honlapja

VELKEY KRISTÓF

Tábortüzek a cserkész- és úttörőmozgalomban

This article is about campfires in the Hungarian scout and pioneer movement. It presents the similarities and differences of the used methods written in the scout and pioneer press, focusing on the journals for leaders, especially *Vezetők lapja* and *Úttörővezető*.

*„Mint ha pásztortűz ég őszi éjszakákon,
Messziről lobogva tenger pusztaságon:”*

ARANY JÁNOS: TOLDI

A tűznek különös varázsa van, a négy alapelem egyike, mely „*mint emberré válásunk fontos segítője, ősidőktől jelentős jelkép*”,¹ egyszerre jelenthet életet és halált. Fontos szerepet játszik az emberek életében mióta az ősembernek sikerült megszelídítenie. A katonák, vadászok vagy pásztorok a tűz köré telepedtek melegedni, főzni, sokáig és sokszor szinte az egyetlen védelem volt az állatokkal szemben. A tűz füstje távol tartotta a bogarakat, kígyókat és egyéb csúszómászókat. Elijlesztette az éjszakai ragadozókat is.

„*A magyar népi hitvilágban nincs egységes tűzzel kapcsolatos hiedelemkör, inkább csak bizonyos általánosan elterjedt cselekmények, amelyekből a tűzhöz való viszonyoknak néhány aspektusa kirajzolódik*”.² Például a tüzet tisztelő, féltő magatartás, a tűz, mint közvetítő a túlvilággal, a tűz tisztító hatása.³ Fontos szerepet kap a rituálékban, gondoljunk csak az olimpiai lángra, mely modern kori hagyomány, Görögor-

¹ *Jelképtár*. Szerk.: Hoppál Mihály. Helikon kiadó, Gyula, 1996, 227. o.

² *Magyar Néprajzi Lexikon*. Főszerk.: Ortutay Gyula. Akadémiai kiadó, Budapest, 1982, V. kötet 385. o.

³ *Magyar Néprajzi Lexikon*. Ua.

szágból az aktuális helyszínre viszik el mindig az olimpiai lángot. Mindennapibb példát keresve, a fáklyás felvonulásnál a tűz az ünnepélyesség megjelenítője.

Ugyanakkor a modern kor emberének mindennapi életében rendszerint nincs már közvetlen kapcsolata a tűzzel. A meleg víz, fűtés, főzés gyakran csak egy csap elfordítását vagy kapcsoló megnyomását igényli. Azok a berendezések, melyekben az égő tűz a szükséges energiát biztosítja, sokszor több kilométeres távolságra vannak a felhasználás helyétől. A technika fejlődése, az elektromosság, a vadállatok szinte teljes kiirtása a mindennapokban feleslegessé tette a tüzelő gyűjtését, a tűz meggyújtását. A tűz életünkben betöltött szerepének fontossága gyakran csak akkor válik nyilvánvalóvá, ha valami elromlik: elmegy az áram vagy meghibásodik a fűtés.

Mégis, szinte mindenkit magával ragad a gyertya imbolygó fénye, a tűz ígésző lobogása. Nehéz patetika és emelkedett hangnem nélkül írni a tábortüzekről, sajátos hangulatukról. Olyan dolog ez, amit ha az ember átélt, könnyen megérti, hogy miért ez a furcsa emelkedettség. Ha még nem volt része benne, nehezen tudja felfogni, mire ez a nagy fennköltség. A tábortűz mágiáját az éjszaka csendje, a csillagos ég, és a tűz fényudvara együttesen alkotja.

A tábortűz varázsa kettős, a fejünk felett a ragyogó csillagos ég, előttünk az izzó, pattogó, lobogó folyton változó tűz. Nem tudom megunni eme kettősséget, úgy szeretek időnként elmerülni bennük, kizárva mindenkit és mindent.

A tűz könnyen egy közösségbe forrasztja azokat, akikre rávetül a fénye. Ha valaki a tűz körül ülőket kívülről nézi, nem tartozik oda, egész addig, míg be nem lép ő is a fénykörbe. Hasonló tapasztalatot fogalmaz meg Gaál Ferenc is: „*Hirtelen milyen közel kerültünk egymáshoz, a fény odateremtette mellénk pajtásainkat... Különösen összetartozónak érezzük egymást, hiszen a derengő arcokon túl csupán néhány bokor, fa körvonala látszik, azon túl mindent elnyel a sötétség...*”⁴

⁴ Gaál Ferenc (1954): *Lángolj tűz, lángolj! Úttörővezető*, 1954. évf. (7–8. szám): 22–23. o.

A tábortűz közösségformáló ereje fontos szerepet játszik az ifjúsági mozgalmak életében. A cserkész és úttörőtáborok szerves részeként meghatározó élményeket nyújthat a résztvevőknek. A tábortűz hatásának érvényesülésében sok minden közbejátszik.

A tábortűzről az 1942-ben megjelent Új idők lexikonában a következőket olvashatjuk:

„*A cserkészletben a cserkész nagytáborok nevelő és szórakoztató eszköze. Esténként alkalmas helyen, sötétedés-kor a tábor valamennyi tagja összejön, a tűz körül, át-vizsgálja a parancsnok vezetése mellett az eltelt napot (»csapat-lelkiismeretvizsgálat«), majd a tábor életével lehetőleg összefüggően énekekkel, szavalattal, tánccal, mókával, kisebb bemutatókkal és társasjátékokkal stb., szoros műsor nélkül szórakoztatják egymást egy-másfél óráig, végül megfelelő módon (áhítat, imádság) befejezik a napot. Ha közönséget is meghívunk a tűz neve dísz-tábortűz, ez esetben műsor szerint halad.*”⁵

Az 1980-as kiadású Magyar Nyelv Értelmező Szótárában az alábbi leírást olvashatjuk a tábortűz címszó alatt:

„*Rendszerint a tábor közepén este gyújtott nagyobb tűz, amelynél a táborozók beszélgetnek, melegszenek, tréfálkozva, dalolva tanyáznak... Ifjúsági szervezetek nyári vagy sporttáborában rendszerint nevelő vagy szórakoztató célzatú összejövetel, olykor a vendégek számára is rendezett műsoros est a tűz körül*”⁶

A cserkész és úttörő tábortüzeket vizsgálva előljáróban el kell mondanom, hogy soha nem vettem részt úttörő tábortűzön, a dolgozatban elsősorban az Úttörővezető című folyóirat-

⁵ *Új idők lexikona*. Szerk.: Szikesfalv – Zygota. Singer és Wolfner Irodalmi Intézet Rt. Kiadása Budapest, 1942, XXIII–XXIV. Kötet, 5736. o.

⁶ *A Magyar Nyelv Értelmező Szótára*. Szerk.: A MTA Nyelvtudományi intézete. Akadémiai Kiadó, Budapest 1980. VI. kötet 427. o.

ban talált tábortúzzal foglalkozó cikkek és úttörő tábortúzi könyvek alapján alkotott képem irányít. Befolyásol továbbá több mint 10 éves cserkész múltam, nem tudok és nem is akarok feltétlen elvonatkoztatni saját élményeimtől, tábortűzvezetésben szerzett tapasztalataimról.

Az úttörőmozgalomról szüleim visszaemlékezései alapján vannak csak ismereteim, melyek egy teljesen más, szinte csak papíron létező, külsőséges csapat életét mutatták be, tábortűzek nélkül. Édesanyám legmélyebb élménye az volt, hogy neki kellett az iskolában a Pajtás újságot árulnia.

A tábortűzről szóló cikkeket és könyveket vizsgálva feltétlenül szem előtt kell tartanunk, hogy azok a tábortűzek egy, a szerző által ideálisnak ítélt formáját mutatják be. Valószínű, és saját tapasztalataim is ezt mutatják, hogy a mindennapi gyakorlat ennél sokszínűbb, néha laposabb, kevésbé átgondoltabb. A tábortúzi könyvekben sok helyen kiemelik, hogy a gyűjteményeknek ötletadó szerepe van, „*de helytelen lenne, ha merev alkalmazásuk a helyi kezdeményezéseket megbénítaná és a tábortűzeket az egész országban sablonossá, egyformává tenné.*”⁷

1. A tábortűz helye a cserkészmozgalomban az 1948-as feloszlítás előtt

A cserkészmozgalom alapítója, Lord Baden-Powell of Gilwell (Bi-Pi), Cserkészlet fiúknak (Scouting for Boys) című könyvében - mely könyv volt a mozgalom megindulásának alapja - a fejezeteket tábortűzekre, vagyis témákra osztotta. Ezeket angolul Campfire Yarn-nak nevezte, melyet magyarul tábortúzi történetnek fordíthatnánk, a magyar fordításban azonban egyszerűbben, tábortűzként szerepel. Bi-Pi számára

⁷ Tábortűz. Tanácsok és műsoranyagok úttörőtábortűzek rendezéséhez. Szerk.: Patak Györgyné. Magyar Úttörők Szövetsége Országos Tanácsa, 1960. 13. o.

a tábortűz a tanítás, elméleti és gyakorlati ismeretek átadása, a beszélgetés legfőbb helyszíne volt.⁸

A könyvben a tábortűzek szerepének kifejtésére nem fektet nagy hangsúlyt. Így ír: „*A tábortűz a tábor egyik legszebb eseménye*” majd ugyanott „*A tábortűznél énekelhetünk, szavalhatunk, his jeleneteket adhatunk elő, és minden cserkészt biztatni kell, hogy valamivel vegyen részt a programban, akár jó előadónak tartja magát, akár nem. Más-más órs lehet felelős a hét minden estéjén a műsor megrendezéséért. Az órs így előre felkészülhet a tábortűzre*”⁹

A tábortűz szerepének módszertanát úgy tűnik, a gyakorlat teremtette meg. Egy gondolatot emelnék ki az előző idézetből: Bi-Pi felhívja a figyelmet, hogy mindenki vegyen részt a tábortűz programjában. Mindenkinek legyen lehetősége meg tapasztalni, milyen szerepelni, megfelelő hely ugyanis az első próbálkozásoknak a tábortűz elfogadó társasága.

Egy angol tábortűzes összeállításban olvastam egy felhívást, mely szerint ügyelnünk kell rá, hogy a tábortűznél szereplők pozitív visszajelzést kapjanak, eltekintve attól, hogy is sikerült a produkciójuk.¹⁰

Ha a gyerekek fiatalon hozzászoknak a nyilvános szerepléshez, később sokkal kevesebb félelmük, gátlásuk alakul ki ezzel kapcsolatban. Ezt személyesen is megtapasztalhattam: négy hétig részt vettem segítőként egy napközis táborban Montreálban, ahol minden csütörtök este „Supercamp-show” volt. Itt a legkisebbtől a legnagyobbig bárki előadhatta, amit a héten tanult, kitalált. Még a félősebb gyerekek is boldogan álltak ki pár hét után a színpadra, hasonlóan az idősebbekhez.

⁸ Tegzes László Dr. (1940): *Tábortúzi könyv* Magyar Cserkészszövetség Budapest, 1940. Átdolgozott kiadás a *Cserkészek tábortúzi könyve* címen jelent meg, átdolgozta Ivasivka Mátyás. Budapest Márton Áron kiadó 1994. 38. o.

⁹ Baden-Powell: *Scouting for boys* 1907. Magyar nyelven: Cserkészlet fiúknak. Ford. Illy József. Magyar Cserkészcsapatok Szövetsége Budapest, 1994. 105. o.

¹⁰ <http://julianmorgan.tripod.com/sitebuildercontent/sitebuilderfiles/song-bookpdf0904.pdf> utolsó letöltés: 2012.04.02.

A cserkész tábortüzekkel részletekbe menően legelőször D.G. Turner 1932-ben megjelent „The camping and camp-fire book” című könyve foglalkozott.¹¹ A témával foglalkozó első könyv Magyarországon Dr. Tegzes László 1934-ben megjelent Tábortúzi könyve a cserkészzet alapításától eltelt több mint 20 év tapasztalatainak összefoglalója. Az ideális tábortűzet szorosán összekapcsolja a cserkészszemlével. A könyv különleges patetikus hangnemben szól a tábortűz varázsáról, a tábortűz lényegének bemutatási nehézségét úgy jellemzi a szerző, mint „amikor valaki anatómiával és bonckéssel keresi az emberben a lelket”.¹² A könyvben az elméleti ismertetésen túl számos tábortúzi ötlet, jelenet, ének, módszertani segédanyag található. Ötleteket ad, speciális tűzgyújtási technikákat ajánl, segít a felkészülésben, lehetséges programpontokat is ismertet. A szerző kiemeli, hogy a könyv áttanulmányozása nem elegendő tábortüzek tartására, hanem csak egy gyűjtemény, amely inspirál és ötleteket ad. A tábortűz céljaként az élményadást jelöli meg.¹³ A könyvet megelőzően is jelentek meg tábortüzekről szóló cikkek, például a *Vezetők lapja* című cserkész havilapban.

A Tábortúzi könyv vihart kavart cserkészvezetői berkekben. A könyv értékeit elismerve egy cserkészvezető ezt a kritikát fogalmazta meg a *Vezetők lapja* egyik számában: „*Félek, hogy a tábortűzet, mely nekünk fáradt nap utáni csendes találkozó alkalom, hangulat és erőforrás kissé mechanikussá, »megtanulhatóvá« teszi [a Tábortúzi könyv] és kissé azt a látszatot keltheti, mintha a tábortűz célja a jelenetekkel, mókákkal való szórakozás lenne.*”¹⁴ A kritikára a következő számban érkezett válasz: „*Nem baj az, ha fejlődik a tábortűz és nem olyan ma, mint a cserkészzet őskorában. ...a megrendezett tábortüzekkel is gazdagabbak lettek tábortü-*

¹¹ Surján László ajánlása szerint melyet a Cserkészzet tábortúzi könyve harmadik kiadásához írt. In: Cserkészzet tábortúzi könyve 1994. 9. o.

¹² Tegzes László Dr. (1994) Uo. Bevezető az első kiadáshoz 11. o.

¹³ Tegzes László Dr. (1994) Uo. 35. o.

¹⁴ Lévai Alajos (1934): Lélek és Mechanizmus, *Vezetők lapja* XI. évf. (10. szám) 201.o.

zeink”¹⁵ Tulajdonképpen a vita nem a Dr. Tegzes László által írt Tábortúzi könyvről szól, hanem arról, mennyire van helye a mókáknak, műsoroknak a tábortüzeknél.

A gödöllői nemzetközi cserkésztalálkozó, a IV. világjamboree sok újdonságot hozott a magyar cserkészcsapatok életébe. A találkozó hatására felgyorsult a tábortüzek átalakulása is. A nagy nemzeti és nemzetközi táborok tábortüzei inkább bemutatónak jellegű, szórakoztató tüzek voltak, ezt a mintát aztán a résztvevők hazavitték az otthoni cserkészmunkába.¹⁶

2. Úttörőtüzek cserkészszemmel

Az úttörő tüzek sok mindenben hasonlóak a cserkésztüzekhez. A különböző úttörőírásokat olvasva néha olyan érzésem van, mintha cserkész tábortüzekről olvasnék, csak annyit kell tennem, hogy kicserélem a pajtás és cserkész szavakat. Hiba lenne azonban ennyire leegyszerűsíteni a dolgot, hiszen az úttörőszövetség 1946-os megalapításakor a cserkészeknek már több évtizedes kollektív tábortúzi tapasztalata volt. A két mozgalom egyesítésekor, mely a cserkészzet megszűnésével járt, sokan cserkész múlttal rendelkezve, úttörővezetőként vitték tovább a cserkészzetben tapasztaltakat.¹⁷

Fontos tisztában lennünk a két mozgalom közt húzódó ideológiai eltérésekkel. A cserkészzet valláserkölcsi alapokon nyugszik, az úttörőmozgalomban pedig, mint az úttörőkiadványokban is megjelenik, nagy hangsúlyt fektettek – a mai helyzettel nem vagyok tisztában – a gyerekek kommunista ideológiai nevelésére. Előfordulhatott, hogy a valóságban ez nem mindig jelent meg az írásokban leírt hangsúllyal.¹⁸ Az ideo-

¹⁵ Uzoni (Rószler) László (1934): Tábortűz és tábortűzvezetés, *Vezetők lapja* XI. évf. (11. szám) 222–223 o.

¹⁶ Uzoni (Rószler) László (1934): Uo.

¹⁷ Derzsi Ottó (2006): Két 60 éves évforduló és ami mögötte van. Neveléstörténet 2006. évf. (3–4. szám) – http://www.kodolanyi.hu/nevelestortenet/?act=menu_tart&rovat_mod=archiv&eid=34&rid=2&id=235 utolsó letöltés: 2012.04.08.

¹⁸ Derzsi Ottó (2006) Uo.

lógiai nevelés a szocializmus több mint negyven éve alatt változó erősséggel volt jelen a mozgalom életében, mindennapjaiban. Ez megfigyelhető a nevelésügyi folyóiratok sajtófotójának változásaiban, melyet Géczy János és Darvai Tibor 2010-ben elemez az Iskolakultúra című folyóiratban. Az Úttörővezető fényképein egyre kevesebb hangsúlyt kap a mozgalmi közösség és az egyenruha, egy 1990-es képről ezt olvashatjuk: „E tanuló egyedül van a képen, önmagát képviseli. Nem jelenhet meg benne, általa semmilyen ideológia, világhép antropológiáját képviselő pedagógikum. A kép az ideológianélküliség irányába történő elmozdulásról referál: csupán antropológiai értékekre figyelmezteti a nézőt.”¹⁹ Hasonlóan, az 1984-ben megjelent Harsona úttörővezetőknek szóló módszertani kiadványban²⁰ a szocialista ideológiai nevelés nem jelenik meg.

A tábortűz szimbolikájának fontosságát mutatja, hogy a világ úttörőszervezeteinek címerében több helyen felbukkan a háromágú láng. Például a belga úttörőknél a három ág a három generáció összetartozásának kifejezője, a kongói úttörőknél viszont a forradalom fáklájaként jelenik meg.²¹ A magyar úttörőszövetség egyik újsága Tábortűz címmel jelent meg a '60-as években.

Az úttörővezető évfolyamait böngészve érdekes folyamatra lettem figyelmes. Az ötvenes években, szinte minden évben jelent meg legalább egy, a tábortűzekkel, felépítésükkel, módszertanukkal foglalkozó cikk. A későbbi, '70-es, '80-as években (átnéztem 1970–75, illetve 80, 82–85 közti évfolyamokat) megjelent számokat vizsgálva szinte alig találtam ezen témával foglalkozó írást. Az 1975-ös évfolyam májusi számában van egy nagyobb lélegzetű írás a tábortűzekekről, mely az 1963-ban megjelent Vidám tábortűz műsorfüzet²² módszertani ré-

¹⁹ Géczy János–Darvai Tibor (2010): A sajtófotók gyermekképe a nevelésügyi folyóiratokban. 1960–1980. Iskolakultúra 2010. évf. (7-8. szám) 35–53. o.

²⁰ Harsona '84 Módszertani Kiadvány Úttörővezetőknek II. évf. (3. szám) (Bp. XX. ker. Tanács VB. Golyoga György Úttörőház kiadványa).

²¹ Csobai Lászlóné, Dulovics Edit (1979): *Egységben – A CIMEA gyermekszervezetei*. Balatoni úttörőváros, Zánka, 1979.

²² *Vidám tábortűz* műsorfüzet. Szerk.: Knopp Andrásné. Ifjúsági Lapkiadó Vállalat, Budapest 1963.

szének aktualizálása, szerkesztett változata. Sok számban találtam viszont tábortűzi műsorleírásokat, jelenetvázlatot.

Először arra következtetésre jutottam, hogy ezekre az évekre a tábortűz jelentősége csökkent, valószínűbb azonban, hogy egyszerűen átalakult. Az Úttörővezető első időkben főként felnőtteknek és ifi vezetőknek szóló folyóirat volt. A célkorosztály változása miatt az idők folyamán olvasmányosabb, úttörőkorosztálynak is szóló kiadvánnyá vált,²³ ahol már kevésbé kaptak hangsúlyos szerepet a tábortűzi módszertani írások. Ezért is kaphat lényegibb szerepet a műsor és jelenetleírás, mely a gyerekeknek, mint potenciális előadóknek is szól.

Fontos kiemelnünk ugyanakkor, hogy az Úttörővezetőben megjelenő cikkek nem feltétlenül a teljes úttörőéletet mutatják be. Például a Harsona '84 kiadvány a tábori életről szól, a szám egy jelentős részét a tábortűzeknek szenteli. A műsorokat és verseket ötletként szánja, nem egy-az-egyben átvételre.²⁴ Valószínűleg az Úttörővezetőben megjelenő műsorok is hasonló célt szolgáltak.

3. Tábortűzek a külhoni és rendszerváltás utáni magyar cserkészletben

A magyar cserkészfiúk szövetségének 1948-as megszűntetésével szinte egyidőben megalakult az ország határain kívül a Magyar Cserkészszövetség, mely 1991 óta Külföldi Magyar Cserkészszövetségként működik. A cserkészszövetség megélésén túl fontos szerepük volt a külhonba szakadt magyarok magyarságtudatának megőrzésében, továbbá a második vagy harmadgenerációs fiataloknak magyar közösséget adva. Ehhez igazodnak a tábortűzek is, formájukban, programjukban nagyobb hangsúlyt kap a magyarságra nevelés. A magyar kultúrkinccs egyik legfontosabb közvetítőjévé vált a cserkészlet, s ennek szerves részeként a tábortűz.

²³ Géczy János – Darvai Tibor (2010): Uo.

²⁴ Harsona '84 Módszertani Kiadvány Úttörővezetőknek II. évf. (3. szám) (Bp. XX. ker. Tanács VB. Golyoga György Úttörőház kiadványa).

A szocializmus idején itthon a cserkészzet csak titokban működhetett, az aktív, nyilvános cserkészmunka a rendszerváltás időszakában indult be. Az illegalitásban működő katakomba cserkészcsapatok saját tábortúzi hagyományait viheték nyíltan tovább a kilencvenes évektől kezdve. Az egykori cserkészvezetők, akik úttörőként tudták folytatni mozgalmi munkájukat és azok, akik már fiatalok voltak ahhoz, hogy a háború után cserkészkedhessenek, úttörőként megélt tapasztalataikra építhettek. A megöregedett régi cserkészek és kiscserkészek, szintén munkába álltak. Ők a tábortüzeket (és persze sok minden mást) a régi nosztalgikus emlékeik, cserkészkönyveik alapján szervezték.

Lényeges a tábortüzek szempontjából is, hogy az újraalakulás időszakában a külföldi magyar szövetség vezetőképző táborokat szervezett az itthoniaknak. Nagyban segítette, ugyanakkor egy kicsit saját formájára is formálta a hazai mozgalmat. A tábortüzek náluk kialakult formáit adták át.

Ezek a történések mind befolyással voltak a cserkész tábortüzek újbóli kialakításában. Visszanyúltak a régi hagyományokhoz, például 1994-ben megjelent dr. Tegzes László Tábortúzi könyvének harmadik, átdolgozott kiadása is.

4. A tábortüzek fajtái

Amikor tábortüzekről beszélünk, nagyon sok mindenre gondolhatunk. Érdekes különbséget tennünk köztük a tüzek között csoportlétszám, korosztály vagy téma és tervezettség szempontjából. A résztvevők száma alapján beszélhetünk:

- **őrsi vagy pásztortüzekről (6–10 fő)**
A kis létszám kis tüzet igényel, a pásztortűz a szabad, kötetlen beszélgetés, őrsi együttlét helye. „A pásztortűz lényege az, hogy a körülötte ülők összetartozását fejezze ki. ...Nincs műsor, előadó és közönség – közönség van.”²⁵ Ezeket a meghitt beszélgetős tüzeket a

²⁵ Laurenszky Ernő (1984): Pásztortűz. Úttörővezető XXXVIII. évf. (4. szám) 30–31. o.

cserkészberkekben sokszor Bi-Pi tüzeknek nevezzük, a pásztortűz elnevezéssel az úttörőknél találkoztam. [„A 19. sz. első felében kibontakozó romantika a pásztortüzeket a pásztroidill jellegzetes motívumává avatja. Valószínűleg a fogalom is ekkor alakult ki, mert korábban maguk a pásztorok ezt a szót nem használták”].²⁶

- **raj tüzekről (4–6 órs)**
Rajok főként a nagyobb csapatokba vannak, kis csapatoknál nincs szükség rájuk. A rajtűznél a nagyjából egy korosztályba tartozó 20–30 fő szabad vagy kötöttebb tábortüze. Hangsúlyosabb szerepet kap a vezető, a beszélgetés, a tűz körüli történések irányításában.
- **csapat tüzekről (2–3 raj)**
Méretükből fakadóan a tábortűz körüli szabad, közös beszélgetés kevésbé jöhet létre, szükséges a tűz körüli történések irányítása.
- **Külön kategóriába tartoznak az ünnepi vagy tömeg tábortüzek, amely formájában és előkészítettségében teljesen mást igényel, mint az előbb említettek. Az ünnepi tábortüzek megtervezésében, felépítésében, és lebonyolításában a kiemelten fontos szerepe van a pontosságnak, a résztvevők számukból adódóan nehezebben kezelhetőek, a belsőleges tábortúzi hangulat megteremtése is nehézkes.**

A korosztályi tábortüzekről a cserkészeten belül érdemes beszélnünk, ugyanis az úttörőknél a szűkebb korkeresztmetzetnek köszönhetően a korosztályi bontás nem szükséges. Az adott korosztálynak tartott tüzek főként raji szinten jelennek meg, a korosztályok eltérő igényeiből fakadóan beszélhetünk kiscserkész, cserkész, kósza, vándor vagy épp öregcserkészeknek szóló tábortüzekről. A tüzek felépítése, témája a korosztály igényeihez van igazítva. Míg a kiscserkészeknél a móka,

²⁶ Magyar Néprajzi Lexikon. Főszerk: Ortutay Gyula. Akadémiai kiadó, 1987, IV. kötet 216. o.

játék és kacagás kerül a központba, addig a vándor vagy öregcserkészknél sokkal nagyobb figyelmet érdemesebb folytatni a tűz körüli beszélgetésre, különböző témák megvitatására.²⁷

A tábortüzeket témájuk szerint két csoportra oszthatjuk: egyszerű tábortüzekre, melyek főként szabadon folynak, és cél tábortüzekre, melyek egy adott téma köré épülnek. A céltábortüzek kötöttebbek, mégsem merev, s teljesen kötött szerkezetűek. A cél és egyszerű tábortüzek relációjában Tegzes László az egyszerű tábortüzeket részesíti előnyben, mint írja „*az egyszerű tábortüzet akarjuk változatossá tenni céltábortüzekkel és nem pedig fordítva*”.²⁸ Előfordulhat az is, hogy a céltábortüzet az egyszerű tábortűz részeként használjuk.

Sokszor problémát okozott számomra, hogy a tábortüzeink egy idő után túlonatult egyhangúak, sekélyesek lettek. Bárhogyan is próbálkoztunk különböző keretmesés ötletekkel, sokszor nem éreztem jól magam a tüzeiken. A céltábortüzeiken merengve jöttem rá, hogy a mi tüzeink 90 százaléka ilyen gondosan felépített mű. Talán ez a nagy csapattüzek átka. 100 ember mozgatásához elengedhetetlennek tűnt a jól kigondolt program, ezt a minit látjuk mi is.

5. A tábortüzek helyszínéről

A tábortüzek elengedhetetlen eleme a tűz, amely sajátos hangulatot kölcsönöz az egésznek. Pótolhatatlan, bár gondolom mások is próbálkoztak már helyettesítésével. A szimbolikus tüzek olyanok, ahol egy petróleum- vagy zseblámpa, esetleg mécsesek jelenítik meg a tüzek. Koszter atya (Koszterszitz József) cserkész tábortűzről szóló írásában amellet foglalt állást, hogy a tűz elhagyhatatlan eleme a tábortűz-

²⁷ Tegzes László Dr. (1994) Uo. 35. o.

²⁸ Tegzes László Dr. (1994) Uo. 32. o.

nek: „*És tüzet is lehet csinálni villanykörtéből, de ott még a tűz romantikáját se várjuk pláne ne a hangulatát, lelkét!*”²⁹ Ugyanis a tábortűz szertartás egyben, melynek rítusa van, a tábortűz varázsát épp a tűz adja.³⁰

Velünk is többször előfordult, hogy a rossz idő miatt beszorultunk a szállásunkra, de mégsem akartuk a tábortüzet kihagyni. Mécseseket vagy petróleumlámpát tettünk középre, énekeltünk játszottunk, de azt a hangulatot nem sikerült felidézni, nem volt olyan jó.

Talán a téli táborok kályhatüze hasonló hangulatú a tábortűzhez, mikor kis csoportban, őrsi körben letelepedünk a nyitott kályha, vagy kandalló mellé. Élvezni a tűz melegét, ahogyan rávetül a fény egyik-másikunkra. Kiváló beszélgetések színtere lehet ez. Érdemes a szimbolikus tüzeket a tábortüzeiken kívül tárgyalni. Tűz nélkül nem érdemes ragaszkodni a tábortűzi formákhoz, helyette olyan eseményeket, történéseket tervezzünk, ahol ki tudjuk használni a zárt tér előnyeit.

6. Felkészülés a tábortűzre

A tábortüzek előkészítettségének és tervezettségének szükségességéről szóló diskurzus megfigyelhető az idevonatkozó cserkész- és úttörőirodalomban is. Mennyire kell előre megterveznünk a tábortüzet, irányítani a tűz körül zajló folyamatokat? Az egyik véglet a percre pontosan megtervezett, felépített tábortűzi program, míg a másik véglet a teljes spontaneitás. Természetesen mind a kettőnek megvan a maga helye. Egy nagy, ünnepi tűznél például mindennek óramű pontossággal kell működnie, ugyanez azonban az őrsi tüzek belsőseges hangulatának kárára lenne. A kérdés a csapat és rajtüzeknél válik élessé.

²⁹ Koszter atya (1929): Tábortüzek. Vezetők lapja VI. évf. (7–8. szám) 160–164. o.

³⁰ Bodnár Gábor, Edöcsény András (1999): A tábortűz, mint jellemnevelő eszköz. In *Vezetőképzési kézikönyv*. Magyar Cserkészszövetség, Budapest, 1999.

Mind a cserkész-, mind az úttörőlapokban megfigyelhető a folyamatos eltolódás a szabad tüzeztől a műsoros tábortüzek irányába. A cserkészletbe a nagy cserkésztalálkozók, világjamboreek, hozták be a szórakoztató tábori műsorokat. A tábortűzön részt vevők átalakuló elvárásait Szóke Balázs a régi római plebs kiáltásával, „*Panem et circenses*” jellemezte. A jamboreen [Gödöllő, 1933] látott példa káros. Újfajta cserkészbetegségnek nevezte, megoldásul azt javasolta, hogy „*ki kell irtani a fiúk tudatából a varietétábortüzeket és meg kell értetni, át kell éreztetni velük a tábortüzek igazi értékeit*”.³¹

Koszter atya hosszú cikkben hívja fel ezeknek a tábortűzi műsoroknak a veszélyeire a figyelmet. Szerinte a cserkész-tábortűz „*csillagnézés, mesemondás, csendes elbeszélgetés, hallgatag álmodozás*”.³² Schrauk Endre hasonlóan írja le az ideális tábortűzet, felhívja azonban a figyelmet arra, hogy az önmagát rendező, belsőséges hangulatú tűz ritka kincs, általában a vezető feladata, hogy megrendezze, tudatosan irányítsa a tüzet.³³ A rendezés alatt főként előkészítést ért, „*hogy a tábortűz gördülékenységét, változatosságát biztosítsuk*”.

Sok helyen megjelenik, hogy az igazi cserkész tábortűznek lelke van, amely a túlzott előkészítés, a kialakított tábortűzi program hatására eltűnik. Sztrilich Pál a tábortűzi programról így ír: „*Amelyik csapat nem tud másképp tábortűzhöz leülni, mint úgy, hogy elkészített program számait bonyolítja: bemutatások, kunsztok jönnek sorra, s taps hallatszik egy-egy szám után, az nem értette meg a magyar cserkész tábortüzek igazi lelkét*”³⁴ Ennél még erősebben fogalmaz Koszter atya, felszólít, hogy: „*Ne csináljatok előre programot a csapattábortűzhöz!*”³⁵ Szerinte a tábortűz alapja, lelke a tűz, és az ember, aki a tűzbe néz.

³¹ Szóke Balázs (1934): Újfajta cserkészbetegség, Vezetők Lapja XI. évf. (7–8. szám) 162. o.

³² Koszter atya (1929): Uo.

³³ Schrank Endre (1927): Tábortüzek, Vezetők lapja IV. évf. (7–8. szám) 150–152. o.

³⁴ *Táborozási könyv*. Szerk.: Sztrilich Pál. Magyar Cserkészszövetség, Budapest 1929.

³⁵ Koszter atya (1929): Uo.

Nehéz lehet elképzelni, milyenek voltak ezek a cserkész-tüzek. Egy biztos, maradandó élmény lehetett. Pár éve volt részem hasonlóan: A kósza-vándor (középiskolás-egyetemista) altábor vezetője voltam a sárospataki csapattáborunkban. Altábori tüzeket tartottunk. A fiúk speciális, fedett tábortűzhelyet készítettek, mely nagyon jó hangulatot teremtett. Úgy gondoltam, hogy nem készítek programtervet a tűzhöz, bár volt pár ötlet a tarsolyomban, de hagytam, hogy a közhangulat irányítsa a tüzet. (Ekkor még nem olvastam tábortűzzel foglalkozó módszertani írásokat, alapnak tekintettem a céltábortüzeket, ritkán, örsi keretben csináltunk csak kifejezett programterv nélküli tüzeket.) Az egyik örs már napok óta készült egy jelenettel, különben a tűz körül alakult a program: kedvenc játékok, régi emlékek, beszélgetés. Soha nem éltem át tábortűznél még ilyen rövid másfél órát.

Sokszor megjelenik az írásokban az otthoni felkészülés szükségessége, a vezetőnek előre át kell gondolnia, milyen típusú tüzet szeretne tartani, mi a célja a tábortűzzel. Érdeemes egy rövid vázlatot is készíteni, hogy a táborban könnyen fel tudja idézni az otthon kigondoltakat.

Mirczik Bálint.³⁶ Biztonságot ad, ha megvan a tábortűz alapötlete már a tábor előtt, a legjobb tábortüzek mégis azok voltak, amik helyben születnek, a tűz előtti délutánon. Viszont ha belépek a tábortűzhöz, fontos, hogy mi mit követ a legapróbb megköszönésig. Persze lehet közben változtatni, de fontos, hogy a terv ott legyen, le legyen írva.

„*Az előre kidolgozott vázlatához természetesen nem kell, sőt nem is szabad szigorúan ragaszkodni.*”³⁷ Szükséges a tábortűznél uralkodó hangulathoz is igazodni, azt irányítva figye-

³⁶ Beszélgetés a tábortűzi élményekről Mirczik Bálint 24 éves cserkész-segédtszettel.

³⁷ Szabó Bendegúz (1938): Készüljünk a tábortűzre! Vezetők lapja XVII. évf. (8. szám) 194. o.

lembe venni a résztvevők aktivitási szintjét, elvárásait, lelkiállapotát. Nem érdemes például minden áron vidámkodni, mikor mindenki alig áll a lábán, a helyzetet felmérve érdemesebb elküldeni őket aludni.

„Az igazi tábortűz nem műsoros est, hanem baráti találkozó”³⁸ írja Gaál Ferenc az Úttörővezető egyik 1954-es számában. A Tábortűz c. könyvben is hasonló, a műsorokat elítélő kritikát olvashatunk: „Sajnos sokan még ma is azt hiszik, hogy a tábortűz valamilyen esztrádműsor... A résztvevőknek nem szerepelniük, hanem megnyilatkozniuk kell. A tábortűz varázsa a hangulatában van, ezt kell a tábortűzvezetőnek figyelnie, vezetnie.”³⁹

Ezzel ellentétben a Vidám tábortűz műsorfüzetben a következőket olvashatjuk: „Sokan a csapattábortűz közvetlen, ötletszerű, hangulatból fakadó vezetése mellett vallanak. A tábortűzhöz előre műsört tervezni, szerintük, az őrsi légkör, a tábortűzi hangulat megsértése. De vajon nem a tábortűzi hangulat megsértése, ha a tűz mellett begyakorolatlan, unalomig vontatott és hosszú, vagy éppen nem is odaváló számok kerülnek elő?”⁴⁰

Pálos Miklós szerint, bár a tábortűz legfőbb értéke annak természetessége, ez csak úgy valósulhat meg igazán, ha gondos előkészítés áll mögötte. Kiemeli, hogy semmiképp sem szabad a véletlenre bízni a tábortűz alakulását.⁴¹ Az előzőekben idézett Gaál Ferenc véleménye is ehhez az állásponthoz közeledett az évek során, ugyanis míg 1954-ben azt írta, hogy „lehet olyan tábortűzet is gyűjtani, amire a vezető nem készül”⁴², addig – 1960-ban – már úgy gondolja, hogy a tábortűzeteket gondosan elő kell készíteni. Az éves úttörőmunka részeként gondoskodni kell a szükséges ismeretanyag (például népdalok) elsajátításáról.⁴³

³⁸ Gaál Ferenc (1954): Uo.

³⁹ Sz. n. (1959): Tábortűz. Úttörővezető 1959-es évf. (6–7. szám) 51–52 old.

⁴⁰ Vidám tábortűz műsorfüzet. Szerk.: Knopp Andrásné Ifjúsági Lapkiadó Vállalat, Budapest 1963. 7. o.

⁴¹ Pálos Miklós (1955): Erdő mélyén, esti csendben, Úttörővezető 1955-ös évf. (6–7. szám) 42–44. o.

⁴² Gaál Ferenc (1954): Uo.

⁴³ Gaál Ferenc (1960): Hogy ne csak a tűz lobogjon. Úttörővezető 1960-as évf. (5. szám) 20–21.o.

A cserkész- és úttörőtűzeknél is megfigyelhető a műsoros tábortűzek térnyerése. A magyar tábortűzi jelenetek hiányát ecseteli például Csapó Jenő a Vezetők lapjában.⁴⁴ A tábortűz részletes előkészítésének fontosságára felhívó írásokat az úttörő és cserkészirodalomban is találhatunk. Az alábbi őrsi jelenetekhez kapcsolódó idézet mindennél ékebben mutatja be: „Az előadás előtt nézzük meg valamennyit!”⁴⁵ Tehát a gyerekek munkáit ellenőrizzük a tábortűz előtt, hogy megfelelőek, előadhatóak legyenek a tábortűznél. Ugyanez megjelenik a cserkészirodalomban is: „vizsgáljuk meg, hogy őr-sünk, rajunk tábortűzi száma megfelel-e az elvárásoknak. Ha kell az idétlenséget, izléstelenséget vegyük ki, korrigáljuk.”⁴⁶

Érdemes meggondolni, mi állhat ennek a folyamatnak a hátterében. A cserkész és úttörő fiatalokat is nagyon sok impulzus érte, sokszor a mozgalmak céljaival ellentétes dolgok is, amelyek megjelenését károsnak, vagy nem odaillőnek tekintették. Ilyenek többek közt az olcsó kabaré, viccek, vagy a slágerek a könnyűzene, de ide tartozhat például a csúnya beszéd is. Főként kamaszodó fiúk körében gyakran előfordulhatnak a disznó viccek is, a tartalom ellenőrzése ezért is tűnik reális, szükséges lépésnek.

Nem tartoznak a legjobb élményeim közé azok a feszengő pillanatok, mikor egy-egy őr jelenete túllőtt a célon, élcelődésben, a jelenet témájában. A tábortűznél persze volt nagy nevetés, de az egész erőltetett volt. Főként mikor már a vezetők is szóvá tették a jelenet nem idevalóságát. Persze a másik véglet, az unalmas, ötletlen „muszáj” jelenetek legalább ennyire lehangozóak.

⁴⁴ Csapó Jenő (1934): A magyar tábortűzekről. Vezetők lapja XI. évf. (2. szám) 32–33. o.

⁴⁵ Sz. n. (1975): Nézd, tábortűz ég az éjben... Úttörővezető 1975-ös évf. (5. szám) 23–28. o.

⁴⁶ Edöcsény András (1999): Felkészülés a tábortűzre. In Vezetőképzési kézikönyv. Magyar Cserkészszövetség, Budapest, 1999.

Az előre tervezésnek, a pontos műsortervnek nagy szerepe van a figyelem fenntartásában. Sok tapasztalat, vagy rátermettség szükséges ahhoz, hogy valaki előzetes készülés nélkül egy nagyobb társaságnak jó hangulatú, érdekes tüzet tartson. Az előre megtervezett tábortüzek szerintem azért nyertek ekkora teret mind az úttörő-, mind a cserkészcsapatok életében, mivel a vezetőknek szükségük volt egy támaszra, igen, menni fog. Amikor a terv megvan, bátran el lehet már térni tőle, de magabiztosságot ad a tábortűz vezetéséhez.

Jánosi Sándor és Trencsényi László tanácsaiból válogatva zárom le a műsorról szóló vitát: „A tábortűz műsor nem színelőadás. ...hangulatához inkább a kibontakozó játék, rögtönzés illik. ...A tábortűznél a tűz a főszereplő! ...nem is műsor ez, inkább közös játék.”⁴⁷

7. A tábortűz vezetése

„Felejthetetlen élmények, érzelmek forrása lehet egy-egy tábortűz. De hogy valóban azzá váljon ahhoz nem elég csak a tűz, a tábortűz környezet, a sejtelmes este csillagfényes igazi kulisszája. Több kell hozzá, igazi tartalmas mondanivaló, az, hogy a vezető céltudatosan használja fel nevelőmunkájában a tábortüzeket semmivel sem pótolható, nagyhatású hangulatát. A tábortűz sikeréhez nagymértékben hozzájárul a tábortűz vezetőjének felkészültsége, rátermettsége is.”⁴⁸

Egy tábortűz nem fog működni csak attól, hogy a tűz köré ültetünk egy csoportot, szükséges hozzá a tűz körüli történetek koordinálása, nagy jelentőségű a tábortűz vezetőjének jelenléte, felkészültsége, tudása, és rátermettsége. Fontos tiszta lennünk ugyanakkor azzal is, hogy ez sem garancia a tábortűz sikerére. Nem elég, hogy a vezető tele legyen ötletekkel, játékokkal és énekekkel. A hangulatos tábortüzet

⁴⁷ Jánosi Sándor, Trencsényi László (1985): *10 tanács a táborozó úttörők vidám műsoraihoz*. In: 600 tanács a kulturális, művészeti neveléshez. Szerk.: Jani Gabriella Ifjúsági Lap- és Könyvkiadó, 1985 171–172. o.

⁴⁸ Gaál Ferenc (1960) Uo.

ugyanis a résztvevők csinálják, a tábortűzvezető csak irányítja.⁴⁹ Elengedhetetlen a társaság és a vezető egymásra hangsúlyosága, figyelme.

A tábortűzi történések irányítása nagy feladatot ró a tábortűz vezetőjére. Gondosan fel kell készülnie, mire építhet, ajánlhat verseket, történeteket, jeleneteket személyeknek vagy órsőknek, ugyanakkor nem konkrét tábortűzi programmal készül a tűzre, ahol megvan az események egymásra épülése, hanem rugalmasan felépülő tervekkel. „A vezető tudja csupán előre, hogy mit akar. Ő szervezi, vezeti le a tábortüzet, a fejében kell lennie mi következzen; ki tud olyan verset vagy dalt, ami most éppen a beszélgetés fonalába lehet fűzni.”⁵⁰

Ha a tábortűz nem felépített terv szerint halad, hanem szabad beszélgetés folyik a tűz körül (például őrsi tüzeknél), akkor a vezető feladata, hogy céljainak megfelelően irányítsa a beszélgetést, hangulatot, hogy az, az előre eltervezett témához vezessen.⁵¹ „A tábortűzvezető tudjon őszintén örülni, nevetni, meghatódni, ahogy az természetesen adódik a tábortűz hangulatából. Ne színész legyen, hanem maga is úttörő.”⁵² „A tábortüzet mindenkor vezetni kell, ha olykor talán ez diszkréten, a háttérből történik is...”⁵³

Mirczik Bálint: 13–14 éves korosztálynak tartottunk altábortűz tüzet. Komoly tábortűz terveztünk, mindig elképzeltük milyen lehet, de előtte nekünk se voltak nagyon ilyen élményeink, esetleg az ünnepi tüzek voltak emelkedettebbek, kevésbé szórakoztatásra terveztek. Lelkileg megmozgató, tartalmas tábortűz akarunk, a megszokott sémától teljesen eltérve. Nagyon sokat gondolkodtunk, készültünk rá. A tervezett csillagnézésből a borult ég miatt nem lett semmi, a körülmények (gyerekek mozgékonyasága, vidámsága) mi-

⁴⁹ Tegzes László Dr. (1994) Uo. 16. o.

⁵⁰ Gaál Ferenc (1954): Uo.

⁵¹ Tóth János (1953): Tábortüzek mellett. Úttörővezető 1953-es évf. (6–7. szám) 38–39. o.

⁵² Sz. n. (1959): Tábortűz. Úttörővezető 1959-s évf. (6–7. szám) 51–52. o.

⁵³ Schrank Endre (1927) Uo.

att több játékot tettünk bele, mint terveztünk, ezekből is a komolyabb hangvételűeket. Jelenetek nem voltak. A végén csináltunk egy rövid reflexiót, hálaadást, körbejárt egy gyertya, és akinél volt, mondhatta, ami benne volt. Nagy élmény volt, hogy ez működött.

8. A tábortűz, mint nevelési eszköz

A cserkész tüzeknél régen nagy hangsúlyt kapott a közös lelkiismeretvizsgálat, visszatekintés az elmúlt napra, például magatartásbeli, viselkedési problémákra. Ennek fontosságára Tegzes László is felhívja a figyelmet Tábortűzi könyvében.⁵⁴

Ugyancsak az önvizsgálat fontosságára hívja fel a figyelmet egy 1947-es úttörőcikk.⁵⁵ Hasonló szerepet tölt be a napi célok elérésének vizsgálata, a visszatekintés az elmúlt napra. „Az ilyen értékelések meghitt, belsőleges kapcsolatot teremthetnek, ha azt kellő pedagógiai érzékkel vezetjük.”⁵⁶ Úttörőkiadványokban a lelkiismeretvizsgálatra a későbbiekben nem találtam példát, helyenként ugyan megjelenik a visszatekintés a napi történésekre, azonban ez sem gyakran. Az úttörő tábortűzek ugyanakkor az ideológiai nevelés eszközei a vonatkozó irodalom alapján. Például kommunista mozgalmi dalok, osztályharcos történetek, jelenetek. Torz történelmi hangsúlyok jelennek meg: kuruc romantika félreértelmezése, a partizánok és a tanácsköztársaság dicsőítése.

Napjaink cserkészzetében is megfogalmazódik a tábortűz jellemnevelő eszközként való használata.⁵⁷

⁵⁴ Tegzes László Dr. (1994) Uo.

⁵⁵ Sz.n. (1947): Tábortűz. Úttörővezető 1947-es évf. (7-8. szám) 20. o.

⁵⁶ Tábortűz. Tanácsok és műsoranyagok úttörőtábortűzek rendezéséhez. Szerk.: Patak Györgyné. Magyar Úttörők Szövetsége Országos Tanácsa, 1960. 13. o.

⁵⁷ Bodnár Gábor, Edöcsény András (1999) Uo.

Saját tapasztalataim szerint a valóságban ez kevéssé vehető észre, talán egyedül a kis őrsi tüzeknél jelenik meg. A tüzek szerepe inkább a szórakoztatás, vidám esti program.

Huszthy Zita:⁵⁸ Nálunk komoly tábortűzek annyira nem szoktak lenni, legfeljebb Bi-Pi tüzek. Próbálkoztak egyszer-kétszer, de annyira nem jött össze, mindig belenevettek, meg ilyesmi.

9. Tábortűzi emlékek

A dolgozat zárásaként néhány személyes élményt idézek, mi is fogta meg a korombeli cserkészeket a tábortűzben.

Melles Kristóf⁵⁹: az egyik legelső élményem első tűzrakásunk volt. Úgy raktuk meg a tüzet, hogy a végén egy szál gyufával sikerült begyűjtanunk, papír felhasználása nélkül. Talán a sikerélmény miatt maradt meg ennyire.

Mirczik Bálint: Nekem a tábortűznek nagyon fontos az „örjöngő” része, az önfeledt játék, kiabálás. At tudok lépni egy világba, ahol nem számít, hogy ki vagyok, feloldódhatok abba, amit mindenki csinál, játszik. Nem számít, ki honnan jött, mit tanul... Egy tábortűznél lehetek hamburger vagy hot-dog is, az egész önfeledt szerepjáték, a keretmese varázsa.

Arany János⁶⁰: Életem első (cserkész) tábortűzén már fiatal felnőtt fejjel vettem részt. A tábortűz egyszerre megrendezett és spontán. Nem nagyon kötött, de mégis rendszere, folyamata van. Mindenki szerepel, közösen éneklünk és játszunk.

⁵⁸ Beszélgetés a tábortűzi élményekről Huszthy Zita 21 éves cserkészzel

⁵⁹ Beszélgetés a tábortűzi élményekről Melles Kristóf 24 éves cserkészvezetővel

⁶⁰ Beszélgetés a tábortűzi élményekről Arany János 24 éves cserkész segédtisztel

Régen a csapatunkban az volt a szokás, hogy utolsó tábor-tűz után kinn lehetett maradni a tűz körül., beszélgetni, akár a tűz körül is aludni. Persze szinte az egész csapat ott volt. Az esti beszélgetésre a vezetők felvágtak hosszában és megpirítottak több kiló kenyeret, amikor kész lett egy szelet, körbejárt, s mindenki letört egy darabot.

Arany János-idézettel kezdtem az írásomat, azzal is zárom. A Tengerihántás sorai szemléltetik számomra egyik legszebben a tábortüzek hangulatát:

„Ropog a tűz, messze süt a vidékre,
Pirosan száll füstje fel a nagy égre;
Körülállja egynehány fa,
Tovanyúlik rémes árnya;
S körül üli a tanyáknak
Szép legénye, szép leánya.”

ARANY JÁNOS: TENGERIHÁNTÁS

10. Irodalom

- A Magyar Nyelv Értelmező Szótára. Szerk.: A MTA Nyelvtudományi intézete. Akadémiai Kiadó, Budapest 1980. VI. kötet
- Baden-Powell: *Scouting for boys*. 1907. Magyar nyelven: *Cserkészlet fiúknak*. Ford.: Illy József. Magyar Cserkészcsapatok Szövetsége, Budapest, 1994.
- Bodnár Gábor, Edöcsény András (1999): A tábortűz, mint jellemnevelő eszköz. In *Vezetőképzési kézikönyv*. Magyar Cserkészszövetség, Budapest, 1999
- Csapó Jenő (1934): A magyar tábortüzekről. *Vezetők lapja XI. évf. (2. szám)* 32-33. o.
- Csobai Lászlóné, Dulovics Edit (1979): *Egységben – A CIMEA gyermekszervezetei Balatoni úttörőváros, Zánka, 1979*
- Derzsi Ottó (2006): Két 60 éves évforduló és ami mögötte van. *Neveléstörténet* 2006. évf. (3-4. szám) http://www.kodolanvi.hu/nevelestortenet/?act=menu_tart&rovat_mod=archiv&eid=34&rid=2&id=235 utolsó letöltés: 2012.04.08.
- Edöcsény András (1999): Felkészülés a tábortűzre. In *Vezetőképzési kézikönyv*. Magyar Cserkészszövetség, Budapest, 1999
- Gaál Ferenc (1954): Lángolj tűz, lángolj! *Úttörővezető* 1954-es évf. (7-8. szám) 22-23 o.

- Gaál Ferenc (1960): Hogy ne csak a tűz lobogjon. *Úttörővezető* 1960-as évf. (5. szám) 20-21. o.
- Géczi János – Darvai Tibor (2010): A sajtófotók gyermekképe a nevelésügyi folyóiratokban 1960-1980. *Iskolakultúra* 2010-as évf. (7-8. szám) 35-53. o.
- Harsona '84 Módszertani Kiadvány Úttörővezetőknek II. évf. (3. szám) (Bp. XX. ker. Tanács V. B. Golyoga György Úttörőház kiadványa) <http://julianmorgan.tripod.com/sitebuildercontent/sitebuilderfiles/songbookpdf0904.pdf> utolsó letöltés: 2012.04.02.
- Jánosi Sándor, Trencsényi László (1985): 10 tanács a táborozó úttörők vidám műsoraihoz. In *600 tanács a kulturális, művészeti neveléshez*. Szerk.: Jani Gabriella Ifjúsági Lap- és Könyvkiadó, 1985.
- Jelképtár*. Szerk.: Hoppál Mihály. Helikon kiadó, Gyula, 1996,
- Koszter atya (1929): Tábortüzek. *Vezetők lapja VI. évf. (7-8. szám)* 160-164. o.
- Laurenszky Ernő (1984): Pásztortűz. *Úttörővezető XXXVIII. évf. (4. szám)* 30-31. o.
- Lévai Alajos (1934): Lélek és Mechanizmus. *Vezetők lapja XI. évf. (10. szám)* 201. o.
- Magyar Néprajzi Lexikon*. Főszerk.: Ortutay Gyula. Akadémiai kiadó, 1982, V. kötet
- Magyar Néprajzi Lexikon*. Főszerk.: Ortutay Gyula. Akadémiai kiadó, 1987, IV. kötet
- Pálos Miklós (1955): Erdő mélyén, esti csendben. *Úttörővezető* 1955-ös évf. (6-7. szám) 42-44. o.
- Schrank Endre (1927): Tábortüzek. *Vezetők lapja IV. évf. (7-8. szám)* 150-152. o.
- Sz. n. (1947): Tábortűz. *Úttörővezető* 1947-es évf. (7-8. szám) 20. o.
- Sz. n. (1959): Tábortűz. *Úttörővezető* 1959-es évf. (6-7. szám) 51-52. o.
- Sz. n. (1975): Nézd, tábortűz ég az éjben... *Úttörővezető* 1975-ös évf. (5. szám) 23-28. o.
- Szabó Bendegúz (1938): Készüljünk a tábortűzre! *Vezetők lapja XVII. évf. (8. szám)* 194. o.
- Szölke Balázs (1934): Újfajta cserkészbetegség. *Vezetők Lapja XI. évf. (7-8. szám)* 162. o.
- Táborozási könyv*. Szerk.: Sztrilich Pál. Magyar Cserkészszövetség, Budapest 1929.
- Tábortűz*. Tanácsok és műsoranyagok úttörőtábortüzek rendezéséhez. Szerk.: Patak Györgyné. Magyar Úttörők Szövetsége Országos Tanácsa, 1960.
- Tegzes László dr. (1940): *Tábortűzi könyv* Magyar Cserkészszövetség Budapest, 1940. Átdolgozott kiadás a *Cserkészek tábortűzi könyve* címen jelent meg, átdolgozta Ivasivka Mátyás. Budapest Márton Aron kiadó, 1994.
- Tóth János (1953): Tábortüzek mellett. *Úttörővezető* 1953-es évf. (6-7. szám) 38-39. o.

Új idők lexikona. Szerk.: Szikesfalu – Zygota. Singer és Wolfner Irodalmi Intézet Rt. Kiadása Budapest, 1942, XXIII–XXIV. Kötet
Uzoni (Rószler) László (1934): Tábortűz és tábortűzvezetés. Vezetők lapja XI. évf. (11. szám) 222–223 o.
Vidám tábortűz műsorfüzet. Szerk.: Knopp Andrásné Ifjúsági Lapkiadó Vállalat, Budapest 1963

MELLES KRISTÓF

A központi forgalomirányítás európai összevetésben

1. Bevezetés

A központi forgalomirányítás már több évtizede jelen van a vasút világában. Amellett, hogy az általa biztosított aggregált információk optimális irányítást tesznek lehetővé, a vasúti infrastruktúra tulajdonosa személyzetet takaríthat meg. A központi forgalomirányításba bevont vasútvonalak kapacitása megemelkedik. A dolgozatban bemutatom az irányítás alapjait a vasút fizikai sajátosságaira építve. A vasúti biztosítóberendezések evolúcióját ismertetve eljutok azokhoz a rendszerekhez, amelyek központi forgalomirányításba bevontak. Bemutatom a központi forgalomirányítástól elvárt tulajdonságokat, majd a Magyar Államvasutak vonalain alkalmazott fontosabb rendszereket. Külföldi példákat bemutatva jutok el a dolgozat konklúziójára.

1.1. Fizikai alapok

A vasút kötött pályás közlekedési eszköz, azaz a vasúti járművek irányban tartását elvégzi a saját pályája. Ez a tulajdonsága olyan adottságokkal ruházza fel, amelyek erősen megkülönböztetik a közúttól, hajózástól, vagy akár a légi közlekedéstől.

A vasúti járművek kerekeinek tapadási súrlódása (Pattantyús, 1983: 35) jóval csekélyebb, mint a közúti járművek kerekeié, azaz elmondható az, hogy egységnyi tömegű vasúti járművet felgyorsítani lényegesen könnyebb, mint ugyanany-

nyit nyomó közúti társát. Ez okozza azt, hogy tömegárúk (szén, gabona, érc) esetén optimálisabb a vasúton fuvarozni, mint közúton. Azonban következik az is, hogy a vasúti járművek fékezés esetén jóval hosszabb úton állnak csak meg: a mellékvonalakon 400 m, a fővonalakon pedig 700, illetve 1000 m (Fogalomtár: 1). A nagy sebességű vasutakon (mint például a TGV, ICE, Sinkansen vonatok e célra újonnan kiépített pályái) pedig még tovább növekszik ez az érték, így például a német ICE első generációja 250 km/h-ról 4820 méter alatt fékez le állóra (Deutsch für ausländische Führungskräfte: 2). Még jó látási viszonyok között is előfordulhat, hogy a mozdonyvezető nem látja be a fékútnak megfelelő hosszon maga előtt a pályát. Szükséges tehát egy olyan jelzési és biztonsági rendszer, amely biztosítja, hogy a vonat ne kapjon a továbbhaladásra engedélyt, amíg féktávolságon belül másik vonat tartózkodik. Ráadásul a vonat szabad jelzése nem ugyanazzal a jelentéstartalommal bír, mint a közúti forgalomirányító lámpáé, hiszen azt az aktuális forgalmi viszonyok felülbíráhatják: ha a kereszteződés túlsó oldalán áll a kocsisor, akkor hiába van zöldem nem hajtok át. A vasútnál ilyen mérlegelésre nincs szükség, amennyiben Szabad! jelzést kap a mozdonyvezető, mehet. Elvárt tehát egy olyan rendszer, amely képes az előttük álló pályaszakaszon található más járművek helyzetét a mozdonyvezető felé továbbítani.

A kötött pálya másik következménye az, hogy ha ellenirányú járművek találkozását szeretnénk megoldani, vagy azonos irányban haladóknak előzését, akkor azt csak erre a célra épített berendezések segítségével tehetjük meg. Ezek a leg egyszerűbb esetben váltók, illetve kitérők, amelyek lehetővé teszik az átmenetet az egyik vágányról a másikra.

Az előbb már bemutatott rendszert tehát ki kell egészíteni olyan elemekkel, amelyek arról is tájékoztatnak (vagy beépítik a jelzésbe, például: szabad, de csökkentett sebességgel, mert a váltót kitérő irányban használja a vonat), hogy milyen a mozgó pályaelemek állapota. Ha kialakítottuk az úgynevezett vágányutat¹, akkor azt le is kell zárni, nehogy az éppen

¹ Egy szakasz, amely a vonat által felhasznált váltók és vágányszakaszok összessége, lásd: (F2. sz. Forgalmi Utasítás: 37)

120 kilométer per órával haladó vonat alatt mozgassuk meg a váltót, mert az olyan következménnyel járhat, mint a tragikus szajoli baleset (Izsó 2012:1–8). Ezeket a feltételeket a vasúti biztosítóberendezések teremtik meg.

2. A biztosítóberendezések fejlődése

A vasút lényegi jellemzői egyidősek vele, tehát ezeket a feltételeket már a kiegyezés után is ki kellett elégíteni, háborúban sem mondhattak le róla, de a napjaink vasútja sem nélkülözheti a biztosítóberendezéseket. Kezdetben mechanikus kapcsolatok, vagy szabályzási elvek jelentették az alapot, mint például az, hogy a váltók kezelőjének „fogadnia” kell a vonatot, tehát egyrészt meg kell figyelnie azt, hogy nincs-e rendellenesség vele kapcsolatban (kiolvadt csapágó, kinyílt ajtó, vagy nem szakadt-e szét a vonat), de ez biztosította azt is, hogy ne nyúljon bele olyan váltóba, amelyen éppen a vonat közlekedik. Az általános műszaki színvonal mellett természetesen más tényezők is beleszóltak a biztosítóberendezések milyenségébe: a vonatforgalom eltérő igényei, az átbocsátott vonatok száma és a rendelkezésre álló erőforrások nagysága is. A kezelőszemélyzetet érő fizikai és szellemi megterhelés alapján is megkülönböztethetőek a berendezések.

A berendezések alapvető feladata a biztonság, és a vasútvonal kapacitásának növelése. Ezen egymásnak ellentmondó követelmények között az optimum keresése állandó feladat, amelyet tovább bonyolít, hogy az anyagi eszközök rendelkezésre állásától függően másutt található az optimális megoldás.

A biztonságot két fő szempont alapján várhatjuk el a biztosítóberendezéstől:

- egyrészt a vasútállomásokon kell megakadályozni azt, hogy egy érkező és egy induló vonat egymás útjába kerülhessen. Vagy pedig a vonatok összeállítása és szétrendezése során szükséges tolatási mozgások² során a veszélyeztetéseket lecsökkenteni.
- másrészt a nyílt vonalon haladó vonatokat kell megvédeni egymástól. A szembeközlekedést (frontális ütközést) és az utolérést kell kizárni. A vonali berendezésekhez sorolhatjuk (legalábbis részben)³ az útátjárók biztonságát megvalósító szerkezeteket.

A két feladat szoros kapcsolatban áll, hisz ugyanazok a vonatok közlekednek a berendezések hatókörain belül, akár állomásról, akár a nyílt vasútvonalról beszélünk. Azonban történelmi okokból mégis olyannyira különböznek ezek a berendezések, hogy jogos őket külön-külön tárgyalni.

2.1. Állomási berendezések

A váltók a vasúti pálya egyik legdurvább igénybevételnek kitett és leginkább veszélyeztetett pontjai. Könnyen kell tudni őket mozgatni (minél kevesebb megerőltetés, elektromos áram felhasználása), de ha a vonat halad át rajtuk, meg kell tartaniuk a felvett pozíciójukat.

A váltóbiztosítás legkezdetlegesebb megoldása az volt, hogy egy zárszerkezettel lezárták a váltót az adott állásában, majd pedig a kulcsot a vágányút felhasználásáig (azaz a vonat elha-

² A vasútnál a tolatás nem a menetiránnyal szemben végzett mozgást jelenti, hanem olyan egyéb mozgást, ahol szükségszerű (a mozgás jellege miatt) a biztonsági szint csökkenése. Akkor, ha két vonatot egyesítünk, vagy egyet szétválasztunk, akkor nem teljesülhet az az alapelvárás, hogy ugyanazon a pályaszakaszon egyszerre csak egy vonat(rész) tartózkodhat/mozoghat. Lásd: (F2. sz. Forgalmi Utasítás: 35).

³ Indokolt a különbségtétel, hiszen a magyar vasúti utasításrendszer szigorúan megkülönbözteti a (nyílt)vonali és az állomásokon, vagy azok szoros körzetében elhelyezkedő sorompókat. Ennek jórészt műszaki oka van, hiszen egy sorompó lezáródása ugyanúgy feltétele lehet annak, hogy az állomásra bejérjen a vonat, mint az, hogy a váltó helyesen áll, és ebben az állásban le is van zárva.

ladásáig, hiszen azután a meglévő váltókból és vágányszakaszokból, mint építőkövekből új vágányutat „építhetünk”). A megoldást elvétve ma is alkalmazzák még nyugat-európai országok vasútjai⁴ is, de ugyanígy hazánkban⁵ is. De a növekvő forgalom és állomásmagyság miatt ez az időigényes, sok fizikai munkával járó megoldás kiszorult az állomások nagy többségéről.

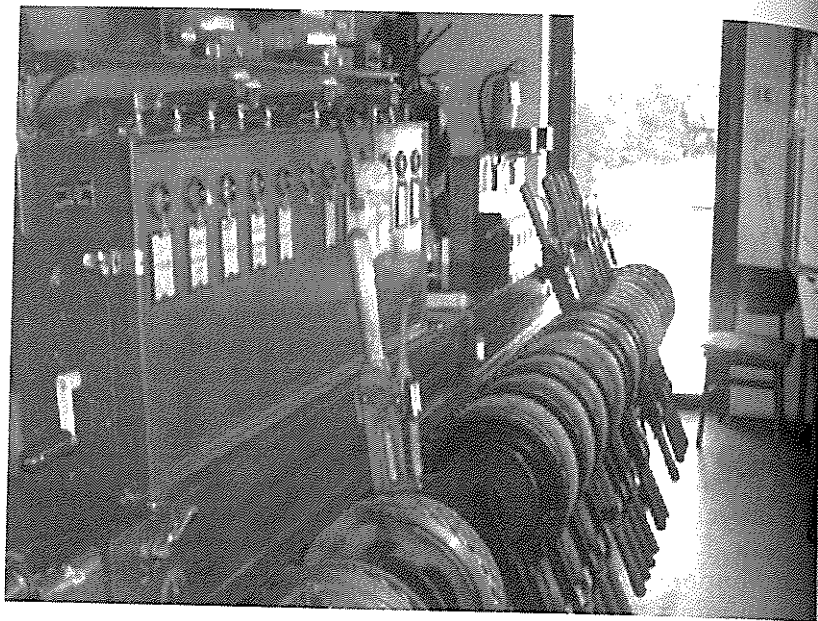
A váltók és a jelzők állítását központosítani kellett: a forgalmi irodából huzalok (vonóvezetékek) segítségével állították őket. Az állítóerőt még mindig az ember szolgáltatta, de nem kellett kigyalogni minden egyes váltóhoz, vagy jelzőhöz külön-külön. Sőt: ha már egy helyen vannak a váltók és a jelzők kezeléséhez szükséges emeltyűk, akkor közöttük mechanikai kényszerkapcsolat is kialakítható. Megszületett a mechanikus biztosítóberendezés: a jelzők csak abban az esetben állíthatók szabadra, ha a vonat haladási irányát nézve az azt követő vágányok váltói a kívánt, biztonságos irányban állnak. Lehetségessé vált, hogy nemcsak a vonat által érintett, hanem a vonatot esetleg oldalról veszélyeztető másik jármű miatt más váltókat is lezárjanak terelő állásban.

Mechanikus berendezést nem lehetett mindenhol telepíteni, hiszen korlátozott hosszúságú szakaszon képes az emberi izomerő megmozgatni olyan nehéz acélszerkezeteket, mint a váltó vagy a jelző. A probléma megoldható, ha az állomás két végén található tornyokba telepítjük az állítást, míg az állomásépületben csak az irányítás marad. A váltóállító tornyok és a forgalmi iroda között a kapcsolatot és a kölcsönös függést pedig villamos blokkelemek hozzák létre. Ezek nem igényeltek külső áramforrást, hanem egy forgattyúkar („kurbli”) megforgatásával feszültséget indukálva lehetett a blokkot működtetni (Czére 1977: 278). A rendszert elektromechanikusnak nevezzük, és bizonyos fővonalis állomásokon még most is szolgálatban áll hazánkban, mert változtatásokkal korunk biztonsági szintjét is kielégíti.⁶

⁴ Például a Bretagne-i Dinan vasútállomásán még kulcsok biztosítják a megfelelő váltók lezártóságát, de a jelzők már elektromosak. Lásd: (stellwerke.de: 1).

⁵ Például a zalai Rédcics vasútállomásán.

⁶ Az eredeti alakjelzőket ma már fényjelző váltotta fel. Lásd: (Közlekedésbiztonsági Szervezet 2009: 10).

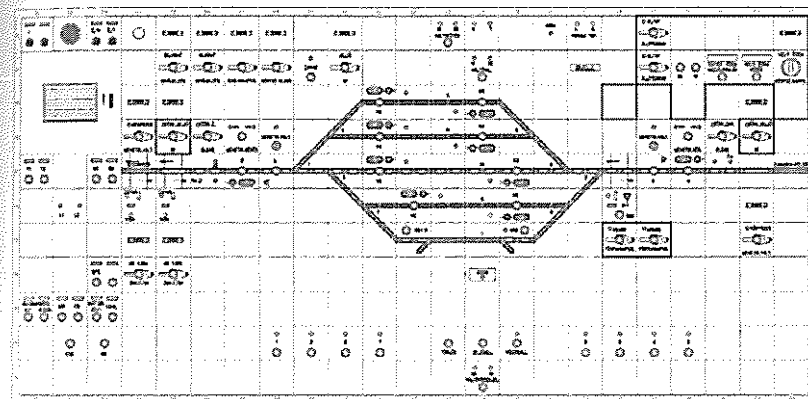
1. ábra: Bük állomás Siemens-Halske rendszerű állítóközpontja. A vörös emeltyűk a jelzőket, a feketék a váltókat állítják.

Ahogy növekedett a forgalom és a sebesség, folyamatosan finomították a rendszert, hiszen az igények megnövekedése mellett a lehetőségek is kibővültek. A váltókat állíthatja villanymotor is, ha megbízható villamos hálózat épült ki az állomásnak helyet adó településen. Vagy a mechanikai függéseket felválthatják villamos áramkörök is, hogy gyorsabban felépülhessen a vágányút. Ezeket az újításokat alkalmazva csökkent a kezelőszemélyzet fizikai terhelése, de nőtt az állomás kapacitása is.

Igényként felmerült az is, hogy a vágányút felhasználását (a vonat elhaladását) megbízhatóan érzékeljék, illetve ne csak rátekintéssel lehessen ellenőrizni azt, hogy szabad-e vágány. A feladatot is az elektromosság segítségével oldották meg, hiszen ha az egyik sín szálát elszigeteljük a másiktól, majd abba áramot folyatunk akkor, ha vonat van az adott vágányon, annak fém kerekein és tengelyén keresztül az áram átfolyik a

másik sínre, amelyet alkalmas vevővel érzékelhetünk. Márpedig, ha ismert a vágány foglalt vagy szabad állapota, akkor ez is bekerülhet azon feltételek sorába, amelyek kielégítése szükséges a jelző szabadra állításához.

A következő fejlődési lépcső a jelfogós biztosítóberendezés. A jelfogó vagy másképpen relé egy olyan áramköri elem, amely az elektromos áram mágneses hatására kapcsolóként viselkedik. Ezek segítségével felépíthető egy olyan áramkör, amely alkalmas arra, hogy a váltók, jelzők és szigeteltsínek között függőséget hozzon létre. Magyarországra a svájci Integra cég jelfogóin alapuló, de hazai fejlesztésű és gyártású biztosítóberendezések kerültek, amelyek nagy számban terjedtek el. Kezdetben minden egyes állomásra külön-külön tervek készültek (szabad kapcsolású biztosítóberendezések), majd pedig a modularitás előnyeit megvalósító, jelfogóegységekből épült berendezések következtek (tipizált áramkör a váltó számára, ugyanígy a jelzők, sorompók számára) (Czére 1977: 366). Ezekben a berendezésekben már több funkció automatizált: például a váltók állítása, a vágányok foglaltságellenőrzése. Embernek kell kiválasztania viszont azt, hogy milyen folyamatok menjenek végbe.

2. ábra. Az Integra-licenc alapján gyártott Domino-55 típusú biztosítóberendezés kezelőfelülete. Nevét az azonos méretű zöld kockákról kapta, amelyekből kirakható az állomás vágányhálózata. A vágányutak beállítását az ezen elhelyezett nyomógombokkal lehet végezni.

A számítógépek más területeken történt térnyerésével felmerült a kérdés, alkalmasak-e vasúti biztosítóberendezés kialakítására is. Megfelelő, biztonsági kialakítás esetén természetesen igen, azonban a már korábban létesített vasúti biztosítóberendezések hosszú élettartama és magas ára miatt kiterjedtebb alkalmazásukra csak fokozatosan kerülhet sor.

2.2. Vonali berendezések

A vonatok két állomás közötti közlekedésére többféle szabályozás képzelhető el. Abban az esetben, ha két vágány áll rendelkezésre, akkor általában az egyikben az egyik irányba, a másikon pedig az ellenkezőbe közlekedhetnek a vonatok. Persze előztetés esetén lehetséges az is, hogy mindkét vágányon azonos irányba tartó vonatok haladnak. Nem vált általánossá a két- vagy többvágányú pálya kiépítése, tehát létre kellett hozni azokat a kereteket, amelyek ilyen körülmények között szabályozzák a közlekedést. Természetes, hogy a két állomás között nem lehet úton két vonat egyszerre, amelyek egymással szemben közlekednek. Azonban arra, hogy két egy irányba menő vonat hogyan választandó el, több megoldás is kínálkozott. Próbálkoztak az időbeli elkülönítéssel: az elől menő vonat után meghatározott időre engedték a másikat. Ennek gyakorlati kudarca hamar bebizonyosodott: sorra történtek az olyan balesetek Európában, ahol a vonatok különböző sebessége vagy pedig megfékezhettsége okozott súlyos katasztrófákat (Heller 1998:25). A másik, a mai napig alkalmazott megoldás pedig az, hogy még egy irányba közlekedő vonatok esetén is csak egy vonat tartózkodhat a két állomás között (állomásközi közlekedés). Azaz, ha két vonat követi egymást, csak akkor indulhat a második, ha az előző beért a következő állomásra.

Természetesen ez a megoldás a kapacitást alaposan korlátozza, ezért még XIX/XX. század fordulójára kialakult a térközrendszer: az állomásközt több, jellemzően a fékút hosszának megfelelő (vagy annál hosszabb) ún. térközszakaszra osztották, és a szakaszhatárokat jelzőket telepítettek, ke-

zelőszemélyzettel és a távközlés (értekezés) lehetőségével. Az alapelv továbbra is maradt: egy térközben maximum egy vonat, de így lecsökkent a vonatok közötti távolság, megnőtt a kapacitás, és a biztonság sem szenvedett csorbát. A rendszer kétvágányú vonalakon is kiépült, attól függően, hogy az igények szükségessé tették-e.

3. Központi forgalomirányító rendszerek

A vasút forgalmi rendszerében mindazonáltal mégis megkerülhetetlen az időnek a szerepe. Hiszen a menetrend képeben egy váz létezik, amely szerint le kell bonyolítani a közlekedést. A menetrend a pálya állapota, törvényi és céges szabályozások alapján készül, mégis az, hogyan ültetik át a gyakorlatba, nagyban függ az alkalmazóktól. A vasútállomás forgalmának irányítója a forgalmi szolgálattevő. Az ő pontos szabályismerete, helyzetfelismerése, alkalmazkodási képessége is nagyban behatárolja azt, hogy mit lehet a vasút rendszereivel elérni.

Nemcsak egyéni hősök kellene, hanem inkább jó együttműködés: ugyanazt gondolja egy vonat fontosságáról az egymást követő állomások forgalmi szolgálattevője. Vagy nem vezet jóra az sem, hogyha valaki az állomásán tartózkodó valamennyi személy- és teherszállító vonatot minden egyeztetés nélkül tovább közlekedtetni a szomszéd állomásokra, mondván, az a feladata, hogy menjen a vasút. A megközelítés akkor helytelen, ha ezzel a szomszédos, kisebb kapacitású állomásokat „bedugítja”. Együtt munkálkodásra van szükség, például a késések lefaragásához is.

Ahogy növekszik a forgalom, nem lehet továbbra is csak a belátásra, együttműködésére alapozni a forgalom-lebonyolítást. Létrehozták erre a szintre a menetirányítói szintet, amely egyfajta diszpécseri szerepkört lát el. A forgalomszabályozó szerepkört, a saját területén teljes egészében egyedül látja el, míg az állomáson működő forgalmi szolgálattevők döntési jogköreikben jelentősen korlátozva a menetirányítói rendelkezések végrehajtóivá lettek. A kompetens menetirányítói

döntéshez kell azonban a helyzet pontos ismerete, de nem akármilyen szinten: nemcsak az adott állomáson tartózkodó vonatok azonosítószámát, hanem a váltók állását és a jelzők jelzőképét is ismerni kell. Ezen a szinten még csak központi forgalomellenőrzésről (KÖFE) beszélhetünk. Azonban ha a felügyelet mellett a rendelkezés lehetőségét is a menetirányítóhoz sikerült telepíteni, megvalósulhat a központi forgalomirányítás (KÖFI). Ennek műszaki konzekvenciái is vannak: egy elektromechanikus biztosítóberendezés nem távvezérelhető, tehát vagy jelfogóssá vagy elektronikussá építendő át a biztosítóberendezés a vonal összes vasútállomásán. A távvezérlésnek magas biztonsági színvonalon kell működnie, mert az irányító központból szabad szemmel már nem lehet meggyőződni a vágányszakaszok foglaltságáról, a kitérők állásáról. Az állomásokat összefogva, aggregálva, akár több száz kilométeres körzet vasúti hálózata válhat az irányítás szempontjából egy egységes egészzé. A menetirányító központi forgalomirányító rendszerrel megtámogatva kiküszöbölheti az állomási alapon működő rendszerek hiányosságait.

A kapacitásnövelő hatás a jogszabályi környezettől függően különböző lehet, de mindenképpen le kell szögezni, hogy a központi forgalomirányítás kiépítése alternatívája lehet egy második vágány kiépítésének.⁷ Megtakarítást jelent még az is, hogy a forgalmi személyzet létszáma csökkenthető. Más aspektusból nézve: viszonylag sok alacsony képzettségű munkatársat kevesebb, viszont komolyabb elvárásoknak megfelelő szakember válthat fel.

A központi forgalomirányító berendezések különösen olyan vonalon válnak be, ahol az állomásokon kevés a vágány, de hosszúak az állomásközök, és nagy mennyiségű tranzitforgalom jellemző. Az első magyarországi KÖFI-berendezés is ilyen karakterisztikát mutató vonalon épült.

⁷ A Paris–Granville vasútvonal 1994–1999 közötti felújításánál ráadásul a meglévő második vágányt bontották vissza a központi forgalomirányítás kiépülése után. Azaz a második vágány fenntartási költsége az több, mint a KÖFI-t kiépíteni és karbantartani, és a kapacitások nem térnek el drámai módon. Lásd: (Réseau Ferré de France:8).

4. Magyarországi KÖFI-rendszerek

4.1. Az első fecske

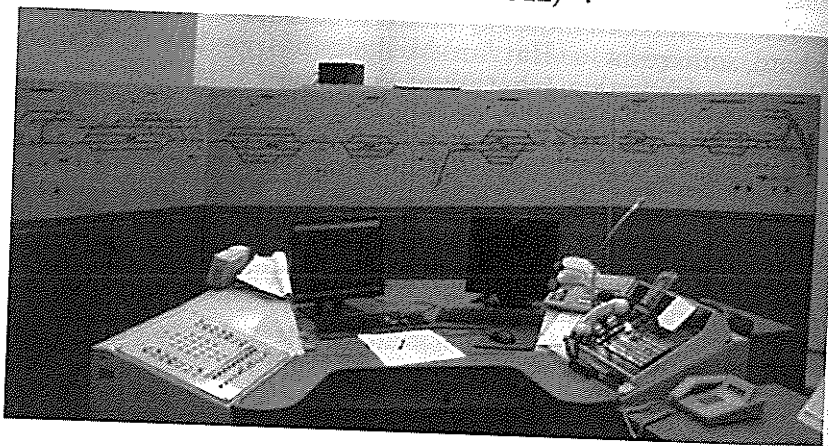
A XX. század első háromnegyedében a magyar szállítási teljesítmény döntő része vasúti tengelyen jutott el a feladótól a címzettig. Például 1970-ben 19,821 milliárd árutonnakilométernyi⁸ volt a vasúti áruszállítás teljesítménye (Czére 1977:14), és ezzel a magyar áruszállítási piac hetven százalékát birtokolta. Ehhez képest 2010 folyamán 8,809 milliárd árutonnakilométeres teljesítménnyel mindössze tizenhét százalékos részesedése maradt (Központi Statisztikai Hivatal 2010). Külső kapcsolati irányaink is eltértek a jelenlegitől, igen fontos volt Záhony, mint a szovjet széles nyomtávolságú⁹ hálózat egyik nyugati végpontja. A fővárosból Záhonyt egyrészt Szolnok–Debrecen–Nyíregyháza (100a-100-100c vasútvonalakon), másrészt a Hatvan–Miskolc–Nyíregyháza (80a-80-80c-100c) útvonalon érhetjük el. A magyar vasúthálózat első kelet felé haladó vonalának villamosítása Miskolcig 1962-re készült el. A Miskolc–Nyíregyháza szakaszon először 1967-ben lehetett villamos mozdonyokkal közlekedni, majd 1970-re a Záhonyig hátralevő kilométereket is villamosították. A korridor Achilles-pontja a Mezőzombor–Nyíregyháza szakasz maradt, ahol továbbra is egyvágányú a pálya. Megduplázní itt a vágányok számát még az akkori teherforgalmi teljesítmények mellett is drága beruházás lett volna¹⁰, ezért dön-

⁸ Vasúti teljesítménymutató: 1 tonna áru 1 kilométerre szállítása egy árutonnakilométer. Jól látható, hogy értéket nem mér, szigorúan kvantitatív mutató.

⁹ A sínek közötti távolság, a sínfejek belső oldala között mérve: Az orosz nyomtáv 1524 mm (5 láb), az Európában használt normál pedig 1435 mm (4 láb 8 és fél hüvelyk). Nemcsak a nyomtáv jelent különbséget, hanem a járművek tervezésénél alkalmazott szerkesztési szelvény is. Ez voltaképpen egy befoglaló méret, maximum milyen széles és milyen magas lehet a jármű. A kontinentális és orosz szelvény között akkora a különbség, hogy ökölszabályként leírható: két széles nyomtávolságú vasúti kocsi rakott áru három normál nyomközűnek feleltethető meg. Lásd: (Nemesdy1966: 23)

¹⁰ A vonal Tokajnál keresztezi a Tiszát. A főág és az ártérben található vízfolyásokat összesen hét hídon küzdi le a vasút.

töttek az illetékesek a KÖFI-rendszer kiépítéséről. A hét kisebb állomás Domino55 típusú jelfogós biztosítóberendezését a Debrecenben dolgozó menetirányító kezeli, a szovjet importból beszerzett CsDC 66 berendezés segítségével. Az állomásokon továbbra is maradt személyzet, hiszen jegyeladásra szükség van, illetve a ritkán előforduló, mégis magas kockázattal rendelkező különleges kezeléseket az akkori távvezérlés nem biztosította. Harmadrészt a távvezérlés kiesése esetén a forgalomirányítást továbbra is ellátják a vasúti terminológiában jelenléteseknek nevezett szakemberek. Aktuális érdekesség, hogy a Szajol–Püspökladány vonalszakasz jelenlegi átépítése miatt lecsökkent a kapacitása, így az egyébként Szolnok–Debrecenen át Moszkváig közlekedő Tisza nemzeti gyorsvonat az átépítés ideje alatt Miskolcon és Tokajon át éri el Nyíregyházát (MÁV-Start 2012)¹¹.

3. ábra A Mezőzombor–Nyíregyháza KÖFI-rendszer panorámátáblája. A hátsó falon láthatók torzított méretekkel a vasútvonal egyes állomásai. A közlekedő vonatokat színes lámpák jelentik vissza a kezelőnek. Az előtérben látható a kezelő munkahelye.

¹¹Werk für Signal- und Sicherungstechnik Berlin (Jelző- és Biztosítóberendezések Gyára, Berlin): az NDK-ban alkalmazott népi tulajdonú üzemet 1950-ben hozták létre korábbi gyárak államosításával és egyesítésével. A német egyesítés után privatizálták. A vevő Siemens azóta teljes mértékben integrálta Transportation Systems üzletágába. Lásd: (Sachsen Stellwerke).

4.2. Budapest elővárosában

A következő berendezést a budapesti elővárosi forgalomban felértékelődött vonalak egyike kapta, a MÁV-menetrendben 71-es jelzésű, (Budapest-Nyugati)–Rákospalota–Újpest–Vácrátót–(Vác) vonal. A szakasz már száz éve is úttörő szerepet töltött be, az egyik első olyan vasútvonal volt, amely vilamosítva nyílt meg 1911-ben. Sajnos a történelem közbeszólt, a második világháború harcai tönkretették a felsővezetékét, és 1999-ben koncessziós szerződés segítségével lett csak újból villamos üzemű. (Azóta a Nyugati pályaudvarról kiinduló vonalak közül már csak a Lajosmizsére és az Esztergomba tartó vasútvonalak fölött nincs felsővezeték.) Az állomások kevés vágánnyal rendelkeznek, és csekély a teherforgalom is, emiatt a forgalmi szolgálattevők munkája könnyen összevonható egy menetirányító kezébe. Ezt az ún. ütemes menetrend struktúrája is segíti: a vonatok reggel 4-től éjfélig minden egész órakor hagyják el a Nyugati pályaudvart, Vácrátótól 3:47-től 22:47-ig ugyanezt az ütemet élvezhetjük. A megjegyezhetőség mellett a rendszer másik előnye még, hogy mindig ugyanazokon az állomásokon kell a vonatoknak egymással találkozni, nem kell sokfajta eljárásrendet a fejben tartani. A vonalon az NDK-beli WSSB¹² biztosítóberendezéseit a Siemens Schweiz által szállított központi forgalomirányító berendezés vezérli felül (Erdős 2006: 6–10). A vasútvonal forgalmát meggyorsította, a menetrendet stabilizálta az ILTIS irányítórendszerre és a biztosítóberendezési interfészt megvalósító PLC-kre épülő rendszer (Tarnai, Sulykos, Berényi 1999: 25–29).

¹²Az egyvágányú pályán nem lenne lehetséges külön-külön IC és gyorsvonatokat ésszerű követéssel (legalább kétóránként egy irányba, vonatfajtanként!) közlekedtetni. Emiatt a vonatok inkább óránként járnak, kompromisszumos menetidővel, de mindkét vonatfajta szolgáltatásait egyszerre nyújtva: gyorsvonati első osztály, gyorsvonati másodosztály, kerékpárszállítás, InterCity első osztály, InterCity másodosztály, étkezőkocsi.

4.3. Európai korridoron

Magyarország a szomszéd államok közül csak Szlovéniával nem rendelkezett közvetlen vasúti kapcsolattal. Uniós előcsatlakozási források igénybevételével épült tehát az Alcatel Austria cég elektronikus biztosítóberendezéseivel felszerelt Zalalövő–Óriszentpéter–Hodoš vasútvonal, amely 2000-ben nyílt meg a forgalom számára. 2010-ben elindult a villamos vontatás is a transzeurópai hálózat ötös korridorjának részét képező vonalon. Az új építés mellett meglévő szakaszok alapos rekonstrukciója is szükséges volt, hogy megfeleljen egy európai korridorral szemben támasztott követelményeknek. A Boba–Zalaszentiván–Zalalövő szakaszon 2002–2009 között új állomási biztosítóberendezések épültek, amelyeket az Alcatel Austria cég utódja, a Thales Austria szállított. Két állomáson épült ki kezelőhelyiség, de kisforgalmú időszakokban egyetlen munkahelyről irányítható a teljes 101 kilométer forgalma, és a 15 érintett állomáson működő váltók és egyéb berendezések. Az osztrák biztosítóberendezések működtetését végző kezelőfelületek a magyar Prolan cégcsoport termékei. (Tóth 2010: 24–30).

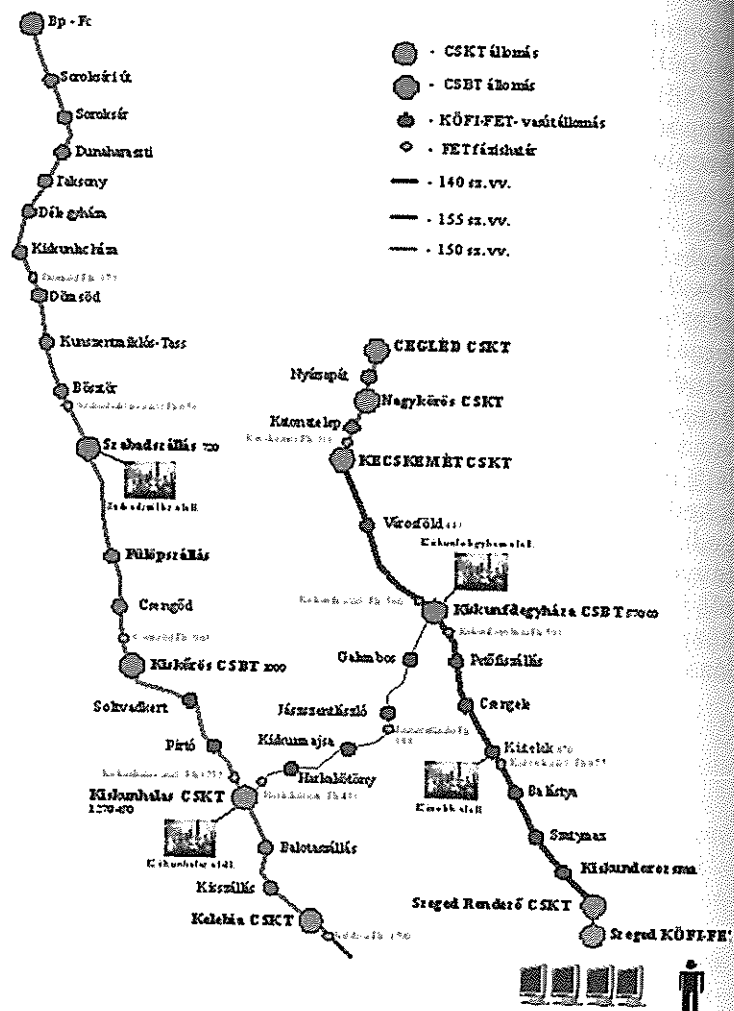
4.4. Együttműködésben a D55-tel

A Prolan Zrt. neve megkerülhetetlen hazánkban a vasúton végzett központi forgalomirányításban. A korábban energetikai rendszerek távvezérlésénél szerzett tapasztalatokat és technológiákat ültették át a vasúti biztosítóberendezési területre. Megvalósították a jelfogótechnikával kialakított D55-ös biztosítóberendezések távvezérlését biztonsági architektúrájú számítógépekkel (-bencze- 2009). A kezelőszemélyzet minél teljesebb kiszolgálásának érdekében grafikus felületen lehet a vágányutakat beállítani, a váltókat átállítani. Sikerült az európai szabványok (Tarnai, Sági 2006: 3–7) által meghatározott biztonsági szintet az összes kezelési módban elérni, így lehetővé vált az állomási kezelőszemélyzet kiváltása, hiszen a távvezérlő berendezés foglalkozik a vasúti felsővezeték fel-

ügyeletével, a váltófűtéssel, utastájékoztatással és a személyzet nélküli állomások vagyónvédelmével is.

2009-ben Dél-Magyarország három vasútvonalán, szegedi központtal helyezték üzembe a MÁV első ElpultD55 típusú forgalomirányító berendezését. A központi forgalomirányítás jótékony hatásait a Szeged–Kecskemét közötti kisállomásokon, Kiskunfélegyháza–Kiskunhalas között, illetve a Budapest–Kelebia–(Szabadka)[Subotica] vonal három állomásán élvezhetjük (MÁV 2009). A korábban létesült és most korszerűsített KÖFE-rendszer révén további 28 állomás vonatforgalmát követhetik figyelemmel a kezelők. A vasútvonalak mindegyike egyvágányú, kapacitásuk ily módon költséghatékonyan emelkedett. A 140-es (Budapest)–Cegléd–Kecskemét vonalon például az óránkénti hibrid¹³ InterCity-vonatok mellett még kamionszállító tehervonatok is rendszeresen közlekednek. A beruházást a Prolan Zrt. finanszírozta, a MÁV pedig az állomási személyzet megtakarításából törleszt. A távvezérlés nagyobb forgalom esetén három különböző helyről történhet: Kiskőrös, Kiskunfélegyháza és Szeged KÖFI-központ, de az utóbbi adott esetben az egész dél-alföldi hálózaton átveheti az irányítást.

¹³ Az egyvágányú pályán nem lenne lehetséges külön-külön IC és gyorsvonatokat ésszerű követéssel (legalább kétóránként egy irányba, vonatfajtanként!) közlekedtetni. Emiatt a vonatok inkább óránként járnak, kompromisszumos menetidővel, de mindkét vonatfajta szolgáltatásait egyszerre nyújtva: gyorsvonati első osztály, gyorsvonati másodosztály, kerékpárszállítás, InterCity első osztály, InterCity másodosztály, étkezőkocsi.

4. ábra A dél-alföldi H. Figyelemre méltó a rendszer összetettsége és integráltsága.

2011-ben pedig a Balaton déli partján is ElpultD55 alapú KÖFI rendszer létesült. A vasútvonal egyvágányú, erősen szezonális személyforgalommal, így emberi erőforrással megol-

dani a forgalomirányítást nem kellően hatékony. Ráadásul a nyári pluszvonalok és az akár jelentős külföldről hozott késséssel közlekedő nemzetközi vonatok miatt a gyors és hatékony átszervezések iránti igények mindennaposak. A forgalom hatékony lebonyolítását segíti tehát a fonyódi állomáson elhelyezkedő menetirányító központ, amelynek hatókörzete Szabadbattyántól (Székesfehérvárt követő vasútállomás) Nagykanizsáig nyúlik, és a vonal kisállomásain szükséges kezelések végrehajtását központosítja (Csikós 2011: 3–6).

1. táblázat: A MÁV jelenleg működő fontosabb KÖFI-rendszerei az üzembe helyezés évével

Építés éve	Biztosítóberendezési típus	Távvezérlés típusa	Kezelt vonalhossz [km]	Kezelt állomások száma [db]	Megjegyzés
1972	Domino-55	CSDC-66	45	7	jelenlétesek maradtak
1999	WSSB	ILTIS+PLC	30	4	elővárosi vonal egyszerűsít. üzemmel
2009	Elektra-1	AKF	100	15	
2009	Domino-55	Elpult	100	6+5+2	
2011	Domino-55	Elpult	140	14	további hét állomást ellenőriz

5. Külföldi kitekintés

A külföldi megoldások megismeréséhez, a téma specialitása miatt, a vasútvállalatok direkt megkerdezését választottam a szükséges információk beszerzéséhez. A vasútvállalatokat olyan körből választottam, amelyekkel az analógia felállítása egyértelmű: akár ugyanolyan biztosítóberendezés használ-

ta, közös vasúttörténelmi múlt (hasonló jelzőrendszer), vagy a vasúti hálózat mérete. Az összehasonlíthatóság és az egyenszilárdság érdekében ugyanazokat a kérdéseket tettem fel, amelyeket a magyar vasútforgalmi szakma is fontosnak tart. (Ábri 2011: 1–3).

5.1. Portugália, Rede Ferroviária Nacional

Az Európai Unió Nyugati perifériáján fekvő állam vasútja 2600 kilométernyi széles nyomtávolságú (1668 mm), illetve 188 kilométer méteres nyomtávolságú szakaszt kezel. Magánvasúti hálózatok nincsenek, az üzemeltetők között viszont megjelent már a privát szféra. A teljes széles hálózatot mindössze három menetirányítói központból kezelik, amelyek Porto, Lisszabon és Setúbal állomásán találhatóak. Uniós pénzek segítségével épültek ki, jellemzően Thales gyártmányú elektronikus biztosítóberendezéseket kezelnek. Hazánkhoz hasonlóan szinte minden vonalon együtt folyik a személy- és teherszállítás, de a hálózat egyes pontjain elérhető a 220 kilométer per órás maximális sebesség. Fontos megjegyezni még azt is, hogy a felsővezeték 25 kilovolt feszültségű 50 hertzes frekvenciájú, akárcsak a magyar közforgalmú hálózaton. Egy kezelő egyszerre hat monitoron keresztül figyelheti meg a forgalmat, de csak egy billentyűzete és egere van¹⁴. Biztonsági rendszerről lévén szó, komoly hangsúlyt fektetnek az áramellátásra: forrásként szolgálhat az országos energiahálózat, a vasút saját felsővezeteki hálózata, két, egymástól független dízelgenerátor, sőt még hatórányi korlátozás nélküli működést lehetővé tevő akkumulátortelep is van. Lisszabonban és Setúbalban összesen 60–70, míg Portóban további 20–30 szakember foglalkozik a forgalomirányítással, míg a teljes hibaeljáritást egy nyolctagú csapat végzi.¹⁵ (Machado, 2012: 1–4).

¹⁴ Ez még akkor is így működik, ha adott esetben különböző szervereken futnak a különböző programrészletek.

¹⁵ Összehasonlításképpen érdemes megjegyezni, hogy amikor 1966-ban üzembe helyezték a Mezőzombor–Nyíregyháza vasútvonal KÖFI-rendszerét, az 96 munkahelyet váltott ki a 45 kilométeres vonalon.

5.2. Svájc, Schweizerische Südostbahn (SOB)

A svájci magánvasút hálózata mindössze 123 kilométeres, nagyrészt egyvágányú, normál nyomtávolságú, és teljes mértékben villamosított (15 kV 16,7 Hz), néhány rakodóvágányt kivéve. Fontos megemlíteni azt is, hogy az SBB (Schweizerische Bundesbahnen—Svájci Szövetségi Vasutak) vonalaival több helyen is érintkezik, és így állandó jellegű kapcsolatban állnak, ami a szóbeli kommunikáció mellett a számítógépes rendszerek közötti adatkapcsolatot is jelenti. 33 állomást kezel a Herisauban lévő menetirányítói központ. Magyar szakember számára ismerős berendezések vannak bekötve a rendszerbe: Thales és Siemens elektronikus, valamint Domino 69¹⁶ jelfogós biztosítóberendezések. A Központi forgalomirányítás kezelőfelülete Siemens gyártmányú, az ILTIS-család¹⁷ tagja.

A központi forgalomirányítást több fontos kiegészítővel is ellátták: automatizált vonattalálkozás lehetősége, önműködő jelzőüzem¹⁸. Az SBB vonalairól érkező, illetve oda tartó vonatoknak az adatait nem kell kézzel megadni, az adatkapcsolaton keresztül automatikusan rendelkezésre állnak azok. Jelenleg húsz ember dolgozik menetirányítóként az SOB-nál, előtte, amíg az állomások saját személyzettel rendelkeztek, száz vasutas volt forgalmi szolgálaton. (Merz, 2011: 1–6).

5.3. Nagy-Britannia, Network Rail

A brit hálózaton jelenleg 800 vasúti biztosítóberendezés van, ezek között megtalálhatóak az elektronikusak is, de vannak több, mint százéves mechanikus konstrukciók. A hálózathossz egyébként majdnem 16 000 kilométer, de kétfajta villamosítási

¹⁶ Magyarország ezt a berendezéstípust is honosította: D70 néven állt szolgálatba jellemzően nagyállomásokon, mint Budapest Keleti pályaudvar, Hatvan, Kelenföld vagy Ferencváros.

¹⁷ Integriertes Leit-und Informations-System: integrált irányító és információs rendszer.

¹⁸ Ha az állomáson nem szükséges vágányt cserélnie a vonatnak, akkor bekapcsolható ez a szolgáltatás, amelynek segítségével a kezelőnek több figyelme maradhat a szokatlan helyzetek helyes megoldására.

rendszer is él egymás mellett: a 25 kilovoltos ipari frekvenciás (50 Hz) mellett a 800 voltos egyenfeszültség harmadik sínről táplálva is működik.

A Network Rail 2010-ben meghirdette a hosszú távú stratégiáját, amelynek értelmében a 800 állomási biztosítóberendezést tizennégy menetirányítói központból irányítják. Négy központ már építés alatt áll, és folyamatos finomhangolást hajtanak végre közben a koncepción. (Robinson, (2012): 1–6).

5.4. Horvátország, HŽ Infrastruktura

Délnyugati szomszédunk az uniós csatlakozás küszöbén áll, a balkáni háborút lassan-lassan kiheverő, háromezer kilométeres vasúti hálózatával. Egyelőre előzetes tanulmány készült a témáról, de még azt a kérdést sem tisztázta, hogy mennyi menetirányítói központ épüljön az országban. Két verzió van nagyobb támogatottsága: egy szuper-KÖFI Zágrábról távvezérelve, vagy pedig kisebb régiók, inkább vasútvonali integrációja, ahol Zágráb mellett Vinkovci, Rijeka, Knin/Split is központtá válna. (Francetić 2012: 1).

6. Következtetések

Történelmi és földrajzi utazásunkat befejezve megállapítható, hogy a KÖFI-rendszerek egy vasút életében gyökeres változásokat képesek előidézni. Fontos megállapítani, hogy erőforrásainkat olyan beruházásokra koncentráljuk, amelyek megtérülők nemzetgazdasági szinten. A KÖFI-rendszerek kiépítése ilyennek tekinthető, de a jelenleg alkalmazott finanszírozási forma a magyar állami források szűkössége miatt a PPP-projekt vagy az uniós pályázat.

Látható az is, hogy a Magyar Államvasutak hálózatán még túlnyomó többségben vannak az olyan KÖFI-rendszerek, amelyek egy-egy vonal távvezérlését látják el, egyedül a szegedi rendszer tekinthető olyannak, amely már inkább egy teljes országrész forgalmáért felelős. Szégyenérzetre azonban sem-

mi oka nincsen a magyar vasútnak, hiszen semerre sem lóg ki az európai vasutak átlagából, noha az elég korán megfogalmazódott igények elég ritkán találtak össze a forrásokkal és a vasúti forgalom javítását célzó akarattal. Azonban a továbbfejlődés iránya adott: újabb KÖFI-rendszerek kiépítése szükséges, mert a MÁV-hálózaton még bőséggel akad olyan egyvágányú vonal, ahol InterCity közlekedés miatt (is) rejlik potenciál a központi forgalomirányítás alkalmazásában.

7. Irodalom

7.1. Könyv

- Ábri Ferenc (2011): *Egységes szempontrendszer vasúti központi forgalomirányítás kialakításához*, Budapest: MÁV Zrt. Pályavasúti Üzletág, Forgalmi Főosztály [Kézirat].
- Czére Béla (szerk.) (1977): *A vasúti technika kézikönyve* II. kötet, Budapest, Műszaki Könyvkiadó.
- Francetić, Zdenka (2012): Preliminary Study of Operational Control Centres, Zagreb, HŽ Infrastruktura.
- Heller György (1998): *Vasúti fékezés az idők sodrában : A vasúti fékezés regénye*, Budapest: Magyar Államvasutak.
- Machado, Ângela Filipa Pereira (2012): OCC (Operation Control Centre) Considerations, Lisszabon, Rede Ferroviária Nacional.
- Magyar Államvasutak Zrt: *F. 2. sz. Forgalmi Utasítás*. Budapest: MÁV Zrt, Pályavasúti Üzletág, Forgalmi Főosztály.
- Merz, Andreas (2011): BFZ bei SOB, Sankt Gallen, Schweizerische Südbahnbahn.
- Nemesdy Eryin (1966): *Vasútépítéstan*. Budapest: Tankönyvkiadó
- Pattantyús Á. Géza (1983): *A gépek üzemtana*. Budapest: Műszaki Könyvkiadó.
- Robinson, Andrew (2012): National Operating Strategy Overview, London, Network Rail

7.2. Folyóiratcikkek

- Csikós Péter (2011): Az új dél-balatoni KÖFI-rendszer, in: *Vezetéke Világa* 16(4):3-6
- Erdős Kornél (2006): A vasútbiztosító berendezések gyártástörténete Magyarországon, *Vezetékek Világa* 11(3): 6–10.

- Tarnai Géza, Sági Balázs (2006): A biztonsági követelmények kockázati alapú meghatározása, *Vezetékek Világa* 11(1):3–7
- Tarnai Géza, Sulykos Albert, Berényi László(1999): A hagyományos és a korszerű technika illesztése a veresegyházi vonalon, *Vezetékek világa*, 4(3): 25–29.
- Tóth Péter (2010): A Boba–Zalalövő szakasz biztosítóberendezési rekonstrukciója, *Vezetékek Világa* 15(2): 24–30.

7.3. Internetes forrás

- bencze: *Komplex szolgáltatás az ipar számára* <http://www.gtm.hu/magazin/komplex-szolgalattas-az-ipar-szamara> (2012.04.15.)
- Deutsch für ausländische Führungskräfte: *Der ICE–Inter City Express* <http://www.dafkurse.de/learnwelt/ereignisse/ice/ice.htm> (2012.03.09.)
- Izsó Lajos: *A szajoli vasúti katasztrófa* http://erg.bme.hu/oktatas/leir/gt524146/szajoli_vasuti_baleset.pdf (2012.04.10.)
- Közlekedésbiztonsági Szervezet: *Zárójelentés—2009-113-5 Vasúti baleset*, http://www.kbsz.hu/dokumentumok/2009-113-5_zarojel.pdf (2012.02.12.)
- Központi Statisztikai Hivatal: 4.6.3. *Áruszállítás összesen* http://ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_odmv003.html (2012.04.15.)
- MÁV Zrt: *Új vasúti távvezérlő rendszer Szegeden* <http://www.mav.hu/hirek/hir.php?mid=14a3b95a6b17d3> (2012.04.01.)
- MÁV-Start Zrt: *Hirdetmény* http://www.mav.hu/mrvalt/mr_megj.phtml?id=4217 (2012. április 2.)
- Nemzeti Közlekedési Hatóság: *Vasúti fogalomtár* <http://www.nkh.hu/Vasut/kozerdinfo/kozlemonyek/vasutift/Lapok/default.aspx> (2012.03.09.)
- Réseau Ferré de France: *Bilan LOTI de l'aménagement de Paris Granville* http://www.rff.fr/?page=ajax_view&real_action=download&file_url=IMG/pdf/Bilan_LOTI_Paris-Granville.pdf (2012.04.11.)
- Sachsen-Stellwerke: *Geschichte des Werks für Signal- und Sicherungstechnik Berlin(WSSB)* <http://www.sachsen-stellwerke.de/gleisbild/wssb-geschichte.htm> (2012. április 15.)
- Stellwerke.de: *Stellwerksbilder* <http://www.stellwerke.de/bilder/xfdin.html> (2012.02.12.)

MIRCZIK BÁLINT

„Nostra Domina Paupertas”

A szegénység fogalmának változása
a késő-középkori Angliában
a *Piers the Ploughman*
című költemény
nyomán

„These reforms, which took place in sixty or seventy European cities, were the expression of a profound dissatisfaction with the traditional doctrine of charity. They were among the enormous changes which ultimately led to the formation of modern society.” – these are the words of Bronislaw Geremek social historian, concerning the changes in (or more precisely the creation of) poverty policy in early 16. Century in Western-Europe. But how could such sweeping reforms eventually, what underlying phenomena, especially in social mentality must have preceded them that enabled the „common eye” of European society to look upon the notions of poverty and work – usually intertwined – with a changed view? This is the subject of this essay. I am trying to investigate the changes in social attitude towards work and poverty in the pre-reformation period by using various sources, with special emphasis on a late-fourteenth century English work titled *Piers the Ploughman*.

„Isten a munkát szigorúan megparancsolta mindenkinek.” írja Richard Baxter *Christian Directory* című, a puritán munkaetika 16. századi kibontakozásában alapvető jelentőségű írásában. „A gazdagság felment a munkavégzés alól?” – teszi fel a kérdést; – „Semmivel sem menthet fel inkább, mint a legszegényebb embert. Bár a gazdagokat külső szükség nem kényszeríti, Istennek mégis engedelmeskedniük kell.”¹

Habár olyan társadalom, ahol a munka princípiuma hiánytalanul megvalósul, s a javak előállításában mindenki részt vesz, valószínűleg csak Morus Tamás *Utópiájában* létezett, a munka efféle megközelítése, Isten által rendelt feltétlen kötelességként való felfogása mégis szemmel láthatólag elüt attól a középkorias felfogástól, ahol a fizikai munka csupán szükségszerű rossz, melynek elvégzése egy erre determinált rend, az *ordo laboratores* tagjaira hárul. A fizikai munkával kapcsolatban Aquinói Szent Tamás is azt tartja, hogy az csak *naturali ratione*, a józan ész szerint szükséges, s nem vonatkozik arra, aki munka nélkül is meg tud élni birtokainak bevételeiből vagy arra, aki szerzetesi szemlélődés és istentisztelet révén csatlakozik be a „*theasurus ecclesiae*”, (az egyház kincsestára) gyarapításába.²

A munkához kapcsolódó két említett megközelítés fontos következményekkel jár a szegénység, mint társadalmi jelenség megítélését illetően is. Az előbbi az egyik legsúlyosabb bűnnek és az Isteni renddel ellentétes állapotnak látja a szegénységet, az utóbbi elfogadja a munka hiányát, sőt saját – a fizikai munka megvettségén alapuló – rendszeréhez igazítva sajátos statikus funkcióval ruházza fel: „Isten teremthetett volna minden embert gazdagnak, de akarta, hogy legyenek szegények is, hogy a gazdagok képesek legyenek bűneiket megváltani.”³

¹ Max Weber: A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme, Dunaújváros, 1995. 190. A továbbiakban: Weber, 1995.

² Weber, 1995. 190.

³ Idézet Szent Eligius életrajzából (*Vita Sancti Eligii*) Bronislaw Geremek: *Poverty, a History*, Oxford, 1997. A továbbiakban: Geremek, 1997.

Ez az erősen sematikus modell újabban több szerző munkája révén is finomításra került. Habár a hagyományos tétel, miszerint az ókori társadalmakban a fizikai munka általánosságban megvetett volt, s a mai fogalmaink szerinti munkaetika csak a középkorban kezdett el meggyökeresedni, hogy a protestantizmus alatt kivirágozzék, a mai napig dominál a munka és szegénység tárgykörében kutató történészek körében, az egyes korszakok mentalitása közötti éles különbségek a kutatások fényében némileg halványodni látszanak. Az antikvitást a középkortól elválasztó látszólag merev válaszvonal korrigálására Brigit van den Hoven tett kísérletet *Work in ancient and medieval thought* című munkájában, bár a szerző maga is beismeri, hogy kutatásában – mely több mint egy évezredet fog át – csupán egyes, az elithez tartozó szerzők műveire támaszkodik, így munkája végső soron nem tesz eleget az alulról építkező mentalitástörténet kritériumainak.⁴ Továbbá nyilvánvalónak tűnik, hogy „ami volt, az lesz újra, és ami történt, az történik megint”⁵; a munkához, mint az emberi lét egyik alapvető tevékenységéhez kötődő gondolkodási minták kortól függetlenül ismétlik önmagukat. Ahogy Geremek a szegénység történetével foglalkozó jelentős monográfiájában találóan összegzi:

„Úgy tűnik a világban minden korban vannak, akik az önkéntes szegénység mellett döntenek, csakúgy, mint akik a munka erényét vagy az anyagi gazdagságot megsztalják; akik számára a szolgálat és együttérzés számít a legmagasabb értéknek, és vannak, akik számára a szegénység közömbös jelenség, probléma melyet politikai erővel kell megoldani. Csupán ezeknek az attitűdöknek az *aránya* az, ami változik.”⁶

⁴ Brigit van den Hoven: *Work in ancient and medieval thought*, Amsterdam, 1996. 4.

⁵ Préd 1,9

⁶ Geremek, 1997. 251.

A munkához és szegénységhez való viszony kutatása a gondolkodás történetének tárgykörébe tartozik. Amennyiben egy korszak társadalmának bizonyos jelenségekhez fűződő általános viszonyát vizsgáljuk, nem elegendő pusztán irodalmi forrásokra támaszkodni, melyek gyakran – különösen egy az írást kevesek kiváltságának fenntartó időszakban – túlságosan egyoldalú véleményt visszhangozhatnak.

Jelen munkám fő forrásával, a 14. század végén keletkezett *Piers Ploughmann* kapcsolatban is elmondható természetesen mindez. Ezért igyekszem a vizsgálódást minél több típusú forrás alapján több szempontból megközelíteni, bízva abban, hogy így nagyobb magabiztossággal jutunk közelebb ahhoz a szellemi fordulathoz, mely egy viszonylag könnyen meghatározható időpontban materializálódott Európa nyugati országainak szegénységpolitikájában, de gyökerei egy kevésbé egyértelműen datálható múltba vezetnek; e szemléletbeli változás, a szegénységhez és munkához való viszony nyomon követésére, okainak és következményeinek feltérképezésére egyik legkorábbi megnyilvánulásuk, *Piers a szántóvető* segítségével tesztek kísérletet.

1. A szegénység értelmezései

A szegénység meghatározása azért nehéz, mert a legelső erre tett tudományos igényű próbálkozások óta világossá vált, hogy a fogalom relatív: minden korban és minden államban – még az olyan jóléti társadalmakban is ahol a modern jóléti rendszer kizárja, hogy bármely megszületett gyermek emberi méltóságon aluli körülmények közt nőjön fel – vannak, akik szegénynek tartják magukat.⁷

⁷ E. V. Walter: *Pauperism and Illth: An Archaeology of Social Policy* In: *Sociological Analysis*, Vol. 34, No. 4 (Winter, 1973), pp. 239-254, Oxford University Press, 239.

Ezért az első objektív jellegűnek tekinthető szegénységfelmérések figyelmen kívül hagyták az egyének és háztartások véleményét saját helyzetükre vonatkozóan. Ehhez egy „kívvülről” meghúzott szegénységi küszöböt állapítottak meg; elsőként Charles Booth, aki népszámlálási adatok illetve ötévi saját megfigyelés alapján *Life and Labour of the People in London* című munkájában először használta a szegénységi küszöb (poverty line) kifejezést. Felmérésében London lakosságát nyolc társadalmi-gazdasági osztályba sorolta, melyből négy az általa felállított küszöb alá esett. A *poverty line* fogalmának további számszerűsített meghatározása Seebom Rowntreehez köthető, aki a Charles Booth által lefektetett empirikus módszerek által inspirálva 1901-ben 11 560 család megfigyelése alapján figyelemreméltó erőfeszítéseket tett egy tudományos értelemben precíz terminus definiálására, annak a minimum pénzösszegnek a meghatározására, ami „szükséges egy család egészséges életminőségének fenntartásának fedezéséhez”.⁸ Az összeg lehető legpontosabb meghatározása érdekében, eddig precedens nélküli alapossgal vonta vizsgálat alá a szegénységben élő családok életkörülményeit, és lehetőségeit – például azt is, hogy az adott család számára még éppen megközelíthető piacok közül hol, milyen áron szerezhető be a betegségek és kóros lesoványodás megelőzéséhez elegendő táplálék. Rowntree széles körű vizsgálatainak eredménye szerint 1901-ben York város lakosságának 27,84%-a esett a szegénységi küszöb alá.

A nyugati országok jóléti szintjének emelkedésével világossá vált, hogy még a *poverty line* is végső soron szubjektív fogalom, s az abszolút szegénység meghatározására tett kísérletek háttérbe szorultak. A mai társadalmakban a státus nagymértékben függvénye az anyagi helyzetnek, míg régebben nem feltétlenül volt gazdag, aki magas társadalmi rangot viselt. Így – minthogy a jóléti társadalmakban a fizikai lét veszélyeztetettsége többnyire megszűnt – a figyelem központjába a szegénység jelenségének további következményei ke-

⁸ Geremek, 1997. 10.

rültek, mindenek előtt a többségi társadalom által élvezett javakból és szolgáltatásokból való kirekesztettség. Ezt a társadalmi egyenlőtlenségen alapuló megfosztottságot (deprivation) találóan fejezi ki a magyar nyelv *hátrányos helyzet* kifejezése. Már Alfred Marshall is így fogalmazta meg a szegénység történetével foglalkozó kutatás jellegét: „A szegénység tanulmányozása egyenlő az emberiség nagy részét érintő kirekesztettség tanulmányozásával.”⁹

A szegénységgel foglalkozó munkák tehát többnyire egyetértenek abban, hogy a mindenkori szegénység-tudatnak csupán egy eleme a pusztán gazdasági faktor. A szegény emberek stigmatizált, kirekesztett, megvetett státusa alapvetően a társadalomnak a szegénység jelenségéhez való kollektív viszonyán múlik: „mert a többségi társadalom szemszögéből nagyon nehéz megérteni azt, ahogyan a kisebbség érez.”¹⁰ A szegénység történetével foglalkozó kutatásoknak ezért fontos eleme, hogy a társadalomban lassan bekövetkező, nehezen mérhető szocio-pszichológiai változásokat is nyomon kövesse. Jelen dolgozat is erre helyezi a hangsúlyt.

2. „Nostra Domina Paupertas” – a középkori szegénység vallásos funkciója

A középkori szegénységet illetőleg annyival nehezebb a helyzet, amennyivel kevésbé definiált a szegénység fogalma. A kényszerből fakadó anyagi szegénység, és a vallásos értékkel felruházott önkéntes szegénység megkülönböztetését a nyelv korlátai is nehezítik: a nyugati kereszténységben Jeromos Bibliafordítása óta egyetlen szó, a *pauper* vált használatossá mindkét állapot leírására. A szegénységet természetesen más vallások is felértékelték, de a latinnal ellentétben például a héberben két különböző fogalom létezett az állapotánál fogva

⁹ Geremek, 1997. 4.

¹⁰ Geremek, 1997. 8.

szegény, és az Istenért vállalt önkéntes szegénység megnevezésére.¹¹ E nyelvi szempontot figyelembe véve, a szegénységről való gondolkodás differenciálódása nyomon követhető a jelenséget leíró terminológia bővülésében is.

Ez a fogalmi tisztázódás, mint a későbbi fejezetekben látni fogjuk elsősorban gazdaságpolitikai változásoknak köszönhető. A szegénység fogalmát emellett befolyásolta a kereszténység belső dinamikája is, mely nem volt egységes a vallás szegénység felett gyakorolt nagyjából az 5. századtól körülbelül a 16. századig tartó ezeréves dominanciája alatt. A szegénygondozás formájától függetlenül a szegénység és üdvözülés kapcsolatának teóriája apró de fontos hullámzásokat mutat.

A Római Birodalom bukását követően – lévén egyedüli integráló erő – a kereszténység keleti mintára, az iszlámhoz hasonló módon a szegénygondozást közösségi jellegűvé tette, s beemelte a vallásos értelemben legnemesebb cselekedetek közé. A birodalom bukása és a népvándorlások okozta dezurbanizáció alatt azonban az új vidéki jellegű szegény lakosság részéről ugyan előnyösen, de az egész keresztény nép (*populus Christianus*) szempontjából hátrányos módon a 6. századtól a szegénygondozás fokozatosan kikerült a püspöki székhelyek irányítása alól, s a gazdagok és monasztikus rendek monopóliumává vált.¹² Ez a rendszer, amíg Európa új alakuló országai viszonylag gyéren lakottak voltak, többé-kevésbé sikeresen látta el a szegénység szolgálatának, és a lelkek (a gazdagok lelkeinek) szolgálatának feladatát. Michell Mollat szerint a monasztikus *hospitalitas* fénykora a 9–10. századra tehető.¹³

Idővel azonban új kihívásoknak, változó körülményeknek kellett megfelelni, és a régi tekintélyes rend nem bizonyult alkalmazkodónak. A 12. század szenvedélyes vallásos mozgalmi, remeték és vándorprédikátorok egymást érő hullámai, majd a „hosszú 13. század” dinamikus társadalmi és gaz-

¹¹ Michel Mollat: *The poor in the Middle Ages*, Yale University, 1986. 21. A továbbiakban: Mollat, 1986.

¹² Mollat, 1986. 40.

¹³ Mollat, 1986. 42., 87.

dasági fejlődése, település-földrajzi átrendeződése olyan változást hozott mellyel a szegénygondozás efféle „archaikus”, távoli zárt monostorokban megkövesedő rendszere nem tudott lépést tartani. A krízis több szempontból nyilvánvalóvá vált. Egyrészt, a szegények sokszor vándorló tömegeinek már csak töredéke részesült ellátásban, másrészt ez a segítség is csak halvány árnyékává volt az egykorinak: A 13. században a legtöbb apátság teljes bevételének csupán 2-5%-át fordította a merev liturgiává üresedett szegénygondozásra.¹⁴ Ezzel egyidejűleg a lelki tartalom is mélypontra esett: az „üdvözülés gazdaságtanának” eme mechanikus rendszerében még mindig érdem ugyan a szegények megsegítése, de ebben a képzetben a donátor játssza a központi szerepet, a szegény csupán szolgálattevő kliens, aki létével biztosítja az adományozó lelki üdvösségét a következő életben, és presztízsét e jelenlegiben.

A régi nagy monostorok effajta felemelkedéséhez és bukásához hasonlóan, a koldulórendek pályájában is hasonló hullámzásra figyelhetünk fel: A radikális szegénység ideál mely a 13. században egyaránt lángra lobbantott várost és vidéket, kevesebb mint egy évszázad elteltével már számos külső kritika és benső meghasonlás áldozatává vált. XXII. János *Quia nunquam* című bullája, mely eretnekké nyilvánította a spirituálisokat annak az álláspontnak az örököse, ami még a 11. századi gregoriánus reform alatt vert gyökeret, s mely azt hirdette, hogy a szegénység nem méltó az egyházhhoz.¹⁵

A Jézus szegénysége körül forgó teológiai köntösbe burkolt, de annál praktikusabb kérdést rejtő vita két véglet közötti engesztelhetetlen háborúban nem sok esélye maradt egy kompromisszumos középút megerősödésének. A spirituálisok „tévedését” Krisztus szegénységével kapcsolatban a pápai bulla rövid határozottsággal igazította ki: „Mi ezzel a huzavonának véget kívánunk vetni.”¹⁶ Habár a *fraticelli* „eretnekek” ebben nem működtek közre, ahogy történni szokott, a magával ragadó

¹⁴ Mollat, 1986. 135.

¹⁵ Mollat, 1986. 71.

¹⁶ Hitvallások és az egyház tanítóhivatalának megnyilvánulásai, Budapest, 1991. 303.

személyiségek idővel letűntek, s a következő – felettebb népes – generáció már csak szlogenjeiben maradt az elődök örököse. Guillaume de Saint-Amour 13. századi erőteljes kirohanását az újalapítású szerzetesek ellen általában a koldulórend-ellenes hagyomány első explicit irodalmi megnyilvánulásának szokták tekinteni: *De Periculis Novissimorum Temporum* (Az utolsó idők veszélyeiről) című írásában, a koldulórendek tagjait változtatva nevezi dühöngő farkasoknak (*lupi graves*), az emberek otthonaira telepedőknek (*penetran-tes domos*), semmittevőknek és tolakodóknak (*otiosos et curiosos*).¹⁷ A koldulórend-ellenes mozgalmak kutatói szerint a 14. századra az ehhez hasonló kritikák valóságalapja számottevően megnőtt.¹⁸ Véleményük összecseng nem csak kisebb jelentőségű szerzők, hanem az eminens 14. századi gondolkodó és államférfi meglátásával is: Pierre d'Ailly francia teológus püspök és kancellár a koldulórendek tagjait az igazi szegényekkel (*vere pauperes*) állította szembe. Tanítványa és utóda, az egyház morális megjavításán munkálkodó Jean Gerson szintén túl magasnak találta a koldulórendi szerzetesek számát, ami a társadalmi munkamegosztásban való egyenetlen eloszlást eredményez.¹⁹

Részben a koldulórend-ellenes vita továbbélése folytán, részben a korszak sajátos történelemformáló eseményei hatására Angliában, a 14. század második fele hoz gyökeres változást a fentebb vázolt, évszázados hagyományban gyökerező mentalitásban. Ekkor történik meg az a lényeges szemléletbeli változás, ami előkészítette a talajt a 16. század eleji nagy reformok végrehajtására. Itt eszméltek rá először, hogy a szegénység társadalmi jelensége mögött összetett, de megismerhető és megoldható gazdasági tényezők állnak. Johan Huizinga megfogalmazásában: „Az emberek kezdtek rájönni, hogy a szegénység a társadalom betegsége, nem apostoli erény.”²⁰

¹⁷ John Fleming: The friars and medieval English literature In: The Cambridge History of Medieval English Literature, Cambridge, 1999. 372. A továbbiakban: Fleming, 1999.

¹⁸ Fleming, 1999. 374.

¹⁹ Johan Huizinga: A középkor alkonya, Budapest, 1982. 139. A továbbiakban: Huizinga, 1982.

²⁰ Huizinga, 1982. 139.

3. Szegénység és átalakuló társadalom

A kérdéshez, hogy miért éppen itt és ekkor ragadható meg a változás kezdete, a vizsgálódási kiindulópontot nagyjából fél évszázaddal későbből vesszük. Nyugat-Európa számos városában ekkor olyan átalakulás zajlott le, ami végérvényesen lezárt egy korszakot:

„Ezek a reformok, melyek mintegy hatvan-hetven városban zajlottak le, és az alamizsnázkodás hagyományos tanával szembeni mély ellenszenv jelei voltak. Egyike volt ez azon hatalmas változásoknak, melyek végül a modern társadalom kialakulásához vezettek.”²¹

A városi forradalmak „sorrendjének” kérdése jellemző módon vérre menő küzdelme volt a katolikus és protestáns történészeknek. E vita vallási vonatkozásaitól eltekintve, az a kép körvonalazódik, hogy az első központosított szegénypolitikát Nürnberg városa dolgozta ki 1522-ben, majd ezt a módszert adoptálta Ypres 1525-ben, mígnem a legtöbb protestáns és sok katolikus nagyváros sorra elfogadta és életbe léptette saját részletes, központosított szegénységkezelési programját. A városok figyelemreméltó önállóságából megszülető szabályozások győzelmét jelzi, hogy V. Károly 1531-ben uralkodói ediktumban az egész birodalomra kötelező jelleggel kiterjesztette a szegénységpolitika új irányvonalát.

Az első városi szabályozás és a birodalmi rendelet kiadása között kevesebb mint egy évtized telt el; az új típusú szabályozások tehát figyelemreméltó gyorsasággal terjedtek, ami a szegénység kapcsán főlhalmozódott problémák súlyos és kényes voltára figyelmeztet. A maradéktalan központosításon alapuló új szociális politika a munkanélküliség teljes felszámolását tűzte ki célul. A következő szigor egyik legsikeresebb példája Norwich városa volt, ahol a lakosság felmérésekor 13 000 főből 2 342 főt nyilvánítottak szegénynek. A census eredményeként a lakosokat 3 csoportra osztották: A

²¹ Geremek, 1997. 177.

legszámosabb az ún. *able-bodied* (munkaképes) csoport volt, mely azokat tartalmazta, akik nem rendelkeztek keresettel, de a munkavégzéstől nem valamilyen testi vagy szellemi hiányosság tartotta őket távol. A második *infirm* (munkaképtelen) csoportba kevesebben tartoztak, míg valószínűleg azok számára, kiknél a munkavégzés képessége kérdéses volt létrehozták az *indifferent* (közömbös) kategóriát. Akik az első csoportba kaptak besorolást, azokra fegyelmezett rendszerben közösségi munkavégzés várt, mialatt a gyerekeket és nőket a város taníttatta és neveltette. A koldulásra az egész városban teljes tilalmat vetettek ki. Norwich esete egyik példája azoknak a reformoknak, amelyek nem csak sikeresen integrálták a városi közösségbe az eddig egzisztencia határán és társadalom margóján élő szegényeket, de a rendszer még profitot is termelt.²²

Mindenekelőtt pedig a szegénység kezelése teljes mértékben kikerült az egyház irányítása alól és tisztán városi intézménnyé vált, melynek kézenfekvő konzekvenciája, hogy bár a szegények megsegítése az adományozó szempontjából továbbra is nemes cselekedet, a szegény szempontjából nézve azonban csupán egy és nem az *egyetlen* kizárólagos forrása a boldogulásának.²³ Míg a puritanizmus megfosztotta a szegényekkel való törődést annak középkorias üdvösségtani kapcsolattól, érdemes figyelni arra, hogy a kálvinizmus rendszerében újra közeledik egymáshoz a kettő, csak az előjel változik meg: „Aki a dologtalannak munkát ad, lelket ment meg a kárhózzattól, aki a koldusnak ingyen alamizsnát osztogat, kárhózzatra taszítja őt.”²⁴ Ebben a képletben a munka nélkül élő ember üdvössége forog kockán, hiszen a tétlenség a lélek elensége, a Lutheri hivatásfogalommal megtöltött munka pedig aszketikus eszköz, mely egyrészt a kísértésektől óv meg, másrészt gyümölcse a kegyelmi állapot biztos jele.²⁵ Max Weber szerint elsősorban a hivatásszerűen végzett munka efféle vallásos tartalommal felruházása az, ami megkülönbözteti az

²² Geremek, 1997, 168–170.

²³ Geremek 177.

²⁴ Kónya István: Kálvinizmus és társadalomelmélet, Budapest, 1979. 377.

²⁵ Weber 1995, 94.

ó-protestáns aszketikus kapitalizmust a világ korábbi, illetve későbbi kapitalista jellegű rendszereitől. A tétlenség bűnének megvetése, az Isten dicsőségére végzett hivatás-aszkézis abszolutizált dicsérete szólal meg Baxter *Christian Directory*-jében is: „Hivatásodban töltsd minden idődet, ami Isten tiszteletén felül marad számodra.”²⁶

A 16. század elején egy olyan átalakulásnak vagyunk tanúi, mely mind a városi szegénységpolitika útján, mind a vallásos élet csatornáin egy megváltozott értékrendet közvetít: a szegénység már nem érték továbbá, hanem bűn, de legalábbis bűnös, az Isteni renddel ellentétes állapot tünete, melyben az alamizsnálkodás nem üdvözítő, hanem elavult helytelen gyakorlat. A szegénységhez való viszony átértékelése és a munka-vallásos felruházása azonban, nem a puritanizmus önálló találmánya, hanem egy korábban kezdődő átalakulás eredménye, mely a *Piers Ploughman* tárgya és központi kérdése is.

Igaz, hogy a szegénység és munka újraértelmezése a kor-szak minden jelentős gondolkodójának tevékenységében fontos helyen szerepelt, a tömegek gondolkodásának megváltoztatására, bármilyen meghatározó személyiségek is voltak, ez nem lett volna elegendő. A széles körben vett társadalom attitűdjének megváltozásában más, sokkal profánabb okok közreműködésére is fel kell figyelni, nevezetesen, hogy az emberek szociális érzékenysége nem a semmiből, vagy megindító evangéliumi szövegek olvasásából született, hanem elsősorban olyan gazdasági és társadalmi változások következménye, melyek kellően sokakat személyesen érintettek.

A 14. század második fele a munka kérdését tekintve a középkori történelem legjobban dokumentált periódusa,²⁷ így a források gazdagsága a társadalom különböző rétegeinek a változó körülményekre adott válaszainak mélyebb megismerésére nyújt alkalmat. A témánk, a munkához való viszony szempontjából nagy segítséget jelentenek a fennmaradt par-

²⁶ Weber, 1995. 191.

²⁷ Christopher Dyer: *Work Ethics in the Fourteenth Century*, In: *The Problem of Labour in fourteenth-century England*, York, 2000. 26. A továbbiakban: Dyer: *Work ethics in the Fourteenth Century*.

lamenti törvények. 1351 és 1430 között hetvenhét-szer ült össze az angol parlament és ennek közel 1/3-a hozott a munkaüggyel kapcsolatos törvényt.²⁸ A törvényhozás fellendülésének a háttérében az a jól ismert demográfiai krízis áll, melyet az 1348/51-es pestisjárvány okozott. A munkához való viszony gyökere a fekete-halál évtizedéhez fűződik, ezért érdemes alaposabban szemügyre vennünk a pestist követő társadalmi reakciókat, melyek nem azonos módon alakították Európa országainak társadalmait.

A járvány első hullámába a lakosság legalább 1/3-a belehalt. A drasztikus népességcsökkenés elvileg megoldotta az „éhes szájak” túl magas számából fakadó élelmezési problémát: hirtelen jelentős munkaerőhiány támadt mely a kevesebb életbennmaradt számára nagyobb haszonnal kecsegtetett; egy időre úgy tűnt „mesés évtized” köszönt a túlélőkre:

„The little people, men and women, owing to the excessive abundance of things, were no longer willing to work in their usual occupations. They demanded the most expensive and delicate food [...] It was assumed, that there would be an abundance of all products of the earth...”²⁹

A pestis utáni néhány rövid évben valóban úgy látszott, hogy a tragédia hamvaiban új, könnyebb élet születhet. Sokan megpróbáltak különféle módokon haszonra szert tenni, magasabb bérek követelésével, új telkek foglalásával, szabad költözéssel életvitelükön könnyebbíteni. A krónikás szerint zűrzavar uralkodott, „mindenki úgy élt, ahogy neki tetszett.”³⁰ Az 1350–60 közötti évtizedben a jelek szerint az angliai parasztság élet-színvonala valóban növekedett; fehér kenyeret, jobb bort, több húst fogyasztottak, több és értékesebb kelmét vásároltak, és

²⁸ Chris Given-Wilson: *The Problem of Labour in the Context of English Government*, c. 1350–1450, In: *The Problem of Labour in fourteenth-century England*, York, 2000. 5. A továbbiakban: Given-Wilson: *The Problem of Labour in the Context of English Government*.

²⁹ Részlet Matteo Villani krónikájából, Mollat 1986. 198.

³⁰ Mollat 1986. 178.

nem utolsó sorban, a feudális kötelezettségeket a legtöbb esetben ekkor váltotta föl a rövid távú szerződéses alapú bérmunka. Az életszínvonal gyarapodásáról több esetben meglepő parlamenti törvények tanúskodnak, úgymint például az 1363-as *Törvény a ruházkodásról*, vagy az 1388-as *Törvény a szabadidő eltöltéséről*. Mindkettő hiú próbálkozás a feltörekvő közép életvitelének visszafogására, mellyel az előkelők privilégiumait sértették. Nyilvánvaló ez például abból a törvénycikkből, mely a parasztok számára kötelező, egyszerű, a mezőgazdasági munka jellegéhez illő ruházatot rendel el, a sokszínű, drága textília helyett, melyet eddig csak a gazdagok engedhettek meg maguknak.³¹ A „varázslatos évtized” sokak számára valóban a könnyebb megélhetést hozta, gyakran az egyszerű munkás órájára duplájára, triplájára, vagy mint Itáliában az építőmunkások esetében, akár négyszeresére nőtt.³²

A pestisjárvány igazi vesztesei – akikről a magasan ívelő munkabérek csillogásában gyakran elfeledkezünk – a szegények voltak. Azok, akik a pestis előtt sem rendelkeztek semmivel, semmit sem örököltek elhunyt családtagjaik után. Ezért írja a krónikás: „a halál a gazdagokat még gazdagabbá, a szegényeket pedig ugyanolyan szegénnyé tette, mint voltak.”³³ A nincstelen szegények és a munkaerőhiányból hasznot kovácsoló munkások között a szakadék mélyülni kezdett, mely a korábbinál is erősebben elválasztotta a szegényeket a többségi társadalomtól. A gyarapodó és gyarapodni vágyó középparasztság tudatában az efféle vándorló nincstelen tömegek egyre inkább a *félelem* fogalmával kapcsolódtak össze, mely fontos következményekkel járt a szegénység újraértelmezésében, annak differenciáltabb társadalmi és gazdasági definiálásban.

Erre a definiálási folyamatra Angliában került sor, ahol a „varázslatos évtized” némileg másként alakult, mint a kontinensen. A helyzet eleinte kedvező volt, de a szabadság éveit az államhatalom minden eddiginél konkrétabb közbelépése követte. A két legismertebb törvény az 1349-es *Ordinance of*

³¹ Dyer: *Work ethics in the Fourteenth Century*, 27.

³² Mollat 1986. 200.

³³ Mollat 1986. 198.

Labourers és az 1351-es *Statute of Labourers*. Ez a kettő határozta meg a munka és szegénységpolitika irányvonalát egészen az 1601-es I. Erzsébet féle *Poor Law* kiadásáig, melyet több kézikönyv az első angol szegénységtörvénynek nevez, helytelenül. Az első törvény, mely a szegénység objektív definiálására kísérletet tesz, a *Statute of Labourers* nagy vonalakban három lényeges határozatot hozott:

1. Minden 60. életévét nem betöltött, egészséges (able-bodied) ember köteles dolgozni. (természetesen a nem-nemesekre és nem klerikusokra vonatkozik)
2. A potenciálisan munkaképes embereknek tilos alamizsnát adni.
3. Bírság rovandó ki arra, aki A) túl magas bért³⁴ követel, vagy fogad el, B) aki megtagadja a munkába állást.

A *Statute of Labourers* természetesen nem a szegények, nem is a munkavállalók, hanem a birtokosok érdekében született, érintőlegesen mégis előre lépést jelentett a szegénység jelenségének kezelésében, legalább az által, hogy először tett különbséget „valódi szegény” és „able-bodied” munkakerülő között. Mindenképpen fontos arra a körülményre felfigyelnünk, hogy a törvény értelmében kirótt és beszédett bírósági összegek komoly mértéke alighanem a törvény sikerességét, szigorú betartását jelzik: A törvény után egy évvel, 1352-ben, csak Essex megyében 7556 embert (a munkavállalók mintegy 1/3-át) bírságotlalt meg túl magas bér elfogadásáért.³⁵

A törvény öt alkalommal került kiegészítésre,³⁶ melyek közül a legfontosabb az 1376-os *Grant Bille* és az 1388-ban kiadott *Statute of Cambridge*. A törvények nyelvezete a társadalom többségének attitűdjéről tanúskodik. A *Grant Bille* „naplopók” ellen szóló törvénye elrendeli, hogy azokat a „lusta

³⁴ 1351-ben a maximális órabért a pestis előtti, 1346. évi munkabérnek megfelelő összegben határozták meg.

³⁵ Given-Wilson: *The Problem of Labour in the Context of English Government*, 87.

³⁶ Given-Wilson: *The Problem of Labour in the Context of English Government*, 86.

és lezüllött” munkásokat, akikből „naplopó koldusok” (idle beggars) váltak az egész királyságban kötelesek letartóztatni, s addig kalodában vagy börtönfogságban kenyéren és vízen tartani, míg fel nem fedik személyazonosságukat és vissza nem térnek eredeti foglalkozásukba. Bár a *Grant Bille*-l kapcsolatban föl szokták hozni, hogy nem elég érzékeny az önhibáján kívül *munkanélkülivé* váló és lustaságból *munkakerülővé* váló személyek megkülönböztetésére, egy alapvetően munkakerülés valóban létező jelenség volt. Ennek súlyosságáról megoszlanak a vélemények. Christopher Dyer a korszak életszínvonalát vizsgáló történész szerint az elvadult háziállatokhoz hasonló önző és lusta munkakerülő parasztkép némileg el túlzott és elsősorban az olyan – hasonlóan önző szempontoktól vezérelt – arisztokrata elit propagandáján alapuló benyomás, melyet például John Gover vagy esetenként Geoffrey Chaucer is keltett.³⁷ A munkakerülés kérdése a társadalmi problémákra érzékenyen és meglátásom szerint a fentieknél differenciáltabban reagáló *Piers Ploughman* szerzőjét is foglalkoztatta, ezért a kérdés tárgyalására még visszatérek.

A csavargókkal szembeni szigorú bánásmód a *Statute of Cambridge* kiadása után érte el tetőpontját. A törvény egy állami tisztviselő, a békebíró (justice of peace) feladatává és egyedüli jogává tette, hogy egy személy társadalmi helyzetéről, munkára való képességéről nyilatkozzon. Amennyiben a törvény értelmében valaki a békebíró által hitelesített menlevél nélkül elhagyja munkahelyét és engedély nélkül körzetén (hundred) kívül tartózkodik, azonnal csavargónak (vagabond) minősül és minimum 40 nap börtönbüntetésre ítélandó. A nagy hatású *Statute of Cambridge* mintegy kétszáz évre meghatározta a *vagabond* fogalmát és a csavargókkal szembeni bánásmódot.³⁸

³⁷ Dyer: *Work ethics in the Fourteenth Century*, 26–29.

³⁸ 1414-es és 1446-os kiegészítései ellenére a csavargókkal szembeni bánásmód VII. Henrik koráig érdemileg nem változott. A király uralkodása alatt a Parlament kiemelkedő fontossággal kezelte az ügyet, s 1530-ban jelentős változásról hozott döntést, mely szerint a csavargókat ettől kezdve nem lehetett nyilvánosan bitófába fogva megaláztatni, és vizsgálat során meg kellett állapítani, hogy önhibáján kívüli csavargó (impotent poor) vagy valódi munkakerülőről van szó.

A „naplopókról” és „csavargókról” szóló, valamint a parasztság életmódját irányítani kívánó törvények fényében jobban látható, hogy a szegénység differenciáltabb felfogása mintegy mellékes vonatkozása csupán az állam munkát és életvitelt befolyásoló intézkedéseinek. A törvények egyre több szabályozást írtak elő, az állam az emberi élet egyre mélyebb szintjei felett gyakorolt ellenőrző tevékenységet. Ez a kor mellesleg az állam egyház felett aratott győzelmének ideje is, az első alkalom a középkori Európa történetében, mikor – az eddig szigorúan püspököknek, vagy erre a feladatra felhatalmazott inkvizítoroknak fenntartott feladatot – a hit megvédelmezését a világi hatalom vette a kezébe, s a hitet – pontosabban immár „a király békéjét” – megsértő eretnekek feletti ítéletet állami tisztviselők hozták.³⁹

Hogyan tudta mindezt egy olyan állam elérni, ahol az ellenőrzésnek és végrehajtásnak a maihoz hasonló kiterjedt bürokratikus apparátusa, de még csak rendőrsége sem létezett? Bizonyára csak úgy, hogy egy széles körben bekövetkezett szellemi fordulat, egy kialakuló újfelfogású munkaetika támogatását élvezte. Ennek a változásnak visszhangja és egyzersmind katalizátora a *Piers Ploughman*.

4. Piers, a szántóvető

Ebben a fejezetben megpróbálom összefoglalni, mivel járult hozzá a *Piers Ploughman* a késő-középkori szegénység fogalmának változásához. Vajon lehetett-e szerepe egy viszonylag nehezen olvasható irodalmi szövegnek abban a változásban, amit, mint az előző fejezetekben bizonygattam, nagyban gazdasági és politikai tényezők befolyásoltak? Véleményem szerint, tekintve a mű társadalmi hatását mely különösen a lollard mozgalom kapcsán figyelhető meg, közvetve igen.

Kétségtelen, hogy az angol állam a fekete-halál utáni évszázadban több területen viszonylag sikeresen erősítette meg hatalmát: a bérek kontroll alatt tartása, a munkaügy szabá-

³⁹ Given-Wilson: *The Problem of Labour in the Context of English Government*, 91.

lyozása a törvények által, a lollard mozgalom kiirtása, az egyház világi befolyás alá vetése, és különösképpen az állami adórendszer megszilárdítása.⁴⁰ Nehezen képzelhető el, hogy a felsorolt változásokat pusztán az erőszak eszközével el tudta volna érni. Valószínűbb, hogy egy a közvéleményben bekövetkezett mentalitásbeli változás szolgáltatott támogató hátteret hozzá, vagyis leegyszerűsítve „a törvények működtek, mert a társadalom különböző osztályain belül elegendően sok ember hitte azt, hogy az ő érdeküket szolgálják.”⁴¹

Ez a hatás feltehetőleg két irányból jött: az irodalom irányából (vagyis bizonyos értelemben felülről) és maga a társadalom felől (vagyis alulról). Ez utóbbi olyan érdekhálózatot jelentene, amelyben a törvények betartásában maguk a közösségek, falvak parasztjai is érdekeltek voltak. A lakosság érdekeltté tételének egyik kézenfekvő formája volt, hogy a feljelentésért a feljelentő részesedést kapott.⁴² A mentalitás változásának alapja azonban a munka értékének felismerésében és a télenység minimálisra csökkentésére való törekvésben áll, így olyan munkaetikát teremtett, ahol a „király békéjének” megsértéséhez már az is elegendő, ha valaki „gyanúsán él, mert nem csinál semmit és nincs földje sem amin elfoglalhatná magát.”⁴³

A *Piers the Ploughman* című, formáját tekintve tipikus középkori allegorikus, alliteráló verset William Langland írta valamikor 1377–79 között.⁴⁴ A mű egy a zarándoklat (peregrinatio) sémájára épülő, terjedelmes, 2537 soros erkölcsi al-

⁴⁰ Given-Wilson: *The Problem of Labour in the Context of English Government*, 98.

⁴¹ Given-Wilson: *The Problem of Labour in the Context of English Government*, 100.

⁴² Given-Wilson: *The Problem of Labour in the Context of English Government*, 87.

⁴³ Given-Wilson: *The Problem of Labour in the Context of English Government*, 100.

⁴⁴ Dolgozatomban William Langland *Piers the Ploughman* című költeményének az „A” szövegváltozatával foglalkozom. Az idézeteket általában a mű Donald és Rachel Attwater által 1957-ben készített modern fordításából veszem, mely sokkal jobban visszaadja az eredeti alliteráló formát, mint a későbbi, 1987-es Jonathan Goodridge által készített fordítás. Néhány esetben azonban a későbbi szerző fordítása tűnik kifejezőbbnek, ilyenkor ezeket idézem.

legória. Főszereplője végső soron nem Piers a szántóvető,⁴⁵ hanem az utazó, aki magát Willnek nevezi, s akinek – mint minden más középkori álomversben – az a funkciója, hogy összeköttetést teremtsen az olvasó és a látomás között. Az allegória kibontásával természetesen világossá válik, hogy a költemény az álombéli szántóvető és megannyi allegorikus útitársa alakján keresztül egyrészt a konkrét idő és tér (14. század végi Anglia) problémáira, másrészt az emberi természet (bűnre hajlásának) általános kérdéseire keresi a választ.

Will látomásának leírása egy valóságos hely, Anglia egyik szép, ma „kimagasló természeti örökségnek” nyilvánított területén, a *Malvern Hills* közelében kezdődik az alábbi, eredetileg West-Midlands-i dialektusban írt alliteráló sorokkal:

In a summer season when soft was the sun,
I clothed myself in a cloak as I shepherd were,
Habit like a hermit's unholy in works,
And went wide in the world · wonders to hear.

Will – a szerzővel azonosítható elbeszélő – az út fáradalmaitól elnehezülve álomba szenderül, s látomást kap. A látomása a korabeli társadalom aprólékos felvonultatásával („a fair field full of folk”) kezdődik, hasonlóan ahhoz a szemléhez, ahogyan Geoffrey Chaucer *Canterbury meséinek* Prologusában felvonultatja szereplőit. Chaucerhez hasonló – s ebben minden bizonnyal korábbi hagyományra támaszkodó – a szerző értékítélete is. Mindkettő legvisszataszítóbb figurái vallásos szereplők: a *Canterbury mesék*ben a kolduló barát, csakúgy, mint a *Piers Ploughman*ben is: „Hacsak a barátok és Szent Egyház össze nem békülnek újra, a világ legnagyobb csapása sújt le reánk.”⁴⁶ Mindkettő morális és teoretikus

⁴⁵ A magyar irodalmi kézikönyvek Langlandra vonatkozó szócikkei gyakran *Péter a paraszt*, vagy *Paraszt Péter látomása* címen emlegetik a költeményt, véleményem szerint azonban találóbb lenne Pétert *szántóvetőnek* nevezni, egyrészt mert az angol verziókban sem *peasant* szerepel, másrészt a *paraszt* szónak ma kifejezetten pejoratív zöngéje van, mely éppen ellentétben áll a mű mondanivalójával.

⁴⁶ William Langland: *Piers the Ploughman*, translated into modern English with an introduction by Jonathan Goodridge, Penguin Books, 1987. 27. A továbbiakban: *Piers the Ploughman*, 1987.

szempontból is kifogásolja a koldulórendek intézményét, de ettől még nem tekinthetők antiklerikálisnak,⁴⁷ vagy az intézményes vallásgyakorlat ellenzőinek, hiszen Chaucer legszebben megformázott figurái (melyekben még a rá jellemző íróniai hangvétel is csendesebb) kifejezetten vallásos személyek: a lovag, a vidéki plébános és az egyszerű „jó” ember: a paraszt. Ő a *Piers Ploughman* eszményképe is, nem szent, lovag, vagy püspök, hanem egy egyszerű szántóvető férfi. A vallásos érdem különösen szerzetesi kisajátításának világos elutasítása a koldulórend-ellenes irodalom sorába illeszti a *Piers Ploughman*-t, bár elsődleges mondanivalója véleményem szerint nem ez.

A költemény sokkal inkább a produktivitás kritériuma körül forog, mely meglátásom szerint a társadalmi és gazdasági körülményekre való éles szemű reflexió eredménye. A *Piers Ploughman* szerzője szerint nem elsősorban a társadalmi berendezkedéssel van a baj – ahogy Luthernek sem azzal volt –, hanem azzal, hogy az emberek nem tesznek eleget rendjük és statusuk végső soron Istentől rendelt morális követelményeinek. Minden struktúra rejtheti magában a jót és rosszat, így a vallásos aszketizmusnak is van „igaz” gyakorlója: ő a város hívságaitól távol cellájában élő remete, és „hamis” képviselői, akik lusta életvitelüket vallásos köntösük mögé rejtik: „These long lubbers, who hated work, were got up in clerical gowns to distinguish them from laymen, and paraded as hermits for the sake of an easy life.”⁴⁸

Már a *Piers Ploughman* Prológusában is világosan kifejezésre jut, hogy a vallásos indíttatású szegénység nem egyenlő a társadalom szegénységével, ellenkezőleg, világosan elkülönítendő attól. Sőt a koldulórendi improduktivitás a társadalom és az igazi szegények (vere pauperes) kárára van: „Some laboured at ploughing and sowing, with no time for pleasure, sweating to produce food for the gluttons to waste.” A társadalmi javakat jogtalanul felélő, lelki hatalommal visszaélő tömegben ott találjuk mind a négy koldulórend képviselőjét:

⁴⁷ Wendy Scase: *Piers Plowman and the new Anticlericalism* című munkájában annak tarja.

⁴⁸ *Piers the Ploughman*, 1987. 26.

I found there friars · of all the four orders,
Preaching to the people · for profit to themselves,
Explaining the Gospel · just as they liked,
To get clothes for themselves they construed it as they
would.

Many of these master friars · may dress as they will,
For money and their preaching both go together.
For since charity hath been chapman and chief to shrive
lords,

Many miracles have happened within a few years.
Except Holy Church and they agree better together,
Great mischief on earth is mounting up fast.

Ugyanakkor a *Piers Ploughman* ebből nem arra a következtetésre jut – mint a lollard mozgalom –, hogy a szerzetesség intézménye rossz. Nem teszi ezt a társadalmi berendezkedés egyik elemével sem, a műben az Istentől rendelt hármasság nem kérdőjeleződik meg, éppen fordítva: a *Piers Ploughman* egy alapvetően nosztalgikus, a három rend idilli szerepén alapuló, és éppen ezért utópisztikus társadalomképpel veti össze a jelenben megbomlott rendet. A szegénység vallásos ideálját – lévén ellentmondásos gyakorlat – elutasítja, de szigorú és gyanakvó a társadalmi szegénységgel szemben is. A mű 6. passzusa kulcsfontosságú reflexió a szegénység, munka és társadalmi átalakulás folyamataira.

A történetben a mű elején bemutatott tarka embertömeg *Értelem Úr* megindító beszéde hatására zarándokútba kezd az *Igazság* keresésére és bűneik bocsánatára. Tudatlanságuk miatt azonban csupán egymáson tipornak, az utat senki nem ismeri közülük. Ekkor lép elő a tömegeből Piers, egy egyszerű szántóvető, aki ismeri az *Igazságot*, és hajlandó elvezetni őket hozzá. Az emberek lelkesen fogadják el vezetőjüként, de Piers előbb megkéri őket – minthogy az út hosszú és fáradtságos –, hogy segítsenek neki földjének megművelésében, hogy míg ő távol van, családjá ne éhezzen. Ez a leírás tartalmazza a 14. század második felének gazdasági és társadalmi változásaira vonatkozó legfontosabb utalásokat.

Kezdetben a legkülönbözőbb rendű és rangú emberek lelke-

sen munkába is állnak, de a második nap reggele sokakat már tétlenségben talál. Az emberek egy része arra hivatkozik, hogy még soha életében nem tette, nem hajlandó dolgozni, másik részük pedig csak akkor, ha maga *Éhség Úr* közelsége fenyegeti őket. Egyébként, visszatérve a kocsmák bódult melegébe „a napot is átkozzák, mikor munkásnak születtek.”⁴⁹ Piers társadalmat megjavító nemes törekvése így a torkosság, lustaság és tudatlanság akadályába ütközik.

A passzusban világossá válik, hogy a szegénység nem mindig elkerülhetetlen, statikus állapot melyen változtatni nem lehet, hanem az emberi romlottság, következménye és végső soron a morál hiánya. Piers tanulságos párbeszéde *Éhség Úrral* rámutat, hogy nem árt, ha néha az ember a szükség kínzó erejét tapasztalja meg, mert sokan vannak, akik a fenyegető veszély nélkül egy mozdulatot sem tennének. A helyelő jogosan nyeri el büntetését, ha nem dolgozik. „Nem szánt ősszel a rest, de ha majd aratni akar, nem lesz mit.” – idézi a Példabeszédek könyvét.⁵⁰

Hasonlóképpen, Piers „munkásai” is csupán a kényelmeség elve szerint dolgoznak – amit Weber talán tradicionalista mentalitásnak nevezne⁵¹ – s amint *Éhség Úr* „elalszik”, szemük nyomban a kényelem és luxus után kutat:

„And the beggars refused the bread that had beans in it, demanding milk loaves and fine white wheaten bread. And they would not drink cheap bear at any price, but only the best brown ale that is sold in the towns.”⁵²

⁴⁹ Piers the Ploughman, 1987. 90.

⁵⁰ Példabeszédek könyve, 20,4.

⁵¹ „Nem azt kérdezte: mennyit kereshetek naponta, ha a maximális munkateljesítményt nyújtom, hanem ezt: mennyit kell dolgoznom ahhoz, hogy megkeressem azt az összeget, amely fedezi tradicionális szükségleteimet? [...] csak élni akar, úgy ahogy megszokta, és annyit akar keresni, amennyi ehhez szükséges. Ez jellegzetesen az a viselkedés, melyet tradicionalizmusnak nevezünk. Weber, 1995.

⁵² Piers the Ploughman, 1987. 89.

A leírás összecseng a bérmunkások kicsapongó életvitele ellen hozott 14. századi törvényekkel és a munkabér maximalásra tett kísérletekkel. William Langland maga is szegény, gyakran szegény körülmények között élt, s Piershez hasonlóan közepes nagyságú földbirtokkal rendelkezett, melyen feltehetőleg bérmunkásokat alkalmazott.⁵³ A művében körvonalazódó munkaetika ugyan alapvetően a munkaadó szempontjából tekint a társadalomra, mégis olyan értékrendszert állít fel, mely a bérmunkás érdekét is szem előtt tartja, mindenekelőtt azért, hogy az elfogadható szegénységet a legnagyobb mértékben leszűkíti, úgy, hogy a munkakerülést a legszigorúbb tilalom alá helyezi. A *Piers Ploughman* szerzője a pestis utáni „mesés évtized” generációját lusta és a munkát kerülő társadalomnak látja, ahol a gazdagok és szegények egyaránt tétlenek, mert nincsen egy mindent átfogó munka-morál a társadalomban. Ezért végső soron a szerző, mint kényszerű rosszat, elfogadja és helyesli az 1351-es és későbbi munkatörvényeket:

„And so it is nowadays – the labourer is angry, unless he gets his wages, and he curses the day that he was ever born a workman. [...] He blames God, and murmurs against Reason, and curses the King and his counsel for making Statues on purpose to plague the workmen! – Yet none of them ever complained while Hunger was their master, nor quarrelled with his Statues, he had such a fierce look about it.”⁵⁴

Az emberi öntudat egyik fontos alkotóeleme az emlékezet. A pestis utáni generáció egy sajátos tudattal, megszakadt emlékezettel rendelkező nemzedék. Sokan, akik a pestisjárvány utáni viszonylagos szabadságban nőttek fel, már nem emlékeztek az azt megelőző nehezebb időkre, s ennek megfelelően a szabadságuk korlátozására tett kísérleteket nagyobb öntudattal fogadták: „Az emberek szinte soha nem jutnak arra a következtetésre, hogy helyzetük elviselhetetlen, hacsak nincs

⁵³ Piers the Ploughman, 1987. 10.

⁵⁴ Piers the Ploughman, 1987. 90.

valamihez viszonyítaniuk.”⁵⁵ Az 1378–1420 között zajló nagy felkelések mögött minden bizonnyal ez az öntudatra ébredés is szerepet játszott. A kisebb-nagyobb sorozatos felkeléseknek, különösen a John Ball vezette lázadásnak azért van köze a szegénység fogalmának változásához, mert a többségi társadalom szemében ezek a lázadások összekapcsolódtak a felkeléseket rendszerint követő csavargók, koldusok inváziójának képével.⁵⁶ Jól mutatja ezt, hogy maga a *lollard* szó gyakran 'naplopó, savargó' értelemben vált használatossá.⁵⁷ A szegénység és a félelem fogalma összekapcsolódott.

Habár a hamar népszerűségnek örvendő *Piers Ploughman* a lollard mozgalom, majd később (míg régies nyelvezete miatt olvashatatlanra nem vált) más reformátor mozgalmak is megpróbálták kisajátítani,⁵⁸ a mű összességében ortodox társadalomszemléletet tükröz, mely leginkább Piers és a lovag szerződésének jelentében artikulálódik, melyben a lovag ígéretet tesz, hogy megóvja a dolgozókat a félelmetes csavargó hordáktól, és fenntartja a rendet, cserébe Piers felmenti őt a fizikai munka alól. A *Piers Ploughman* minden *ordot* átfogó látomásos munkajelenetében megpendül ugyan egy utópisztikus hang, ahol a társadalmi szerepek összemosódnak, végül mégis arra a kompromisszumra jut, hogy a világ rendjének fenntartása mindenkinek a saját állapotának megfelelő szerep konstruktív kölcsönhatásában valósulhat meg. A *Piers Ploughman* végső soron egy a munkából megteremtett igazságosabb világ utópisztikus képének a jelen valóságához hozzáigazított vetülete.

⁵⁵ Mollat 212.

⁵⁶ Mollat 214.

⁵⁷ Problem of labour 94.

⁵⁸ David Aers: *Vox Populi and the literature of 1381*, In: *Cambridge History of Medieval English Literature*, Cambridge, Cambridge University Press, 1999.

5. Összegzés

William Langland látomásos műve a korszak alapproblémájából: a passzivitás- produktivitás feszültségéből táplálkozik. A költemény elején álomba merülő Will az *Igazság* keresésére indul képzeletbeli útjára, melynek végén Piers áll, az „Igazság szolgája”, a szántóvető, aki Isten szolgálatában töltötte mintegy ötven földi esztendejét, „az Ő kertjében munkálgodott, az Ő földjét szántotta, nyáját legeltette.”⁵⁹ Piers a társadalom megjobbítását a becsületes munkára nevelés útján kíséri meg: a kiváltságosok együtt szántják fel apró földjét együtt a legszegényebbekkel: „Gyertek hát mind ki ételen s italon éltek, segítsetek azoknak, akik ezekkel ellátnak beneteket” – hangzik Péter meghívása. „Az Égre mondom, ez az ember tudja mi vezet jóra minket!” – hangzik a lovag válasza, ki soha előtte nem végzett fizikai munkát, de a Péterrel együtt töltött munka felnyitotta szemét a szegénységre és saját hivatásbeli kötelességeire is.

Piers ilyen jellegű törekvése a világ megjobbítására a munkamorál általános hiánya miatt végül elbukik. Egy olyan társadalom, melyben a javak előállításában való részvétel mindenki számára feltétlen (és vallási) kötelesség, melyért Richard Baxter és a puritánok harcoltak a *Piers Ploughman*ban még csak egy álom, utópia szintjén fogalmazódik meg.

Mégis, mind témáját, kritikus és analitikus társadalmi reflexióit, mind hatását tekintve a 14. század második felében körvonalazódó, a humanizmus és protestantizmus idejére kibontakozó munkaetika fejlődésének jelentős lépcsőjeként tartható számon. A formák mögül kiemelt vallásos tartalom kiterjesztése a szentséggé átlényegült becsületes munkavégzés terére a protestantizmus, különösen a lutheri hivatás-etika alapvetése felé mutat. A *Piers Ploughman* hősei nem rangjuk, rendjük, vagy vallásosságuk alapján nyerik el minősítésüket, hanem, hogy állapotuknak megfelelően becsületes munkájukkal hozzájárulnak-e a világ rendjének fenntartásához.

⁵⁹ *Piers the Ploughman*, 1987. 76.

All that bear a dagger broad sword or lance,
An axe or an hatchet or any weapon else
Shall be doomed to the death if he have it not smithed
Into sickle or scythe · into plow-share or coulter.

6. Felhasznált irodalom

- Brigit van den Hoven: *Work in ancient and medieval thought*, Amsterdam, 1996.
- Bronisław Geremek: *Poverty, a history*, Oxford, 1997.
- Chris Given-Wilson: *The problem of labour in the context of english government, c. 1350-1450*, In: *The problem of labour in fourteenth-century England*, York, 2000.
- Christopher Dyer: *Work ethics in the fourteenth century*, In: *The problem of labour in fourteenth-century England*, York, 2000.
- David Aers: *Vox Populi and the literature of 1381*, In: *Cambridge history of medieval english literature*, Cambridge, Cambridge University Press, 1999.
- E. V. Walter: *Pauperism and illth: An archaeology of social policy* In: *Sociological analysis*, Vol. 34, No. 4 (Winter, 1973), pp. 239-254, Oxford University Press.
- Hitvallások és az egyház tanítóhivatalának megnyilvánulásai, Budapest, 1991. 303.
- Johan Huizinga: *A középkor alkonya*, Budapest, 1982.
- John Fleming: *The friars and medieval English literature* In: *The Cambridge history of medieval English literature*, Cambridge, 1999.
- Max Weber: *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*, Dunaújváros, 1995.
- Michel Mollat: *The poor in the middle ages*, Yale University, 1986.
- Wendy Scase: *Piers Plowman and the new anticlericalism*, Cambridge, 1989.
- William Langland: *Piers the Ploughman*, translated into modern English with an introduction by Jonathan Goodridge, Penguin Books, 1987.
- William Langland: *The Book concerning Piers the Plowman*, tr. Donald and Rachel Attwater, ed. Rachel Attwater, Everyman, 1957.

VÁRKONYI BORBÁLA

„Ubi amor, nihil deest.”

Színről színre látás
és szerelem összefüggése
az *Isteni színjáték*
utolsó énekében

In the course of my essay I am trying to give a possible interpretation of the last chapter of the Divine Comedy. My intention is to reflect upon Dante's vision of the Holy Trinity, and to consider this experience from the perspective of love. I am seeking the very essence of it between Beatrice and Dante, because she is the one, who leads Dante from Purgatory until Paradise. With/through her love, Dante is becoming aware of the eternal love, which shines from God. Therefore I am giving a short overview of the different notions of love, examining *eros* and *agape* in correspondence with the relationship of the two lovers. Finally I declare that the earthly love (*eros*) must be transformed into *agape* (the love for/of God), and so must happen with *agape* as well, because these two categories of love are in a marital relationship. Hence, in the vision of God Dante experiences the fullness of love, the unity of *eros* and *agape*.

1. Bevezetés

„Az emberélet útjának felén / egy nagy sötétlő erdőbe jutottam, / mivel az igaz utat nem lelém.”¹ – kezdi a *Színjátékot* Dante az eltévedés tapasztalatának e megrendítően egyszerű soraival. Az 1300-as év Húsvétján kezdetét vevő út, amelyről az *Isteni színjátékban* Dante beszél, a Pokolba való alászáll-

¹ Dante Alighieri: *Isteni színjáték*, In. Dante összes művei, Magyar Helikon, 1962. 551. Pokol, 1, 1–3. (Ford. Babits Mihály).

láson át a Purgatórium hegyén keresztül a Paradicsom Istentelátásáig ível. Ez az út, amely során a költő egyes szám első személyben elbeszélte alakja bejárja a teljes szellemvilágot, tapasztalatot szerezve az Istentől való elfordulás fájdalomáról, a Purgatórium tisztító gyónásáról és a Paradicsom mindent átjáró szeretetéről, végső értelmében egy lelki utazás leírása, amely átalakítja, átformálja az utazó személy, jelen esetben Dante belső világát. Felmerülhet annak a lehetősége, hogy nem csupán költői képzelettel állunk szemben, hanem egy valóságos tapasztalat költői nyelven való megfogalmazásával is. Ezért az *Isteni színjáték* legelső mondata magában hordozhatja azt az Istentől elfordult lelki állapotot, amelyet a költő Dante egészen személyesen élt (élhetett) át.

Miként ragadható meg a sötét erdő képe tehát, amellet, hogy (amiként az a Pokol énekeiben keresztül világosabbá válik számunkra) egy, az Isten fényétől eltakart, homályba boruló, reménytelen helyzetet idéz szemeink elé? Miben áll ennek a sérült, a „valaminek a hiányában szenvedő” létnek a lényege? Mit jelent nem lelni az igaz utat?

A bűnöktől örökre szenvedő lelkek látványa már a Pokol Harmadik énekében megérinti a költőt, amint átlépte annak kapuját: „Itt sóhajok, sirás és csikorogva / száz jaj hangzott a csillagtalán éjen, / hogy könnyem rögtön eleredt csorogva”² Az emberi lét olyan kifordulását tapasztalja meg Dante Vergiliust követve a továbbiakban, amelyet jól példáznak a Tizennegyedik ének sorai is, amelyek a káromlás bűnében szenvedő lelkek túlvilági állapotát festik meg. Ők azok, akik Dis városában, a VII. pokolbeli kör 3. gyűrűjében szenvednek az Isten ellen elkövetett erőszak következményeként: „Mezítlen árnyát sok boldogtalannak / nyájankint láttam könnyben elmerülve / s láttam, többféle törvény alatt vannak. / Hanyatt hevert egyrészüket elterülve / a földön, másik guggolva kuporgott, / másik örökké bolygott kényszerülve. (...) És e homokra lassan egyre cseppen / tüzes lángokból hízott pelyhű zápor (...)” A káromlókra hulló tüzeső a paradicsomi kegyelmek árjának és az isteni fény mindent betöltő ragyogásának

² *Isteni színjáték* i. m. Pokol, 3, 22–23.

ellentéte, amely szintén záporként hull az üdvözültekre. „Az égi Jóság (...) önmagában égve / szórja az örök szépségek sugarát. / Ami közvetlen hull belőle, vége / nincs annak és örökre változatlan. (...) Legkedvesebb, mert leghűbb lenyomása; / mivel a mindent besugárzó szent fény / legelőbb abban, ami képe-mása. / Mindezekkel az emberi teremtmény / nemes lehet; de ha csak egy hiányzik, / bűnökbe hull, nemességét elejtven. / Csak a bűn az, mitől rabságba vásik, / s Fő Jó hasonlóságát levette, / mert fénye reá kevésbé sugárzik.”³ Így a Pokol legmélyének sötétségében a legsúlyosabb vétek rabságában sínylődnek az árulók, nyaktól lefelé a Kocitusz tavába fagyva.

Az élet teljes megtagadásával, az ember Isten képmására való teremtettségének eltorzulásával néz tehát szembe Dante a Pokol bugyrait járva. Az ember által elkövetett földi bűnök különbözőképpen sebzik meg az Isten-képmásiaságot, amely elferdült alakjában a túlvilágon mutatkozik meg. Az emberben teremtett volta révén meglévő Isten-kép olyan kapcsolatot jelent az egy igaz Lényeggel, amely annak a vágynak lehet táplálója, amely az embert élete végéig a boldogság felé hajtja. Bonaventura *Soliloquium*ában pontosan a bűn által eltorzult, deformálódott emberi lélek állapotáról ír, amely így az Isten képmását eltakarta önmagában. „Istenem és Atyám! Te szívembe vésted szeretetre méltó arcodat, én pedig az ördög utálatos képmását borítottam reá.”⁴ A bűn így pont azt az eredendő „szeretetre való hangoltságot”⁵ fedi el, amely a lelket az isteni szeretetre tüzesíti.

Dante a korábban írt (1305–1308) *Vendégség* című munkájában, amely verseihez fűzött filozófiai kommentárokat tartalmaz, ezt írja: „Minden dologban megvan az a természet által beléje oltott vágy, hogy visszatérjen alapokához. Mivel pedig Isten ősoka a mi lelkünknek és létesítője a hozzá hasonlóknak (ahogyan az írás mondja: »Teremtsünk embert képünkre és hasonlóságunkra«), a lélek a legnagyobb mér-

³ Paradicsom, 7, 64–66. 73–81. (a továbbiakban Par.)

⁴ Bonaventura: *Beszélgetek a lelkemmel (Soliloquium De Quator Mentalibus Exercitiis)*, In. Szent Bonaventura misztikus művei, Szent István Társulat, Bp. 1991. I, 3, 21.

⁵ Uo. 165. o. (I./ 4. §. 43.)

tékben kíván visszatérni hozzá. És mint a vándor, aki ismeretlen úton halad, s minden távolból látott házat vendégfogadónak néz, s miután nem bizonyul annak, reményét a következőbe veti (...), így lelkünk is, mihelyst rálép az élet új, azelőtt soha meg nem járt útjára, a legfőbb jó célpontjára irányozza tekintetét.⁶ Ha valami oknál fogva azonban ez az emberbe helyezett vágy kialszik, vagy eredeti célját elveszti,⁷ akkor beszélhetünk arról a sötét erdőben való eltévelyedésről, amely Dante elindulásának helye a Pokol, és egyben a Paradicsom felé is. Az *Isteni színjáték* útja tehát a föld középpontjáig vezet, ám a mélységbe való eljutás egyben a fölemelkedés lehetőségét is megnyitja, azaz: a kétféle irány, alászállás és fölemelkedés egymásba kapcsolódik. Dante a föld közepe felé indul el, de a legmélyebb pontra érkezve útja a Purgatórium hegyére visz, majd onnan emelkedik a csillagokhoz.

A már említett *Vendégség* lapjain Dante a következő megfogalmazását adja a szerelemnek: „a léleknek szerelme tárgyával való lelki egyesülése”.⁸ A léleknek ez a mozgató rugója az, amely mint természetes vágy az Istenhez való visszatérésre törekszik. Az *Isteni színjáték* elején is kifejeződik ez a legfőbb Jó utáni vágy,⁹ amelyet áthat Dante ifjúkori szerelme, Beatrice iránt érzett heves vágyakozása.¹⁰ Ő az, aki a Paradicsomból alászállva kéri Vergiliust, hogy vezesse el Dan-

⁶ Dante Alighieri: *Vendégség*, In. Dante összes művei, Magyar Helikon, 1962. 297. (IV. 12.)

⁷ Hans Urs von Balthasar az „eltorzult szeretetnek” a helyes szeretet átfogó normáihoz való igazításáról beszél. L. Hans Urs von Balthasar: *A dicsőség felfénylése. Teológiai esztétika* II/2., Sík Sándor Kiadó, Bp. 2005, 425.

⁸ *Vendégség* i. m. 223. o. (III. 2.)

⁹ „Költő, kérlek könyörögve / azon Istenre, kit te nem ismertél, / hogy ne jussak ennyi kínra se többre, / hogy ahova ígérted, elvezetnél, / hogy lássam a szent Péter kapuját (...).” (Pokol, 1. 130–134.)

¹⁰ *Az új élet* elején olvashatjuk Dante első találkozását Beatricével: „Kilenced ízben tért vissza már születésem óta forgásában a világosság ege majdnem ugyanarra a pontra, midőn először jelent meg szemem előtt lelkemnek dicsőséges hölgye, kit (...) Beatricének hívtak. (...) Abban a pillanatban, hitemre mondom, az élet szelleme, mely a szív legtítkosabb kamarájában lakik, olyan hatalmas reszketésbe kezdett, hogy rettentő ereje elsugárzott a legparányibb ütőérbe is (...).” *Az új élet*, In. Dante összes művei, Magyar Helikon, 1962. 9. II.

tét a Purgatóriumig.¹¹ A tisztulás hegyének lépcsőfokait megmászva és a hét főbűnt letörölve homlokáról, a földi Paradicsomban teljesülhet be Dante korábbi vágya, hogy láthassa Beatricét.¹² Itt ismeri föl a szívét fiatalkorában megsebző szerelmet újra, amelyet *Az új élet* lapjain tár az olvasó elé. Így a dantei mű kettős indíttatású: az 1290-ben meghalt Beatrice iránt táplált szerelem beteljesülésének vágya az, amely egyfelől indulásra készíti a költőt annak belátásával, hogy létért az igaz útról; másfelől pedig ennek a szerelemnek a nyomában haladva és segítségével ébred Dante az embert mozgató legmélyebb vágy tudatára, amely egyedül Istenre irányul. Így a Beatrice irányában érzett szerelem tovább mutat Isten felé, és megnyitja Dante számára az utat lelkének középpontjáig, amely a Paradicsom utolsó, Harmincharmadik énekében tárul fel előtte. Az igaz út meglelése azt jelenti tehát, hogy Dante képessé válik a Pokol kínjainak szemlélése által, megértve a bűn lényegét, tekintetét újra Isten felé fordítani. A Purgatórium során szeme egyre jobban képes befogadni a felülről rá sugárzó Nap fényét, amely aztán a Paradicsomban teljesen áthatja őt, kezdetben még Beatrice tekintetén keresztül. A szeretett nő pillantása lesz az, amely vonzza őt az égi körökbe: „Úgy vont az örök-ősi szomjusággal / az istenforma ország, édenébe, / mint egy pillantás száll egeken által. / Beatrice fölnezett: én szemébe. / S hamarabb, mint a nyíl az íj fokára / fekszik és surran tova már a légbe: / fön voltam, ahol szemem új csodára / kellett csavarni (...).”¹³ S később ilyen szavakkal fejezi ki a költő a Beatrice szemébe való bepillantást, amely lényének teljességét átjárja: „Annyit tudok csak effelől beszélni, / hogy őt szemlélve nem volt semmi vágyam (...) / mert az örök Gyönyör, mely igazában / csak órá hullt, tükrözve szent szemében / megfürdetett visszavert sugarában.”¹⁴ Ezek a sorok az Isten szeretetének való egyre teljesebb odaadottságról tanúskodnak, amelynek végpontja az Istenlátás, amelyről jelen dolgozat kíván beszélni. Ez, ép-

¹¹ L. *Isteni színjáték* i. m. Pokol, 2. 58–74. (a továbbiakban Pok.)

¹² L. Ua. Purgatórium, 30. 31–48. (a továbbiakban Purg.)

¹³ Par, 2. 19–26.

¹⁴ Par, 18. 13–18.

pen úgy, mint a sötét erdő, tekinthető egy valóságosan megélt lelki élménynek is, amelyet Dante emlékezetéből hív elő, hogy költészetté formálja azt.¹⁵

2.

Elérkezve a Paradicsom utolsó egébe, az Empireumba, Dantét már nem kíséri Beatrice. Szíve hölgye, aki lényén keresztül vonzotta a költőt mind feljebb jutni az égi körökön, a Paradicsom Harmincegyedik énekében elfoglalja helyét a menyeyei rózsában, ahol a szentek és Szűz Mária foglalnak helyet. Dante kísérését ezután Szent Bernát veszi át, akinek a Szűz Anyához intézett imádságával kezdődik az utolsó ének, amelyben Mária kezébe ajánlja Dantét: „Ím ez, ki – bárha gyarló, gyenge lénye – / a mindenségnek mélyétől idáig / látta a szelleméltet, s szemefénye / most még magasabb, új látványra vágyik, / kér új erőért, fölhatolni, téged / kegyelemből az utolsó csodáig.”¹⁶ Talán nem véletlen az, hogy az Istenlátást megelőzően, nem Beatrice fohászkodik Dantéért. Érdekes fordulat ez az egész mű szempontjából, amelyet, mint már azt a Bevezetésben is jeleztem, áthat a Beatrice utáni vágy, aki még a Poklokat is megjárja, hogy megmentse Dantét. Hozzá intézi a költő a következő szavakat, miután elfoglalta helyét az égi rendben, közvetlenül Szent Bernát és Éva mellett: „Óh, Hölgy, ki tetted, hogy reménynek éghet / lángja szivemben, s elviseltes értem, / hogy nyomát a Pokolban hagyja lépted, / minden dologhoz, amit végigéltem, / kegyelmet és erőt nekem te ontál (...) Te szolgaságból szabadságba vontál (...)”¹⁷ Beatrice jelenléte tehát végigkíséri Dantét útján, de csak addig a pontig áll mellette, amíg az az isteni rendbe illeszkedik. Szent Bernát imája után Dante leírja végső látomását, de ahhoz, hogy elérkezhessünk idáig, meg kell vizsgálnunk azt a vágyat, amely Dante lelkében hevül Beatricéért, és amely elkíséri őt az Istenlátás teljességéig, és végső soron annak lehetőségességét teremti meg a költő számára.

¹⁵ Vö.: Pok, 2. 4–9.

¹⁶ Par, 33. 21–27.

¹⁷ Par, 31. 79–85.

2.1. Erósz és Agapé

Hogy jobban érthetővé váljon számunkra az *Isteni színjáték*on végig húzódó belső „feszültség” Beatrice szeretése és az Istenszeretet között, amely a színről színre látásban teljeseedik ki, annak a két fogalomnak az elemzésébe kell röviden bepillantnunk, amely a szeretet két különböző aspektusát nevezi meg. Milyen kapcsolatban áll egymással a görög erósz és agapé fogalma? Hogyan vonatkozik a szeretet e kétféle meghatározása Beatrice és Dante kapcsolatára, és kettejük viszonya milyen relációban áll Istennel?

Josef Pieper *A szeretet* című munkáját azzal kezdi, hogy elkülöníti egymástól a szeretet különböző megnevezési formáit, kezdve a latin nyelvben előforduló változatokkal. Ezek közé sorolhatók a testvér, barát, felebarát iránt érzett szeretetnek különböző megnevezései,¹⁸ és a szeretet tág körébe illik, mint annak talán legmélyebb értelmét megcsillantva a férfi és nő közötti szeretet, szerelem fogalma is. Az erósz (latinul amor) azt a testi szépség által felkeltett vonzalmat takarja, amely mint isten küldötte téboly jelenik meg a platóni dialógusokban. Mint ilyen, „az isteni szépség látványához való fölemelkedés ereje”¹⁹ – ahogy azt maga Pieper megfogalmazza. A Phaidrosszal való beszélgetés során Szókratész ekképpen határozza meg a szerelmes állapotot: „Mikor az emberi meglátja az itteni szépséget, visszaemlékezik az igazi szépre, szárnyai nőnek, és tollait felborzolva vágyik felrepülni (...). Aki ebben a szent örületben részes, mint a szépség szeretője, a szerelmes nevet kapja.”²⁰ A *lakomában* pedig Szókratész Diotima, egy mantineai asszony szájába adja az Erószról szóló beszédet, amely során az asszony elmondja, hogy Erósz közvetítő daimón az emberi és isteni világ között. „Erósz annak a vágya, hogy a jót örökre magunkévá tegyük.”²¹ A jóra irányuló vágy mellett Erósz a halhatatlanság felé is fordul, ezért elmondható, hogy az erószban az embernek a természettől belé-

¹⁸ L. Josef Pieper: *A szeretet*, In. *A szeretetről*, Vigília, Bp. 1987. 80–82. o.

¹⁹ *A szeretet* i. m. 81. o.

²⁰ Platón: *Phaidrosz* 249 d–e, In. *Platón összes művei II.*, Európa, Bp. 1984.

²¹ Platón: *A lakoma* i. m. 206a.

ültetett boldogság utáni vágya fogalmazódik meg. Ez a vágy azonban, amennyiben közvetítőként jelenik meg Platón dialógusában isteni és emberi világ között, úgy egyben az isteni szeretetet is jelenti.

Az erőszak ilyen jellegű értelme, bár az Újszövetség nem használja ezt a szót, a keresztény gondolkodástól sem idegen. Az isteni szeretet elragadtatottságát megtapasztaló ember gyakran használta az amor (erősz) kifejezést, amelyet a misztikus irodalom jól példáz. Az ószövetségi Énekek éneke is egyértelműen Istennek a lélekkel kötött nászáról beszél, a földi szerelem nyelvén.²² Az *Isteni színjáték*ban megjelenő Szent Bernát pedig, aki az utolsó énekig, egészen az Istenlátásig kíséri Dantét, az Isten szeretetéről (*De diligendo Deo*)²³ írt művet, és fennmaradt himnusza is az isteni szeretet (amor) dicsőítése. (*Sancti Bernardi De Amore Divino Rhythmus – Szent Bernát ritmusa az Isteni szeretetről*).²⁴

Az erősz, vagy amor ilyen testet is átható fellángolásával ellentétben, amely így valamennyi dimenzióját magában foglalja a szeretetnek, Pieper rámutat arra, hogy az Isten iránti szeretet a karitás fogalmában összpontosul, amely elsősorban nem érzelmességet jelent. A karitás szó szerinti jelentéséből kifolyólag azt jelöli, ami számunkra drága (carus), amiért készek vagyunk áldozatot hozni, jelen esetben az Istennel való kapcsolatért.²⁵ A karitást, vagyis agapét szokták, mint az eredendően keresztényi szeretetet megnevezni, amely mentes az önzéstől, nem birtokolni kíván, hanem egyedül a másokra tekint. Az erősz fogalma azonban elsődlegesen a szerelmi vágytól hajtott önös szeretetre enged asszociálni. Az ilyen értelemben vett erőszak a keresztény szeretettől való elkülönítése jelentkezik Anders Nygren *Erősz és Agapé*²⁶

²² „Csókoljon engem szája csókjával! Hisz szerelmed bornál édesebb!” L. Énekek éneke, 1,2.

²³ Magyarul lásd: Szent Bernát: *Isten szeretetéről szóló könyv*, Korda, Bp. 1938. (ford. Dombi Márk).

²⁴ Himnuszában a szerelem részegítő erejéről is ír: „amor semper ebrius” – a szerelem mindig részeg/mámoros. Lásd Babits Mihály (ford.): *Amor Sanctus*, Helikon, Békéscsaba, 1988.

²⁵ Vö. *A szeretet* i. m. 81. o.

²⁶ Hivatkozza Pieper, uo. 129. o. Magyar fordítása nincs.

című munkájában is. Szerinte az agapé képviseli a kereszténység eredeti alapkonceptióját, amely vágy és sóvárgás nélküli, másokért önzetlenül tenni akaró szeretet.²⁷ A Nygren-féle elgondolás problematikusságára hívja fel a figyelmet Pieper, hiszen az evangélikus teológus szerint az agapé indíték nélküli, nem törekszik a boldogság elérésére, ellentétben az erősszal. Ez a felfogás azonban elidegeníti az ember teremtésbeli állapotát az agapétól, és olyan szeretetet vár el az embertől, amely természete szerint nem lehet sajátja. Jelenits István is kitér ennek az éles szembeállításnak az elemzésére, amely szerint „Az erősz a szeretett lény értékessége motiválja és minősíti: annál értékesebb, minél kiválóbb a tárgy. Az agapé nem a másik értékére figyel, hanem épp az értéktelenhez hajol le.”²⁸ Jelenits rámutat arra, hogy a nygreni koncepció, amely a természetes és természetfölötti szeretetet elkülöníti egymástól, nem evangéliumi gyökerű: Jézus hozzánk lehajló szeretetében megjelenik az erősz, amennyiben földi alakot öltött, ezáltal fejezve ki az Isten ember iránti szeretetét. Az evangéliumokban Jézus önmagáról, mint vőlegényről beszél, aki szerelmes szeretettel közelít az emberhez.²⁹ Így tehát helytállóan bizonyul Jelenits megállapítása, mely szerint „Jézus nemcsak a törvényről, hanem az erőszról, a szeretet emberi formáiról is elmondhatta volna: nem azért jött, hogy eltörölje és valami mással, jobbal helyettesítse őket, hanem a beteljesítésükre vállalkozott.”³⁰

Ezért tehát Pieper erősz és agapé szembenállását szeretné feloldani azzal, hogy rámutat az erőszra, mint a minden emberben lévő, beteljesedésre irányuló, vágyakozó szeretetre. (Ennek a vágyakozásnak egy másik árnyalatára mutat rá az affectio fogalma, amelyen a szeretetnek azt a jellegét értjük, hogy valami történik az emberrel.³¹ E belülről megragadó érzéssel szemben kiszolgáltatottak vagyunk, tehát elsősor-

²⁷ Uo. 129. o.

²⁸ Jelenits István: *Jegyzetek a szeretetről*, In. Uő. Küldetésben, Új ember, 2000. 245. o.

²⁹ Vö.: Mk, 2, 19. és Jn. 3, 28–30.

³⁰ *Jegyzetek a szeretetről* i. m. 249. o.

³¹ *A szeretet* i. m. 79. o.

ban nem, mint cselekvő alanyok veszünk részt az ilyen értelemben vett szeretésben.) A vágyakozó szeretet így „egyszerűen lényünk elemi dinamizmusa, amely a teremtés aktusában működésbe lép. Mindenestül meghaladja lehetőségeinket, hogy korlátozzuk vagy kiiktassuk.”³² Aquinói Szent Tamással együtt Pieper határozottan állítja, hogy „A szellemi lény természetétől fogva kívánja, hogy boldog legyen, tehát nem tudja azt akarni, hogy boldogtalan legyen.”³³ E mondatban a szerző az ember teremtményi voltára (*conditio humana*) kíván reflektálni, hiszen az erőszban az ember legmélyebb szomjúsága fejeződik ki, amely a szeretetben való kiteljesedés első lépcsőfoka. Amint Platónnál is láttuk, a szerelem (erősz) a földi szépség látványából bontakozik ki, de nem marad meg nála, hanem valami többre irányítja az ember figyelmét. Benne válik érthetővé az ember számára, hogy ami a szerelemben történik, az lényegét tekintve egy, az „itt és most”-ban megnyilvánuló ígéret annak végtelen csillapítására. Pieper ezt nagyon szépen fejezi ki akkor, amikor úgy fogalmaz: „a lét tere megnyílik”.³⁴ Így tehát az erősz, bármennyire is szorosan kapcsolódik a testi valósághoz, a férfi és nő között megélt szerelem mindig tovább mutat a bennünk lévő szükségleten, amely arra indít, hogy lényünket egészen odaadjuk a másoknak. Ez a gesztus pedig már a karitás (agapé) fogalmához lendít tovább bennünket.

A karitásban megnyilvánuló, másokért tenni akaró, cselekvő szeretet nem eredhet másból, mint Isten teremtő szándékából, amellyel igent mondott az emberre. Így az ember a másikkal való odafordulásában hordozza ezt az isteni gesztust.³⁵ Mindazonáltal a karitást nem lehet leválasztani az erőszról. „... amíg az erősz uralkodik, ő valósítja meg a legtisztábban a szeretet lényegét. Soha máskor nem mondja ki és nem éli át az ember annyira szíve mélyéből, olyan boldogan, boldogítóan és szabadon azt, hogy» milyen csodálatos, hogy vagy.«”³⁶ Így tehát a szeretet igenlő gesztusa az „ero-

³² Uo. 137. o.

³³ Uo. 138. o.

³⁴ Uo. 163. o.

³⁵ Vö.: Uo. 182–183. o.

³⁶ A szeretet i. m. 165. o.

tikus”, azaz az erősz áthatotta szerelemben képes igazán megmutatkozni, amely nem jelenti azt, hogy megmarad saját magának a kiteljesítésében. Azáltal, hogy az erősz felismeri a másik ember létezésének szépségét, megnyílik egy teljesen új dimenzió felé. Ez egyszerre jelenti az önmagából való kilépést és ugyanakkor az önmagával való azonosság átélését is. Így tehát erősz és agapé a legteljesebben összetartoznak, bár ezt az összetartozást nehéz fogalmak által meghatározni.

Pieper az erősz átalakulásáról beszél esszéjének végén. Ez az átalakulás az erősznak az örökkévalóságba való beoltódását jelenti, amely csakis a halál folyamatán való áthaladáson keresztül valósulhat meg. „A caritas azáltal, hogy megújít és megfiatalít bennünket, mondja például Agoston, bizonyos értelemben a halált is elhozza nekünk (...). Éppen ez az értelme annak a mindenki által ismert képnek is, amely a caritas-t tűznek nevezi, minthogy mindent felemészt és átalakít magában.”³⁷ Az erősznak tehát tűzben megpróbált szeretetnek kell lennie, ahogy Dante is áthalad a Purgatórium tisztító tűzén, hogy elnyerje örökkévalóságát; meg kell hálnia önmaga számára, hogy képessé váljon újjászületni, befogadva a másik által hordozott szeretetet. Ez végeredményben a szeretett személy feltétel nélküli elfogadását jelenti, a lényére való kizárólagos irányultságot. A legtökéletesebben fejezi ki ezt János apostol evangéliumában: „Bizony, bizony mondom nektek: ha a földbe hullott gabonaszem meg nem hal, egymaga marad, de ha meghal, sok termést hoz. Aki szereti életét, elveszíti azt, és aki gyűlöli életét ezen a világon, megőrzi azt az örök életre.”³⁸

2.2. Beatrice és Dante

Az előző rész elején felmerült probléma, amely Beatrice és Dante kapcsolatára kérdezett rá az erősz és agapé fogalmainak tükrében, valójában abból a már említett feszültségből származik, amely a férfi és nő közötti szerelem Istenben való

³⁷ Uo. 186. o.s

³⁸ Jn. 12, 24–25.

beteljesülésének lehetőségében rejlik. Ez a probléma tükrözi az erős agapévá való átalakulását, a földi szerelemnek egy „égi” perspektíva előtti megnyílását, mintegy beoltódását a mindent átható Isteni szeretetbe, amely azonban nem mehet végbe az isteni szeretet erősszá való átalakulása nélkül.

Dante megtisztulás utáni vágya összeforr Beatrice látásának vágyával. Ehhez azonban nem elég a Pokol bugyraiban lévő kárhozottak népét látnia, amely az egyetlen út a megtisztulás hegyére, a földi Paradicsomba, hanem a Purgatóriumban Danténak fizikailag is át kell élnie a tisztulást. Ez egyet jelent a szeretet helyes irányának megtalálásával, az embert mozgató ösztönök közötti különbségtétellel, amely során lehetővé válik annak a vágnak a követése, amely a legfőbb Jó irányába vezet.³⁹

A Huszonhetedik énekben, miután találkoztak a bujaság lángjában szenvedőkkel, Dantét és Vergiliust az Úr angyala szólítja fel arra, hogy lépjenek a lángok közé, amely az utolsó próbatétel a földi Paradicsomba való belépés előtt. „Tovább anélkül, hogy a tűz ne marja, / senki se megy itt; lépjétek a lángba, / de ne süketen a tulnani dalra!”⁴⁰ Dantét halálfelelem keríti hatalmába, „teste dermedésbe szédül” a lángok láttán. Vergilius azonban bátorítja: „Lásd, fiacskám, / ez a fal választ el Beatricétül!”⁴¹ S később is, a tűz lángjaiban szenvedő költőt vezetője Beatrice szemeinek felidézésével próbálja kitartásra bírni. Úgy tűnik tehát, hogy Dante egyetlen célja a Beatricével való találkozás. Talán a Purgatórium köreit járó költő maga sem sejti, szeme még vak annak belátására, hogy voltaképpen útja Beatricén keresztül az „örök szerelem” felé vezet. De meg lehet-e ezt élni egy nővel? A kérdés megválaszolása ezen a ponton még túl korai lenne.

Átérve a lángokon, Dante a földi Paradicsomba érkezik, ahol először Matildával találkozik. Ő az, aki a Paradicsom rejtekébe bevezeti Dantét, aki megvilágítja a fák koronáját mozgató szél értelmét és megmutatja neki a Léthe és Eunoé patakokat, amelyek közül „az egyik a bűn emlékét törli, má-

³⁹ Ezzel kapcsolatban lásd: Purg, 18. 19–33. 58–63.

⁴⁰ Purg, 27. 10–12.

⁴¹ Purg, 27. 35–36.

sik / ráemlékeztet a feledt erényre.”⁴² A Harmincadik énekben pedig megtörténik az, amire Dante a *Színjáték* kezdete óta vágyott: megláthatja Beatricét. Ez a találkozás felidézi benne *Az új élet* kezdetén leírt élményt,⁴³ mintha annak újraírása történe meg e sorokban: „fehér fátyol fölött, olajfűzéből / font dísszel egy hölgy tűnt föl, zöld köpenyben, / ruhája volt piros szövet tűzéből. / És szellemem, mely hosszú türelemben / szerelmének oly rég nem érzé karmát, / s oly rég nem látta őt remegve szemben, / sejtven már titkos ereje sugalmát, / előbb mint megismerte volna szemmel, / a régi vágnak érzé nagy hatalmát.”⁴⁴ Hans Urs von Balthasar értelmezése szerint, „Az egész Isteni színjáték egyértelműen Danténak és Beatricének a Purgatorióban elbeszélte találkozására kore szerveződik.”⁴⁵ Balthasar szerint a Paradicsom ennek a találkozásnak a belső dimenzióit rajzolja meg, amelynek lényegi eleme Dante gyónása. „Rossz utakra csaltak / a jelenvalók, csalfa kéjeikkel, / mióta tőlem arcod eltakartad.”⁴⁶ – vallja meg a szerelmes férfi kedvesének. A Beatrice halála utáni botlásokra, földi bűnökre, azokra a szerelmi kalandokra, amelyek eltérítették őt az igaz útról, az égi hölgy a szeretet szigorával szembesíti a költőt. A mulandó dolgokra való figyelés helyett Beatrice az, aki felemeli Dante tekintetét, akin keresztül megcsillanhat az örökkévalóság ígérete.

Ennél a pontnál meg kell említeni Denis de Rougemont írását,⁴⁷ aki az erősszal kapcsolatos szenvedélyről beszél. A „meglátni és megszeretni”-féle viharos szenvedély szerinte pusztán ábrándképet lát a másokban, amely elidegeníti a valóságtól. Bár nem tagadja az erőszban lévő vágy „fontosságát”, mégsem ebben véli fölfedezni a szerelem (szeretet) igazi arcát. Nála az agapé a szeretet azon formája, amely a hűség alapja lehet. A vágy istenítésével ellentétben, amely kényekedve szerint sodorja az embert, a hűség tapasztalatában „az

⁴² Purg, 28. 128–129.

⁴³ Lásd a szöveg 7. jegyzetét a 2. oldalon

⁴⁴ Purg, 30. 31–39.

⁴⁵ *A dicsőség felfénylése. Teológiai esztétika*, i. m. II/2. 417.

⁴⁶ Purg, 31. 34–36.

⁴⁷ Denis de Rougemont: *A szerelem és a nyugati világ*, Helikon Kiadó, Bp. 1998.

agapé diadalmaskodik az erősz felett”.⁴⁸ „... a valóban kölcsönös szerelem megköveteli és megteremti azoknak az egyenlőségét, akik szeretik egymást. (...) A férfi azzal mutatja ki szerelmét a nő iránt, hogy teljes emberi személynek tekinti – nem legendabeli tündérnek, félig istennőnek stb.”⁴⁹ – mint írja. Így tehát Dante purgatóriumi gyónása a Rougemont által leírtak tükrében annak a szenvedélynek a megvallása, amely lelkében uralkodott, és amely meggátolta őt az igaz szeretetben. A Beatricével való új találkozásban Dante saját hűtlenségével szembesül: „De amikor második korszakomba / elértem én és életet cseréltem: / elvált és tőlem máshoz tért naponta.”⁵⁰ A „máshoz térés” végeredményben nem csak Beatrice „szem elől tévesztését” jelenti, hanem egyúttal Dante önmagához vezető útjának elhomályosulását is. Ebben az értelmében a dolgozat elején szereplő „sötét erdő” annak megtapasztalását is magában rejti, hogy a földi szépség csábításában elmerülő utazó költő eltakarja azokkal annak szépségét, Aki beragyogja a világmindenséget. A hűtlenség egy olyan nem-jelenlétet fejez ki, amely a „van”-t képtelen befogadni, és ezáltal vagy a múlt, vagy a jövő képzelgéseinek erejében botladozik. Dante legmélyebb vágya tör felszínre akkor, amikor „szívének olvadt titka”⁵¹ megered szeméből: a tiszta szerelem megtapasztalása, amely megújítja benne az elveszítettnek hitt képmást, letörli róla a bűn által ráhordott szennyet.

Így miután Matilda alámeríti Dantét a Léthe vizében az 51. bűnbánó zsoltár sorainak felhangzása közben („Asperges me” – „Hints meg engem izsóppal és megtisztulok, moss meg engem és a hónál fehérebb leszek!”⁵²), Beatrice eddig elrejtett arcát felfedi Dante előtt. Bűnei már nem akadályozzák kedvését, hogy szemébe nézzen, amelyből olyan fény árad, hogy Dante csaknem megvakul.⁵³

⁴⁸ Ua. 211. o.

⁴⁹ Ua. 211–212. o.

⁵⁰ Purg. 30, 124–126.

⁵¹ Vö.: Purg. 30, 98–99.

⁵² Zsolt. 51, 9.

⁵³ Vö.: Purg. 32. 10–12.

Beatrice purgatóriumi újrálátása, amely aztán a Paradicsomban teljesedik ki, feléleszti Dantében ifjúkorának tiszta érzéseit. A Léthe vizében való alámerülés, amely a bűnöknek való meghalás képét rejti magában, majd az Eunoéból való ivás által képes lesz visszaemlékezni korábbi vágyára, arra az erőszra, amely legelőször Beatricéhez vonzotta. Most, az ismételt találkozás boldogságában Dante lehetőséget kap arra, hogy Beatricére tekintve, szemlélje szeretett hölgyének szépségét, amelyen át ragyog az isteni valóság. Beatrice szerelme által közvetítője annak a szeretetnek, amelyre az ember kezdettől fogva meghívást kapott. Mivel lényét áthatja az Isten fénye, azt teljesen tisztán tudja árasztani Dantére, akinek lelke minden sötétsége egyre inkább és folyamatosan szertefoszlik. Mivel Dante szívének hölgye egészen Istennél van, már részesült az isteni valóság teljességében, az Isten ember iránti mérhetetlen szeretetében. Ezért mondhatja Balthasar Beatrice személyével kapcsolatban, hogy „... megtisztító és megváltó ereje teljességgel egyedülálló; csak ő vezet el az erőstől az agapéhoz; vagy más szóval: csak ő az az erősz, aki saját magát agapévá ragyogtatja át.”⁵⁴ Ez egyben azt is jelenti, hogy Beatrice tökéletesen tükrözi vissza az isteni szeretetet; önmagában egészen tisztán hordozza az Isten-képmásiaságot, amely által lényé abban a valóságban mutatkozik meg, amelynek Isten elképzelte őt. Ehhez a valósághoz Danténak fel kell emelkednie; a lelkében lévő erősznak „megtisztítva, megalázva” kell egyre magasabbra vezetnie őt, ahhoz a lényhez, akit a legjobban szeret, aki Istennél van, és akit Isten is végérvényesen szeret és elfogad.⁵⁵

Az erősz megtisztulásának az eddigiekhez képest egy új értelmét is fölfedezhetjük ezekben a sorokban: amennyiben az erősz sóvárgás valami többre, az embert a végső boldogság felé mozgó/mozdító erő, úgy a végső cél nem lehet önmaga kiteljesítése. Az erősz akkor éri a teljességet, ha meghal erősznak lenni, és az addigi állandó, belső törekvés eléri nyugvópontját. E nyugvópont pedig egyedül az isteni karitásban válhat valóra. Szent Ágoston fogalmazza meg szépen ezt az

⁵⁴ *A dicsőség felfénylése. Teológiai esztétika.* i. m. II/2. i. m. 398.

⁵⁵ Ua. 408.

állandó emberi készletést a boldogság elérésére: „Nyugtalan a mi szívünk, amíg meg nem nyugszik benned.”⁵⁶ Maga Balthasar is önellentmondásnak tekinti a megnyugvás nélküli örök törekvést;⁵⁷ amennyiben ugyanis Beatrice megpillantása Isten szemléléséhez vezet el,⁵⁸ aki maga a szeretet,⁵⁹ úgy nála nem lehet nagyobbra, többre, tökéletesebbre vágyakozni. Az ember lelkét mindenestől átjáró szomj végső soron egyedül Istenben lelhet csillapításra. „Amint a szarvas kívánczik a forrás vizéhez, úgy kívánczik lelkem tehozzád, Istenem! Szomjazza lelkem az élő Istent: mikor jutok oda, hogy Isten színe előtt megjelenjek?”⁶⁰ – olvassuk a zoltárossal.

Az *Isteni színjáték*ban pedig Dante így fordul hölgyéhez: „Óh, ős Szerető szeretettje, égi / hölgy” – szóltam én – „beszéded úgy eláraszt, / s hevít, hogy édes élet benne égni. / Hogy adjak arra, megköszönve, választ? / ehhez szerelmem minden mélye semmi! / de Aki lát és tud, megadja már azt. / Látom, hogy elménk sohse tud pihenni, / ha az Igazság nem világosítja (...).”⁶¹ E sorokban világosan kifejeződik az a nyugtalanság, amelyet kezdetben Beatrice, az Istentől szeretett („ős Szerető szeretettje”) tud csak enyhíteni kedvesében. Elhagyva a Földet, Dante Beatricével a Paradicsomba emelkedik, ahol Beatrice lesz Dante beavatója az égi titkokba. Ő mutatja meg neki az Istentől áthatott világot, amelyet a költő csak fokról fokra képes szemeivel megragadni. Látása lelki tisztulásával összhangban ismeri meg a Paradicsomot és fogadja be az egyre növekvő fényt. Szép jelenete ennek, amikor Dante kérdőn, mit sem értve fordul Beatricéhez, aki mosolyogva ad választ a férfi kételyére: „Azt hiszed, a földön vagy mostan is még: / pedig gyorsabban röppentél az Égbe, / mint égi villám helyiből lecsusznék.”⁶² A továbbiakban

⁵⁶ Augustinus: *Vallomások*, Gondolat, Bp. 1982. 23. o. I, 1, 1.

⁵⁷ *A dicsőség felfénylése. Teológiai esztétika.* i. m. II/2. 408.

⁵⁸ Ua. 411.

⁵⁹ Vö.: „az Isten szeretet” – 1Jn. 4, 8.

⁶⁰ Zsolt. 42, 2–3.

⁶¹ Par. 4. 118–125. Lásd még: Par. 2. 42–45: „Ott látható lesz, amit hinni kell, nem / bizonyítani, mert bizonyíthatatlan, / csak megnyugszunk benne, mint ősi elvben.”

⁶² Par. 1, 91–93.

pedig Beatrice anyai szeretettel veszi körül Dantét és tanítja őt megérteni az isteni világot: „Szoros rend van és bölcs művészet / a dolgok viszonyában: s ez a Forma / teszi Isten képévé az Egészet. / A felsőbb lények itt lelnek a nyomra, / nyomára amaz örökös Erőnek, / amely a jelzett Rendnek célja s orma (...).”⁶³

Beatrice, mint azt már említettem, az isteni fényt tükrözi viszsza. Dante azonban kezdetben még „tükör által homályosan” sem képes befogadni a mennyei ragyogást, oly gyenge: „Beatricébe olvadt szomju lelkem; / hanem az Ó arcából oly tűz áradt, hogy szememmel azt el nem viseltem (...).”⁶⁴ Szemeit kénytelen eltakarni, félre fordítani; a szerelem olyan tisztaságát látja tündökölni Beatrice szemeiben, amely láttán „minden kérdés elakad nyelvén”, „pillantása földre szédül”, „szomjúsága némulásba némul”. A szerelem e tapasztalatának költői megfogalmazása arra mutat rá, hogy az erőszban valamilyen belső tisztulás megy végbe, katarszisz, amely az ember lelkét fogékonnyá teszi az életébe éppen betörő, belépő másik iránt. S ha ez a másik az isteni világot is közel hozza, úgy valójában az Istennel való egyesülésről beszélhetünk. Dante a szerelem által való elragadtottság élményéről *Az új élet* lapjain emlékezik meg, a következőképpen: „Ettől fogya számíthatom {mármint Beatrice első megpillantásától}, hogy Amor elúrhodott lelkemen, mely tüstént meghódolt neki (...).”⁶⁵ E mondat révén világossá válik számunkra, hogy a szerelem által, jelen esetben Beatrice és Dante szerelme által mindketten az isteni természetből részesednek. Erről ír Dante a *Vendégség* Harmadik értekezésében: „Mivel (...) Istenben a legtermészetesebb dolog az, hogy akarja létét (...) {és, mivel} az emberi lélek leghőbb óhajtása szintén a létezés; minthogy léte Istentől függ, s általa marad fenn, természetesen az Istennel kíván és törekszik egyesülni (...). Ezt az egyesülést nevezzük mi szerelemnek (...).”⁶⁶ Az isteni természetből való részesedés pedig egyet jelent Isten képmásának az emberben való kibontakoztatásával.⁶⁷

⁶³ Par. 1, 103–108.

⁶⁴ Par. 3, 127–129.

⁶⁵ *Új élet* i. m. 9. o.

⁶⁶ *Vendégség* i. m. III. II. 223. o.

⁶⁷ Vö.: Ua. III. XIV. 255. o.

Dante azonban beérné Beatrice látványával; tekintete minduntalan visszatér hozzá, a benne való gyönyörködéshez: „Fordulj meg és légy figyelmeddel ébren! (...) Mert nemcsak az én szememben van Éden!”⁶⁸ – figyelmezteti Beatrice az ámuló szerelme. Ezáltal a nő megnyitja Dante lelkét az egész valóságra; „nem zárja lényé határai közé a költőt”,⁶⁹ hiszen szerelmének tisztaságát az adja, hogy örül létezésének, amelynek lényege Istenben van elrejtve. Beatrice megtanítja Dantét Krisztusra figyelni, és így túlnő saját szubjektív vágyain.⁷⁰ Dante rajta keresztül tanul meg Isten léptéke szerint szeretni (amelyre Rougemont is utal a hűség kapcsán), és felfedezni hölgyében az isteni teremtés csodáját – az ember Istennel való egyesülését. A végső állapot ezért erős és agapé „menyegzős viszonyában” ragadható meg.⁷¹ Dante és Beatrice egymás iránti szerelmébe belép az Isten, aki egyedül képes kitágítani a horizontális kapcsolatot. Ahogy Ő vonzza Beatricét, vonzása által folyamatosan közel emeli magához Dantét is, így a szerelmesek az egymásnak való átadottságon keresztül az isteni valósággal is megajándékozzák kedvesüket.⁷² Az együtt szeretésnek e momentumában Istennek az a gesztusa nyilvánul meg, amellyel már előre szerette az embert.⁷³ „Ezek után a szeretet (...) többé már nem csak egy »parancsolat«, hanem válasz a szeretetnek arra az ajándékára, amellyel Isten közeledik felénk.”⁷⁴

3.

„Mivel a boldogság nem egyéb, mint a legfőbb jó élvezése, a legfőbb jó viszont fölöttünk van, éppen ezért csak az lehet boldog, aki önmaga fölé emelkedik, nem testileg, hanem szívében. Magunk fölé pedig csak úgy emelkedhetünk, ha fel-

⁶⁸ Par. 18, 19–21.

⁶⁹ *A dicsőség felfénylése. Teológiai esztétika.* i. m. 428. o.

⁷⁰ Vö.: Ua. 424. o.

⁷¹ Vö.: Ua. 446. o.

⁷² Vö.: Cseke Ákos: *A szerelmes Dante*, In. *Vigília*, 2007/2. 131. o.

⁷³ Vö.: 1Jn. 4,10

⁷⁴ XVI. Benedek: *Deus Caritas est*, Szent István Társulat, Bp. 2007. 5. o.

sőbb erő emel fel minket.” – kezdi Bonaventura a lélek zárándokútjáról szóló művét.⁷⁵ Miután Dante kijárta a szeretet iskoláját, ráértett az Istenben való szeretés lényegére, és rádöbbsent végső vágyának legmélyére, a Paradicsom utolsó énekében megláthatja az Istent.

Dante műve, ahogy Balthasar megállapítja, a két szerelmes Purgatóriumban elbeszélte találkozására épül, és ennek a találkozásnak a belső dimenzióit tárja fel. Ennek végső pontja az Istenbe való eljutás, a szeretet teljességének a megtapasztalása. Amennyiben úgy tekintünk az *Isteni színjátékra*, amely folyamatosan közelít ennek az Istenélménynek a leírásához, úgy láthatjuk, hogy a mű a nyelv határait feszegeti, keresve egy megrendítő belső tapasztalat elmondásának, művészetté formálásának lehetőségeit. Balthasar gondolatából kiindulva azt mondhatjuk, hogy az *Isteni színjáték* nem csak Beatrice és Dante találkozására épül, hanem magának az Istenlátásnak a tapasztalatát írja körbe. E két megállapítás azonban nem zárja ki egymást: a szerelmesek közti találkozásban jelen van az Isten, és ez a jelenlét magába öleli mindkettőjüket. Így közösen válnak szemlélőjévé az isteni szeretet titkának.⁷⁶ A két ember közötti találkozás belső terének és idejének kitágulásáról van tehát szó, amely azonban egyszerre jelenti az egy pontba, magába az Istenbe való beolvadás mozzanatát. Nem véletlenül írja tehát Szent Bonaventura, hogy a boldogsághoz nem testben, hanem szívünkben kell önmagunk fölé emelkednünk. Ezért a *Színjáték* utolsó énekében végérvényesen hangsúlyt kap a térnek és az időnek egy más dimenzióban való értelmezése és átélése. Ez pedig csak az Istenlátás perspektívájából válik érthetővé.

„S én, vágyam ős célját közelre sejtven, / illón, amint a szemem föltekintett, / égő kínját egyszerre elfelejtém. / Bernát mosolygott és kezével intett, / hogy nézzek fölfelé; de szomju lelkem / magától is már intése szerint tett. / Mert szememben mind tisztább fénytel telten / a magában-egy Igaz sugarába / mind jobban-jobban behatolni mertem.”⁷⁷ Dante vágyának ős

⁷⁵ Bonaventura: *A lélek zárándokútja Istenbe*, In. Szent Bonaventura misztikus művei, Szent István Társulat, Bp. 1991. I, 1.

⁷⁶ Vö.: *A szerelmes Dante* i.m. 131. o.

⁷⁷ Par. 33, 46–54.

célja, végső beteljesedése annak eredetében rejlik. Erre hívja fel Dante figyelmét a Huszonkettedik énekben Szent Benedek, aki a következőket válaszolja a költőnek arra a kérésére, hogy láthatná-e az ő arcát (mármint Benedekét). „... a végső körben vágyad majd eléred, / hol az enyém, s a többi mind, betellnek. / Ott tökéletes, ott lesz teljes, érett / minden vágy; ott van mind-örökre minden / rész helyén, hova tette ős Ítélet, / mert nincsen térben, és pólusa nincsen (...).”⁷⁸ E végső vágy beteljesedésére tett ígéretben ott van az „emberiből való kinövés”⁷⁹ mozzanata, a fizikai értelemben vett „téren kívül kerülés”, amely azonban a szív belső útja is egyben. Ez az út a sötétségből a világosság felé tart, amely „szobáról szobára haladva”⁸⁰ ismeri meg Istent. Így az a Paradicsomkert, amelybe Dante belép, és amelyet tekintetével egyre teljesebben képes befogadni, saját lelkének közép-pontja, ahol rátalál az őt mindig is mozgató vágy forrására.

Az *Isteni színjáték* paradoxona, hogy ahogy egyre közele-
dünk a végső látomáshoz, úgy válik egyre képtelenebbé a nyelv annak leírására. „... látomásomat hiába / vágyom leírni: gyenge lesz az ember / szava rá, és emlékezete kába.”⁸¹ – írja Dante. Szavai csak sejtetni engedik a Szentháromság látását, valójában azonban ő maga is elhallgat a mű végén. Ezt az elhallgatást megelőzi a mindent betöltő fény leírásának tapasztalata: „És én emlékszem, amint egyre jobban / tekintetem a végtelen Erővel / összekapcsolni bírva bátorodtam. (...) S láttam mélyében három-egybe gyűlni, / szeretettel kapcsolva egy tömeggé (...).”⁸² Dante lelke, itt már egészen megfélekezve Beatricéről, elmerül az örök fény szemlélésében. Benne egészen megnyugszik a lélek. Itt már nem akar mást, csak azt, amit az Isten, ahogy arról a Harmadik ének-

⁷⁸ Par. 22, 62–67.

⁷⁹ Vö.: Par. 1, 71.

⁸⁰ „Képzeljük a dolgot úgy, mintha a mi lelkünk egy gyönyörű szép várkastély volna, egy darab gyémántból, vagy ragyogó kristályból faragva, benne pedig sok lakás, mint ahogy az égben is sok van. S valóban (...), mi egyéb az igaznak lelke, mint valami paradicsomkert, amelyben az Úr, (...) gyönyörűségét találja.” Jézusról nevezett Szent Terézia: *A belső várkastély*, (ford. Szeghy Ernő), Győri Kármelita Rendház, 1996. 14. o.

⁸¹ Par. 33, 55–57.

⁸² Par. 33, 79–81; 85–86.

ben tanítja Dantét Piccarda.⁸³ Az égi út során gyakorta átélt elvakulás-élmény⁸⁴ itt, az utolsó énekben hirtelen megváltozik: Dante „mind értebbre érő látása” képes lesz a fénysűrű mögé tekinteni; „... a tiszta mélybe / három kör áradt, / élesen kiválván (...). És egy a mást, mint szivárványt szivárvány, / tükrözte föl, s e kettő lehelése / a harmadik, belőlük egyre szállván.”⁸⁵ A Szentháromság belső életébe való betekintéssel, a Szentléleknek az Atya és a Fiú közötti szeretetáramlásába való bekapcsolódással Dante megérti, saját lelke miképpen lehet az Isten képmására teremtve.

Az Isten ismerete, a titkába való bepillantás így egyet jelent szeretetének megtapasztalásával. „Minél jobban ismerem Istent, annál jobban szeretem, és minél jobban szeretem, annál jobban ismerem.” – írja Szent Pál a Galata levélben.⁸⁶ János pedig így ír: „Aki nem szeret, nem ismeri az Istent, mert az Isten szeretet.”⁸⁷ A Beatrice iránt érzett vágy ezért, amennyiben az *Isteni színjáték*on keresztül egyre tökéletesebbé válik, egyszerre hordozza magában az Isten-szeretet tökéletesedését is. Szent Ágoston írja, hogy „... amikor testvéreinket szeretetben szeretjük, valójában Istenben szeretjük. Ezért (...) a két szeretet nem lehet egymás nélkül. Mivel pedig az Isten szeretet, azért Istent szereti az, aki szereti a szeretetet.”⁸⁸ Ilyen értelemben tehát Dante, amikor eljut a színélátásig (bár Beatrice helyét felváltja Szent Bernát), az Istenben szeretés közösségét tapasztalja meg. Ebben a közös szeretésben pedig már nem csak Beatrice szerelme a végső cél,⁸⁹ hiszen az emberi szerelem, ha beolvad az isteni rend végső tökéletességébe, tisztán képes tükrözni a Szentháromság belső életét. Szent Ágoston szerint a szeretetben három dolog van,

⁸³ Vö.: Par. 3, 80–81.

⁸⁴ „Napfogyatkozást látni a hegyre / aki kiáll és ajzza szemeit: / annyira néz, hogy elvakul beléje: úgy érzém én is ott, hogy elvakít / a harmadik láng (...).” Par. 25, 118–122.

⁸⁵ Par. 33, 115–120.

⁸⁶ Gal. 4,9.

⁸⁷ 1Jn. 4, 7–8.

⁸⁸ Aurelius Augustinus: *A Szentháromságról* (ford.: Gál Ferenc), Szent István Társulat, Bp. 1985. VIII./8.

⁸⁹ *A szerelmes Dante* i. m. 132. o.

amely a Háromság nyoma: „aki szeret, amit szeretünk, és maga a szeretet. A szeretet nem más, mint olyan élet, amely két embert összekapcsol, vagy össze akar kapcsolni, ti. azt aki szeret, és azt, akire a szeretet irányul.”⁹⁰

Dante „töprengve vágyik tudni, hogyan egyesüle / kör a képpel, s hogy árad át egymáson.”⁹¹ Vagyis az isteni és emberi természet egyesülésének titkát kutatja, amelyre azonban önjelöléséből nem képes „megoldást találni.” Arról a villámfényről, amely megnyitja szemét a látásra, és ennek a vágynak a végső beteljesüléséről ezért végső soron a *Színjáték* nem mond semmit. A költő és az utazó Dante szava is elakad; a mennyei utazás így a csönd átható tapasztalatához érkezik, mint amikor két szerelmes kutatja, fürkészi egymás tekintetét, közösen élve át az őket átölelő Isten jelenlétét.

Mégis, Danténak ez a felemelkedése a Paradicsom legmagasabb fokáig Beatrice megtalálásának öröme és elvesztésén érzett fájdalomán keresztül vezet, amint arra Cseke Ákos is felhívja figyelmünket. A korábbiakban feltett kérdés, hogy mennyiben lehetséges az örök szerelem megélése egy földi nő iránt érzett szerelemben, Cseke Ákos írásának is lényegi pontja. Nála azonban az *Isteni színjáték* abban a konfliktusban összegződik, amely Dante lelkében játszódik le, elvesztve kedvesét, akit a mindenségnél is jobban szeret. Égi és földi szerelem kerül ellentétbe itt, amely „harcban” az égi, Isten iránti szeretet elveszíti személyességét. A szerelmes Dante szerzője a földi szerelem végességének konklúziójához érkezik el: „az intimitás csodája az, aminek el kell illannia, hogy átadja helyét a magasabb istenségnek.”⁹² A másiktól való elszakadás fájdalmát kétségtelenül meg kell tapasztalnia Danténak, amikor Beatricéje elfoglalja helyét az égi rendben. Annak megértése ez, hogy igazi otthonunk valójában az égben van, és talán ez azt is jelenti, hogy a teremtettségünkből fakadóan hordozott Isten-képmás fogadott fiúságunkra emlékeztet bennünket. Az is tény, hogy az erősz agapévé lényegülése kinkeserves folyamat, amint láttuk azt a Purgatórium

⁹⁰ A *Szentháromságról* i. m. VIII./10.1

⁹¹ Par. 33, 137–138.

⁹² A *Szerelmes Dante* i. m. 132. o.

tárgyalásakor, valamint Danténak a Paradicsom égi köreiből való egyre feljebb jutásakor, hiszen szemének gyengesége csak fokozatosan erősödik meg az isteni fény befogadására. A leírtak alapján világossá válhat, hogy a földi erősz és a mennyei agapé egymást kizáró tényezők.

Miért véli ugyanakkor Balthasar, hogy e kettő menyegzői viszonyban áll egymással, „... a két fogalom” – amint írja – „Danténál valójában egyazon dolog kétféle megnevezése, amoré, amely Isten legpontosabb, tulajdonképpeni neve.”⁹³ Úgy tűnik, Balthasar szorosán összekapcsolja e kettőt, amint azt Pieper is tette, végső értelmét az Istenbe helyezve. Ő az, aki egységben tartja a világmindenséget, aki szoros rendet tart fenn: balthasari értelemben aki formát ad az erősznek, amely végeredményben saját maga.⁹⁴ Ha tehát Isten a szeretet, amelyről Ágoston írja, hogy három dolog van benne a Szentháromság mintájára, úgy az égi szeretet nem nélkülözheti a személyességet. Bár igaz az, hogy (Cseke Ákossal szólva) Dante „szomorú misztikus”, mégis, a végső kérdés az, hogy lehet-e nem szeretni Istent, még akkor is, ha vágyunk egy másik emberre irányulni? Nem szeretjük-e Őt már akkor, amikor „az Istenben szeretést tanuljuk”?⁹⁵ S ha el is szakít bennünket Isten szeretete a teremtményektől, önmagára irányítva tekintetünket, a fájdalom nem időleges-e, amit elviselni kényserülünk?

Dante műve nem áll meg Beatrice elvesztésénél. A „minden mást felejtő” szemlélődés boldogsága zárja a *Színjátékot*, és az sem kizárt, hogy ebben a szemlélődésben, amely alapvetően a szeretetben levés tapasztalata, jelen van Beatrice is. Ebben a jelenlétben pedig Dante egy addig elképzelni sem tudott valóságot ízlel meg, amely minden földi nő szerelménél édesebb.

A *Színjáték* utolsó sorai („... folyton-gyors kerékként forgatott / vágyat és célt bennem a Szeretet, mely / mozgat napot és minden csillagot.”⁹⁶), a szeretet⁹⁷ örök dinamizmusát tárják

⁹³ A *dicsőség felfénylése. Teológiai esztétika. II/2. i. m. 446. o.*

⁹⁴ Uo. 439. o.

⁹⁵ Vö.: A *Szerelmes Dante* i. m. 133. o.

⁹⁶ Par. 33, 143–145.

⁹⁷ Az olasz az amor kifejezést használja.

az olvasó elé, amelyek mégis az Istenben való megnyugvás állapotát tükrözik. A vágy és a cél egyszerre mozog örök táncban egyesülve a lélekben, amely a szeretetben való öröm kifejeződése. Amennyiben tehát Dante a szeretet teljességét éli át a *Komédia* végén, úgy annak a Szent Terézi állapotnak az ugrásával szembesülünk, amelyet ő maga így fejez ki: „Isten egyedül elég.”

4. Irodalom

- Dante Alighieri: *Az új élet*, In. Dante összes művei, Magyar Helikon, Budapest, 1962.
- Dante Alighieri: *Isteni színjáték*, In. Dante összes művei, Magyar Helikon, Budapest, 1962.
- Dante Alighieri: *Vendégség*, In. Dante összes művei, Magyar Helikon, Budapest, 1962.
- Aurelius Augustinus: *A Szentháromságról*, Szent István Társulat, Budapest, 1985.
- Aurelius Augustinus: *Vallomások*, Gondolat, Budapest, 1982.
- Hans Urs von Balthasar: *A dicsőség felfénylése. Teológiai esztétika. II/2. Teológiai stílusok. Laikusok*, Sík Sándor Kiadó, Budapest, 2005.
- XVI. Benedek: *Deus Caritas Est*, Szent István Társulat, Budapest, 2007.
- Szent Bonaventura: *A lélek zárándokútja Istenbe. (Itinerarium Mentis in Deum)* In. Szent Bonaventura misztikus művei, Szent István Társulat, Budapest, 1991.
- Szent Bonaventura: *Beszélgetek a lelkemmel. (Soliloquium De Quatuor Mentalibus Exercitiis)* In. Szent Bonaventura misztikus művei, Szent István Társulat, Budapest, 1991.
- Cseke Ákos: *A szerelmes Dante*, In. Vigília, 2007/2.
- Jelenits István: *Jegyzetek a szeretetről*, In. Uő. Küldetésben, Új ember, Budapest, 2000.
- Josef Pieper: *A szeretet*, In. A szeretetről, Vigília, Budapest, 1987.
- Platón: *A lakoma*, In. Platón összes művei I. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1984.
- Platón: *Phaidrosz*, In. Platón összes művei II. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1984.
- Denis de Rougemont: *A szerelem és a nyugati világ*, Helikon, Budapest, 1988.
- Szentírás, Szent Jeromos Katolikus Bibliatársulat, Budapest, 2008.

SUBA DOROTTYA

Szekvenciák és továbbélésük a magyar népének- és népzenei hagyományban

Popular sequences in the medieval later were banned by the Tridentine Council, except to four (later five) one. Some of the banned sequences still were kept in folk church songs (in Hungarian language) and in the folk tradition. Thanks to the liturgical renewal movements of the 19th and 20th centuries, sequences now appear in Hungarian hymnals again. These are based on either folk tradition, previous Hungarian or German hymnals or the original Latin sequences themselves.

1. Bevezetés

A liturgikus énekek repertoárja a 8–9. századra megszilárdult; kialakult egy „gregorián törzsanyag”,¹ amely szinte a teljes egyházi év tételeit tartalmazta. A törzsanyag megszilárdulásával egy új, termékeny, műfajokban és tételekben gazdag alkotói periódus vette kezdetét. A régi műfajok új darabokkal gyarapodtak, és tere nyílt új műfajok születésének is. Az utóbbiak közül különösen népszerű volt a szekvencia.

A szekvencia szövegét tekintve szoros kapcsolatban áll a himnusszal és a tropussal. Míg a liturgia más tételei bibliai szövegűek, e műfajok szövegei költöttek, mintegy „törvényes” lehetőséget adva arra, hogy „az alkotókedv a liturgia keretében is megnyilatkozzék”.² A szekvencia művészi megformált-

¹ Dobszay 1997: 45.

² Dobszay–Takáts 2006: 7.

sága mély teológiai tartalommal párosul, ugyanakkor szabad teret enged a költői ihlet szárnyalásának; ezzel is emelvén az ünnep fényét és méltóságát. A szentmisében az alleluja után hangzik fel; erejével és áradásával felkészíti, kinyitja a szíveket az evangéliumban jelen lévő Krisztussal³ való találkozásra.

2. A szekvencia eredete

A szekvencia keletkezéséről többféle elmélet született, de egyik sem bizonyos. Egyes kutatók (W. Meyer, P. Wagner és E. Welleszt) bizánci hatást feltételeznek.⁴ Vannak, akik az allelujával való kapcsolatát hangsúlyozzák, mások elfogadják Notker elbeszélését, mely szerint a szekvencia az alleluja hosszú melizmájának memorizálását próbálta könnyíteni a jubilus megszövegezésével.⁵ Kétségkívül vannak olyan szekvenciák, melyek egyértelműen kapcsolódnak egy-egy allelujához, sőt, még az is előfordul, hogy az alleluja címét is feltüntetik (pl. a *Natus ante saecula* szekvencia szerepel a *Dies sanctificatus* allelujával),⁶ ugyanakkor vannak olyan szekvenciák is, amelyek Notker előtt keletkeztek, és függetlenek az alleluják melizmáitól.⁷ Valószínű, hogy a sokféle magyarázat együtt eredményezhette a műfaj kialakulását.⁸

Az viszont bizonyos, hogy a korai szekvenciák jelentős része közvetlenül kapcsolódik az alleluják végéhez. Az órómai, ambrozián és korai gregorián alleluják gyakran használnak „melodia secundát”: jubilust, amelyet a visszatéréskor sokszorosára növelnek. Ezek a „melodia secundák” az első egység után gyakran egymásra rímelő belső részekből állnak, majd egy utolsó, ismétlés nélküli sorral zárulnak. Ez a szerkezet egyezik a korai szekvenciák felépítésével.⁹ A szekvenciákat

³ Dobszay 2003: 15.

⁴ Rajeczky 1976: 327.

⁵ Dobszay – Takáts 2006: 8.

⁶ Rajeczky 1976: 327.

⁷ Uo.

⁸ Dobszay 2003: 6.

⁹ Dobszay 2003: 6.

más néven prosának is szokták hívni, ami talán a *pro sequentia* (rákövetkezés gyanánt; ugyanis az alleluját követi a misében) kifejezésből eredhet.¹⁰

A melizmát kiszillabizáló és megszövegező szekvencia kezdetben egyfajta tropusként funkcionált. A tropus szinte minden liturgikus műfajhoz kapcsolódhat, akár bevezetőként a tétel elején, akár egy darab közepén vagy végén – de legkedveltebb alkalmazása a hosszú melizmák megszövegezése. A tropus kommentárként szolgál: megmagyarázza, bővebben kifejti a bibliai, liturgiában megszólaló kanonikus szöveget, patrisztikus értelmezéseket önt művészi formába.¹¹

3. A szekvencia korszakai

A szekvenciákat a zene- és irodalomtörténeti hagyomány általában két nagy egységre osztja: az első az úgynevezett „notkeriánus”, a második a „viktoriánus” szekvenciák csoportja. Néha megjegyzik, hogy vannak átmeneti tételek is.¹² Talán árnyaltabb a Dobszay László által is használt felosztás,¹³ miszerint négy csoportot különböztethetünk meg, amelyek éppúgy különböznek egymástól a teológiai-liturgiai tartalom szempontjából, mint a költői eszközöket tekintve.

Az első a korai itáliai szekvenciák csoportja, amelyek rövid, lírai hangvételiűek, dallamosak, nem feltétlenül szillabikusak és valószínűleg nagyrészt az allelujától független tételek lehettek. Ide tartozik a legrövidebb, legelterjedtebb *Grates nunc omnes* szekvencia, amely eredetileg talán egy glóriát bevezető tropus lehetett. Ez Magyarországon is ismert volt, az éjféli misében énekelték. Már a középkorban lefordították magyarra, és több katolikus népénektárban és protestáns graduálban is szerepel.¹⁴ Ezek a szekvenciák általában

¹⁰ Dobszay – Takáts 2006: 22.

¹¹ Uo.: 7-8.

¹² pl. Rajeczky 1988: 385.

¹³ Dobszay 2003: 7.

¹⁴ Lásd az 5. fejezetet.

az Isten magasztalására buzdítanak, miként a *Grates nunc omnes* is, amelynek szövege így hangzik:

„Hálát adjunk mindnyájan az Úr Istennek, / ki minket születésével megszabadított ördögnek hatalmasságából. / Azért illik, hogy énekeljünk az angyalokkal: / Dicsőség magasságban Istennek!”¹⁵

A második csoport a már említett „notkeriánus” szekvenciák rétege, amelyek a „szentgalleni” bencés Notker Balbulus (vagy „Dadogó” Notker) nevéhez és követőihöz köthetők, és Európa-szerte ismertek és kedveltek voltak. Ezek a szekvenciák gyakran megjelölik annak az allelujának szövegét, amelyhez tartoznak. A notkeri szekvencia egy önálló sorral indul, amely általában az alleluja intonációjával hozható kapcsolatba. Majd ismétlődő dallamú verspárok következnek, melyek legfeljebb belső tagolásban különbözhetnek egymástól, vagy bővülnek, megrövidülnek egy-egy motívummal. Végül a darab egy páratlan sorral zárul. Szerkezeti képlete: A BB CC DD ... X. Ezekben a szekvenciákban a frázisok szabadok, jelentősen eltérő hosszúságú sorok lehetnek, hiszen az alleluja melizmáját követik. Lejtésük, lüktetésük, ritmusuk beszédyszerű, szövegük általában próza: nincs megszerkesztett rímképletük. Ritkán előfordulhat a sorok végén egy-egy gyenge rím, vagy az allelujára utaló „a” hangzóval történő sorok közti összecsengés. Tartalmukat tekintve költői prédikációk, amelyek az ünnep lényegét idézik fel bibliai utalásokkal, szimbólumokkal, elliptikus kihagyásokkal, nyelvtani sűrítésekkel.¹⁶ Szép példa az *Eja recolamus* karácsonyi szekvencia, melynek első fele Babits Mihály fordításában így hangzik:

1. „Ejha, énekeljük / szent dicséretre méltón 2a. ennek a napnak verseit, / melyen fény jelent, szívünket vidítani! 2b. Az éjjel ködei közé / tűnnek bűneink / fekete árnyékai. 3a. Ma szülte a Tenger / szűz Csillaga / e világra / az új üdvösség örömét, 3b. kitől fél a Pokol / s a kegyetlen / Halál retten: / ez fogja őt megölni még! 4a. Nyög legyőzve / a régi kórság; / prédáját a sárga kígyó / veszti már. 4b. A hullt ember, / a

¹⁵ Protestáns graduálban szereplő szöveg Dobszay – Takáts 2006: 65–66. alapján.

¹⁶ Dobszay – Takáts 2006: 10–12.

tévedt bárány, / örök kincsét visszalelni / kezdi már. 5a. Örülnek e nap a mennyei / szent seregek, az angyalok, 5b. mivel az elveszett tízedik / drachma, im, megtaláltatott.”¹⁷

A szekvenciák harmadik, 11. század környékén keletkezett csoportja átmenetet képez a „notkeriánus” és „viktoriánus” tételek között. A prózából a verses forma felé közelítenek: már általában megjelenik a rím, akár sorokon belül, akár sorvégeken. Előfordul, hogy a sorok szótagszámai már tudatos szerkesztettségről tanúskodnak, ennek ellenére még nem beszélhetünk olyan nagyszabású, rendezett, következetesen végigvitt, párizsi mintát követő kompozíciókról, mint ami jellemzi majd a „viktoriánus” szekvenciákat. A rímek megjelenésére példa a híres húsvéti *Victimae paschali*, vagy a karácsonyi *Laetabundus*. A szövegek stílusát tekintve elmondható, hogy lírai vagy elbeszélő hangvételűvé válnak (bár a *Victimae paschali* dialógusa kapcsolatban áll a húsvéti misztériumjátékkal, amely viszont már a drámatörténet egy fontos előzménye),¹⁸ és így a notkeri szekvenciák tömörsége oldódik.

Végül a 12. század második felében a párizsi Szent Viktor ágostonos kolostorban született darabok nyomán diadalútjára indul a szekvencia-költészet legkiforrottabb, rímtechnikában igen virtuóz stílusa. Legjelesebb szerzői Szentviktori Ádám és Hugó; innen a „viktoriánus” jelző. A forma kiindulópontja a himnuszokon alapuló *versus saturninus* lehetett.¹⁹ Szerkezeti képlete 8+8+7 / 8+8+7; a-a-b / c-c-b rímmel. De ez csak az alap, ugyanis ha tartalmi-formai szempontból indokolt, a szöveg gyakran kiegészül egy plusz sorral vagy egy hosszabb sorokból álló versszakkal. Ez egybecseng a dallam emelkedésével, megszerkesztettségével is. E szekvenciák ambitusa általában az éneklés határait feszegeti, s nem ritka, hogy nem is az alaphangon, hanem a kvinten zárnak. Szövegük tartalma kapcsolatban áll a skolasztikus teológia kialakulásával, virágzásával: mély teológiai fejtegetések jelennek meg művé-

¹⁷ A szekvencia elejének fordítását l. Babits 1988: 71–73., a közölt rész folytatását l. Dobszay–Takáts 2006: 67–70.

¹⁸ Mezey 1958: 106.

¹⁹ Dobszay–Takáts 2006: 14.

szí formába öntve. A tartalom elmélyítését szolgálja a gyakran rímek összecsengésével elért gondolatpárhuzamok megjelenése. A „viktoriánus” szekvenciák mintadarabja Szentviktori Ádám *Laudes crucis attollamus* kezdetű kompozíciója. Ennek a kontrafaktuma (egy már meglévő tétel átszabása egy másik szövegre) Aquinói Szent Tamás híres *Lauda Sion* úrnapi szekvenciája vagy a *Novae laudis attollamus* és a *Corde voce mente pura* Szent Lászlóról és Istvánról szóló magyarországi darabok.²⁰

A szekviktóri szekvenciák virágzása után hanyatlásnak indult a műfaj, egyre több kiüresedett tartalmú, sablonos szerkezetű és rímképletű tétel keletkezett. A tridenti zsinat (1545–1563) a liturgia megtisztítása és az egyházatyák tanításához való visszatérés céljából számukat négyre csökkentette: a *Victimae paschali*, a *Veni Sancte*, a *Lauda Sion* és a *Dies irae* szekvenciák használatát engedélyezte. Később, a 18. században ezekhez még hozzátették a *Stabat Matert* is. A kiválasztott darabok véletlenszerűek: egy-egy akkor népszerű tétel megmenekült, viszont sok értékes darab, ráadásul nagy ünnepek – például a karácsony – tételei feledésbe merültek. A II. vatikáni zsinat (1962–1965)²¹ a húsvét és a pünkösd szekvenciájának használatát csak az ünnep napjára korlátozta, az úrnapit fakultatívvá, a *Dies irae*-t és a *Stabat Matert* zsolozsmahimnusszá tette.²²

4. Magyarországi szekvenciák

A szekvencia igen kedvelt műfaj volt a középkorban egész Európában, népszerűségét rendkívüli tételgazdagsága bizonyítja. Számptalan regionális, helyi változat élt Európa-szerte. Szövegét tekintve sokkal szabadabb, mint a liturgikus ének többi műfaja. Nem volt olyan szigorúan megszabva, hogy egyes ünnepeken melyik szekvenciát kell énekelni, ezért általában több tétele volt egy-egy ünnepnek, melyek közül szabadon

²⁰ Uo.: 15.

²¹ Cserháti–Fábián szerk. 1975: 8.

²² Dobszay 2003: 5.

„válogathattak”. Mégis élt egy törzsanyag, amely az európai repertoár gerincét, magját alkotta. Emellett regionális és helyi tételek születtek, leginkább az egyes országok, vidékek szentjeinek tiszteletére.

Magyarországon is megtalálhatóak mind a törzsanyaghoz tartozó, mind a regionális tételek. Nehéz egyértelműen magyar alkotásokról beszélni, mert az itthoni szekvenciaköltészetre különböző területek hatottak, és számos kontrafaktum készült.

Rajeczky Benjamin kutatásai alapján öt jellemzőjét különíthetjük el a magyarországi szekvenciák alkotási gyakorlatának: 1. az ismert forrásokból megállapítható, hogy feltűnően nagy számban élnek tovább „notkeriánus” vagy régi stílusú szekvenciák; 2. a szentviktori szekvenciák gyakran mintái a magyar szentek tételeinek akár pontosabb, akár szabadabb átvétellel (például a fent említett *Laudes crucis attollamus* kontrafaktuma, a Szent Lászlóról szóló *Novae laudis attollamus* vagy a Szent István tiszteletére írt *Corde voce mente pura*); 3. erőteljesen érezhető a délnémet-cseh hatás; 4. szintén jellemző a francia zenével való kölcsönhatás; 5. mindezek mellett természetesen léteznek saját alkotások, átdolgozások is.²³

A szekvenciák laza liturgikus helyét bizonyítja, hogy a magyar területeken előforduló tételek fele a fennmaradt és vizsgált források közül csupán 1–4 forrásban szerepel. A tíznél több forrásban megtalálható szekvenciák tekinthetőek a törzskészletet alkotó tételeknek. A Rajeczky-féle terminológia alapján ez 33 régi és 24 új, illetve átmeneti stílusú dallamot jelent.²⁴ A törzskészletben szerepelnek olyan népszerű, a népének-történet szempontjából is jelentős tételek, mint a *Grates nunc omnes, Mittit ad Virginem* és a *Victimae paschali*.²⁵

²³ Rajeczky 1982: 16.

²⁴ Rajeczky 1988: 385.

²⁵ Uo.

5. A szekvenciák továbbélése a népénekekben és népi emlékezetben

A tridenti zsinat a szekvenciák keletkezésének véget vetett, hiszen kiüresedett a műfaj és egyre több lett a tartalmatlan, gyengébb minőségű tételek száma. A zsinat háttérében az állt, hogy meg kell tisztítani a liturgiát, meg kell őrizni az egyházatyák korának liturgikus örökségét a későbbi ráragadásoktól.²⁶ A kivitelezés nem volt igazán átgondolt: drasztikusan négyre csökkentették az engedélyezett szekvenciák számát, amelyek kiválasztása nehezen indokolható, hiszen sok fontos ünnep szekvencia nélkül maradt, s értékes, jelentős tételek kerültek feledésbe a zsinat határozatának köszönhetően. A népszerű tételekből viszont néhányat megőrzött és megmentett a népének-hagyomány valamint a népi emlékezet.

Vannak olyan gregorián eredetű énekek, amelyek anyanyelvű fordításáról már a középkorból fennmaradtak írásos dokumentumok: fontos forrás például a Peer-kódex vagy Telegdi Miklós prédikációs könyve. Más énekekről viszont nem maradt olyan dokumentáció, amely bizonyítaná középkori eredetüket, de a népzeneben elterjedtek, és a 16–18. századból már vannak lejegyzések. Ezekről az énekekről nem lehet tudni, hogy már a középkorban is éltek-e anyanyelvű fordításban, vagy csak később terjedtek el és kerültek be a népzenei hagyományba. Számos olyan énekünk is ismert, amelyeket a 16–17. században protestánsok fordítottak magyarra. Ezeket nem is mindig gyülekezeti éneklésre, hanem diákkórusoknak szánták, mégis gyakran népénekké váltak.²⁷ Végül léteznek olyan gregorián eredetű népénekeink is, amelyek anyanyelvű fordítása a 19. századi liturgikus megújulási mozgalom eredményeként született a 19–20. században: mind a protestáns, mind a katolikus népénekeskönyvek közölnek ilyen énekeket.

A ránk maradt népszerűbb szekvenciatételek magyar fordításai, népzenei vagy népénekként megőrződött változatai is

²⁶ Dobszay 2003: 5.

²⁷ Dobszay 2006: 47.

besorolhatóak a fenti kategóriákba. A továbbiakban többek között bemutatok néhány népszerű tételt: a *Grates nunc omnes reddamust*, a *Mittit ad Virginemet* és a *Dies irae*-t.

Bár nem szekvencia, de a *Victimae paschali* „*Scimus Christum*” szakaszával egyértelműen rokonítható az egyik legkorábbi magyar nyelvű népénekünk, a *Krisztus feltámadá* kezdetű ének. Ez a húsvéti kanció a 15. századi Zsigmond-kori töredékben szerepel, méghozzá a latin szöveg fölött négy nyelven lejegyezve: magyarul *Krisztus feltámadá*, németül *Christ ist entstanden* (sic!), lengyelül *Chrystus z martwych wstal jest* és csehül *Buóh všemohúci* kezdettel.²⁸ Ez a tétel a liturgiában két helyen is előfordulhatott: a húsvéti misztériumjáték végén az éjszakai virrasztó zsolozsmában és a *Victimae paschali* szekvenciában, vagyis a misében. Szövege Telegdi Miklós prédikációs könyvében is szerepel,²⁹ amely bizonyítja középkori eredetét, ugyanis bár a prédikációs könyv 1577-es, de a gyűjtemény leírója részt vett a lejegyzés előtt egy nagyszombati egyházmegyei zsinaton, ahol kimondták, hogy csak száz évnél régebbi énekeket használhatnak – így a könyvben szereplő énekek már mind használatosak lehettek a középkorban.³⁰ Sem a Zsigmond-kori töredék, sem a prédikációs könyv nem közli az ének dallamát; de az európai hagyomány és a későbbi lejegyzések alapján tudni lehet, hogy megközelítőleg hogyan szólhatott.

Szintén Telegdi Miklós prédikációs könyve mutatja, hogy a *Grates nunc omnes reddamus* karácsonyi, főként az éjféli miséhez kapcsolódó szekvencia is már a középkorban ismert volt anyanyelvű fordításban: a 17. századig számos katolikus és protestáns énekeskönyv közli, például megtalálható a *Cantus Catholicus* (itt latin nyelvű a kottás lejegyzés, alatta szerepel „*ad notam*” magyar szöveggel),³¹ az Eperjesi Graduálban vagy az Öreg Debreceni énekeskönyvben.

Domokos Péter Pál a szekvencia magyar szövegének gyökerét a születéstörténet-népének hagyományával hozza kap-

²⁸ Ferenczi szerk. 1976: 152.

²⁹ Dobszay 2006: 65.

³⁰ Uo.: 22.

³¹ *Cantus Catholici* I. 26.

csolatba. A königsbergi töredéket, a *Dies est laetitiae* kanció második versszakát és egy Petri András énekeskönyvében szereplő *Az Szuz szule szent fiat* kezdetű éneket jelöli meg a Telegdi prédikációskönyvében fellelhető hat karácsonyi ének – köztük a *Halat adgyunk*³² kezdetű *Grates nunc omnes reddamus* szekvenciafordítás – tartalmi gyökerének.³³

Dallamilag a Cantus Catholiciben közölt szekvencia egy-két hang eltéréssel megegyezik a Bakócz Gradualéban szereplő dallammal.³⁴ Lényegesebb különbség csak a harmadik vers „*cum angelis semper*” szövegénél van, ahol a Cantus Catholici dallama szillabikus és a sor belső kadenciája V, míg a Bakócz Graduale változatában 2; illetve az utolsó sorban, ahol a Bakócz Gradualéban csak a „*Gloria in excelsis*” szerepel, a Cantus Catholiciben viszont kibővül a „*Deo*” szóval és az egész sor itt szinte csak egy hangon recitál.

A szöveggel kapcsolatban a Cantus Catholicit, az Eperjesi Graduált és az Öreg Debreceni énekeskönyvet vizsgálva elmondható, hogy a protestáns változatok két helyen térnek el a Cantus Catholiciben közölt változattól. A katolikus énekeskönyv szerinti a „*ki minket születésével*” a protestánsoknál „*ki az ő születésével*”, a „*dicsőség Úr Isten tenéked*” pedig „*dicsőség magasságban Istennek*”.

A *Grates nunc omnes reddamus* szekvencia a 18. század folyamán kiveszett az énekeskönyvekből. A 20. században viszont bekerült egy, valószínűleg a szekvenciával rokonítható Luther-ének, a *Gelobet seist, du Jesu Christ*, amely egy „*leis*” (olyan, már strófás német népének, amely tropizált kyriéből származik: ezt őrzik az utolsó sorok *Kyrie eleisonra* emlékeztető szavai).³⁵

A népének-történet szempontjából igen jelentős a *Mittit ad Virginem*³⁶ szekvencia és továbbélései, mely adventi tétel a szekvenciák átmeneti csoportjába tartozik. Szövegének fordítása rokonságot mutat a königsbergi töredékekkel.³⁷

³² Fordítását l. a 3. fejezetben

³³ Domokos Pál Péter szerk. 1979: 31. L. a 3–5. példát a függelékben.

³⁴ L. az 1., 2. példákat a függelékben.

³⁵ Dobszay 2006: 40.

³⁶ L. Függelék 7–8. példa.

³⁷ Domokos Pál Péter szerk. 1979: 32. – 1. Függelék 6. példa.

A szekvencia hét egymásra zeneileg-szövegileg rímelő versszakpárból áll. Minden strófa öt jambikus 6 szótagos sorból épül fel. A versszakpárokat egységben tartja a rímképlet az utolsó sorok összecsengésével: a-b-a-b-c / d-e-d-e-c (*virginem – angelum – fortitudinem – archangelum – hominis / expediat – nuntium – faciat – praeiudicium – virginis*).³⁸ A szekvencia teljes fordítását megőrizték protestáns graduáljaink (például az Eperjesi Graduál). Ebben a hosszú formában csak kórusok énekelték, a népének hagyományba az első versszak dallamának egy önállósult változata került be. Már a 17. századtól létezik ötsoros formában, amely fellelhető mind katolikus (például a Cantus Catholiciben latinul kikottázva, majd nótajelzéssel magyar szöveggel), mind protestáns énekeskönyvekben (például a kolozsvári és debreceni református énekeskönyvek), mind a néphagyományban.³⁹ Ennek kadenciarendje általában 1 1 1 V. Létezik egy – a később tárgyalt négysoros változat felé vezető – szintén ötsoros 18. századi lejegyzés, amely bár formailag még az előző csoport énekeit követi, de második sora már nem a tonikán kadenciázik. Ezzel már átvezet a négysoros változathoz, amely a néphagyományra különösen jellemző,⁴⁰ ez a rövidebb forma új szövegeket is kap. A főszöveg még mindig az angyali üdvözlétről szól („*Menj el sietséggel*”), de gyakori a Szent Istvánról szóló („*Ah, hol vagy, magyarok*”) alkalmazása is. A néphagyományban névnapköszöntőként („*Zendülj fel, Szent János*”) vagy „legendás tárgyú balladaként” is szerepel. A népének előadásmódja parlando, míg a köszöntőké giusto.⁴¹

A 20. századi énekeskönyvek is közlik a tételt, erőteljes át-dolgozással, lerövidítéssel. Az Éneklő Egyház az eredeti latin szekvencia dallamához tér vissza, és annak alapján kiválaszt a kezdő versszakhoz egy kontrasztot képező szakaszt, s erre alkalmazza a magyar szöveget. Ugyanitt a Szent Istvánról szóló szöveg is megtalálható több dallammal.

³⁸ Dobszay–Takáts 2006: 13.

³⁹ Szendrei–Dobszay–Rajeczky 1979: I. kötet 164. c példa.

⁴⁰ Szendrei–Dobszay–Rajeczky 1979: II. kötet 77.

⁴¹ Uo.

A *Dies irae* halotti szekvencia a középkorban nem tartozott az igazán népszerű tételek közé.⁴² A korszak végén kezdett el terjedni, de nem a gregorián és nem is a Cantus Catholiceben közölt változattal, hanem három egymással szoros kapcsolatban álló dallammal. Az erdélyi variánsok az 1774-es Deák-Szentes kézirat mintáját követik. Három sorosak, amelyből az első két sor közel azonos. Ezen dallamok kadenciaképlete 2-2. Egy másik dallamváltozat nagyrészt protestáns, de dunántúli katolikus vidékeken is fellelhető: nagyobb ambitusú, magasabb, kvint körüli járású. Van egy harmadik elterjedt dallam is, amelyet Kájoni *Organo Missaléja* is közöl, de földrajzilag elszórtan: Vas, Sopron, Moson, Bar, Nógrád és Verőce megyékben gyűjthető. Ez a változat kvinten kadenciázik az első-második sor végén. Vannak olyan dallamok, amelyek öt-öt-öt-öt a kis ambitusú, a latin szekvencia elejére emlékeztető és a magasabb, kvintjárású, „*Pie Jesu*” szakasszal rokon variánsokat. Ilyen például egy apokrif imádság Moldvából.⁴³

A tárgyalt szekvenciákon kívül a népi hagyományban a *Lauda Sion*, a *Stabat Mater* és a *Veni Sancte Spiritus* dallami és szövegi variánsai is szerepelnek. A pünkösdi szekvencia Cantus Catholiceben lejegyzett dallamát sem későbbi énekeskönyvek és népzenei gyűjtések nem közlik. Az erdélyi hagyomány a Deák-Szentes-kézirat dallamát használja, amely valószínűleg 17. sz.-i lehet; ennek második sora a szekvencia dallamával rokonítható.⁴⁴

6. Összegzés

A középkorban népszerű szekvenciákat a tridenti zsinaton négy (később öt) kivételével betiltották. Párat közülük hol dallamukban, hol szövegükben megőriztek a népéneknek, a népi hagyomány. A 19–20. századi liturgikus megújulási törekvések hatására az énekeskönyvekbe bekerült szekvenciák a néphagyományt, a korábbi magyar vagy német népénekkönyvekben szereplő énekeket, az eredeti latin szekvenciát vették alapul.

⁴² Dobszay 2006: 56.

⁴³ Szendrei–Dobszay–Rajeczky 1979 I. kötet 108–11. és II. kötet 51–52.

⁴⁴ Uo. I. kötet 238. és II. kötet 108.

7. Függelék

1. példa⁴⁵

Grates nunc omnes szekvencia – Bakócz Graduale

1. Gra-tes nunc om-nes ed-da-mus Do-mi-no De-o, 2. Qui su-a na-ti-vi-ta-te nos li-be-ra-vit de-di-a-bo-li-ca-po-tes-ta-te. 3. Hu-ic o-por-tet, ut ca-na-mus cum an-ge-lis sem-per: Glo-ri-a in ex-cel-sis.

2. példa⁴⁶

Grates nunc omnes szekvencia – Cantus Catholici

S. Gregorij Papa.

Grates nunc omnes reddamus, Dominis DEO, qui factus Nativus.
(*in repetitum.*)
nos liberavit, de diaboli ca potestate.
Huic oportet, ut canamus cum Angelis semper.
Gloria in excelsis DEO.

⁴⁵ Rajeczky 1976: 110. Átirás a Bakócz Gradualéból.

⁴⁶ Cantus Catholici I. 26.

3. példa⁴⁷ Königsbergi töredék

„Wylag noc kezdetuitul
(fugua)
Ez nem levt wala
hug Schuz lean
fiut sciulhessen.
scuz seg nek tukere;
tistan maradhassun:
es nekunc hyrunk
benne ne leyessen.

Tudyuc latiuc, eot
scuz leannac
qui vleben tart chudaltus
fiot
furiste musia;
etety ymleti.
ug hug ana sciluttet.
de qui legen neky atia
ozut nem tudhotiuc...”

4. példa⁴⁸

Dies est laetitiae – középkori kanció második versszaka

„Isten fia tamada
tizta nemes szuzteol,
mint rosa liljomtól,
termezhet el amul
Kitt az szuz liany zule
uilagh eleót ez ualla
mindeneknek terempteóje...”

5. példa⁴⁹

Népének Petri András énekeskönyvéből

„Az Szuz szule szent fiat eoruendezunk
Rosa nemze liliumot Jer vigagiunk
Attja nekul szuletek fiat
Éó Aniaual Jer diczriuk.”

⁴⁷ Domokos Pál Péter szerk. 1979: 30–31.

⁴⁸ Uo.: 31. – átírás a Winkler-kódekből.

⁴⁹ Uo.

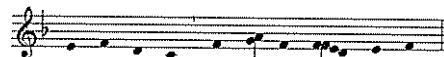
6. példa Mittit ad Virginem

„Ki legyen én hív szolgam
ki küetségöm viselhesse.
angyaloknak karát
hamar elé mulhassa,
menyeknek egét
megé törje
názáret városát
megé lelhesse.
Ihol vagyon
szüz leannak lakodalma
keráli magzat
belől támadatja,
dicső Áron
ágbelől áradatja.”

7. példa⁵⁰ Mittit ad virginem szekvencia (részlet)

1.a Mit-tit ad Vir-gi-nem nonquem vis an-ge-lum, sed for-ti-tu-di-nem su-um
1.b For-tem ex-pe-di-at pro no-bis nun-ti-um, na-tu-rae fa-ci-at ut prae-

ar-chan-ge-lum a-ma-tor ho-mi-nis.
iu-di-ci-um in par-tu vir-gi-nis.

8. példa⁵¹

Mittit ad virginem szekvencia – Cantus Catholici

Mittit ad Virginem...

⁵⁰ Dobszay–Takáts 2006: 52–53. – a Gyöngyöspatai Graduale alapján.

⁵¹ Vargyas Lajos: A magyarság népzeneje – Népdaltípusok eredete, időrendje. Internetes forrás: <http://mek.niif.hu/02000/02074/html/12.html>; átírás a Cantus Catholici alapján.

8. Irodalom

- Babits Mihály (1988): *Amor Sanctus*. Békéscsaba: Helikon Kiadó
- Cserhádi József – Fábián Árpád szerk. (1975): *A II. vatikáni zsinat tanítása*. Budapest: Szent István Társulat
- Dobszay László (1997): *Bevezetés a grögörön énekbe. Egyházzenei Füzetek I/5*. Budapest: a Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola Egyházzenei Tanszéke és a Magyar Egyházzenei Társaság
- Dobszay László (2003): *Jegyzetek a liturgiáról. A sequentia – és a liturgia misztikus jellege*. Gondolkodó füzetek, 11: 5–15.
- Dobszay László (2006): *A magyar népének. Egyházzene Füzetek I/15*. Budapest: MTA-TKI – Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem Egyházzenei Kutatócsoportja és a Magyar Egyházzenei Társaság.
- Dobszay László – Takáts Judit (2006): *A sequentia. Egyházzenei Füzetek II/9*. Budapest: MTA-TKI – Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem Egyházzenei Kutatócsoportja és a Magyar Egyházzenei Társaság
- Domokos Pál Péter szerk. (1979): *„...édes Hazámnak akartam szolgálni...”*. Budapest: Szent István Társulat
- Ferenczi Ilona szerk. (1976): *Rajeczky Benjamin írásai*. Budapest: Zeneműkiadó.
- Kisdí Benedek szerk. (1651): *Cantus Catholici I.* facsimile. In: Vajthó László szerk. (1935): *Magyar Irodalmi Ritkaságok XXXV. szám*. Budapest: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.
- Mezey László (1958): *Adalékok a középkori dráma történetéhez. – Két liturgikus ludus*. Filológiai Közlemények 4: 103–106.
- Rajeczky Benjamin (1976): *Melodiarium Hungariae Medii Aevi I. Hymni et sequentiae*. Budapest: Editio Musica
- Rajeczky Benjamin (1982): *Melodiarium Hungariae Medii Aevi I. Hymni et sequentiae – Pótkötet*. Budapest: Editio Musica
- Rajeczky Benjamin szerk. (1988): *Magyarország zenei története I. Középkor*. Budapest: Akadémiai Kiadó
- Szendrei Janka – Dobszay László – Rajeczky Benjamin (1979): *XVI–XVII. századi dallamaink a népi emlékezetben I–II*. Budapest: Akadémiai Kiadó
- Vargyas Lajos: *A magyarság népzeneje – Népdaltípusok eredete, időrendje*. <http://mek.niif.hu/02000/02074/html/12.html> (2012. április 16)

LENGYEL LEA

Szegregációs minták három kőbányai telepen

In this study I am going to present the results of a research I conducted in the spring of 2011 and 2012 in three settlements of Kőbánya: Kis- and Nagy-Pongrác, and the MÁV-colony. The focus of my research was the residential mobility of the inhabitants, their experience of segregation and their neighbourhood relationships.

I investigated the connection between several factors related to the examined living environments regarded as segregated, such as the time and circumstances of moving into the colonies, the inhabitants' desire to move off, and the neighbourhood relationships.

The main conclusion to be drawn from my study is that if the moving into the colony occurred during the childhood, or was connected to marriage or childbearing, then the individuals describe their dwelling place as segregated less often, and speak about their neighbourhood relationships in higher terms. Favourable neighbourhood relationships are not only capable of effacing the deficiencies of the colony, but also play an important role in reducing mobility ambitions. The MÁV-colony is in a special situation, since the 'railway employee identity' has a significant influence on the examined factors.

1. Bevezetés

Tanulmányomban három kőbányai lakóterületen: Kis-Pongrácon, Nagy-Pongrácon és a MÁV-telepen végzett megélt szegregációval, lakóhelyi mobilitással és szomszédsági viszonyokkal foglalkozó kutatásom eredményeit mutatom be.¹

¹ A telepek elhelyezkedését lásd az 1. számú mellékletben. Forrás: l. ott. Utolsó letöltés: 2012. március 9.

Legfőbb kérdésem az volt, hogyan ítélik meg a vizsgált lakóközösségben élők, hogy lakóhelyük hivatalosan szegregátumnak számít, tapasztalható-e bármilyen megélt szegregációérzet. Emellett érdeklődésem középpontjában állt az is, milyen motivációk, külső és belső körülmények, késztetések játszottak szerepet abban, hogy a lakók a telepek valamelyikére költöztek, s ezek különbözősége mennyire hat ki a lakóhely szubjektív megítélésére, mennyiben változtatja meg a területhez, valamint a környezetükben élőkhez való kötődésüket. Továbbá ennek kapcsán megfogalmazódott bennem a kérdés, hogy tapasztalható-e bármilyen ellentét a „bennszülöttek” vagy „őslakosok” és a „beköltözők” vagy „betelepülők” között. Kutatásom során az előbbi csoportba tartozóknak definiáltam azokat, akik legkésőbb általános iskolai tanulmányaik megkezdéséig jelenlegi lakóhelyükre költöztek, míg az utóbbi kategóriába azok kerültek, akik az említett életkor után – többnyire saját döntésből – választották lakóhelyükhöz a vizsgált telepek egyikét.

A lakóhelyi szegregáció és mobilitás kérdését kutatásom során összekapcsoltam a szomszédsági viszonyok vizsgálatával, s ennek keretében kerestem a választ arra is, hogyan működnek ezek a kapcsolatok a telepeken, mennyiben mutatnak eltérést a szakirodalomban megfogalmazott legfőbb szerepekhez képest, illetve található-e bármilyen speciális funkció abból adódóan, hogy szegregált területeket vizsgáltam.

Azért esett választásom a fent meghatározott területekre, mert Kőbányán ezek az utolsó olyan építkezések, melyek keretében egy időben sok lakás épült fel, azonban nem a szocializmus által preferált lakótelepi és nem is az azóta divatosá vált lakóparki építkezés formájában. A vizsgált lakóterületek felépítésükben igen hasonlóak, továbbá mindhárom telepen megjelenik a felújításra, a fejlesztésekre való igény.² A hasonlóságok mellett azonban több eltérés is megfigyelhető: különböznek például a lakások, a tulajdoni viszo-

² A 2. számú mellékletben található térképen látható, hogy a telepek krízisterületnek számítanak. Forrás: l. ott.

nyok, a lakókörnyezet állapota, a különböző szolgáltatások elérhetősége, és részben ezekből adódóan a hivatalosan meghatározott szegregáltság mértéke is.

2. A kutatási terület objektíven

2.1. Kőbánya

Kőbánya 3249 hektárt foglal magába. Lakossága 80357 fő, a lakások száma pedig 38047.³ Budapesten belüli elhelyezkedését már a XX. század elején is nagyon kedvezően ítélték meg az ipar szempontjából. „Földrajzi fekvése megengedi a gyár-*vállalatok terjeszkedését, a vasúthálózat gazdagsága, az egyes állomások kedvező fekvése mind olyan tényezők, melyek nagy befolyással voltak a városrész iparának fejlődésére. ... Az ötvenes években felépültek az első sörgyárak, melyek a kőbányászat idejéből visszamaradt hatalmas pincék miatt keresve sem találhattak volna jobb helyet a letelepülésre. A hatvanas évek vége felé felépültek a Kőbányai-úton az első vasgyárak, melyek a mai hatalmas arányú vasgyárak első alapjait képezték.*”⁴ Az ipar, mely a rendszerváltás előtt nagy előnye volt a kerületnek, napjainkban több szempontból nehezíti Kőbánya életét. A gyárak többsége megszűnt, s ezzel a sok alkalmazottat foglalkoztató munkahelyek is felszámolásra kerültek, a kerületen azonban rajtamaradt a munkáskerület címke. Egy 1993-as kutatás eredménye szerint „*a felnőtt kőbányai átlagpolgár 48 éves, jobbára nyolc általánost, szakmunkásképzőt vagy középiskolát végzett, egy vagy két gyermeket nevel. ... A felnőtt lakosságnak legalább 64 százaléka a városi létminimumnál kevesebből él.*”⁵ A fentieket figyelembe véve a kőbányai döntéshozók elsődleges céljuknak tekintik a profilváltást, melynek kiemelt eleme a lakosság helyben tar-

³ Helységnévkönyv 2010: 22. <http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/hnk/hnk2010.pdf> Utolsó letöltés: 2012. február 29.

⁴ Dausz 1913: 177.

⁵ Kövess 1994: 59.

tartása,⁶ valamint a lakást bérlő vagy vásárló fiatalok befogadása, mellyel megakadályozható a kerületben élők lélekszámának csökkenése, s a munkáskerület megítélés lecserélhető lakóövezetre.⁷

2.2. A vizsgált telepek

A három általam vizsgált telep a Kőbányai út–Pongrác út–Hungária körút által határolt háromszögben, egymástól és a környező területektől vasúti töltésekkel, illetve többsávos, nagy gépkocsiforgalmat lebonyolító úttal elválasztva. Ezek a körülmények egyaránt rontják a mindennapi életminőséget, valamint az épületek fizikai állapotát.

2.2.1. MÁV-telep

A MÁV-telep a Zách utca – Csilla utca – Hungária körút – Salgótarjáni utca által körülhatárolt területen fekszik, beceneve „Jancsitelep”.⁸ „A főműhely lakótelepét 1890-ben kezdték építeni. ... A lakótelep 54, részben egyemeletes, részben földszintes, kertes lakóépületből állt, ahol 321 családot lehetett elhelyezni.”⁹ 1980-ban az alábbiak jellemezték a MÁV-telepet – ezek központi rekonstrukció hiányában nagy valószínűséggel megegyeznek a mai adatokkal: földszintes lakóházak aránya 50–65,5%; egy lakóházra jutó lakások száma 4,1–6; komfortos és összkomfortos lakások aránya 71,7–88%.¹⁰

A terület jelenleg is az egykori Magyar Államvasutak tulajdonában áll. „A telep sajátossága, hogy a földhivatali nyilvántartásban egy HRSZ-on szerepel, így a házak megfelelő módon való számozása sem megoldott. Mindezek egyértelműen hozzájárulnak a szegregálódás folyamatához, így minél előbbi be-

⁶ Csanádi–Csizmady 2002: 311.

⁷ IVS 2010: 5 Utolsó letöltés: 2011. május 7.

⁸ Dausz 1913: 167.

⁹ Nagy é. n.: 29.

¹⁰ Csanádi–Csizmady 2010: 121–123.

avatkozást igényel. ... A területen sajnálatos módon jelenleg a minimális infrastrukturális feltételek sem teljesülnek. A tulajdonviszonyok rendezésével, minél előbb szükséges a 250 telekhez kapcsolódó közmű felújítás, közműépítés, amelyet az úthálózat megépítése követne. A beavatkozás részletei a tulajdonviszonyok rendezetlensége folytán egyelőre nem rögzíthetőek kellő pontossággal.”¹¹ A MÁV-telep sajátos helyzetét bizonyítja az is, hogy több válaszadó is úgy tudja, nemsokára eladják a telepet, illetve időről időre felelevenedik a hír, mely szerint a fejük felett már megkötötték a szerződést. „A telepet el akarják adni. S minket mit csinálnak? Kilakoltatnak. S hova? Hová tudnák kitenni azt a 92 éves asszonykát, aki hét éves kora óta itt lakik? Ne haragudjon a világ, ilyen felfogásokat, hogy egy francia vagy milyen manuszknak eladja, osztan kitelepíti innen az egész izét.” – mondta egy hetvenéves férfi, aki harminc éve él a telepen. Egy nyolcvanhét éves néni így nyilatkozott a telep jövőjét illetően: „Úgy volt, hogy eladják a telepet, eladják a lakást, mert már elég rozoga állapotban van. Hát száz éves elmúlt, körülbelül százötz éve épültek ezek a lakások.” A fennálló helyzetről egy nyugdíjas néni tudta a legtisztább leírást adni: „Persze, mert a lakótelepet meg lehetne venni, de huszonegynéhány éve megy ez a hercehurca mert a terület az önkormányzaté, a felépítmény meg a vasúté, és nem tudnak megegyezni, mert mindegyik jobban akar járni a másikkal. És azért megnyúzni nem lehet a lakókat, de már olyasmit rebesgetnek, hogy lakóparkká nyilvánítják.”

A MÁV-telepen élni – mint ahogy az később kutatási eredményeim bemutatásakor kiderül – egyfajta státuszszimbólum, hiszen ahhoz, hogy az ember itt lakhasson, még napjainkban is a MÁV alkalmazottjának vagy nyugdíjasának kell lennie. A MÁV-telepi lakás Davis és Moore társadalmi rétegződésre vonatkozó elmélete szerint a létfenntartáshoz és az alapvető jóléthez hozzásegítő jutalomként értelmezhető, melyek „beépülnek a pozícióba. A pozícióval társított jogokból, valamint abból állnak, amit a pozíció velejáróinak vagy előnyeinek nevezhetünk.”¹² Ezt támasztja alá az is, hogy a MÁV-telep ese-

¹¹ VS 2010: 220.

¹² Davis–Moore 1997: 12.

tében valóban erős identitáselem a vasutas státus, mely egyrészt a dicső narratívából táplálkozik, hiszen „nyugdíjat, viszonylag állandó és biztos munkahelyet élveztek, s egyéb apró kedvezményekkel is ellátták őket”,¹³ másrészt a munka jutalmaként elnyert lakás tényéből.

2.2.2. A Pongrác-telepek

Kőbányán két Pongrác-telep található. Az úgynevezett Kis-Pongrác, vagy „Kilences” – mely elnevezés arra utal, hogy építéskor minden lakóépület egységesen Pongrác út 9. szám alatt szerepelt, ezen belül a házakat római számokkal különböztették meg – a MÁV-telep közvetlen szomszédságában épült fel a Salgótarjáni út – Gyöngyike utca – Csilla utca – Pongrácz út által körülhatárolt területen. A Nagy-Pongrác a Horog utca háromszögben található. A két Pongrác-telepet vasúti töltés választja el egymástól.

„1924-ben felépült a Juranics utcai és a Pongrácz úti állami kislakásos telep. A Pongrácz úti telepen 320 lakás. Egy-, két- és háromszobás lakások. A kislakásos telepek építését ezután hosszú időre leállították. Csak a negyvenes évek elején épül Kőbányán újabb kislakásos telep, újból a Pongrácz úton, pontosabban a Tomcsányi út és a Pongrácz út sarkán. Összesen 818 lakást építettek, amelyből 680 lakókonyhásnak, 138 pedig kétszobásnak készült. A lakótelephez fürdőépületet emeltek kádfürdővel és zuhanyzóval. A telepen nyitottak egy 460 személyt befogadó mozit, a mai Petőfi mozi elődjét.”¹⁴ A fürdő és a mozi helyén napjainkban az Emberbarát Alapítvány addiktológiai központja üzemel. A Pongrác út 9. szám alatti épületek tetőterét egy későbbi beruházás alkalmával beépítették, így a lakásállomány 8,5%-kal nőtt. A jelenlegi 888 lakásból 814 ingatlan magántulajdonban van.¹⁵

¹³ Lackó 2000: 156.

¹⁴ Szalai 1970: 237.

¹⁵ <http://kispongrac.hu/index.php/kozlemenyek/item/99-a-kobanyai-kis-pongrac-lakotelep-szocialis-celu-varosrehabilitacioja#comment6> Utolsó letöltés: 2012. március 1.

A Kis-Pongrácon „a lakóépületek közepes állagúak. Mind-egyikük vakolt és téglarchitektúrával vegyes homlokzati ki-képzésű magasföldszintes + 3 emeletes épület, némelyiknek a tetőtere is beépített. Zömében cseréppel fedett magastetősök (4 db nem). Minden ház alatt pince található, amelyek nagy része óvóhelyként van nyilvántartva. Lépcsőházanként átlagosan 18 lakás található bennük (F + 3 szint négyfogatú + 2 tetőtéri), amelyek komfortfokozata alacsony.”¹⁶ A telep felújítása 2012. január 1-jével elkezdődött. A városrehabilitációs projekt egyrészt konkrét célokat tartalmaz, másrészt a helyi lakosság megszólításával és bevonásával igyekszik hatékonyra tenni a külső segítséget: „Az egykor közkedvelt, hagyományos építésű, intézményekkel is jól ellátott Kis-Pongrác lakótelep mára sajnos eléggé leromlott állapotúvá vált, az itt élők elégedetlenek a közbiztonsággal, és a környék egyre kevésbé vonzó az újonnan a kerületrészebe költözők számára. Ez a negatív spirál azonban még megállítható és megfordítható. Az itt lakók készen állnak arra, hogy maguk is tegyenek valamit azért, hogy a szebb napokat is látott lakótelep újra olyan kellemes lakóköznyezetté váljon.”¹⁷ Az a törekvés, hogy a rehabilitáció során bevonják a telepen élőket, megfelel annak a városszociológiai szemléletnek, mely Patrick Geddes munkássága által nyert teret, aki „elsőként szorgalmazta a települések polgárainak bevonását a tervezés, döntéshozatal folyamatába. Mély meggyőződése szerint az örökös evolúciós változásban levő települések polgárait nem szabad csupán fogyasztóknak tekinteni, akik néhány évenként megválasztják képviselőiket, hanem a településfejlesztés aktív résztvevőivé kell őket tenni.”¹⁸

A Kis-Pongrác és a Nagy-Pongráctól több szempontból is különbözik egymástól. Előbbi szimmetrikus elrendezésű, jól átlátható terekkel, melynek oka, hogy az építéskor „különös gondot fordítottak a lakóházak közötti köztes terek olyan módon történő kialakítására, hogy a ház esetleges romba dőlése (bombázása) esetén az ne tudjon másik házra dőlni.”¹⁹ A sor-

¹⁶ Akcióterületi Terv 2011: 44.

¹⁷ A Kis-Pongrác lakótelep jelene. <http://kispongrac.hu/index.php/template/a-mi-pongrac-telepünk>. Utolsó letöltés: 2012. március 1.

¹⁸ Lukovich 2004: 183.

¹⁹ Akcióterületi Terv 2011: 46.

házak között közepesen helyezkednek el a szolgáltató intézmények – az Idősek klubja, a Pataky István Fővárosi Gyakorló Híradásipari és Informatikai Szakközépiskola, a játszótér, a gyermek- és háziiorvosi rendelők, az Emberbarát Alapítvány addiktológiai központja, a Gyöngyike Bölcsőde és Óvoda, valamint a Gyermekek Atmeneti Otthona. Ezzel szemben a Nagy-Pongrác lakóházai nem egy időben épültek fel, a telep belső szerkezete kevésbé átlátható, valamint jellemző, hogy a szűk utcákat a lakók önkényesen lezárták, s kerteket csináltak belőlük, illetve kapukkal növelték biztonságukat.

3. Hipotézisek

Kutatásom kezdetekor több felvetés is megfogalmazódott bennem, melyeket három nagy csoportra lehet bontani: egy része a szegregáció megélt tudatához kapcsolódott, mások a lakosság mobilitási szándékaira vonatkoztak, míg a harmadik a szomszédsági viszonyokat, s annak a fenti két témával való kapcsolatát vizsgálta.

A szegregációval kapcsolatban legfőbb kérdésem arra vonatkozott, hogy a telepeken élők mennyire érzik elkülönültnek, esetleg kitzasztottnak magukat, létezik-e egyféle megélt szegregációs tudat, s amennyiben igen, hogyan kapcsolódik ez a főbb demográfiai jellemzőkhöz, a nemhez, életkorhoz, iskolai végzettséghez, etnikai hovatartozáshoz, gazdasági helyzethez. Hipotézisem szerint azok, akik aktív korúak, s közülük is azok, akik – telepen kívüli – munkaviszonnyal rendelkeznek, inkább szegregálnak élik meg helyzetüket, mely adódhat abból, hogy nagyobb rálátásuk van más városrészekre, más lakóközösségekre is. Szintén a tapasztalat miatt feltételeztem, hogy azok, akik általános iskolai tanulmányaik megkezdése után költöztek a telepre, kritikusabbak jelenlegi lakókörnyezetükkel szemben, s inkább látják hiányosságait, hibáit, s szegregátumnak nevezik a telepeket. A fentieket figyelembe véve hipotézisem szerint a beköltözőkre inkább jellemző a megélt szegregáció, azaz az elkülönültség, kitzasztottság tudatos belátása, harc a stigma ellen, míg az őslakosok életében ez nem ilyen erősen, vagy egyáltalán nincs jelen.

A lakóhelyi mobilitással kapcsolatban vizsgáltam a beköltözők és a bennszülöttek elköltözési szándékait, valamint gyermekeik lakóhelyváltoztatását is. Feltételezésem szerint a betelepültek és az őslakosok esetében nem csak a telepen eltöltött idő a mérvadó – melyhez kapcsolódnak egyéb tényezők, így például a baráti-szomszédsági kapcsolatok, a jól ismert hely szeretete, a szűkös rálátás más lakókörnyezetekre –, hanem a telepre kerülés körülményei is fontosak lehetnek. Az ifjú- vagy felnőttkorban beköltözők esetében ugyanis lehetséges, hogy egyfajta kudarcélmény kapcsolódik a telepekhez: annak megélése, hogy az egyén nem tudott máshol, jobb helyen, magasabb árfekvésű vagy presztízsű ingatlant vásárolni. Éppen ezért azt feltételezem, hogy a betelepültek inkább szeretnének elköltözni a telepekről, míg a régóta itt élők nem vágyanak más lakókörnyezetbe. Szintén ezzel függ össze azon felvetésem, mely szerint a betelepültek, ha saját elköltözésük nem is reális, gyermekeiket mindenképpen szeretnék mintegy kimenekíteni ezen szegregált lakókörnyezetből, s akár saját boldogulásukat is feladva igyekeznek spórolni egy telepen kívüli ingatlanra. A mobilitási vágy hipotézisem szerint erősen összefügg az életkorral. Feltételezésem szerint az idősebb – ötven év feletti – korosztály már nem szeretne elköltözni, vagy ha vágyik is rá, reálisan úgy gondolja, nem élhet már máshol, mint a telepen. Ennek egyik oka lehet, hogy a nyugdíjas, vagy ezen életállapothoz közelítő lakosság többsége még fiatalként került a telepre, s így megszeretett itt élni – akár jobb híján, akár valóban –, másrészt kisebb rálátása van más lakókörnyezetekre, így akár azt sem tapasztalja, hogy lakóhelye szegregátumnak számít. A fenti tényezőkkel állítom összefüggésbe azt is, hogy az őslakosok mobilitási vágya irreális, azaz ha meg is neveznek egy céllakóhelyet, az odaköltözés anyagi, vagy egyéb okból lehetetlen.

A szomszédsági kapcsolatokat illetően legfőbb hipotézisem az volt, hogy ezeken a lakóterületeken, melyeket a kerület vezetése szegregátumnak vagy a szegregáltság által veszélyeztetett környezetnek ítél meg,²⁰ felértékelődnek a szomszédsági kapcsolatok, a korábban a szakirodalom segítségével bemuta-

²⁰ IVS 2010: 138.

tott segítő funkciók valamilyen többletjelentéssel bírnak, vagy speciális formát öltenek. Feltételezésem szerint bár a telepeken is kiemelt fontosságú a kapcsolattartás, a kölcsönös segítségnyújtás, de emellett számíthatunk olyan jelenségekre, amik egy „átlagos” lakóhelyen nincsenek jelen, vagy nem így figyelhetőek meg. Hipotézisem szerint, ezek a kapcsolatok segítik kialakítani és fenntartani a közös identitást, melynek a beköltözők esetében sarkalatos pontja a telepek rossz helyzetének felismerése és megvitatása, míg a bennszülöttek esetében a lakóhely mellett való maximális kiállás és a szegregátumra vonatkozó megítélés, címke levetésének vágya.

Kutatásom egyik célja volt, hogy a fent meghatározott témacsoportokat összefüggéseiben vizsgáljam. Hipotézisem szerint a szomszédsági viszonyok összekapcsolódnak a megélt szegregációval és a mobilitási vágygal is. Feltevésem szerint azon beköltözők és bennszülöttek körében alacsonyabb a szegregációs hatások tapasztalt formája, akik jó szomszédsági kapcsolatokat ápolnak, ezzel együtt azt is feltételeztem, hogy a lakóhelyen belüli emberi kapcsolatok minősége felülírhatja a telepre kerülés szerinti várt elkülönülést. A mobilitással kapcsolatban várható, hogy akik rendezett szomszédsági viszonyokat tartanak fenn, s ez egy élő kapcsolati hálót biztosít számukra, kevésbé szeretnének elköltözni a telepekről.

4. Kutatási eredmények

4.1. Módszertan

Kutatásomat 2011 és 2012 tavaszán, interjútechnikával végeztem a három említett telepen. A megkérdezettek között van három cigány fiatal, két 19, egy 20 és egy 23 éves tanuló, valamint hat bejelentett munkahellyel rendelkező, továbbá öt illegálisan foglalkoztatott személy. A huszonhét interjúalany között tizenöt férfi és tizenkét nő van; nyolc a MÁV-telepen, nyolc a Nagy-Pongrácon és tizenegy a Kis-Pongrácon²¹ él.

²¹ Azért a Kis-Pongrácon készült a legtöbb interjú, mert a 2012-es városrehabilitációs munkálatok megkezdése előtt (2011 tavasza) és azok megindulásakor (2012 tavasza) is interjúztam a telepen.

Eredményeim tárgyalásakor elsőként a szegregáltsághoz kötődő tényezők vizsgálatát mutatom be: foglalkozok a megélt szegregációval, a lakóhelyi mobilitással, végül kitérek a szomszédsági viszonyokra, illetve azok telepspecifikusságaira.

4.2. Megélt szegregáció

Kutatásom során azt is vizsgáltam, hogy a környezet értékelése hogyan kapcsolódik össze az egyén önértékelésével, valamint azt, mennyire tudatosul az itt élőkben, hogy lakóhelyük szegregátum. A külső szemlélő mindhárom telepen látja az infrastrukturális és intézményi hiányosságokat, háttér tudás nélkül is tisztában van azzal a ténnyel, hogy leszakadóban lévő környezetről van szó.

Interjúalanyaim nagy része érzékeli a hiányosságokat, a telepek leromlott állapotát, többen fel is sorolták, miben változott odaköltözésük óta a környezet, mit kellene sürgősen felújítani, mire vágnak. Mindezek ellenére lakóhelyüket mégsem ítélik szegregátumnak. A megkérdezettek egyike sem használta ezt a szót, illetve rokon értelmű szavakat sem említettek – bár iskolai végzettségük okán többen potenciálisan ismerik magát a kifejezést és jelentését is.

Azon tény magyarázatát, hogy a három vizsgált telepen a megélt szegregáció ilyen alacsony fokú, egyféle önvédő mechanizmus kidolgozásában és alkalmazásában látom. Ennek két formáját tapasztaltam kutatásom során. Interjúalanyaim egy része azzal érvelt – mintegy önmagát is próbálva meggyőzni igazáról –, hogy vannak a telepen nála sokkal rosszabb helyzetű lakók, vannak leromlottabb állapotú lakóépületek, olyan kertek, melyeket nem gondoznak, olyan lépcsőházak, melyek nyílászáróit már használni sem lehet. A gondolat végkimenetele, hogy ha vannak olyan egyének és lakóházak, melyek rosszabb állapotban vannak, akkor a telep egészét nem lehet egy egységként kezelni, következésképpen nem lehet a telepet egységesen szegregátumként megítélni. Egyik interjúalanyom így fogalmazott: „Az a ház [a Gyöngyike utca felé mutat] nagyon le van pusztulva, ott olyanok élnek, akik miatt

mindig tartozás van a házon. Hát azok olyan emberek is. Nálunk ilyen nincs!" Az önvédő mechanizmus másik formáját egy másik megkérdezett szavaival tudom legjobban megfogalmazni: *„Vannak hiányosságok, de nem olyan rossz itt.”* Az egyén ebben az esetben érzékeli, hogy lakókörnyezete eltér más lakóhelyektől. Azt is látja, hogy ez negatívan értékelhető különbség, ugyanakkor szüksége van arra, hogy saját identitását, vélt vagy valós társadalmi és egyéb státusát őrizve meglássa a jó dolgokat is, pozitív értékeket társítson ahhoz a helyhez, ahol lakik.

A fent bemutatott stratégiák a szociálpszichológiában használt rendszerigazolással és a kognitív disszonancia elméletével magyarázhatóak leginkább. Előbbi *„legalapvetőbb feltevése az, hogy az emberek hajlamosak kognitív és ideológiai szinten támogatni a fennálló társadalmi rendszert. Ebből többek között az következik, hogy a rendszert és a hatalmat bírálaton felül állónak tartják, és a csoportok és egyének közti egyenlőtlenségeket legitimnek, sőt szükségesnek tekintik. Ezek a tendenciák a hátrányos helyzetű csoportok tagjainál ellentétben állnak az énkiemelésre és a saját csoport előnyben részesítésére irányuló motivációkkal.”*²² Utóbbinak, a kognitív disszonancia elméletének központi tétele szerint *„az emberek motiváltak arra, hogy feloldják a gondolataik, érzelmeik és viselkedésük közötti meg nem feleléseket, s ezáltal igazolják vagy racionalizálják cselekedeteiket és tapasztalataikat. ... A disszonanciaelmélet szerint a szenvedés azzal a meglepő következménnyel járhat, hogy az emberek még elkötelezettebbé válnak saját szenvedésük iránt, ahelyett, hogy egyértelmű lépéseket tennének fájdalmuk megszüntetése érdekében.”*²³ Azal, hogy a telepek állapotát szépítik, az itt lakók a kognitív-disszonancia-redukció mechanizmust alkalmazzák, mely szerint *„ha a disszonancia fennáll, az illető vagy cselekvésének megváltoztatásával, vagy meggyőződéseinek és véleményeinek megváltoztatásával próbálja azt mérsékelni. Ha cselekvését már nem tudja megváltoztatni, megváltozik a véleménye.”*²⁴

²² Jost 2003: 463

²³ Jost 2003: 465

²⁴ Festinger 1998: 11.

Mindkét elmélet ráillik a vizsgált szegregátumban élők által alkalmazott stratégiákra, hiszen legtöbbjükben fel sem merül az elköltözés vágya, akár valós, akár vélt indokokra hivatkozva, s mivel mobilitásuknak nincs realitása, jelen helyzetüket igyekeznek jónak, olykor egyenesen a lehető legjobbnak feltüntetni, s elbagatellizálják lakóhelyük hiányosságait, mellyel legitimálják a fennálló rendszert, hiszen bár beszélnek róla, tettekkel nem követelik helyzetük megváltoztatását.

Győri Péter meghatározása szerint a lakóhelyi szegregációnak – az intézményi, infrastrukturális hiányosságokon kívül – része az adott terület rossz megítélése is,²⁵ melynek elfogadását tekinthetjük a megélt szegregáció egyik tényezőjének, míg elutasítását a szegregációs léttől való tudatos vagy ösztönös elzárkózásnak. Egyik interjúalanyom, aki 1981-ben kapott lakást a Kis-Pongrácon, szeret a telepen élni, s nem érti, miért gondolnak róla mindig rosszat. Elmondta, hogy a hivatali ügyintézésekkor általában lenézően tekintenek rá, véleménye szerint kizárólag lakóhelye miatt. Egy 1959 óta a Nagy-Pongrácon élő néni így fogalmazott, mikor a telep megítéléséről kérdeztem: *„Az a helyzet, hogy ha meghallja valaki, akkor inkább lenézi, érdemtelenül lenézi.”* Egy 1985 óta a Kis-Pongrácon élő néni nehezményezi, ha rosszakat mondanak lakóhelyéről: *„Nem szeretem, ha rossz hírét keltik a telepnek, mert itt nincs semmi konfliktus.”*

Azoknál nem találkoztam megélt szegregációval, akik szeretnek a telepeken élni. Bár az ok-okozati összefüggést nem sikerült feltárnom, elmondható, hogy ha valaki kedveli jelenlegi lakóhelyét, akkor nem érzi úgy, hogy az szegregátum, s a külső szemlélő általi negatív megítélésével sem ért egyet.

Egyik interjúalanyom a Nagy-Pongrácon élő hírességekkel – akik közül egyesekkel személyes kapcsolata is van (volt) – legitimálja azon döntését, hogy nem költözik el, sőt, szereti lakókörnyezetét, s ezzel zárja ki azt a tényt, hogy egy szegregátumnak ítélt helyen lakik. *„Laktak itt nagyon nagy emberek. Ütő Endre még most is itt lakik, az Operaház igazgatója volt. Orosz Adél, Kossuth-díjas táncosnő, még mikor megszü-*

²⁵ Győri 1980: 75–76.

letett, már ismertem. Kovács András, a filmrendező. Szóval nem kis emberek laktak itt! Hobóék. Az Egonék nagyon jó haverok. Valamikor, hát itt van egy, nem tudom milyen, talán légópince, hát itt alakultak meg. A féllábú is itt lakott, a Deák Bill. Jó haverságban voltunk, itt lakott a harmadik házban. Őt annyira nem ismertem, mert jóval fiatalabb, de a szüleiivel nagyon jó barátságban voltam, míg éltek. Szóval itt, laktak itt nagy nevek is. Én azt mondom, nem egy rossz környék. Ha választani kellene, ha egy új lakónegyed vagy ez, maradnék itt.” A megélt szegregációt mutató skála ellenkező oldalán helyezkedik el az az édesanya, aki éles kritikával illetve a Kis-Pongrácot: „Kezdünk úgy a nyolcadik kerületre hasonlítani. Már bocsánat, de tényleg! Én laktam ott is és tudom, milyen és kezd oda lecsúszni a telep, sajnos.”

4.3. Mobilitás

Kutatásom során vizsgáltam a lakóhelyi mobilitási folyamatokat is. Ennek része volt a telepre költözés története a betelepülők körében, az elköltözési vágy vizsgálata az összes megkérdezett körében, illetve a fiatalok és gyermeket nevelők között az első saját tulajdonú lakás vásárlásának tervezett helye és ideje.

4.3.1. A telepre költözés

A telepekre költözés leggyakoribb oka a házasságkötés – örökölt, vagy fiatal házasként vásárolt lakás –, a gyermekszületés miatti megváltozott szükséges ingatlanméret, illetve a válás miatti, általában rövid határidőn belül költözhető és olcsó lakás.

A három mobilitási csoport tagjainál eltérő motivációk rajzolódhatnak ki. A házasságkötés és a gyermekvállalás miatti lakásvásárlás önkéntes alapú. Bár az egyéneknek nincs lehetőségük magasabb presztízsű ingatlant venni, mégis általában több lehetőség közül választhatnak, nem sürgeti őket az

idő, életük is rendezett. Ezzel szemben a válás után a telepre költöző – minden esetben – férfiaknak kifejezetten rövid határidővel kell lakást találniuk, ráadásul a legtöbb esetben a válás miatt rossz anyagi helyzetbe kerültek, így csak az alacsony árfekvésű ingatlanok közül válogathatnak. Ezek a külső kényszerek egyrészt elhomályosítják a döntés pillanatában az új lakóhely objektív állapotát, másrészt az életükben beállt változás, a kudarcélmény összefonódik a telepre kerülés tényével, a kettő között párhuzamot vonnak, s ebből következően szubjektív képük a telepről rosszabb, megélt szegregáció tudatuk pedig erősebb, mint az őslakosoknak, vagy mint az első mobilitási csoportnak.

A MÁV-telepen élők helyzete ismét egyedi, hiszen itt élők a MÁV-tól kapták használatra az ingatlant, saját lakást nem tudtak vásárolni, így hálásak, hogy tető van a fejük felett, s kevésbé kritikusak a teleppel szemben. Egy 1993 óta itt élő néni így mesélt beköltözéséről: „A főcsoportfőnökségen mondta egy ügyintéző, hogy hallott már az ügyemről és lehetetlen helyzetnek tartja, hogy én már nyugdíj előtt állok két évvel és nincs hol laknom. Munkásszállón laktam, de ha elmegyek nyugdíjba, akkor nincs hol laknom. ... Egy évig tartott, amíg elintézttem, az kicsit hosszadalmas volt, de akkor már öröm volt, hogy lesz lakásom. Én nagyon megelégedett vagyok, mert van lakásom, nekem ez egyedül untig elég, kis kertem is van. Más nekem nem kell. Én hálás vagyok a lakásért, akkor is, ha azt mondják, nem olyan jó ez a hely.”

Mint utaltam rá, a telepre költözés egyik oka a házasság, mely vagy egy telepen élővel köttetik, vagy fiatal házasként itt tud lakást vásárolni az ifjú pár. Egy hölgy véleménye szerint „A fiataloknak ez végül is, egy fiatal házaspárnak, ez egy kezdésnek tökéletes. Egy kis lakást, mert ezek nem nagy lakások, a rezszi nagyon jó. Tehát ha nézzük a pozitív oldalakat, akkor ezek nagyon jók, de utána el kell innen menni. Tehát egy ilyen kezdésnek jó.” Ezt támasztja alá a Kis-Pongrác Akcióterületi Terve is.²⁶

²⁶ Akcióterületi Terv 2011: 280–281.

4.3.2. A telepről való elköltözés

Egyik interjúalanyom 1981-ben kapott lakást a Kis-Pongrácon, amit aztán 2000-ben megvásárolt. Ő szeret a telepen élni, ha lenne rá módja, mégis elköltözne, azonban reálisan látja ennek akadályait. Ezért inkább következetesen próbálta bebizonyítani, hogy kifejezetten jó a telepen élni, felsorakoztatva az őslakosoktól „elvárt” érveket, mely szerint megszerette a környéket, baráti, ismerősi kapcsolatai vannak már, melyek ide kötik. *„Nem szerettem volna elköltözni. Nem, mert az embereket itt már úgy ismerem. Olyan, mint egy kis vidék. Az ember már megszokja az embereket, a szomszédokat, meg rendesek, hát akkor minek menni. Isten látja lelkemet, a lépcsőházban nagyon rendes emberek laknak. Ott figyelünk egymásra, meg minden. Úgyhogy én szeretek itt lakni.”* Szintén egy bennszülött néni nyilatkozott így: *„Én már ötven éve itt lakom. Hogy mondjam, drágám? Én itt éltem le lassan már az életemet, huszonéves voltam, huszonhét-huszonnyolc, most meg már hetvenhét vagyok. Én már innen nem megyek el. Nem is akarok, jó azért itt nekem. Nem a legjobb, de jó itt nekem, angyalkám.”* Egy negyvenöt éves házasságkötésekor a telepre került néni szintén nem szeretne elköltözni: *„Most már csak akkor megyek, ha visznek. Ha majd visznek az utolsó útra. De addig maradok!”* Egy hetvenhat éves interjúalany, aki a Nagy-Pongrácon lakik, arról beszélt, nem szeretne lakóhelyet váltani: *„Nem mennék el a világ pénzéért sem. Ha volna úgy mód az embernek, akkor vidékre esetleg, egy családi házba, kiskert. De nem, nekem eszem ágában sem volt. Már kétszer felújítottam, mióta megvettük. Mit vakeráljon már az ember hetvenhat évesen. Itt éltem le az életemet. És nem vagyok benne biztos, hogy ha elkerülnék egy másik környékre, hogy az ember be tudna ott igazodni. Én már kinőttem abból, hogy úszkálni ide-oda.”* Egyik ötvenéves interjúalanyom, aki négy éve költözött a Kis-Pongrácra, és a telepet sok kritikával illette, arra a kérdésre, hogy elköltözne-e, ha tehetné, így válaszolt: *„El. Azonnal. Mennék máshova. Bárhova.”* A fentiek igazolják azon hipotézisemet, hogy a régóta a telepen élők mobilitási vágya alacsonyabb, melyben szerepet játszik a hely ismerete és szeretete, valamint a baráti kapcsolatok megtartó ereje.

A MÁV-telep esetében a mobilitási vágy nem egyértelmű. Az itt élők bár látják a hiányosságokat és mindenki felsorolt olyan szolgáltatásokat, amik nem elérhetőek számukra, legtöbbször azonban koránál fogva abban az időben dolgozott a MÁV-nál, amikor ez még egyfajta presztízst jelentett és sokuknak ez az egyetlen lakhatási lehetőségük. Emellett szempont még a fentebb már bemutatott megfizethető rezsi, valamint a jó tömegközlekedés is: *„Nem szeretnék elköltözni, mert tíz perc alatt benn vagyok, ahol akarok. Ennél jobb közlekedés a világon nincs.”* Egyetlen interjúalanyomban él a vágy, hogy elköltözzön, de úgy vélem, az objektívan is igazolható vasúti forgalom okozta kellemetlenség mellett nagyobb súllyal esik latba a szomszédjával való konfliktus: *„Elköltöznék, ha megnyerném a skandináv lottót, akkor húsz napon belül nem laknék itt. Remeg a ház a vonattól és a szomszédától, aki csapkodja az ajtót. Azt meg is fegyelmeztem, mert ha csapkodja az ajtót, stillfűrészszel kivágom majd neki az ajtót, hogy ne legyen gondja rá. S muszáj voltam adni neki bal kézzel egy horgot is, hogy értse, amit mondok.”*

4.3.3. A gyermekek lakóhelyi mobilitása

A Nagy-Pongrácon – talán a telep és a lakóházak jobb állapotja miatt – nem jellemző a gyermekek mobilitási vágyának ösztönzése. Interjúalanyaim mind hangsúlyozták, hogy a gyermekek általában nem költöznek el felnőtt korukban sem. *„Nagyon sokan, akik ide születtek, tehát itt vannak és tradicionálisan élnek tovább azokban a lakásokban, a gyerekeikkel, mindennel együtt.”*

Egy Kis-Pongrácon élő interjúalanyom, aki saját lépcsőházát a legjobb, legtisztább épületnek ítéli meg, sosem törekedett arra, hogy gyermekei elköltözzenek a telepről. Lánya vele egy lépcsőházban él, idősebb fia a XIII. kerületben lakik, a kisebbik fia pedig nemrég költözött albérletbe, mert a másfél szobás lakás már kicsinek bizonyult hármuk számára. Unokái biztonsága az egyetlen ok, amiért szeretné, ha lánya elköltözne. Mint mondta: *„van egy nyolcéves és egy hatéves gye-*

reke. Nem nagyon engedi ki őket. Inkább elmennek valahova, de ide nem engedi őket. ... Ők el akarnak költözni. Most gyűjtik a pénzt, hogy családi házat vegyenek. Már nem kell sok nekik és akkor elmennek." Egy másik, szintén a Kis-Pongrácon élő interjúalanyom így beszélt egyetemista fia lakhatással kapcsolatos jövőjéről: „Nem szeretnék, ha itt lakna a Pongrácon. Nem, nem. Szerintem nem is akar itt lakni a Pongrácon. Ő nem az a természet. Hát végül is van egy kislány, akivel hat-hét éve járnak, és ők a tizenhétben laknak. És szerintem ők is inkább oda szeretnének menni. Tehát itt, a Pongrácon ő nem akar maradni.” Egy tizenkilenc éves interjúalanyom, aki a Kis-Pongrácon született, így beszélt vágyairól: „Megszokni megszoktam már. Kiskoromban jobb volt, így, hogy már felnőttem egy kicsit és tizenkilenc éves vagyok, így már nem az igazi, inkább elkerülnék innen. ... Itt Pest közelében egy kertesi lakást szeretnék, kertesi házat szeretnék. A szüleim, ők ezen vannak, ezen vannak épp.” Az egyik cigány fiatal, akinek saját belátása szerint sosem lesz akkora tőkéje, hogy elköltözhesen a Kis-Pongrácra, így mutatta be mobilitási vágyait: „Szívem vágya egy elit lakópark, de oda nagyon nehéz bekerülni. Vagy egy szép családi ház. Az mindenkinek a vágya, nem?”

A telepen élő szülőknél megjelenik az az attitűd, hogy saját költözési vágyukat háttérbe szorítva, feláldozva gyűjtik a pénzt gyermekeik telepen kívüli lakására. Egyik interjúalanyom, aki születése óta a Kis-Pongrácon él, így fogalmazott: „Sokszor lett volna lehetőségem elköltözni. Mehettem volna Zuglóba, kertesi házba. Építőiparban voltam, tehát én tudtam volna abból magamat fejleszteni. De tudtam, hogy a lányom sosem fog itt lakni. Nem lenne jó neki így itt, neki és az unokámnak sem. Most minek kellett volna nekünk máshol? Neki legyen. Nekik nem felel ez így meg. Ők udvaros lakásban laknak, saját udvarral. Akkor inkább nekik legyen, ugye!”

A MÁV-telepen élő szülők számára a gyermekek lakhatásának megoldása speciális feladat, hiszen a telepen csak az élhet, aki munkaviszonyban áll a MÁV-val, vagy az volt nyugdíjazása előtti utolsó munkahelye. Bár előfordul, hogy a gyermekek is a MÁV-nál dolgoznak, ez mégsem jellemző. Ezen a lakóhelyen tehát a két Pongrác-telepnél magasabb mobilitást

találunk a harminc év alattiak esetében, de ezt főként a fenti tény magyarázza. „Nem, nem él itt a fiam. Nem is élhet itt, mert nem dolgozik a MÁV-nak. Békásmegyeren él. De azért jó ott is neki.” Egy interjúalanyom így pontosította a feltételeket: „Ezt nem lehet örökölni. Ha valakinek be volt jelentve ide a gyereke az még öröklí, ha anno bejelentette. De most már nem engedik. Meg amikor én ide költöztem, akkor nem engedték meg azt, hogy valaki is ide bejelentkezzen. Ez nem örökölhető.”

A telepekről való elköltözés vágya minden interjúalanyomban él, attól függetlenül, hogy mióta lakik jelenlegi lakóhelyén és milyen idős. A különbség abban ragadható meg, hogy az egyén látja-e, hogy mobilitási vágyai mennyire megvalósíthatóak, illetve, hogy mennyire foglal el központi helyet mindennapi gondolataiban az esetleges elköltözés. Ezek a vágyak azonban általában irreálisak, mert a megkérdezettek anyagi helyzete nem teszi lehetővé – azok, akik megengedheték maguknak, hogy elköltözzenek, ezt már meg is tették –, továbbá a vágyott ingatlan általában egy családi ház, mely megfizethetetlen számukra.

4.4. Szomszédsági viszonyok

A szomszédsági kapcsolatok vizsgálatát kiemelt jelentőségűnek ítélem meg egy lakóhelyi szegregációval és mobilitással foglalkozó kutatás során. Az egy területen lakók komfortérzetét, identitását, szegregáltság-tudatát is befolyásolhatja – akár pozitív, akár negatív irányba – az a tény, hogy mikor és miben számíthatnak szomszédaikra, illetve milyen konfliktusok adódnak köztük.

A Kis-Pongrácon és a MÁV-telepen is sajátos szomszédsági kapcsolatok alakultak ki. Míg előbbi lakókörnyezetben ezek egyfajta identitásalelemként, összefogásként fogalmazhatóak meg, addig utóbbi olykor a túlélés egyetlen esélye az idősek számára. A Kis-Pongrácon a lakóépületek előtt padok állnak, melyek erős közösségformáló elemként funkcionálnak, alkalmat és helyet biztosítanak arra, hogy egy-egy lépcsőház lakói

találkozzanak, ápolják szomszédi kapcsolataikat. A padok meglátásom szerint azért is nyújtanak kiváló terepet a szomszédságok fenntartására, mert semleges területet biztosítanak, senkinek nem kell beengednie a személyes szférának tekintett lakásába a másikat, nem kell vendégül látnia, ugyanakkor mégis tudnak beszélgetni. Egyik interjúalanyom így fogalmazta meg: *„Senkihez nem szoktam átjárni. Nem úgy van az. De mikor jó idő van, kiülünk a padra és megbeszélünk mindent. Meg mink itt szoktunk kint lenni nyáron is.”*

A Kis-Pongrácon bizonyos lakóközösségre jellemző, hogy nagy gondot fordítanak az épület közelében fekvő zöld területek ápolására, s a lakók együtt kertészkednek. Egy ilyen lépcsőházban az egyik asszony mindig az évszaknak és az aktuális ünnepnek megfelelően díszíti fel a lépcsőházat. A díszítésre nem csak az a hölgy volt büszke, aki készíti őket, hanem a lépcsőház többi lakója is, hiszen ez is annak jelképe, hogy ők mások, adnak magukra. Egy szintén ebben a lépcsőházban lakó interjúalanyom elmondta, hogy szerinte *„ez a lépcsőház a legnormálisabb a telepen, a legtisztább. Mert a függőnytől kezdve mindent kirakunk, virág, meg minden, a lépcsőházba, szőnyeg, meg minden, ott előttünk mindenhol van. Nekünk szép a lépcsőházunk, de vannak nagyon lepusztultak.”* Egyes házak esetében központi kérdést jelent a fentiek mellett a szemétyűjtő konténernek rendben tartása is, a lelakatolt és kulturált kuka egyfajta identitáselemmé vált, ezzel különböztetik meg magukat – ahogy egy interjúalanyom fogalmazott – a *„szélső sor barnább bőrű lakóitól”*, továbbá ezzel óvják környezetüket a kukázóktól, akik a gyűjtőből az utcára szórnák a szemetet. Ebben is együttműködnek a szomszédok, hiszen mindannyiuk jól belátott, közös érdeke, hogy megkülönböztessék magukat az általuk elítélt lépcsőházaktól.

Az elsődleges szomszédági viszony, azaz a kölcsönös segítség egyik interjúalanyom szerint működik, bár ő maga nem részese ennek: *„Ha valaki kér valamit a másiktól, akkor az megcsinálja, de én ahhoz nem, ahhoz túl zárkózott vagyok, nem tudom, hogy ez milyen szinten működik.”* Egy másik interjúalanyom szerint a lakók régen még segítettek egymásnak, de mára a lépcsőházban ő az egyetlen, akihez bármilyen

gonddal bátran lehet fordulni: *„Nekem semmi bajom a szomszédaimmal. Ha megkérnek, akkor mindenkinek segítek. Most lehet, hogy én egy kivétel vagyok, de én általában hogy ha valamire megkér, mindegy, hogy pénzért vagy ingyen, vagy egy sörért, most én olyan fajta vagyok, lehet, hogy kirívó eset vagyok. De az emberek általában nem segítenének.”* A segítő kapcsolatból kimaradhat az egyén, ha szeretne, s ez nem von magával semmilyen szankciót. Az egyetlen negatív következmény a Kis-Pongrácon figyelhető meg, ahol kiközösítik azt, aki nem vesz részt a lépcsőház közös takarításában. Ez azonban más jellegű együttműködés, hiszen itt a szűk lakókörnyezet rendszeres rendbetételéről és az ezzel párosuló jó közérzetről van szó. Egy interjúalanyom így fogalmazta meg a takarítás fontosságát és integráló szerepét: *„Vannak, akik nem álltak be a sorba, ők elmentek. Azért jöttek ide, mert milyen szép a környék, kedvesek az emberek, tisztaság van. Aztán nem takarítottak, nem gondozták a kertet. ... Azzal spórolunk, hogy magunk takarítunk, aki nem állt be a sorba, az elment.”*

A MÁV-telepen élő szomszédági viszonyokkal találkoztam, melynek legfőbb formája egymás kölcsönös segítése. Egy kilencvenkét éves bácsi elmondta, hogy *„Mindenkinek segítek, aki kéri. Én szeretek segíteni. Meg még tudok csinálni dolgokat. Akkor miért ne csináljam?! Múltkor is a szomszédban, ott szemben, segítettem a veteményest megcsinálni, mert hiába csináltuk tavaly is együtt, nem tanulta meg az asszonyka, hogy kell.”* A segítség egy speciális esete, hogy ez a bácsi egy utcában lakó néni gondjaira van bízva, mivel gyermeke Újpesten lakik. *„Ő szokott nekem kávéfőzni. Mert rossz a vérnyomásom és akkor néha kell a kávé. Meg beszélgetünk is. Meg nekem nincs telefonom, mert nincs. Neki meg van. És akkor ő tudja a fiam telefonszámát, hogy ha velem bármi történne, akkor tudja neki mondani. Meg ha nekem is nagyon kell, hogy telefonáljak, akkor oda tudok menni. Néha vásárol is. Én meg adok neki vagy pénzt, vagy megvetetem a fiammal a kávéfőzőt, vagy viszek neki virágot. Így van. Nekem sincs sok pénzem, de azért az kell, mert fontos, hogy így legyünk. Meg a fiam is szereti, hogy nem kell aggódnia, mert ő tud telefonálni, vagy onnan én tudok.”* Egy másik interjúalanyom elmondta, hogy

az utcájukban szokás, hogy ha elutazik valaki, akkor valaki-nél hagy lakáskulcsot, így tudják etetni a háziállatát és beviszik neki a postát, hogy „ne lássák az újságokról, hogy nincs itt, mert akkor veszélyben lenne a lakás”. Bár az interjúalanyok többsége pozitív képet festett a szomszédsági viszonyokról, egy hetvenéves interjúalanyom, aki harminc éve, egy válás után kisémmizve került a telepre, nem értett egyet ezzel a vélekedéssel: „Az emberek nem ismerik egymást, nem foglalkoznak senkivel. Én persze gondozom a szomszéd kertjét. De egyébként nincs olyan, hogy valaki törődik a másikkal.”

A szomszédsági viszonyok megítélésében korkülönbség szerinti eltérés tapasztalható. Míg a fiataloknak a szomszédság főleg a korosztályukra korlátozódik és a szabadidő közös eltöltését jelenti, általában sporttal, addig az aktív korú népesség a legszükségesebb interakcióra tart igényt, az idősebbeknek pedig sok esetben az egyetlen kapcsolatot jelenti a világgal. Egy tizenkilenc éves fiú, aki a telepen nőtt fel, így fogalmazta meg a szomszédsági kapcsolatokat – mely számára egyet jelent a korosztályi barátsággal: „Mindenki ismer mindenkét, együtt nőttünk fel. Közvetlen viselkedünk egymással, mint a testvérek.” Egy középkorú interjúalany így nyilatkozott a szomszédsági viszonyokról: „Vidéken, ott összejárnak az emberek, mindenki mindenkét ismer. Itt nagyon tartózkodóak az emberek, bezárkóznak a kis világukba és ez nekem nem tetszik. Olyan idegennek érzem magam. ... Mindenki dolgozik, hazajön, örül, becsukja az ajtót és akkor hagyjanak békén.”

5. Összegzés

Az alábbiakban hipotéziseim vizsgálati eredményeit mutatom be, követve a tanulmányomon végigvonuló szemléletet, mely szerint külön tárgyalom a megélt szegregációt, a lakóhelyi mobilitást és a szomszédsági viszonyokat, majd ezeket összekapcsolom, ezzel bizonyítva azon legfőbb felvetésemet, hogy a telepen élés ideje kevésbé befolyásolja az egyén megélt szegregációérzetét, valamint elköltözési vágyát, mint a szomszédokkal ápolt kapcsolat minősége és identitásformáló ereje.

Eredményeim szerint csak az életkorral áll összefüggésben a megélt szegregáció, mely alapján a fiatalabb és az aktív korú lakosság inkább érzékeli lakóhelye elzártságát, mint az idősebb korosztály. Ennek okát abban látom, hogy a – főleg – nyugdíjas korosztály tagjai ritkán hagyják el lakóhelyüket, így kevés rálátásuk van más lakókörnyezetekre. Szintén helyesnek bizonyult azon feltételezésem, mely szerint a beköltözők inkább elvágynak a telepről, mint az őslakosok. Itt azonban ki kell emelni azt a fajta önvédő mechanizmust, mely mindkét csoport tagjainál egyaránt megjelenik, s mely olykor leplezni tudja a telep infrastrukturális és intézményi hiányosságait, ha azok azt jelentenék, hogy az egyén szegregátumban él. Mindemellet ha a megélt szegregációt a telepek és a lakások szubjektív állapotleírásával és a hiányolt szolgáltatások felsorolásával mérjük, a telepen szocializálódott lakosság általában jobb helyzetűnek írja le lakóhelyét és jobbnak ítéli meg a telep ellátottságát, mint a később beköltöző lakók.

A lakóhelyi mobilitást szintén a telepre költözés ideje szerint vizsgáltam, melyben feltételezésem szerint az itt eltöltött idő mellett kiemelt szerepe van a beköltözés óta kötött baráti-ismerősi kapcsolatoknak. A beköltözők, különösen azok, akik válás, vagy egyéb, a családi vagy személyes élettörténetben bekövetkezett törés után kerültek a telepekre, inkább vágnak elköltözni, mert egyfajta kudarcként, státuszvesztésként élik meg telepi létüket. Ezzel szemben azok, akik általános iskolai tanulmányaik megkezdéséig költöztek ide, kevésbé vágnak el innen. Kirajzolódik egy csoport, mely a két általam előre meghatározott kategória metszeteként definiálható: meglátásom szerint azok, akik ifjú házasként költöztek a telepre – örökölt, kapott vagy saját pénzen vett lakásba –, bár várakozásaim szerint inkább elvágynak innen, attitűdjeikben mégis közelebb állnak azokhoz, akik gyermekként kerültek a vizsgált lakókörnyezetek egyikébe. Ennek magyarázatát egyrészt abban látom, hogy házastársi életük kezdetén költöztek a telepekre, másrészt abban, hogy itt születtek gyermekeik, s sok kedves emlék köti őket jelenlegi lakóhelyükhöz. Számukra a lakásváltás, bár felnőttkori életesemény, nem kudarc, hanem egy új élet kezdetét jelenti. Ennek értelmében

nem csak a telepre költözés idejét kell figyelembe venni a mobilitás vizsgálata során, hanem annak körülményeit is.

Bár a válaszadók saját mobilitási törekvései eltérőek, szinte kivétel nélkül megegyeznek abban, hogy szeretnék, ha gyermekeik nem a telepen élnének saját családjukkal, illetve a megkérdezett fiatalok is terveznek elköltözni jelenlegi lakóhelyükről. A családok a külső szemlélő számára olykor irreális árat is hajlandóak azért vállalni, hogy gyermekük máshol éljen majd. Érdekes tendencia, hogy mikor a telepet egyébként kedvelő személyeket arról kérdeztem, miért szeretnék, hogy gyermekük elköltözzön, sokkal élesebb szemmel sorolták fel lakóhelyük hiányosságait. A MÁV-telep, mint ahogy arra már többször utaltam, speciális helyzetű a gyermekek mobilitási vizsgálatának kérdésében, hiszen a lakások nem örökíthetőek át az utódokra. Ezt a kérdést tehát nem tudtam a MÁV-telepen vizsgálni.

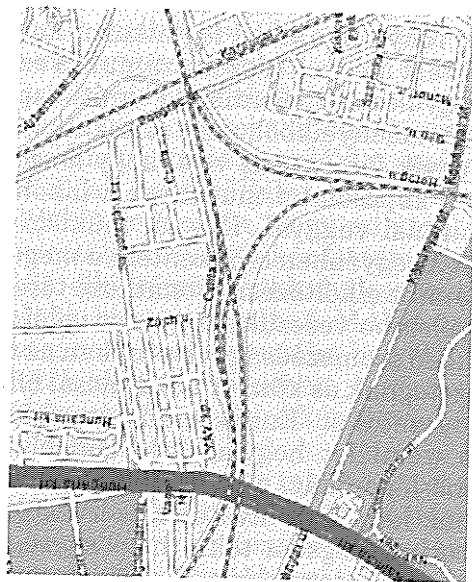
Részben a szegregált életforma miatt a szomszédsági viszonyok felértékelődését vártam. Előzetesen azt gondoltam, ezek a kapcsolatok segítenek kiépíteni és alkalmazni valamilyen önvédő mechanizmust, megteremteni a közös „nem szegregátumi identitást”, mely az őslakosoknak gyermekkoruk óta természetes, a beköltözőknek pedig a szomszédsági viszonyok által felkínált lehetőség. A segítő tevékenységen kívül tehát egyfajta többletfunkciót vártam a szomszédságtól. Ez azonban tapasztalataim szerint egyrészt nem telepenként, hanem lépcsőházanként szerveződik, másrészt nem mindig a kölcsönösség és önkéntesség vezérli. A lépcsőházak közös takarítása és díszítése, a kukák lelakatolása és a ház előtti szemétfelszedése tekinthető egyfajta identitáselemnek, hiszen az interjúalanyok saját megfogalmazásuk szerint is a környék rosszabb állapotú, kisebbség által lakott épületeitől határolják el ezzel magukat. A segítő funkció megléte azonban nem egyértelmű, egyrészt azért, mert főleg saját önfeláldozásukat mutatták be a megkérdezettek mint kirívó esetet, másrészt nem mindig a kölcsönösség az alapja, hanem megjelenik az anyagiakban kifejezhető viszonzás is. A szomszédsági kapcsolatok a fiatalok számára főleg a szabadidő közös eltöltését jelentik, míg az idősebbeknek – részben az életér beszű-

külése miatt – barátságokat, az egyetlen kapcsolatot a külvilággal. Az aktív korú lakosság számára viszont a szomszédság nem olyan tényező, amivel foglalkozni kell, ami különösebb időráfördítést igényel, hiszen számukra ezek a kapcsolatok főleg a lakógyűléseket jelentik, de baráti kapcsolataik vagy volt oktatási intézményeikből, vagy munkahelyükről vannak.

Kutatásom egyik fókuszja az volt, hogy a szomszédsági viszonyok milyen kapcsolatot mutatnak a lakóhelyi szegregációval és mobilitási vágygal. Egy jól működő szomszédsági kapcsolat segít az egyénben csökkenteni a megélt szegregáció mértékét, valamint elköltözésre vonatkozó törekvéseit. Különösen, ha figyelembe vesszük, hogy egy valóban kiegyensúlyozottan működő szomszédsági viszonyban az egy lépcsőházban lakók összefognak és közös ráfordítással élhetőbbé teszik szűk lakókörnyezetüket. Ennek eredményeként kialakul az egyénben az a szemlélet, hogy az övé a legjobb, legtisztább és legrendezettebb lépcsőház, s bár a telep egészét egységesen szegregátumnak kezelik a hivatalos szervek és a kívülállók, az a lakók szerint mégsem tekinthető egységesnek, hiszen saját lakrésze nemrég lett felújítva, virágok sorakoznak a ház előtt és a szemétyűjtő környéke is rendezett. A szomszédsági kapcsolatok a fentiek fényében összefüggésben állnak a szegregációval és a mobilitási vágygal, a köztük lévő kapcsolat fordítottan arányos, azaz amennyiben a szomszédság képes az összefogásra, az egyén szegregációtudata és elköltözési vágya csökken, azonban ha a kapcsolat valami miatt megromlik, a megélt szegregáció mértéke és a mobilitásra való törekvés is növekszik.

Kutatásom tovább mélyíthető, de jelen állapotában leraktam az alapokat, melyek megteremtik a lehetőségét egy későbbi, nagyobb lélegzetvételű összehasonlító munka elvégzésének is.

6. Melléklet

1. melléklet: A három telep térképe

Forrás: http://www.utvonalterv.hu/Print.ashx?SessionID=99191_1174831_5134837

10. melléklet: Krízisterületek a fővárosban, 2008.
Forrás: Csanádi et al. 2009: 35.

7. Irodalom

- Akcióterületi Terv (2011): *Budapest, X. kerület, Kis-Pongrác lakótelep. Végleges Akcióterületi Terv. KMOP-2009-5.1.1/A. A kőbányai „Kis-Pongrác” lakótelep szociális célú városrehabilitációja.* Budapest: Budapest Főváros X. kerület Kőbányai Önkormányzat. Aditus Tanácsadó és Szolgáltató Zrt.
- Csanádi Gábor–Csizmady Adrienne (2002): Térbeni, társadalmi mobilitás és szuburbanizáció. In: Felkai Gábor–Molnár Attila Károly–Pál Eszter: *Forrásvidékek. Társadalomtudományi tanulmányok Némedi Dénes 60. születésnapjára.* Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó.
- Csanádi Gábor–Csizmady Adrienne (2010): Várostervezés, városrekonstrukció, szegregáció. In: Kiss László (szerk.): *A cselekvő értelmiségi: Tanulmányok Huszár Tibor 80. születésnapjára.* Argumentum-ELTE Társadalomtudományi Kara.
- Dausz Gyula (1913): *Kőbánya multja és jelene. A székesfőváros X. kerületének története.* Budapest.
- Davis, Kingsley–Moore, Wilbert E. (1997): A rétegződés néhány elve. In: Angelusz Róbert (szerk.): *A társadalmi rétegződés komponensei. Válogatott tanulmányok.* Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó.
- Festinger, Leon (1998): A kognitív disszonancia elmélete. In: Erős Ferenc (szerk.): *Megismerés, előítélet, identitás. Szociálpszichológiai szöveggyűjtemény.* Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó – Wesley János Lelekészkező Főiskola.
- Gyóri Péter (1980): Szegregáció egy budapesti telepen. In: *Közösség és kultúra.* 1980. 4. szám.
- Jost, John T. (2003): Önárvétel a társadalomban: a rendszerigazolás pszichológiája. Budapest: Osiris Kiadó.
- Kövess László (1994): *Kőbánya 1990–1994.* Budapest: Budapest Kőbányai Önkormányzat
- Lackó Miklós (2000): A magyar munkásosztály fejlődésének fő vonásai a tőkés korszakban. In: Gyáni Gábor (szerk.) *Magyarország társadalomtörténete II.* Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Lukovich Tamás (2004): Közösségi részvétel, közösségi tervezés. In: Csizmady Adrienne–Husz Ildikó: *Település- és városszociológia. Szöveggyűjtemény.* Budapest: Gondolat Kiadó.
- Nagy István (é. n.): *Az Északi Járműjavító története (1867–1967).* Budapest.
- Szalai György (1970): *Kőbánya története.* Budapest: Budapest Főváros, X. kerületi Tanács Végrehajtó Bizottsága.
- <http://kispongrac.hu/index.php/kozlemenyek/item/99-a-kobanyai-kis-pongrac-lakotelep-szocialis-celu-varosrehabilitacioja#comment6>
A Kis-Pongrác lakótelep jelene. <http://kispongrac.hu/index.php/template/a-mi-pongrac-telepünk>
- Helységnevkönyv 2010: *A Magyar Köztársaság Helységnevkönyve.* 2010.

január 1. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 2010. <http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/hnk/hnk2010.pdf>
IVS 2010: *Integrált Városfejlesztési Stratégia*. Budapest Főváros X. kerületi önkormányzat.
http://ads.deltha.hu/kobanya/Integr%e1lt%20V%e1ros-fejleszt%e9si%20Strat%e9gia_2010_03%20V%e9gl..pdf

PULINKA MIHÁLY

Kézbesítési vélelem a fizetési meghagyásos eljárásban

„De hát a törvényeknek nem azért van hitelük, mert igazságosak, hanem azért, mert törvények. Ez az ő tekintélyüknek misztikus alapja; semmi egyéb. Amivel jól is járnak.”

(MONTAIGNE)

Presumption of service of documents in the payment order proceeding – Subject of this study is an overview on the current system of the „mail box rule” and certain specific issues of this rule in the context of the payment order proceeding, which has been transferred into the competence of the civil law notaries in 2010. I also strive to present the controversial rules, their solutions and the Hungarian judicial practice. I try to examine the legal policy behind the laws. Hopefully, this could be useful for notaries.

1. A fizetési meghagyásos eljárásról

A fizetési meghagyásos eljárás 1893 óta létező¹ jogintézmény a magyar jogrendszerben. Több mint 50 éven keresztül a Pp. szabályozta, és bírósági hatáskörben volt, 2009-től viszont az Fmhtv., amely rendelkezése szerint immár közjegyzői hatáskör ez az egyszerűsített polgári nemperes eljárás [Fmhtv. 1. § (1) bek.].

Az eljárásnak preambulumban deklarált célja a természetes személyek és jogképes szervezetek nem vitatott pénzköveteléseinek gyorsabb és hatékonyabb érvényesítése, amely

¹ A magyar jogba a fizetési meghagyásokról szóló 1893. évi XIX. törvény-cikk vezette be.

egymillió forintot meg nem haladó pertárgyérték² esetén a bírósági eljárás helyett (perré alakulás esetén előtte) főszabály szerint az igényérvényesítés kizárólagos³ eszköze. Az eljárás jelentőségét legfőképp az évi többszázezer beérkező fizetési meghagyás kibocsátása iránti kérelem mutatja⁴.

Ezen eljárástípusban – tekintve annak nemperes voltát – a fél meghallgatásának nincs helye, kivéve a beadvány szóbeli előterjesztését, a fél szóbeli tájékoztatását és a költségkedvezmény iránti kérelem tárgyában való döntéshez szükséges meghallgatást. Egyebekben, ahol a szubszidiárius jelleggel⁵ alkalmazott Pp. meghallgatást említi, a fél írásbeli nyilatkoztatását kell érteni [Fmhtv. 18. § (1) bek.]. E rendelkezésből is következik, hogy a kézbesítésnek milyen kiemelt szerepe van ebben az eljárásban, miért is foglalkozom e témával.

² 2012. március 15-étől felső értékhatár is van: négyszázmillió forint fölötti követelés nem érvényesíthető egy fizetési meghagyásban [Fmhtv. 3. § (4a) bek.].

³ Elméletileg lehetséges a szóbeli kereset azonnali tárgyalása, illetve az egyezségi kísérletre idézés jogintézményeinek alkalmazása [Fmhtv. 3. § (2) bek.], de ezek a gyakorlatban igen elhanyagolható mértékben fordulnak elő.

⁴ A közjegyzőknek évente nagyjából 550 ezer fizetési meghagyásos ügyük van. „Nem véletlen, hogy 2010 júniusa óta egyre ritkábban hallunk körbetartozásokról, ekkor vettük át ezt a hatáskört a bíróságoktól. Azelőtt egy fizetési meghagyás kibocsátása a fővárosban egy egész évig is eltarthatott (...). Mára mindkét eljárás (a végrehajtási eljárás elrendelésével – PM) – elektronikus rendszeren keresztül – mindössze 4–6 hetet vesz igénybe. Ami igencsak szép eredmény, és ami nem jöhetett volna létre a közjegyzői kar felkészültsége és helytállása nélkül.” (Interjú a Magyar Országos Közjegyzői Kamara Elnökével – Együttműködést szeretne a közjegyzői kamara a kereskedelmi bankokkal (2012). In: Napi Gazdaság, 22 (63), 18. o.)

⁵ Mint általában a nemperes eljárásokban, a fizetési meghagyásos eljárásban is mögöttes jogszabály a Pp. [Fmhtv. 1. § (1) bek.], a fizetési meghagyás kézbesítésére pedig, ha az Fmhtv. eltérően nem rendelkezik, külön is a Pp.-nek a keresetlevél kézbesítésére vonatkozó szabályait rendeli alkalmazni a jogalkotó [Fmhtv. 16. § (1) bek.].

2. A kézbesítésről

A polgári perjog elméletében és gyakorlatában egyaránt nagy fejtörést szoktak okozni különböző, kézbesítéshez kapcsolódó kérdések, esetek. A kézbesítés jelentősége túlterjeszkedik a szabályozás mennyiségi – és tulajdonképpen minőségi – látszatán, éppen ezért érdemes mélyrehatóan foglalkozni magával a kézbesítéssel, annak szabályaival, és levonni belőlük a megfelelő jogkövetkeztetéseket.

Mint általában a nemperes eljárásokban, a fizetési meghagyásos eljárásban is mögöttes jogszabály a Pp. [Fmhtv. 1. § (1) bek.], a fizetési meghagyás kézbesítésére pedig, ha az Fmhtv. eltérően nem rendelkezik, külön is a Pp.-nek a keresetlevél kézbesítésére vonatkozó szabályait rendeli alkalmazni a jogalkotó [Fmhtv. 16. § (1) bek.].

„A kézbesítés a bírósági iratoknak a címzett⁶ részére való megküldése, a címzettnek dokumentált átadása”⁷ – áll a Pp. Nagykomentárban, maga a Pp. azonban nem határozza meg a kézbesítés fogalmát⁸. A kézbesítés azért lényeges, mert számos határidő kezdete, illetve más jogkövetkezmények fűződhetnek hozzá. A kitüntetett szerep abból fakad, hogy a

⁶ Címzett természetesen nem csak a fél lehet. Amennyiben az meghatalmazottal rendelkezik, úgy az eljárásban keletkezett iratokat – a személyes megjelenésre szóló idézés kivételével – csak a meghatalmazottnak kell kézbesíteni [Pp. 97. §]. Nem a jogszabályoknak megfelelő, ha ennek ellenére a félnek, s nem a jogi képviselőjének kézbesítenek, viszont ha a kötelezett személyesen átvette az iratot, és ellentmondást nem terjesztett elő, úgy jogerőssé válik a fizetési meghagyás [BH 1981. 281.]. Peres eljárás során olyan lényeges eljárási szabálysértés a jogi képviselő meg nem idézése a perre, „amely – függetlenül attól, hogy a másodfokú bíróság egyébként helyesen döntött-e a jogvita érdemében – szükségessé teszi a tárgyalás megismétlését” [BH 1995. 38.].

⁷ SALLÓS István (2010): Egyéb általános szabályok. In: NÉMETH János – KISS Daisy (szerk.): *A Polgári Perrendtartás Magyarázata 1.* Budapest: Complex, 422. o.

⁸ A perjogi tudományban szokás különbséget tenni „megküldés” és „kézbesítés” között, jóllehet ennek jogi megalapozottságát vitatják is. A „megküldés” alatt a nem könyvelt postai küldeményt, vagy az ajánlott szolgáltatás igénybevételét értik, míg a „kézbesítés” fogalma alatt kizárólag a tértivevény szolgáltatással feladott küldemények kézbesítését.

kézbesítés adja meg a lehetőséget a félnek, a feleknek a különböző, nem feltétlenül csak eljárásjogilag releváns eseményekről való tudomásszerzésre. Azért beszélek lehetőségről, mert egyrészt nem lehet kizárni, hogy a címzettek bizonyos esetekben a kézbesített iratot sem nyitják ki (azt nem olvassák el stb.), másrészt maga a kézbesítés sem mindig történik meg ténylegesen, olyankor a címzett kell, hogy utána járjon a küldeménynek – mint az történhet majd a kézbesítési vélelem esetében.

A kézbesítés szabályszerűsége kiemelten fontos, a fizetési meghagyásos eljárásnak is az egyik kulcskérdése. Hiszen szabályszerű kézbesítés nélkül nincsenek jogkövetkezmények, anélkül a perindítás hatályai sem állnak be [Fmhtv. 27. § (3) bek., Pp. 128. §], azaz nem indul meg az eljárás, ha a szabályszerűtlenség a kezdőirathoz kapcsolódik⁹. Ugyanis „a kötelezettel ekkor jön létre a háromoldalú eljárásjogi jogviszony, és ekkortól kell számítani az ellentmondás előterjesztésére nyitva álló határidőt, amelynek eredménytelen letelte ítélet hatályúvá teszi a meghagyást. Minőségét tekintve a fizetési meghagyás kézbesítése a keresetlevél kézbesítésével esik egy tekintet alá”, s mivel befejező határozat is egyben, „kiemelt szabályozást igényel”¹⁰.

Elképzelhető olyan eset, hogy ténylegesen megvalósult a kézbesítés, ám az olyan szabályszerűtlenségben szenved, amely miatt nem képes joghatás kiváltására. A közjegyző hivatalból¹¹ vagy közléssel értesül a szabályszerűtlenségről, mindkét esetben ugyanúgy körültekintően kell azt vizsgálnia¹². Ezen írás során elsősorban a fizetési meghagyásos el-

⁹ A Pp. 128. §-a értelmében a perindítás hatályai a keresetnek az ellenféllel való közlésével állnak be, amelynek megsértésével a bíróság lényeges eljárási szabálysértést valósít meg [BH 1984. 418.]. Ez az eljárásjogi hiba a fellebbezési eljárásban sem orvosolható [BH 1995. 223.].

¹⁰ SZÉCHENYI-NAGY Kristóf (2010): A fizetési meghagyásos eljárás. In: VARGA István (szerk.): *A polgári nemperes eljárások joga*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó, 896. o.

¹¹ A kézbesítés szabályszerűségét eleve hivatalból vizsgálni kell, ám vannak olyan esetek, amikor annak nem szabályszerű volta közlés nélkül nem derül ki, a tértivevény ugyanis lehet csupán látszólag szabályosan kitöltött.

¹² SALLÓS: *Egyéb...* 423. o.

járás kezdőiratának, magának a közjegyző által kibocsátott fizetési meghagyásnak a kézbesítésére koncentrálok¹³, méghozzá a kézbesítési vélelem szabályaira és kérdéseire.

3. A kézbesítési vélelem

A Pp. szabályai közé a kézbesítési vélelem jogintézménye 1995. augusztus 29-étől került, egy nagyobb módosítás során¹⁴. Az akkor még a mostanira kevésbé hasonlító normaszöveget a következő indokolás kísérte. „A perek elhúzódsának egyik legnyomatékosabb oka a kézbesítésre vonatkozó szabályozás nehézsége. A hatályos jogszabályok a per megindulásának feltételül támasztják a felperesi keresetlevél alperes részére való kézbesítését. Nyilvánvaló azonban, hogy a gyakran rosszhiszemű alperes (akit éppen azért perelnek, mert valamely kötelezettségét megszegte, elmulasztotta) az igazságszolgáltatást hátráltatni igyekszik, s ehhez már a per megindításakor hatékony eszközüül szolgál a keresetlevél át nem vétele, illetve az átvétel megtagadása. A korábban erre az esetre előírt bonyolult eljárás helyett a Javaslat egy vélelmet épít be a törvénybe, mely szerint a bírósági iratokat kézbesítettnek kell tekinteni, ha a kézbesítés azért volt eredménytelen, mert a címzett az iratot nem vette át, vagy az átvételt megtagadta.”¹⁵

Az Alkotmánybíróság (a továbbiakban: AB) egy határozatában kifejtette, hogy a „jogok és jogos érdekek hatékony érvényesítése, az igazságszolgáltatás és a közigazgatás kiszámítható működése azt igényli, hogy kivételes esetekben a kézbesítés eredménytelensége esetén is feltételezni lehessen a hivatalos iratok közlését, illetve ezzel kapcsolatban azt, hogy a kö-

¹³ A kézbesítés problematikája már az Fmhtv. hatályba lépését megelőzően jelen volt a közjegyzői karban. Lásd: DR. BALOGH Zsigmond (2010): *Figyelmes M. Henrik (fmh) esete – avagy egy fizetési meghagyást kibocsátó képzelt közjegyző dilemmái*. *Közjegyzők Közönye*, 14 (3) 19. o.

¹⁴ A polgári perrendtartásról szóló 1952. évi III. törvény módosításáról szóló 1995. évi LX. törvény 9. §-a.

¹⁵ Indokolás a polgári perrendtartásról szóló 1952. évi III. törvény módosításáról szóló 1995. évi LX. törvényhez, Részletes indokolás a 9. §-hoz. In: *Complex DVD Jogtár*.

zölt határozatok jogerőssé válhattak. Ez pedig nem függhet adott esetben attól, hogy a határozat címzettje képes vagy hajlandó-e átvenni a határozatot. A kézbesítés megtörténte, megkísérlésére vonatkozó vélelem létét és a lehetséges jogkövetkezmények alkalmazhatóságát tehát a jogbiztonság, illetve az eljárást kezdeményező személyek jogai védelme is megköveteli.¹⁶ De „jogos igény az, hogy ne érje sérelem azt a személyt, akit a kézbesítés eredménytelensége körében önhiba nem terhel”¹⁷, így a jogalkotó rendelkezett a kézbesítési vélelem megdöntéséről is, igaz, az AB nyomására.

Maga a vélelem, mint egy törvény által létrehozott jogintézmény, valamely bizonytalan eseményt (ebben az esetben a meg nem történt kézbesítést) rendel el akképp tekinteni, hogy az megtörtént. Nem teszi lehetővé a mérlegelést, azt – ha a tértivevényből kitűnik – meg kell állapítani. Ezzel szemben ellenbizonyításnak van helye: ez lesz a már említett kézbesítési vélelem megdöntése¹⁸.

3.1. A kézbesítési vélelem beállása¹⁹

Kétségtelen, hogy a kézbesítési vélelem a rosszhiszemű pervitel megakadályozását és a per (illetve nemperes eljárás) ésszerű időn belül történő befejezését egyaránt szolgálja. Az 1995-ben született módosítást még több másik kísérte²⁰, mire a vélelem mai szabályozása kialakult. Azonban már a korábbi szabályozás is különbséget tett kétféle címzetti magatartás,

¹⁶ 46/2003. (X. 16.) AB határozat, Indokolás IV. 1.

¹⁷ Kiss Daisy (2006): *A polgári per titkai*. Budapest: HVG-Orac Lap- és Könyvkiadó Kft., 312. o.

¹⁸ Uo.

¹⁹ A – tulajdonképpen egyfajta kézbesíthetőségi akadály folytán beálló – kézbesítési vélelem is megköveteli a szabályszerű kézbesítési eljárást.

²⁰ A hivatalos iratok kézbesítésére vonatkozó szabályokat tartalmazó egyes törvények módosításáról, illetve a bírósági végrehajtásról szóló 1994. évi LIII. törvény jogharmonizációs célú módosításáról szóló 2004. évi LXV. törvény, a jogügyletek biztonságának erősítése érdekében szükséges törvényt módosításokról szóló 2007. évi LXIV. törvény, a polgári perrendtartásról szóló 1952. évi III. törvény és egyes kapcsolódó törvények módosításáról szóló 2008. évi XXX. törvény és a fizetési meghagyásos eljárásról szóló 2009. évi L. törvény követte az 1995-ös módosítást.

egyfelől az átvétel megtagadása, másfelől pedig az irat – szabályos kézbesítés ellenére való – át nem vétele között. Ma azonban eltérően alakulnak az említett magatartásokhoz kapcsolódó jogkövetkezmények [Pp. 99. § (2) bek.].

3.1.1. A megtagadás

A megtagadás különösebb magyarázatot nem igényel, hiszen amikor a tértivevény ezen jelzéssel érkezik vissza, a megtagadás napján kézbesítettnek kell tekinteni az iratot. Vagyis – mint a Pp. kommentár írja – „a bírósági irat átvételét megtagadó címzett a megtagadással nem mentesül az átvétel következményei alól, nem »nyer időt« , hanem hátrányosabb helyzetbe hozza magát”²¹. A megtagadás lényegében az irat szándékos át nem vétele, amikor a címzett²² személyesen ellenáll a szolgáltató kézbesítési kísérletének.

3.1.2. Az át nem vétel

A második, kézbesítési vélelmet előidéző lehetséges címzetti magatartás, ha ő az iratot nem vette át. Ilyenkor a küldemény (tértivevénye) a közjegyzőhöz „nem kereste” jelzéssel érkezik vissza. Ebben az esetben (ellenkező bizonyításig) a második²³ kézbesítési kísérlet megkísérlésének napjától számított ötödik munkanapon minősül kézbesítettnek a küldemény, azután vissza kell küldeni a feladónak. Addig is lehetősége van a címzettnek, hogy maga vegye át a küldeményt az értesítőben megjelölt időpontig és postai szolgáltató helyen. Látszólag az következik ebből a részből, hogy ellenbizonyításra, az-

²¹ SALLÓS: Egyéb... 429. o.

²² Nem csak a címzetti megtagadásnak van kézbesítési vélelmet keletkeztető joghatása. A Pr. rendelkezései szerint a meghatalmazotti megtagadás esetén is ugyanaz az eljárási rend [Pr. 29. § (7) bek.].

²³ Hivatalos iratok kézbesítését kétszer kell megkísérelni, ha az első kézbesítési kísérlet nem vezetett eredményre, és a címzett nem tagadta meg az átvételt [Pr. 29. § (1) és (2) bek.].

az a vélelem megdöntésére csak e második magatartás esetén van lehetőség. Ugyanakkor, mint majd a Pp. 99/A. §-a rendelkezik, az első esetben sem megdönthetetlen a vélelem.

3.2. A vélelem beállása utáni eljárás

A Pp. 99. §-ának (4) bekezdése értelmében a közjegyzőnek értesítenie kell a fizetési meghagyás kézbesítési vélelmének beálltáról a feleket, ajánlott szolgáltatás igénybevételével [BDT 2007. 1698.²⁴], nyolc munkanapon belül. Ez csak a fizetési meghagyás kézbesítése kapcsán terheli a közjegyzőt, más esetekben (pl. hiánypótlás, részletfizetés engedélyezése iránti kérelemre adott válasz stb.) nem. Értesíteni kell a feleket – bár a gyakorlatban csak a kötelezettet szokták – arról, hogy a perindítás hatályai a Pp. 128. §-a szerint beálltak, valamint mellékelni kell azt a hivatalos iratot, amely alapján a vélelem megállapítást nyert [Pp. 99. § (4) bek.].

Továbbá tájékoztatni kell a jogosultat arról, hogy a végrehajtható okirat kézbesítésétől számított tizenöt napra ismét megnyílik a kötelezett számára az ellentmondási határidő, emellett azonban a végrehajtás addig előlegezett költségei őt fogják terhelni, kivéve, ha a kézbesítési vélelmet megdönti [Fmhtv. 36. § (3) bek. alapján annak 32. § (2) bekezdése].

A Pp. 99. § (2) bekezdésében meghatározott okokból beálló kézbesítési vélelem esetén az ellentmondásra nyitva álló határidő később tehát ismét megnyílik a végrehajtási lap kézbesítésétől számított tizenöt napra. Ilyenkor az ellentmondás előterjesztésével egyidejűleg a jogosult költségeit meg kell, hogy fizesse²⁵ a kötelezett, illetve a megfizetést igazolnia kell

²⁴ A „kézbesítési vélelem beállításáról szóló értesítés és kötelező mellékletei kézbesítése ajánlott küldeményben, nem tértivevényesen történik, mivel az értesítésnek az a feladata, hogy a mulasztó tudomására jusson a mulasztása, ez pedig csak úgy érhető el, ha a levélszekrénybe helyezve a helyszínen marad a kézbesített irat” [BDT 2007. 1698.].

²⁵ Az ellentmondás előterjesztésével egyidejűleg a kötelezett köteles a végrehajtás során felmerült, a jogosult által előlegezett költségeket a végrehajtónál megfizetni [Fmhtv. 32. § (2) bek.].

a közjegyző előtt, máskülönben a közjegyző érdemi vizsgálat nélkül elutasítja ellentmondását [Fmhtv. 32. § (1) – (2) bek.]. A jogerős fizetési meghagyás végrehajtói kézbesítése esetén annak eredményes megtörténtétől kell számítani a határidőt [Fmhtv. 33. §].

Az ellentmondási határidő ismételt megnyílása jogának „garanciális jelentősége van azokban az esetekben, amikor a kötelezett nem tud a vele szemben kibocsátott, adott esetben visszaélészerűen előterjesztett fizetési meghagyásról, ugyanakkor le fogja lassítani az érintett végrehajtási eljárásokat. Az ellentmondás előterjesztésével a végrehajtást ugyanis felfüggesztik, a jogerős fizetési meghagyás hatályát veszti”²⁶.

3.3. Kézbesítési vélelem megdöntése iránti kérelem

A kézbesítési vélelem Pp.-be ültetését követően az AB megállapította, hogy a jogalkotót alkotmányellenes helyzetet előidéző mulasztás terheli avégből, hogy a vélelem megdöntését nem szabályozta, és 2004. június 30-ig e hiány pótlására kötelezte [46/2003. (X. 16.) AB határozat, 1.]. Minden bizonnyal ezek hatottak a Pt. és a hozzá kapcsolódó kormányrendelet megszületésére is²⁷, de a kézbesítési vélelem megdöntését a hivatalos iratok kézbesítésére vonatkozó szabályokat tartalmazó egyes törvények módosításáról, illetve a bírósági végrehajtásról szóló 1994. évi LIII. törvény jogharmonizációs célú módosításáról szóló 2004. évi LXV. törvény vezette be.

Kézbesítési vélelem megdöntése iránti kérelmet a címzett terjeszthet elő arra hivatkozással, hogy őt a küldemény át nem vétele kapcsán önhiba nem terheli, mert az a hivatalos iratok kézbesítésére vonatkozó szabályok megsértésével történt, vagy egyéb okból nem volt szabályszerű, avagy arra hivatkozva, hogy ezen kívüli, más okból nem volt módja át-

²⁶ SZÉCHEYI-NAGY: A fizetési meghagyásos... 889–890. o.

²⁷ Valójában, mint a Pt. preambuluma is utal rá, a vonatkozó 97/67/EK irányelv nemzeti jogba történő átültetésére volt hivatott (lásd: KENDE Tamás – PUSKÁS Gábor (2011): A közüzemek szabályozása az Európai Unióban. In: KENDE Tamás – SZÜCS Tamás (szerk.): *Bevezetés az Európai Unió politikáiba*. Budapest: Complex Kiadó, 304. o.).

venni az iratot²⁸. Ez utóbbi okra alapított kérelmet csak természetes személyek, illetve 2009-től jogi személyiséggel nem rendelkező gazdasági társaságok²⁹ terjeszthetnek elő, jogi személyek nem³⁰. [Pp. 99/A. § (3) és (4) bek.]

A bírósági döntések szerint „*elvárható követelmény a cég rendszeres működése során, hogy a cég a székhelyén a bíróságok, hatóságok, üzletfelek, más szervek számára elérhető legyen, gondoskodjon a székhelyre érkező küldemények átvételére jogosult személy jelenlétéről*” [BH 2005. 68.]. Következézetesen és többször rámutatott arra a bíróság, hogy „*a gazdasági forgalmi életben részt vevő gazdálkodó szervezetektől elvárható, hogy hivatalos iratok kézbesíthetőségének ne fordulhasson elő olyan akadály, hogy nincsen megfelelő személy a beérkező iratok átvételére*” [BDT 2007. 1698.].

A fenti okokra történő hivatkozással a címzett a vélelem beálltáról való tudomásszerzéstől számított tizenöt napon (az ún. szubjektív határidőn) belül terjesztheti elő kérelmét, még hozzá annál a közjegyzőnél, amelynek az eljárása alatt a vélelem beállt. Hat hónapon (az ún. objektív határidőn) túl

²⁸ „Annak következtében pedig, hogy az alperes a Pp. 99. § (2) bekezdésén alapuló kézbesítési vélelmet nem döntötte meg, törvényi vélelem szól amellet, hogy az alapeljárásban keletkezett iratokat megkapta, tehát azok tartalmát megismerhette. Az iratok szabályszerű kézbesítése miatt pedig az alperes részéről az alapperben elmulasztott védekezés (tényállítás) – az önhiba következtében – már a perújítási kérelemben sem terjeszthető elő eredményesen a Pp. 260. § (2) bekezdésében foglaltak alapján.” [BDT 2008. 1731.]

²⁹ „A jogi személyiséggel nem rendelkező társaságok a kézbesítési vélelem beálltának szempontjából közelebb állnak a természetes személyekhez, mint a jogi személyekhez, ezért indokolt az önhibáján kívüli okból történő megtámadás lehetőségét számukra is lehetővé tenni. Az önhiba hiányát azonban a küldemény átvételére jogosult valamennyi tag és alkalmazotti tekintetében igazolni kell.” (SALLÓS: Egyéb... 432. o.)

³⁰ A Pp. 66. §-ának (1) bekezdése szerint, ha a törvény egyes perbeli cselekményekre másként nem rendelkezik, a fél helyett az általa, illetve törvényes képviselője által választott meghatalmazott is eljárhat. „Mivel a Pp. 99/A. §-ának (4) bekezdése taxatívve nevesíti a kérelmezők körét, (...) jogi képviselő számára nem teszi lehetővé, hogy a fél helyett az ő részére történő kézbesítés esetén ilyen tartalmú kérelmet terjesszen elő.” [BDT 2011. 2477.]

nincs helye ilyen kérelemnek, s ennek elmulasztása igazolással sem menthető ki.³¹ Amennyiben a végrehajtási eljárás még nem indult meg, úgy e határidők szerint lehet előterjeszteni a kézbesítési vélelem megdöntése iránti kérelmet a fizetési meghagyásos eljárásban [Fmhtv. 16. § (1) bek.].

Azonban csak a Pp. 99. § (2) bekezdésben szabályozott kézbesítési vélelem megdöntése iránt lehet kérelmet előterjeszteni [Pp. 99/A. § (1) – (2) bek.], amely „furcsa” szabályra még vissza fogok térni. Ha valamilyen szabálytalanságra hivatkozik a címzett, úgy elő kell adnia azokat a tényeket, illetve körülményeket, amelyek azt igazolják. Egyéb okra történő hivatkozás esetén elegendő csupán valószínűsíteni az önhiba hiányát [Pp. 99/A. § (5) bek.], ám e kötelezettségének nem tesz eleget a fél, ha csupán azt állítja, hogy a tértivevényen szereplő adatokkal ellentétben a posta nem kísérelte meg kétszer a kézbesítést [BDT 2001. 433.].

3. 4. Kézbesítési vélelem megdöntése iránti kérelem elbírálása

Gyakran előfordul, hogy a felek valamelyike kézbesítési vélelem megdöntése iránti kérelmet és igazolási kérelmet [Pp. 106–110. §-ok] is előterjeszt, illetve nehezen megítélhető, hogy a beadvány minek felel meg. Ilyen esetekben, mivel a kézbesítés szabályossága, illetve megtörténte kiemelten fontos, először a kézbesítési vélelem megdöntése iránti kérelem tárgyában kell határozni. Hiszen, ha szabálytalan volt a kézbesítés, akkor igazolásra sem szorul a mulasztás, mivel nem is történt mulasztás.³² Ha nem felel meg kézbesítési vélelem

³¹ A Pp. kommentár kiemeli, hogy a hat hónap nem indokolt, elnézve a Pp.-beli többi határidőt. „Különösen sajátos ez az időtartam, ha összevetjük az igazolás általános, három hónapos határidejével.” (SALLÓS: Egyéb... 431. o.)

³² Lásd: DR. ASBÓTH-HERMÁNYI Lőrinc 2010. szeptember 14-i levele a közjegyzői karhoz.

megdöntése iránti kérelemnek a beadvány, de igazolási kérelemnek jó, akkor a szerint kell elbírálni³³ [BH 2000. 414.].

A kérelem indokainak mérlegelése a közjegyző diszkrecionális jogkörébe tartozik. A Pp. kifejezetten csak egy elutasítási okot tartalmaz, az elkésztettséget [Pp. 99/A. § (5) bek.], de helyesen feltételezhető, hogy más is akad. Ugyanis el kell utasítani a jogi személyek azon kérelmét, amely nem a kézbesítés szabálytalanságára hivatkozik,³⁴ de azt a – bármilyen személytől származó – kérelmet is, amelyik alaptalan³⁵.

A kézbesítési vélelem megdöntésére irányuló kérelemről a közjegyző dönt egy fellebbezhető végzésben, s ha a fellebbezésre sor kerül, azt majd a közjegyző székhelye szerint illetékes törvényszék bírálja el [Fmhtv. 39. § (3) bek.]. Fellebbezésre csak az elutasító határozat ellen van lehetőség, a helyt adó döntés az ügyet befejező érdemi határozat elleni fellebbezésben támadható meg³⁶ [Pp. 99/A. § (7) bek.].

³³ A Csongrád Megyei Bíróság egyik kollégiumi véleménye eltérően (bár nem ellentétesen) ragadja meg ugyanezt a kérdést. „A bíróságnak vizsgálnia kell, hogy a kérelem tartalma szerint nem minősül-e igazolási kérelemnek, ha a címzett a kézbesítési vélelem beállta miatt határidőt vagy határnapot mulasztott. Ha az igazolási kérelmet a mulasztástól számított három hónap eltelte után terjesztette elő a fél, vagy nem pótolta egyidejűleg az elmulasztott cselekményt, a bíróságnak meg kell vizsgálnia azt is, hogy a kérelem (tartalma szerint) nem minősül-e kézbesítési vélelem megdöntése iránti kérelemnek.” [Csongrád Megyei Bíróság Polgári-Gazdasági-Közigazgatási Kollégiumának 8/2004. (X. 29.) véleménye a kézbesítési szabályokról, 1.]

³⁴ A bíróság elutasította a Kft. nevében eljáró személy azon érvelését, hogy a Kft. vezetésében személyi változások történtek a kézbesítés idején, és a volt ügyvezető külföldi tartózkodás miatt nem tudta átvenni a küldeményeket, hiszen a Kft. székhelye valamint az ő lakóhelye megegyezik, az új vezetés pedig csak a felszámolási eljárásról szerzett tudomást. Ugyanitt rögzíti a bíróság, hogy a kérelemről az a bíróság dönt, amelynek eljárása alatt a kézbesítés történt, a fellebbezésről pedig a másodfokon eljáró bíróságnak kell határoznia [BDT 2007. 1678].

³⁵ Külön vita tárgyát képezhetné, hogy mennyire szükséges explicit elutasítási ok a polgári eljárásjogban.

³⁶ Érdekes elméleti jogi kérdés lenne, hogy ha a vélelemnek az ellenfél által vitatottan ad helyt a közjegyző, de a kötelezett semmiféle egyéb beadványt nem terjeszt elő, s a meghagyás jogerős lesz, milyen lehetősége van az ellenfélnek? Persze ennek aligha van relevanciája a gyakorlat során, kiváltképp egy végül jogerőssé vált fizetési meghagyás esetén.

3.5. A kérelem alapján történő eljárás

Szabálytalan kézbesítésre történő alapos hivatkozás esetén a féllel szemben a vélelmezett kézbesítéshez fűződő jogkövetkezmények hatálytalanok, és a kézbesítést, valamint az addig elvégzett eljárási cselekményeket a fél kérelmének megfelelően, a szükséges mértékben meg kell ismételni. Más kérelmező esetében az ő vonatkozásában érvényesülő, a kézbesítéshez kapcsolódó jogkövetkezmények nem alkalmazhatóak [Pp. 99/A. § (8) bek.], de a fizetési meghagyásos eljárás során más szereplő nincs.

Véleményem szerint a fentiekből az következik, hogy ha a fél a kézbesítés szabálytalanságára hivatkozik, de ezzel együtt előterjeszti az ellentmondását, vagy egyéb beadványát, és kifejezetten nem kéri az ismételt kézbesítést, akkor nem szükséges azt megtenni. Persze eljárásjogilag kifogásolható lehet, hiszen nincsen szabályszerűen kézbesített iratunk, így ha az egy fizetési meghagyás, akkor – szigorú értelmezés mellett – nem álltak be a perindítás hatályai sem [Pp. 128. §].

Egyéb okra alapított kérelemnek való helyt adás következtében a kézbesítést meg kell ismételni, továbbá a kérelem előterjesztésére és elbírálására a mulasztás igazolására vonatkozó rendelkezéseket kell alkalmazni, a kézbesítési vélelem megdöntése esetén irányadó sajátosságokkal [Pp. 99/A. § (9) bek.]. Így például a kérelmet méltányosan kell elbírálni [Pp. 109. § (3) bek.], de jogos kérdés, hogy mi történik, ha a határidő elmulasztása esetén a fél pótolja az elmulasztott cselekményt is [Pp. 107. § (3) bek.]. Megérzésem szerint ettől még ismételt kézbesítésnek van helye³⁷, és neki is újból elő kell terjesztenie beadványát, még ha ez értelmetlennek és szigorúnak is tűnik – tekintve, hogy az.³⁸

³⁷ Jóllehet, az én felfogásomhoz közelebb áll az a megoldás, amely szerint ilyenkor az ismételt kézbesítéskor egy külön végzésben fel kell hívni a címzettet, hogy amennyiben nem terjeszt elő semmilyen beadványt, úgy a szabálytalanul kézbesített iratra adott választ veszi alapul a közjegyző. Ez sok problémának az elejét veszi, és a polgári eljárásjogban járatlan címzetteket kevésbé zavarja össze.

³⁸ Erre a következtetésre jut a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Bíróság Polgári-Gazdasági-Közigazgatási Kollégiuma is a hivatalos iratok kézbesítéséről és a kézbesítési vélelem megdöntéséről szóló 1/2005. ajánlás 5. pontjában.

Ha a felek beadványai azt szükségessé teszik, hiánypótlásra – hacsak az Fmhtv. ki nem zárja – bármikor fel lehet hívni őket, így a kézbesítési vélelem megdöntésénél is gyakorta előfordul. Az eljárása során a bíróság meghallgathatja a feleket [Pp. 99/A. § (5) bek.], ami írásbeli nyilatkoztatást jelent a fizetési meghagyásos eljárásban [Fmhtv. 18. § (1) bek.].

3.6. Kézbesítési vélelem megdöntése a végrehajtási eljárás során

A kézbesítési vélelem megdöntésének egy másik esetét is szabályozza a Pp. Ha a határozat jogereje kézbesítési vélelmen alapul, akkor a címzett, mint kérelmező a végrehajtási eljárás folyamatban léte alatt nyújthatja be kérelmét az eljáró közjegyzőnél³⁹. A szubjektív határidő ugyanúgy tizenöt napos, amely általában a végrehajtható okirat kézbesítéséhez kapcsolódik. Az okok ugyanazok lehetnek, így a kézbesítés szabályszerűtlenségére, illetve egyéb, önhibán kívüli okra lehet hivatkozni [Pp. 99/B. § (1) bek.].

Harminc napon belül kell a közjegyzőnek elbírálnia a kérelmet, ami az eljárás gyorsítását szolgálja⁴⁰. Az elbírálásra a már leírtak megfelelően irányadók⁴¹. Ha a végrehajtást megelőzően a címzett ellen pénzforgalmi úton behajtást kezdeményeztek, és arról ő tudomást szerzett, a tudomásszerzéstől számított tizenöt napon belül terjesztheti elő kérelmét [Pp. 99/B. § (2) és (3) bekezdések]. A végrehajtási eljárás során csak akkor terjeszthet elő kézbesítési vélelem megdöntése iránt kérelmet, ha az alapeljárásban nem történt érdemi elbírálás⁴².

³⁹ A közjegyző ezt a fizetési meghagyásos eljárás ügyszámán rögzíti.

⁴⁰ SALLÓS: Egyéb... 433. o.

⁴¹ A kérelem maga nem halasztó hatályú, a közjegyző azonban a fél kérelmére – ha a benne foglalt tények fennállása valószínűnek mutatkozik – elrendelheti a fizetési meghagyás végrehajtásának felfüggesztését, az ellenfél meghallgatása nélkül is. E tárgyban, szintén kérelemre, megváltoztatható a döntés [Pp. 99/A. § (6) bek.].

⁴² Lásd: DR. ASBÓTH-HERMÁNYI Lőrinc 2011. május 30-i levele a közjegyzői karhoz. A Legfelsőbb Bíróság több eseti döntésében is kifejtette, hogy a perújítás sem szolgálhat az alapeljárásban elkövetett eljárásjogi szabálysértések orvoslására [BH 2003. 285.; BH 1996. 430; BH 1996. 69.].

Amennyiben a végrehajtási eljárás már megindult, csak a Pp. 99/B. § (1) bekezdésében meghatározottak szerint terjeszthető elő kérelem [Pp. 99/B. § (1) bek., illetve Fmhtv. 16. § (1) bek.]. Ugyanakkor a Vht. szerint kézbesítési vélelem megdöntésének, kivéve a Pp. előbb hivatkozott részét, nincs helye a végrehajtás során [Vht. 37/A. §].

4. A kézbesítési vélelem megdöntésének ellentmondásossága

Az eddig leírtak, konkrétan a Pp. 99/A. § (1) bekezdése szerint, a kézbesítési vélelem megdöntéséről akkor lehet szó, ha a vélelem a Pp. 99. § (2) bekezdése alapján állt be. Tehát a címzett akkor döntheti meg a vélelmet, ha a küldemény (és tértivevénye) „nem kereste”, vagy „az átvételt megtagadta” jelzéssel érkezett vissza a közjegyzőhöz. Ilyenkor hivatkozhat arra, hogy a kézbesítés nem volt szabályszerű, vagy más okból nem terheli őt önhiba [Pp. 99/A. § (3) bek.].

A kézbesítési vélelem megdöntése iránti kérelem alapjául szolgáló feltételrendszer terén a jogalkotó „ellentmondásba keveredik, amikor az önhibán kívüliségnek két okát rögzíti. Az első ok ugyanis az, ha a kézbesítés a hivatalos iratok kézbesítésére vonatkozó jogszabályok megsértésével történt meg, vagy más okból nem volt szabályszerű. Ebben az esetben megítélésünk szerint nem a vélelem megdöntéséről van szó, ugyanis szabályszerűtlenül nem lehet kézbesíteni hivatalos iratot, így annak vonatkozásában vélelem sem állhat be. Megítélésünk szerint kézbesítési vélelem eleve csak a szabályszerűen kézbesített küldeményekhez kapcsolódhat. A Pp. más szabályaiból is ez a logika következik, így például, amíg az idézés szabályszerűségéről a bíróság nem győződött meg, nem alkalmazhatja a mulasztás jogkövetkezményeit”⁴³.

Tulajdonképpen az egész feltételrendszer „részben egzakt, részben azonban teljesen megfoghatatlan” a Pp. kommentár

⁴³ SALLÓS: Egyéb... 432. o.

szerint. A megfoghatatlanság abból ered, hogy a Pp. 99/A. § (3) bekezdésének b) pontjával „a jogalkotó egy partitán, és ebből következően szinte teljes mértékben a bíróság mérlegelésén múló lehetőséget biztosít”, hiszen tételes felsorolást sem rögzít, így a bíróságon múlik, mit fogad el a kérelmező részéről, s mit nem⁴⁴.

Véleményem szerint a Pp. ezen szakaszából, a fentebb írtaknak megfelelően több lehetőség is kínálkozik. Személy szerint azzal a megközelítéssel értek egyet, amely azt vallja, hogy a jogalkotó itt olyat szabályozott, amit maga sem akart. lehetővé tette, hogy a Pp. 99. § (2) bekezdésén kívüli esetekben is alkalmazható legyen a kézbesítési vélelem megdöntése. Természetesen ez a megközelítés vitatható, és sokak által vitatott is, de – mint látni fogjuk – ésszerű megoldási lehetőséget kínál jogilag nem rendezett problémákra.

4.1. A Pp. önellentmondása

A legfőbb polgári eljárásjogi jogszabály önmagának mond ellent, mikor akként rendelkezik, hogy a Pp. 99. § (2) bekezdésében meghatározott kézbesítési vélelmet a bíróság nem alapítja meg, ha a kézbesítés helyettes átvevő részére történt, és az a helyettes átvevő az ellenérdekű fél volt [Pp. 99. § (3) bek.].

Véleményem szerint ez nem egy egyszerű jogalkotói hiba, mivel expressis verbis utal a Pp. 99. § (2) bekezdésére, amely alapján elvileg csak „nem kereste”, illetve „megtagadta” jelzéssel érkezhette vissza a vélelem alapjául szolgáló tértivevény. Márpedig nincs az a helyettes átvevő, aki úgy tudná átvenni például a fizetési meghagyást, hogy a tértivevény efféle megjelöléssel érkezzen vissza a közjegyzőhöz (a küldeménynel együtt).

Sok oka lehet annak, hogy ilyen szerencsétlenül sikerült ez a szabályozás, ennek feloldása azonban nem dolga egy jogalkalmazónak sem. Ellenben elegendő okot szolgáltat arra, hogy az egyebekben sem ellentmondásmentes szabályozás határait feszegetni igyekezzen. Így teszek most én is.

⁴⁴ Uo.

4.2. A Fővárosi Ítéltábla véleménye (2004)

A Fővárosi Ítéltábla Polgári kollégiuma is foglalkozott a kézbesítési vélelem szabályozásával. A kollégiumi vélemény – ma már – nem szolgál új jogértelmezési lehetőségekkel. Azon túl, hogy ennek keretében leszámolnak a bírúk a megtagadás következtében beálló kézbesítési vélelem látszólagosan megdönthetetlen voltával, az előbb citált szakasszal érdeemben foglalkozik.

Fogalmilag kizártnak tartja a Pp. 99. § (3) bekezdésében említett kézbesítési vélelem lehetőségét a kollégium, s leszögezi, hogy itt a Pp. „a kézbesítés szabálytalanságát kívánta kimondani (...). Ha a bíróság észleli, hogy az ellenérdekű fél volt a helyettes átvevő, a kézbesítést, annak szabálytalansága miatt meg kell ismételni, ha pedig ezt nem észlelve szabályszerűnek tekintette (a kézbesítés szabályszerűségét »vélelmezte«), utóbb a kézbesítés szabálytalanságára alapított kérelmet a Pp. 99/A. § (3) bekezdés a) pontja szerint kell elbírálni”⁴⁵.

A véleményben olvasható továbbá, hogy a szabálytalanság okára alapított kérelem esetében, ha az alapos, szabályszerűtlen kézbesítés történt, így a vélelem csak látszólagosan állt be, azonban az egyéb okra való alapos hivatkozás esetén tényleges, ámde megdönthető vélelemről rendelkezik a törvény. Látható, hogy a Fővárosi Ítéltábla bírái a tanácselnöki értekezleten még óvatosan nyúltak az analógia eszközéhez 2004-ben.

4.3. A Csongrád Megyei Bíróság véleménye (2004)

A Csongrád Megyei Bíróság Polgári – Gazdasági – Közigazgatási Kollégiuma 2004-ben még szintén ragaszkodott a betű szerinti értelmezéshez. Figyelemre méltó az érvelésben, hogy már ekkor megfogalmazták, mit kell a Pp. 99/A. § (3) bekezdésének b) pontja alatt a valószínűsítésen érteni. Ekkor a

⁴⁵ A Fővárosi Ítéltábla Polgári Kollégiumának 2004. október 4-i tanácselnöki értekezletén kialakított vélemény, 2. pont.

„címzettnek tehát azt kell valószínűsíteni, hogy a küldeményt ezen a napon – önhibáján kívül – nem kapta meg, továbbá azt, hogy mikor és milyen körülmények között szerzett tudomást a kézbesítésről”⁴⁶.

A kollégiumi vélemény szerint a bírói kar hasznosítani tudja e téren az igazolási kérelem kapcsán szerzett tapasztalatait a Pp. 99/A. § (3) bek. b) pontjánál, és számít, hogy milyen típusú vélelemről van szó. Ugyanis a „nem kereste” jelzéssel visszaérkezett küldemények esetében körültekintően kell vizsgálni az önhiba hiányát. „Általában elvárható ugyanis a címzettől, hogy ha eljárás folyik ellene⁴⁷, gondoskodjon a távolléte esetére átvételre jogosult személyről, ha pedig tartózkodási helyét megváltoztatja, miközben lakcíme változatlan marad, a tartózkodási hely (kézbesítési cím) bejelentéséről.”⁴⁸

A bíróság szerint „a hivatalos irat személyes kézbesítéséhez (...) ugyanolyan törvényes vélelem kapcsolódik, mint a postai szolgáltató útján történt kézbesítéshez”⁴⁹. Továbbá másféle eljárásról van szó, ha a bíróság által szabályosnak észlelt kézbesítésről kiderül, hogy szabálytalan volt, holott észlelnie kellett volna a szabálytalanságot. Ez az eset súlyos eljárási szabálysértés, amelyet határidőtől függetlenül jogorvoslati vagy végrehajtási eljárásban állapítanak meg.

4.4. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Bíróság ajánlása (2005)

Nem volt ennyire óvatos hozzáállásában és következtetésében a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Bíróság 2005-ben. Ajánlásában a Pp. 99/A. §-t elemezve messzemenőbb, és az általam is vallott jogkövetkeztetést vonta le. Figyelemre méltóak a kollégium kézbesítési vélelem megdöntése és igazolási ké-

⁴⁶ A Csongrád Megyei Bíróság Polgári – Gazdasági – Közigazgatási Kollégiumának 8/2004. (X. 29.) véleménye a kézbesítési szabályokról, II/4. pont.

⁴⁷ Ezt én elsősorban folyamatban lévő ügyekre tudom értelmezni, így a fizetési meghagyás kézbesítése esetén nem.

⁴⁸ Uo.

⁴⁹ Uo. II/8. pont.

relem elhatárolása kapcsán tett megállapításai is, azonban azokkal most nem foglalkozom.

A bíróság nem vitatja, hogy a Pp. 99. § (2) bekezdése csak két típusú kézbesítési vélelem szabályoz, s a 99/A. § erre utal vissza. Jogosan merül hát föl a kérdés, hogy mit kell tenni, ha a tényleges kézbesítésre sor került, ám a fél kéri a kézbesítésből fakadó jogkövetkezmények hatálytalanítását, mert az szabálytalan volt, s mindezt nyilván utólag. Ilyenkor „nem a kézbesítési vélelem beállta látszólagos, hanem a tényleges kézbesítés szabályszerűsége. Kifejezett jogszabályi rendelkezés hiányában azonban a sérelem orvoslásaként a kézbesítési vélelem megdöntésére vonatkozó szabályok alkalmazására kerül sor”⁵⁰.

A Pp. 99. § (3) bekezdését pedig „helyesen úgy kell értelmezni és alkalmazni, hogy: ha a bíróság észleli, hogy a helyettes átvéző az ellenérdekű fél volt, a kézbesítést szabálytalanak kell tekinteni, azt meg kell ismételni, ha pedig csak utóbb – hivatkozás folytán – kerül megállapításra a kézbesítés szabálytalansága, akkor analógia útján alkalmazni kell a Pp. 99. § (3) bekezdése szerinti kézbesítési vélelem megdöntésére vonatkozó szabályokat”⁵¹.

4.5. A Győri Ítélőtábla döntése (2006)

A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Bírósághoz hasonló következtetésre jutott a Győri Ítélőtábla is 2006-ban, egy konkrét ügyben. Fellebbezése során a hitelező Kft. arra hivatkozott, hogy az elsőfokú bíróság számára semmilyen iratot nem kézbesített szabályszerűen. Ennek következtében a bíróság, noha fellebbezés megnevezésű volt a beadvány, a tartalom szerinti elbírálás elvéből [Pp. 3. § (2) bek.] levezetve a kézbesítési vélelem megdöntése iránti kérelemnek tekintette.

A győri bírák megemlítik, hogy a Pp. a 2004-es módosítást megelőzően nem (avagy sem) tartalmazott rendelkezést arra

⁵⁰ A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Bíróság Polgári-Gazdasági-Közigazgatási Kollégiumának 1/2005. ajánlása a hivatalos iratok kézbesítéséről és a kézbesítési vélelem megdöntéséről, 1.

⁵¹ Uo.

névé, hogy a látszólag szabályosnak mutatkozó kézbesítést a fél utólag hogyan vitathatja, illetve miként kell eljárni annak alapján. Erre az igazolási kérelem [Pp. 106–110. §-ok] nem lehet alkalmas, hiszen ott nem kérdéses a kézbesítés szabályszerűsége, másik oldalról vizsgálva pedig a szabályszerűtlen kézbesítés joghatást sem képes kiváltani, így nincs szó mulasztásról. Ettől függetlenül 2004 előtt analógia útján ezt alkalmazták erre az esetre⁵².

Kifejtik a döntésben, hogy az új szabályozás ellentmondásos maradt, és a Pp. 99/A. §-ában foglaltak ugyan „helyes értelmük szerint a tényleges kézbesítés szabálytalanságára alapított kérelem elbírálására nem vonatkoznak”, de „– kifejezett külön szabályozás hiányában – a tényleges kézbesítés szabálytalanságára alapított kérelem elbírálása során – a korábbi gyakorlattól eltérően – analógia útján a Pp. 99/A. §-ában foglaltakat indokolt alkalmazni”⁵³.

Ezzel az érveléssel maradéktalanul egyet lehet érteni, hiszen semmi sem öleli fel ennyire pontosan a szabálytalan kézbesítés esetét, s noha nem túl valószínű, hogy e mögött a mindig homályos jogalkotói szándékot fel tudnánk fedezni, meggyőződésem szerint ennek ellenére alkalmazható, mi több, alkalmazandó az analógia.

4.6. A Csongrád Megyei Bíróság újabb véleménye (2007)

Három év elteltével a megyei bíróság már kevésbé volt olyan óvatos a kézbesítéshez kapcsolódó véleményével. Leszögezi, hogy joghatást csak a szabályszerűen kézbesített küldemény válthat ki, de a kézbesítési vélelem megdöntését továbbra is csak a „nem kereste”, illetve „az átvételt megtagadta” jelzéssel visszaérkező küldeményekre lehet alkalmazni. A véleményből kitűnik, hogy a fizetési meghagyásos eljárás során fordul elő a legtöbb ilyen eset⁵⁴.

⁵² A bírák a kézbesítési vélelmet már ekkor is megdönthető vélelemnek gondolták, amit igazolással lehetett megtenni [BDT 1999. 81.].

⁵³ Győri Ítéletábla Fpkf. II. 25. 662/2006/2.

⁵⁴ Ami nem meglepő, tekintve hogy a bíróságok előtt is jelentős számú fizetési meghagyásos eljárás volt állandóan folyamatban, és mint nemperes eljárás, kiemelt figyelmet érdemelnek a kézbesítés kérdései.

Álláspontjuk szerint a nem szabályosan megvalósult kézbesítés a polgári eljárás szellemét, a pártatlanság elvét, a jogbiztonság, jogegyenlőség, fair eljárás és jogorvoslati jog alkotmányos elvét mind sérti. „Jogállamban megengedhetetlen, hogy bárkivel szemben úgy hozzon a bíróság végrehajtható határozatot, hogy a fél a határozathozatalt megelőző eljárásról ne tudjon, vagy legalább az elvi lehetősége ne legyen meg annak, hogy az eljárásról tudomást szerezzen”⁵⁵.

A bíróság szerint a Pp. 99/A. § (3) bekezdés a) pontjának „nyelvtani értelmezése alapján” alakult ki az a megközelítés, miszerint a kézbesítési vélelem megdöntésére irányadó szabályok alkalmazandók akkor is, amikor a hivatalos iratok kézbesítésére vonatkozó szabályok megsértésével történt a kézbesítés. A kollégium álláspontja ugyanis az, hogy az „ilyen beadványok az eljárás szabálytalansága ellen előterjesztett kifogásnak tekinthetők, amelyek a Pp. 114. §-ában foglaltak szerint bírálандók el”⁵⁶.

A félnek a kézbesítés szabálytalanságára alapított beadványaival időbeli korlátozás nélkül, érdemben foglalkozni kell, éppen ezért alkalmatlan a Pp. 99/A. §-a ennek orvoslására. Ebben az esetben – amikor a beadvány alapos – a kézbesítést újból meg kell kísérelni és a szabálytalan kézbesítést követő eljárási cselekmények hatálytalanná válnak. Továbbá rögzítik, hogy a címzett azon állítása, amiben arra hivatkozik, hogy a küldeményt a helyettes átvevő nem adta át neki, igazolási kérelemként bírálандó el.⁵⁷

5. Kézbesítési vélelem megdöntése nem szabályszerű kézbesítésnél

Véleményem szerint jogilag szabályozatlannak minősül az a probléma, amikor a hivatalos iratot látszólag szabályosan kézbesítették, de ez ellen a címzett tiltakozna. Mit kell hát alkalmazni?

⁵⁵ A Csongrád Megyei Bíróság Polgári-Gazdasági-Közigazgatási Kollégiumának 3/2007. (XI. 9.) véleménye a kézbesítés és a kézbesítési vélelem időszerű kérdéseiről, I.

⁵⁶ Uo.

⁵⁷ Uo., III.

Az eljárás szabálytalansága elleni kifogás [Pp. 114. §⁵⁸] több okból sem megfelelő. Egyfelől a perbeli szabálytalanságokra vonatkozik, pedig a kezdőirat (fizetési meghagyás) szabálytalan kézbesítése esetén nem állnak be a perindítás hatályai, így nem beszélhetünk perről, eljárásról. Ugyanezen okból nem beszélhetünk félről sem, a fél megnevezés helyett a címzett volna helyes. Másfelől nem lehet figyelmen kívül hagyni az erre való hivatkozást („*ha a bíróság a kifogást figyelmen kívül hagyja...*”), hiszen lényeges eljárási szabálysértésnek minősül a szabálytalan kézbesítés [BH 1984. 418.].

Továbbá érdemesnek tartom még a kifogás kapcsán megjegyezni, hogy e szakasz már csak jelentőségénél fogva sem alkalmas arra, hogy a szabálytalan kézbesítés esetén alkalmazzák, ami a terjedelmén is látszik. „*A kifogás az eljárási szabálysértések orvoslásának eszköze. (...) Így például a fél kifogásolhatja a bíróság összetételét, hatáskörének, illetékességének megállapítását, a jegyzőkönyv hiányosságait, elfogultsági kifogást terjeszthet elő az eljáró bíróval, illetve a tanács tagjaival szemben stb.*”⁵⁹ Való igaz, hogy a fél bármikor⁶⁰ kifogásolhatja a szabálytalanságot, de csak a per folyamán, ami ugye meg sem indult [Pp. 128. §].

Nem újdonság, de az igazolási kérelem sem a legmegfelelőbb ebben az esetben [Pp. 106. §⁶¹]. Ugyan részletesen szabályozott az eljárás rendje, de itt is félről szól a törvény, illetőleg fogalmilag kizárt szabályszerűtlen kézbesítés esetén a mulasztás. Ráadásul a(z objektív) határidő szűkebb⁶², mint

⁵⁸ A fél az eljárás szabálytalanságát a per folyamán bármikor kifogásolhatja. Ha a kifogást szóval adja elő, azt jegyzőkönyvbe kell venni. Ha a bíróság a kifogást figyelmen kívül hagyja, ezt lehetőleg nyomban, de legkésőbb az eljárást befejező határozatában megindokolni köteles. [Pp. 114. §].

⁵⁹ SALLÓS: Egyéb... 458. o.

⁶⁰ Bármeddig is tart egy per, a „bármikor” történő kifogásolás helyett a hat hónap bőven elegendő lenne a kézbesítés szabályosságának vitatására is, a jogbiztonság és az igazságszolgáltatás megfelelő működése érdekében.

⁶¹ Ha a fél vagy képviselője valamely határnapon hibáján kívül nem jelent meg, vagy valamely határidőt hibáján kívül mulasztott el, a mulasztás következményei – az alábbi eseteket kivéve – igazolással orvosolhatók. [Pp. 106. § (1) bek.]

⁶² A mulasztástól számított három hónap eltelte után igazolási kérelmet előterjeszteni nem lehet. [Pp. 107. § (1) bek.]

a kézbesítési vélelem megdöntése esetén. Az is nehezen értelmezhető, hogy ha meg sem indult az eljárás, akkor miért írja elő a törvény, hogy az elmulasztott cselekményt pótolni kell⁶³.

Egyet tudok tehát érteni a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Bíróság és a Győri Ítéletábla fentebb ismertetett érvelésével. A kézbesítési vélelem megdöntésének alkalmazása a szabálytalan kézbesítés esetén csak egyetlen akadályba ütközik, mégpedig abba, hogy a jogszabály a Pp. 99. § (2) bekezdésben szabályozott kézbesítési vélelem esetén engedi azt meg [Pp. 99/A. § (1) bek.]. A kézbesítési vélelem eseteinek egzaktságát azonban maga a Pp. 99. §-ának (3) bekezdése törli át, amint az fentebb szerepel. Ennek folytán meggyőződésem szerint nem ütközik semmilyen akadályba az analógia.

6. Összegzés

A dolgozatomban elsősorban a kézbesítési vélelem aktuális kérdéseivel foglalkoztam, amelyhez kereteket nem általában a polgári eljárásjog, hanem a fizetési meghagyásos eljárás szolgáltatott, különösen a kezdőirat kézbesítése. Ez azért is volt előnyös, mivel a fizetési meghagyás, mint kezdőirat, sok sarkalatos kérdést érint, előhoz.

Meglátásom szerint a gyakorlat viszonylag egységes, azonban a szabályozás hiányosságai, illetve ellentmondásai gyakran nehezítik az eljárást, és nem hatnak kedvezően az egységes jogalkalmazásra. Talán csak jogalkotói szándéktól függ a jövőbeni javulás, de nincs kizárva, hogy egy jogegységi határozat is segíthetne ebben.

⁶³ Határidő elmulasztása esetén az igazolási kérelem előterjesztésével együtt pótolni kell az elmulasztott cselekményt is. [Pp. 107. § (3) bek.]

7. Irodalom

- (1) DR. ASBÓTH-HERMÁNYI Lőrinc 2010. szeptember 14-i levele a közjegyzői karhoz.
- (2) DR. ASBÓTH-HERMÁNYI Lőrinc 2011. május 30-i levele a közjegyzői karhoz.
- (3) DR. BALOGH Zsigmond (2010): *Figyelmes M. Henrik (fmh) esete – avagy egy fizetési meghagyást kibocsátó képzelt közjegyző dilemmái*. In: *Közjegyzők Közlönye*, 14 (3).
- (4) *Indokolás a polgári perrendtartásról szóló 1952. évi III. törvény módosításáról szóló 1995. évi LX. törvényhez*, Részletes indokolás. In: *Complex DVD Jogtár*.
- (5) Interjú a Magyar Országos Közjegyzői Kamara Elnökével – *Együttműködést szeretne a közjegyzői kamara a kereskedelmi bankokkal*. In: *Napi Gazdaság*, 22 (63).
- (6) KENDE Tamás – PUSKÁS Gábor (2011): *A közüzemek szabályozása az Európai Unióban*. In: KENDE Tamás – SZÚCS Tamás (szerk.): *Bevezetés az Európai Unió politikáiba*. Budapest: Complex Kiadó.
- (7) KISS Daisy (2006): *A polgári per titkai*. Budapest: HVG Orac Lap- és Könyvkiadó Kft.
- (8) MONTAIGNE (1983): *A tapasztalásról*. Budapest: Európa Könyvkiadó.
- (9) SALLÓS István (2010): *Egyéb általános beadványok*. In: NÉMETH János – KISS Daisy (szerk.): *A polgári perrendtartás magyarázata 1*. Budapest: Complex Kiadó.
- (10) SZÉCHÉNYI-NAGY Kristóf (2010): *A fizetési meghagyásos eljárás*. In: VARGA István (szerk.): *A polgári nemperes eljárások joga*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.

8. Jogforrások

- (1) *a polgári perrendtartásról szóló 1952. évi III. törvény* (Pp.)
- (2) *a bírósági végrehajtásról szóló 1994. évi LIII. törvény* (Vht.)
- (3) *a polgári perrendtartásról szóló 1952. évi III. törvény módosításáról szóló 1995. évi LX. törvény*
- (4) *a postáról szóló 2003. évi CI. törvény* (Pt.)
- (5) *a postai szolgáltatások ellátásáról és minőségi követelményeiről szóló 79/2004. (VIII. 27.) Korm. rendelet* (Pr.)
- (6) *a hivatalos iratok kézbesítésére vonatkozó szabályokat tartalmazó egyes törvények módosításáról, illetve a bírósági végrehajtásról szóló 1994. évi LIII. törvény jogharmonizációs célú módosításáról szóló 2004. évi LXV. törvény*
- (7) *a jogügyletek biztonságának erősítése érdekében szükséges törvénymódosításokról szóló 2007. évi LXIV. törvény*
- (8) *a polgári perrendtartásról szóló 1952. évi törvény és egyes kapcsolódó törvények módosításáról szóló 2008. évi XXX. törvény*
- (9) *a fizetési meghagyásos eljárásról szóló 2009. évi L. törvény* (Fmhtv.)

9. Bíróági döntések és vélemények

(1) BH 1981. 281.; BH 1984. 418.; BH 1995. 38.; BH 1995. 223.; BH 1996. 69.; BH 1996. 430.; BDT 1999. 81.; BH 2000. 414.; BDT 2001. 433.; BH 2003. 285.; BH 2005. 68.; BDT 2007. 1678.; BDT 2007. 1698.; BDT 2008. 1731.; BDT 2011. 2477.

(2) 46/2003. (X. 16.) AB határozat.

(3) Csongrád Megyei Bíróság Polgári-Gazdasági-Közigazgatási Kollégiumának 8/2004. (X. 29.) véleménye a kézbesítési szabályokról.

(4) Csongrád Megyei Bíróság Polgári-Gazdasági-Közigazgatási Kollégiumának 3/2007. (XI. 9.) véleménye a kézbesítés és a kézbesítési vélelem időszerű kérdéseiről.

(5) Fővárosi Ítéltábla Polgári Kollégiumának 2004. október 4-i tanácselnöki értekezletén kialakított vélemény.

(6) Győri Ítéltábla Fpkf. II. 25. 662/2006/2.

(7) Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Bíróság Polgári-Gazdasági-Közigazgatási Kollégiumának 1/2005. ajánlása a hivatalos iratok kézbesítéséről és a kézbesítési vélelem megdöntéséről.

SZÜCS LAJOS

A jóhiszeműség és a tisztesség követelménye – az elv érvényesülése a munkaügyi bíróságok gyakorlatában

„*Juris praecepta sunt haec: honeste vivere, alterum non laedere, suum cuique tribuere.*”

ULPIANUS

First I investigate the evolution of the principle of good faith from the ancient Rome to our days both in Hungary and in the foreign countries. After that I present the point of view of the legal science. Finally, in the fourth part I describe the practice of the Hungarian courts.

1. Bevezetés

Az alapelvek fontossága a társadalom számára kiemelkedő, mivel a viselkedést alapjaiban határozzák meg és minden társadalmi norma csak az alapelvek által lefedett keretben értelmezhető.

A jogrendszer speciális alapelveinek jelentősége ezen felül abban áll, hogy hézagpótló és értelmező funkciót töltenek be, így biztosítva a szabályozás teljességét és rugalmasságát.

Amiatt tartottam fontosnak az elemzését, hogy a jóhiszeműség és tisztesség követelménye már az ókor óta jelen van a jogi gondolkodásban és formálja azt.

Tanulmányomban először az elv történeti fejlődését tekintetem át a nemzetközi és magyar irodalomban, ezt a jelenkor tudományos irodalmának ismertetése követi. A harmadik részben a munkajogi jogirodalmat és a hatályos szabályozást tekintetem át, a negyedik részben pedig, az írás témáját képező elemzés során, a Kúria jogelődjeként eljáró Legfelsőbb Bíróság gyakorlatát elemeztem 1999-től 2010-ig hét elvi bírósági határozat és tizenöt eseti döntés megvizsgálásával. Arra kerestem a választ, hogy a gyakorlat milyen esetkörökben alkalmazza az elvet, azt milyen tartalommal tölti ki, illetve vizsgáltam, hogy a bíróság hogyan értelmezi az alapelvek egymáshoz való viszonyát.

2. Az elv történeti fejlődése

2.1. A fides-fogalom fejlődése

A fogalom jelentéseinek fejlődéstörténete kapcsán a római jogi szakirodalom WIEACKER és KASER kutatási eredményeire alapozott felfogásának megállapításait veszem alapul, amelyekre FÖLDI ANDRÁS is támaszkodik.

Földi megállapítása szerint a fides fogalma a római jog legősibb időszakában szakrális jellegű volt, egy személlyel szemben támasztott azon követelményt fejezte ki, hogy magatartása megfelel a szerepéhez, feladatához kapcsolódó kötelezettségeknek.¹ A fides a fejlődés során levetette szakrális jellegét és erkölcsi tartalmat kapott, ami alapján egyfelől egy személy szavahihetőségét, megbízhatóságát, másfelől ezen tulajdonságai alapján az iránta külső személyek felől megnyilvánuló bizalmat jelentette.²

Földi szerint a szekularizálódott fides olyan, még metajurisztikus fogalom, amely a római társadalom egészét áthatotta és ennek következtében a jogviszonyok széles körére is hatást gyakorolt. A hatás teljességére utalva megemlíti, hogy

¹ FÖLDI 2001: 9.

² FÖLDI 2001: 10.

a fidest nem csak a ius privatum, hanem a ius publicum körében is alkalmazták.³

Földi DIETER NÖRR elméletét ismertetve a fides-fogalom mélyére ásva kifejti, hogy a fogalom formális értelmét és jelentéstartalmát meg kell különböztetni, utóbbi vizsgálata során pedig egy sajátos struktúra fedezhető fel. Nörr szerint az ígéretnél a fides hármast tartalmaz: rejtett, kifejezett és ígérvényes aziránti várakozást, hogy az ígéretet betartják, továbbá az ígérettevő tudatát, hogy vele szemben egy ilyen elvárás érvényesül, illetve harmadik személyeknek az ígérettevő magatartásával kapcsolatos várakozását is. Földi megállapítja, hogy Nörr a fent leírt bizalmi koncepció és az annak magját alkotó erkölcsi tartalom feltételezése helyett strukturálisan elemezte a fogalmat és ily módon arra a következtetésre jutott, hogy a fides „*azt a zsinórmértéket, kritériumot jelenti, amelynek segítségével megállapítható, hogy egy adott konkrét szituációban milyen konkrét norma alkalmazása indokolt.*”⁴

A korai időszakban a praetor peregrinus jogalkalmazása ültette el ezt a fogalmat a római jogi gondolkodásba,⁵ később a kizárólag római polgárok ügyében eljáró praetor urbanus is átvette a bonae fidei iudiciumokat, ezt követően pedig a bonae fidei iudiciumok a principátus kialakulásakor váltak civiljogi keresetekké.⁶ A fejlődés másik irányát az jelentette, amit Földi hangsúlyoz, a bona fidesre utalás eleinte csupán a követelés jogalapját jelentette, később azonban a szerződési jogviszonyokat meghatározó módon, a tisztesség és a korrektség általános zsinórmértékévé vált. Álláspontja szerint erre a magasabb tartalmi követelményre utaltak a rómaiak, amikor a fides mellé helyezték a bona jelzőt.⁷

³ FÖLDI 2001: 10.

⁴ FÖLDI 2001: 12.

⁵ FÖLDI 2001: 13.

⁶ FÖLDI 2001: 13.

⁷ FÖLDI 2001: 14.

2.2. Az objektív bona fides a római jogban

Földi megállapítása szerint a quidquid-klauzulában a bona fides objektív értelemben szerepel, és az adott jogviszonyban elvárható korrektséget jelenti, amelynek mértéke a bonus vir magatartásához és gondosságához igazodik. Földi Cicero alapján arra következtet, hogy a római jog klasszikus korszakában a bona fides elve nem etikai szempontoknak a jogalkalmazásba történő beültetését jelenti, hanem jogtechnikai funkcióval rendelkezik, amikor a bíró feladatává teszi azt, hogy a szó szerinti értelmezésen túlnyúlva mind a törvényhozó akaratát, mind pedig a felek szándékát feltárja és érvényre juttassa.⁸

A posztklasszikus korban Földi álláspontja szerint a bona fides korábbi pragmatikus fogalma erkölcsi színezetet kapott, ám fontosnak nem ezt a jelenséget, hanem a klasszikus bona fides megerősödését tartja. Véleménye szerint a megerősödés jele az is, hogy a iustinianusi jogban a bonae fidei actiók köre mind formailag, mind pedig tartalmilag kibővül, a bonae fidei actio egy általános kifejezéssé válik, amely alá minden olyan kereset tartozik, amelynél a bírót széles körű mérlegelési jog illeti meg.⁹

2.3. Az elv fejlődése a római jog továbbélése során, a szubjektív és az objektív bona fides a romanista szakirodalomban

A bona fides a glosszátoroknál erősebb anyagi jogi árnyalatot kapott,¹⁰ a ius communében pedig a bona fides alkalmazási körét fokozatosan kiterjesztették az összes szerződés-típusra.¹¹

Amint arra Földi is rámutat, a római jogi szakirodalomban a szubjektív és az objektív bona fides szembeállítása viszony-

⁸ FÖLDI 2001: 17.

⁹ FÖLDI 2001: 24.

¹⁰ FÖLDI 2001: 31.

¹¹ FÖLDI 2001: 32.

lag új keletű.¹² A két kategória jelentéstartalma különbözik egymástól és alkalmazási körük eltérő jogviszonyokra terjed ki.

A szubjektív bona fides Földi megállapítása szerint elsősorban a dologi jogban (kiemelten a jogellenes birtokos tulajdonszerzésénél és felelősségénél) játszik szerepet.¹³ Lényege az, hogy valaki ténybeli ismeretei alapján eljárva jogellenesen cselekszik, azonban tudata a jogellenességet nem fogja át, tehát úgy véli, hogy eljárása jogszerű. Földi példájával élve „a jogellenes birtokos menthető ténybeli tévedés (error facti) folytán úgy véli, hogy birtoklása jogszerű”.¹⁴ A szubjektív bona fides ellentéte a mala fides, amikor valaki tudatában van annak, illetve a legkisebb gondosság tanúsítása esetén tudnia kellene, hogy cselekedete a jog szabályaiba ütközik, ám ennek ellenére mégis jogellenes magatartást tanúsít.¹⁵ A minimális gondosságból következik az, amit Földi is megerősít, hogy a szubjektív jóhiszeműséghez nem elég a tudati viszonyulás, a puszta vélekedés, annak a tisztességesen eljáró és a szükséges óvatosságot tanúsító személy vélekedésének kell lennie.¹⁶

Ezzel szemben az objektív bona fides az adott jogviszonyban elvárható korrektséget jelenti, amelynek mértéke a bonus vir magatartásához igazodik¹⁷ és főként a kötelmi jogviszonyokban jelentős.¹⁸

A két fogalom viszonya kapcsán Földi összegzi, hogy a szakirodalomban sokáig a monista álláspont volt az uralkodó, amely szerint az objektív és a szubjektív bona fides egyetlen, széles jelentéstartományú fogalom különböző jellegű megnyilvánulását jelenti. A monista koncepció első megkérdőjelezője STINTZING volt, aki kifejtette, hogy az elbirtokló esetében jelentkező bona fides egyfajta negatív tudati állapotot jelent, amelynek lényege egy jogellenességhez vezető tény nemtudá-

¹² FÖLDI 2001: 26.

¹³ FÖLDI 2001: 25.

¹⁴ FÖLDI 2001: 25.

¹⁵ FÖLDI 2001: 25.

¹⁶ FÖLDI 2001: 25.

¹⁷ FÖLDI 2001: 17.

¹⁸ FÖLDI 2001: 25.

sa.¹⁹ A bona fides egységét Bruns elmélete lazította tovább, amelyben bár a bona fides jelentését egységesen értelmezte, mint a tisztesség követelményét, megkülönböztette a követelmény etikai és pszichológiai alapon történő szabályozását.²⁰ A dualista koncepció kifejtése WÄCHTER nevéhez fűződik, aki élesen megkülönböztette a pszichológiai kategóriaként értelmezett dologi jogi bona fides és a kötelmi jogi bona fides, amely etikai kategória. A monista és a dualista koncepció közötti vita nem dőlt el, általános tudományosan elfogadott álláspont Földi megállapítása szerint jelenleg nincs.²¹

A két típusú bona fides megkülönböztetésére több kategóriapár is használatos, például a fentiekben is említett objektív-szubjektív, dologi jogi-kötelmi jogi vagy épp a pszichológiai-etikai. A tanulmányban a jóhiszemőség jogelméletének és joggyakorlatának értékelése során az objektív-szubjektív kategóriapárt használom és a dualista felfogást vallom magaménak.

2.4. Az elv fejlődése a magyar polgári jogban

Földi megállapítása alapján a középkori magyar jogban a jóhiszemőség fogalmát szubjektíven értelmezték.²² A 18. századi jogirodalomban már fellelhető a bona fides objektív és szubjektív jelentésének megkülönböztetése,²³ azonban a jóhiszemőség csak a 19. század közepén, Frank Ignácnál tartalmaz egyértelműen objektív elemet.²⁴

A magyar jogirodalomban úttörő módon Grosschmid Béni választotta ketté az objektív és szubjektív jóhiszemőséget, azonban Földi megítélése szerint Grosschmid a jóhiszemőség elvét még nem tekintette általános magánjogi alapelvnek.²⁵

Amint Földi kimutatja, az objektív jóhiszemőség elve meg-

¹⁹ FÖLDI 2001: 26.

²⁰ FÖLDI 2001: 35.

²¹ FÖLDI 2001: 27.

²² FÖLDI 2001: 75.

²³ FÖLDI 2001: 76.

²⁴ FÖLDI 2001: 78.

²⁵ FÖLDI 2001: 79.

jelenik a XX. század eleji polgári törvénykönyv-tervezetekben is: az 1900. évi tervezet 1107. §-ában, az 1913. évi tervezet 855. §-ában tartalmazza az elvet – azonban arra is felhívja a figyelmet, hogy a fogalom megnevezése nem volt egyértelmű és a fogalom ekkor még alapelvi szintre sem emelkedett.²⁶

A két világháború között az objektív jóhiszemőség a magyar magánjog egyik legfontosabb alapelvévé vált az 1928. évi Magánjogi Törvényjavaslat generálklauzulájaként.²⁷ Földi leírja, hogy a j.t. elve, bár meghatározó jelentőségre tett szert, terminológiailag nem vált egyeduralkodóvá, tartalmilag pedig az jelített problémát, hogy a bírói gyakorlat nem különböztette meg a méltányosság és az objektív jóhiszemőség fogalmát.²⁸ Pozitív jelenség volt ugyanakkor, hogy a dogmatikai elhatárolások szempontjából bizonytalan bírói gyakorlat kialakította az elv tartalmát.²⁹ Földi felhívja a figyelmet arra, hogy a korabeli jogtudomány az objektív és a szubjektív jóhiszemőség fogalmát nem határolta el egyértelműen, a Szladits Károly nevéhez kötődő dualista álláspont mellett az Mtj. indoklásában és a szakirodalomban egyaránt megjelent a monista felfogás is.³⁰

Az 1950-től 1991-ig tart időszakot Szerző a lappangás időszakának nevezi, amelynek során a j.t. elve a jogászi gondolkodásból eltűnt.³¹ A szocialista jog a j.t. elvére veszélyes kaukus szabályként tekintett³² amely „*az önkényes bírói jogalkotásnak enged teret*”,³³ ezen felül ideológiai alapon is ellenezte.³⁴ Földi álláspontja az, hogy a Polgári Törvénykönyv szerkesztői a monista felfogás talaján állva a jóhiszemőséget kizárólag szubjektív kategóriaként ismerték,³⁵ a korábbi ket-

²⁶ FÖLDI 2001: 80.

²⁷ FÖLDI 2001: 81.

²⁸ FÖLDI 2001: 82.

²⁹ FÖLDI 2001: 83.

³⁰ FÖLDI 2001: 84.

³¹ FÖLDI 2001: 84.

³² EÖRSI GYULA (1965): *A szocialista polgári jog alapproblémái*. Budapest: Akadémiai Kiadó 72. idézi Földi 2001:84.

³³ Ptk. 4. § (2) bekezdés miniszteri indokolása

³⁴ SÁRÁNDI IMRE: *Visszaélés a joggal*. című monográfiájára hivatkozik: FÖLDI 2001:84.

³⁵ FÖLDI 2001: 90.

tósség megszűnt – a Szerző kimondottan visszalépésként értékeli azt a tényt, hogy a szubjektív monista álláspont nyert teret.³⁶ Az elv objektív megfelelőjét a kölcsönös együttműködés követelménye és a szocialista együttélés követelménye váltották fel.^{37, 38}

3. Az elv napjainkban

3.1. A jóhiszeműség és tisztesség elvének jogtudományi értelmezése

VÉKÁS LAJOS szerint a j.t. elve a kölcsönös bizalom alapelvét mondja ki és egy olyan általánosított³⁹ magatartási mércét állít, amely etikai megalapozottságú.⁴⁰ Kiemeli a magánautonómia és a kölcsönös bizalom szoros kapcsolatát és álláspontja szerint az egyes magánjogi viszonyokban a magánautonómia az elv által kapja meg tartalmát.⁴¹ Emellett rámutat arra, hogy a jóhiszeműség objektív tartalmat fed le.⁴²

LÁBADY TAMÁS a BGB analóg klauzulájának rövid elemzésekor az elv bírói gyakorlatára utal és a Treu und Gleuben elvébe sorolja többek között az igazságosságot, az ésszerűséget, a méltányosságot, az erkölcsöt és a kölcsönös bizalmat.⁴³ A magyar szabályozás elemzésekor az elvet, mint a kölcsönös bizalom elvét tételezi és Harmathy Attilával egyetértve kifejti, hogy a generálklauzula tartalma jelenleg nem tisztázott, annak értelmezését a jogalkalmazási gyakorlattól várja. Fel-

³⁶ FÖLDI 2001: 86.

³⁷ FÖLDI 2001: 85.

³⁸ A Ptk 4. § (2) bekezdése az alábbiak szerint rendelkezett:

„(2) A polgári jogi viszonyokban kölcsönösen együttműködve és a szocialista együttélés követelményei szerint kell eljárni. Az együttműködést a kötelezettségek pontos teljesítésével és a jogok rendeltetésszerű gyakorlásával kell megvalósítani.”

³⁹ VÉKÁS 2001: 34.

⁴⁰ VÉKÁS 2001: 33.

⁴¹ VÉKÁS 2001: 33.

⁴² VÉKÁS 2001: 34.

⁴³ LÁBADY 2000: 137.

hívja ugyanakkor a figyelmet arra, hogy a magánautonómia a kölcsönös bizalom elvével kapja meg végleges tartalmát.⁴⁴

KECSKÉS LÁSZLÓ tanulmányában a j.t. elvét a kölcsönös bizalom elveként értelmezi, amely egy etikai megalapozottságú magatartási mércét fejez ki. Álláspontja szerint a polgári jog alapját képező magánautonómia a kölcsönös bizalom elvével kapja meg végleges tartalmát az egyes jogviszonyokban. A norma pontos tartalmát az adja, hogy a jogviszony alanya cselekvéseinek és döntéseinek során a másik fél tiszteletben tartásával és a másik féllel együttműködve köteles eljárni.⁴⁵

LENKOVICS BARNABÁS⁴⁶ a fogalom elemeit, a jóhiszeműséget és a tisztességet külön-külön definiálja. Előbbit annak szubjektív értelmében ismerteti és álláspontja szerint az elvből a megfelelő tájékozódás, körültekintés és előrelátás követelménye látszódik körvonalazódni. A tisztesség követelménye a szerző szerint az erkölcsösséget jelenti, amely által a jog erkölcsi megalapozottsága válik nyilvánvalóvá.⁴⁷ A jog ezen etikai alapja annyiban érdekes, hogy a Szerző a polgári jog alapelvei között megkülönböztet egy másik erkölcsi alapelvet is: az igazságosság elvét.⁴⁸

Földi András Vékás Lajos elméletét egy szempontból bírálja, megítélése szerint abban a j.t. követelménye egyoldalúan etikai színezetet kap, továbbá Földi hiányolja a régi magánjogban meglévő utalást az általános forgalmi szokásokra és az adott felek közötti üzleti előzmények szerepére.⁴⁹ A Szakértői Javaslat megfontolta ezt a kritikát és beépítette az indokolásba – ennek kapcsán részletesen lásd a 2.6. pontot. Lábady Tamás elemzését Földi dicséri, ismételten megjegyzi azonban, hogy az elv nem kizárólag etikai követelményeket tartalmazott, hanem „a magánjogi forgalomban szokásos tisztesség gyakorlati következményeinek levonását” jelentette.⁵⁰

⁴⁴ LÁBADY 2000: 143.

⁴⁵ KECSKÉS 2001: 5.

⁴⁶ LENKOVICS 2006: 79.

⁴⁷ LENKOVICS 2006: 81.

⁴⁸ LENKOVICS 2006: 71.

⁴⁹ FÖLDI 2001: 92.

⁵⁰ FÖLDI 2001: 93.

3.2. A jóhiszeműség és tisztesség elve és az együttműködési kötelezettség

Vékás Lajos „a magánjogi jogviszonyok alanyainak egymással szembeni kölcsönös figyelmességével kapcsolatos minimumelvárást kifejező” jogelvnek tartja.⁵¹ Az együttműködési kötelezettség korlátait a magánautonómiából vezeti le és közéjük sorolja például az elvárhatóság követelményét.⁵²

Lábady Tamás az együttműködési kötelezettséget Vékás Lajossal egyezően definiálja „a magánjogi jogviszonyok alanyainak egymással szembeni kölcsönös figyelmességével kapcsolatos minimumelvárást kifejező” jogelvnek tartja.⁵³ Hangsúlyozza, hogy az együttműködésnek magánautonómiával összhangban kell állnia⁵⁴ és kiemeli, hogy a kötelezettség teljesítésének legtipikusabb színterei a tartós jogviszonyok.⁵⁴ Álláspontja szerint a kölcsönösség követelménye az autonómiák egyensúlyi követelményére utal.⁵⁵

Kecskés László a j.t. elv értelmezésénél hangsúlyozza, hogy az magában foglalja a követelményt, miszerint a jogviszony alanya a másik féllel együttműködve köteles eljárni.⁵⁶ Az együttműködési kötelezettséget úgy tekinti, hogy az a polgári jogi jogviszonyok alanyainak egymással szembeni kölcsönös figyelmességével kapcsolatos minimumelvárás, amelynek korlátja a magánautonómia.⁵⁷ Mivel a j.t. elve adja a magánautonómia tartalmát a konkrét jogviszonyokban, ezért az egyben az együttműködési kötelezettség korlátjának is minősül.

Lenkovics kiemeli, hogy a norma a polgári jogi jogviszonyok területén érvényesül és hangsúlyozza az alapelv által támasztott követelményt, hogy a felek tevőlegesen, aktívan járnak el az érdekek előmozdítása érdekében.⁵⁸

⁵¹ VÉKÁS 2001: 34.

⁵² VÉKÁS 2001: 35.

⁵³ LÁBADY 2000: 143.

⁵⁴ LÁBADY 2000: 144.

⁵⁵ LÁBADY 2000: 143.

⁵⁶ KECSKÉS 2001: 5.

⁵⁷ KECSKÉS 2001: 6.

⁵⁸ LENKOVICS 2006: 96.

Földi András Vékás Lajos megállapításainak elemzésekor problematikusnak tartja az együttműködési kötelezettség önálló elvként történő tárgyalását, álláspontja szerint helyesebb lenne azt a j.t. elvének folyományaként értelmezni.⁵⁹ A Vékás-féle Javaslat megalkotása során az elvek rendszerének kialakításakor Földi álláspontját figyelembe vették, ennek következményeit lásd alább a 2.6. pontban.

3.3. A jóhiszeműség és tisztesség elve és a rendeltetésszerű joggyakorlás követelménye

Vékás Lajos a joggal való visszaélés tilalmának elemzésekor hangsúlyozza, hogy az csak valamilyen jog gyakorlásának lehet eredménye.⁶⁰ Kiemeli, hogy a tényállás megvalósulásának további feltétele az, hogy az adott jognak a konkrét helyzetben történő gyakorlása „a jognak, mint általános rendező szabályrendszernek a céljával kell ellentétben állnia”, továbbá egy másik fél törvényes érdekeinek jelentős sérelme is fenn kell, álljon.⁶¹ Nem ért egyet a pusztá érdekmérlegelés alapján történő döntéshozatallal, felhívja arra a figyelmet, hogy a kölcsönös bizalom elve, valamint az együttműködési kötelezettség alapján szükséges lehet a magatartás céljának eseti vizsgálata.⁶²

Lábady Tamás a joggal való visszaélés tilalmát, mint az igazságosság és méltányosság eszméjében gyökerező elvet írja le, amely az alanyi jogok gyakorlásának egyik fontos korlátja.⁶³

Kecskés László szintén a joggal való visszaélésről ír, amely szerinte nem azonosítható a rendeltetésszerű joggyakorlás követelményével, mivel azáltal az elv alkalmazási köre az egyértelműen jogellenes tényállások körére szűkülne. Álláspontja szerint a joggal való visszaélés tilalmának funkciója az,

⁵⁹ FÖLDI 2001: 92.

⁶⁰ VÉKÁS 2001: 45.

⁶¹ VÉKÁS 2001: 46.

⁶² VÉKÁS 2001: 46.

⁶³ LÁBADY 2000: 146.

hogy a tisztán jogellenes tényállásokon túlterjeszkedően is szankcionálhatóvá tegyen tényállásokat. Elismeri azonban, hogy van összefüggés a két fogalom között⁶⁴ és a joggal való visszaélést az alanyi jogok gyakorlása egyik legfontosabb határának tartja.

Lenkovics Barnabás Lábadyhoz hasonlóan a rendeltetésszerű joggyakorlás alapelvének az autonóm mozgásteret korlátozó szerepét emeli ki és hangsúlyozza a jogi normák célhoz kötöttségét.⁶⁵ Ezen fogalom negatív oldalaként külön elemzi a joggal való visszaélést.⁶⁶

TERCSÁK TAMÁS tanulmányában részletesen kifejti a két jogintézmény, a j.t. elvének, valamint a joggal való visszaélés tilalmának kapcsolatát. Álláspontja szerint azzal, hogy a Ptk. 1991-es módosításával a szocialista együttélés és az abból fakadó szocialista együttműködés elve, a rendeltetésszerű joggyakorlás követelménye a korábbi értelmezési kereteken kívül került.⁶⁷ Úgy véli, hogy a j.t. elvét a bírói gyakorlatnak kell egyes jogviszonyokra, illetve jogviszony-fajtákra konkretizálnia, ami megoldást jelenthet a két alapelv egymáshoz való viszonyának letisztázására is. Ugyanakkor nem tartaná helyesnek, ha a j.t. elve pusztán a visszaélési tilalom pozitív megfogalmazását jelentené.⁶⁸

3.4. A jóhiszeműség és tisztesség elve és az elvárhatóság követelménye⁶⁹

Vékás Lajos álláspontja az, hogy az elvárható magatartás követelménye és a j.t. követelménye tartalmilag egyezik.⁷⁰ Véleménye szerint az adott helyzetben elvárható magatartás

⁶⁴ KECSKÉS 2001: 6.

⁶⁵ LENKOVICS 2006: 85.

⁶⁶ LENKOVICS 2006: 88. sk.

⁶⁷ TERCSÁK 2003: 256.

⁶⁸ TERCSÁK 2003: 257.

⁶⁹ Az elvárhatóság követelménye az Új Mt-ben megjelenik, emiatt fontos rövid elemzése.

⁷⁰ VÉKÁS 2001: 34.

adja meg azt a magatartási mércét, amely alapján eldönthető, hogy felek eleget tettek-e együttműködési kötelezettségüknek.

Lábady Tamás szerint a rendelkezés olyan generálklauzula, amely a magánjogi jogviszonyokban a minimálisan elvárható magatartási mércét határozza meg és a magánautonómia elvét pontosítja.⁷¹ Kecskés László álláspontjával vitatkozva a Ptk. 4. § (4) bekezdését nem felelősségi elvnek, hanem „*általános magatartási zsinórmértéknek*” tekinti.⁷² Mivel a j.t. elvét tartja a magánautonómia lényegének, ebből következően álláspontja szerint az elvárhatóság csak annak pontosítása, tartalmilag lényegében egyezik a két követelmény.

Kecskés László a Ptk. 4. § (4) bekezdését a felróhatósági eszme megnyilvánulásának tartja, amely az alanyi jogok gyakorlásának korlátját képezi.⁷³

Földi András véleménye a kérdésben az, hogy a j.t. követelménye sok tekintetben eltér az általános elvárhatóság követelményétől. A j.t. követelménye előzetes normának minősül a gondossági alapelvhez képest, előkérdésekre ad választ, amelyekre adott igenlő válasz esetén lehet a gondosság kérdését vizsgálni; illetve Földi szerint a kötelezettségek teljesítésének megítélésénél a két norma eltérő szerepet játszik.

3.5. A jóhiszeműség és tisztesség elve és a nyilvánvalóan jó erkölcsbe ütköző szerződések tilalma

A két elv viszonyát MENYHÁRD ATTILA elemzi doktori disszertációjában. Álláspontja szerint mindkét elv generálklauzula,⁷⁴ amelyek fogalmilag nem határolhatóak el egymástól, tartalmilag azonos követelményeket támasztanak.⁷⁵

Úgy véli, a két generálklauzula különbsége funkcionális: míg a jó erkölcsbe ütköző szerződések tilalmának alkalma-

⁷¹ LÁBADY 2000: 144.

⁷² LÁBADY 2000: 145.

⁷³ KECSKÉS 2001: 6.

⁷⁴ MENYHÁRD 2004: 251.

⁷⁵ MENYHÁRD 2004: 255.

zási köre a szerződések érvényességére korlátozódik, a j.t. követelménye a szerződés valamennyi létszakában alkalmazandó és a szerződési jogon kívül is érvényesül.⁷⁶ További eltérést jelent szerinte az, hogy a jó erkölcsbe ütköző szerződések tilalma esetén a jogkövetkezményt – a szerződés semmisségét – a jogszabály rögzíti, ezzel szemben a j.t. esetében a jogkövetkezmény tartalma nyitott.⁷⁷ Elhatárolási szempontként az erkölcsi norma célját veszi alapul, Menyhárd álláspontja szerint ennek segítségével lehet eldönteni a konkrét esetben, hogy mely jogkövetkezményt és ebből következően melyik generálklauzulát kell alkalmazni.

3.6. A Szakértői Javaslat

A Vékás Lajos által szerkesztett Javaslat reagált a jogelmélet által felvetett problémákra és egyfelől csökkentette azon alapelvek számát, amelyek a törvény egészére vonatkoznak, másfelől strukturálta azokat.⁷⁸ Ennek következményeként a kölcsönös együttműködés követelménye – mint az alapvetően a szerződéses viszonyok körében értelmezhető elv – a szerződések általános szabályai között kap helyet. A Javaslat abból a megfontolásból kiindulva, hogy a törvény feladata elsősorban az alanyi jogok szabad gyakorlásának biztosítása, valamint, hogy a kiemelkedően rendeltetésellenes joggyakorlás a joggal való visszaélés tilalmába ütközik, a rendeltetészerű joggyakorlás követelményét nem mondja ki.⁷⁹ A Javaslat az elvárható magatartás követelményét, annak ellenére, hogy a j.t. követelményéhez hasonló mércét állít fel, fenntartja az alapelvek között – tekintettel arra, hogy az elv bírói gyakorlata szilárd és a Javaslat több olyan szabályt tartalmaz, amelyek erre a követelményre épülnek.

A Javaslat szerint a j.t. követelménye az alapelvek között marad, értelmezése a Vékás Lajos álláspontjánál leírtakat tük-

⁷⁶ MENYHÁRD 2004: 254.

⁷⁷ MENYHÁRD 2004: 251.

⁷⁸ VÉKÁS 2008: 69.

⁷⁹ VÉKÁS 2008: 69.

rözik. Hangsúlyt kap az a jellemzője, hogy a piacgazdaságban érvényesülő magánautonómia szociális szempontú korlátjaként jelenhet meg⁸⁰ és a javaslat összeállítói szerint abban az esetben is szerepet kaphat értelmezési elvként, amikor a rendeltetésellenes joggyakorlás nem ütközik a joggal való visszaélés tilalmába.⁸¹ A Javaslat az alapelv tartalmi kitöltéséhez az általános forgalmi szokások és azt adott felek közötti üzleti gyakorlatot említi támpontként⁸² ilyen módon enyhítve a Földi által problémásnak tartott egyoldalú etikai színezetet.

Véleményem szerint a Javaslat, amikor a j.t. elvére, mint alappillérré hivatkozik,⁸³ különösen is kiemeli azt a többi alapelv közül – az elv jelentőségét mutatja, hogy az egész törvényre kiható alapelvek között szerepel sok korábbi „versenytársát” háttérbe szorítva. Ez a megtisztelő elhelyezés arra teremt lehetőséget, hogy általános és szinte kizárólagos értelmező elvként jelenjen meg a j.t. követelménye.

Összefoglalva megállapítható, hogy a jogelmélet a Ptk. 4. § (1) bekezdésében szereplő jóhiszeműséget egyértelműen objektív módon értelmezi. Az elv a többségi álláspont szerint a kölcsönös bizalom erkölcsi alapú követelményét jelenti, amely a magánautonómia tartalmát adja. Az alapelvek egymáshoz való viszonyáról korábban nem volt ilyen egyértelmű álláspont, az alapelvek közti átfedést azonban a jogtudomány egésze érzekelte, változást a Javaslat hozott ezen a téren meghatározva az alapelvek fontossági sorrendjét.

Álláspontom szerint az együttműködés követelménye a j.t. követelményének következménye, illetve nagymértékű átfedés tapasztalható a j.t. és az elvárhatóság követelménye között is, a rendeltetészerű joggyakorlás pedig az együttműködés melletti másik aspektust ragadja meg, amikor a j.t. követelménye az eljáró személy részére előírja, hogy jogait mások érdekeinek és a jog céljának megfelelően gyakorolja.

⁸⁰ VÉKÁS 2008: 71.

⁸¹ VÉKÁS 2008: 69.

⁸² VÉKÁS 2008: 71.

⁸³ VÉKÁS 2008: 71.

4. Az elv a munkajogban

4.1. A jogtudomány álláspontja

KISS GYÖRGY a munkajogviszonyt tartós kötelmi viszonyként szemléli⁸⁴ és az együttműködési kötelezettséget tekinti azon elvnek, amely a jogviszonyban tanúsított magatartásokat alapvetően meghatározza. Meghatározása szerint fenti elv tartalma azon magatartásokat feltételezi, „*amely által az egyik fél jogai gyakorlását és kötelezettsége teljesítését a másik fél saját érdekeinek szem előtt tartásával tevőlegesen segíti elő*”. Az együttműködési kötelezettséget általános kategóriának tekinti, amelynek megsértése azonban minden esetben konkrét mozzanatban jelentkezik: egyfelől rendeltetésellenes joggyakorlásban, másfelől kötelességszegésben.⁸⁵ A rendeltetésellenes joggyakorlás kapcsán kifejti, hogy annak tényállása akkor valósul meg, ha egy jog gyakorlása nem ütközik konkrét jogszabályi tilalomba, ám a joggyakorlás módja nem felel meg az adott jog rendeltetésének.⁸⁶

PETROVICS ZOLTÁN bár hangsúlyozza a j.t. követelménye, valamint az együttműködési kötelezettség kiemelkedő magánjogi jelentőségét, a hangsúlyt az együttműködési kötelezettségre fekteti, a másik elv elemzésének mellőzésével. Ennek oka, hogy a munkajogviszonyra az alapelvek szempontjából mint tartós jogviszonyra tekint, amelyet a felek együttműködése határoz meg elsősorban.⁸⁷ A rendeltetéseszerű joggyakorlásnál azt a részelemet emeli ki, hogy az objektív kérdés és nem függ a jogot gyakorló személy tudatától, vétkeségétől, jó-, avagy rosszhiszeműségétől, továbbá összekapcsolja a rendeltetéseszerű joggyakorlás követelményét a joggal való visszaélés tilalmával.⁸⁸

A gyakorlat számára kiadott munkajogi kézikönyvben RADNAY JÓZSEF úgy értelmezi a j.t. követelményét, mint amelynél

⁸⁴ KISS 2005: 145.

⁸⁵ KISS 2005: 146.

⁸⁶ KISS 2005: 239.

⁸⁷ PETROVICS 2006: 28.

⁸⁸ PETROVICS 2006: 31.

fogva a másik fél, illetve mások érdekeinek figyelembevételével kell a jogok gyakorlása és kötelezettségek teljesítése során eljárni.⁸⁹ Az együttműködési kötelezettséget a j.t. követelménye következményének tartja,⁹⁰ a rendeltetéseszerű joggyakorlás elvét pedig tartja fontosnak, hogy annak alapján a formálisan törvényesnek tűnő joggyakorlás az eset körülményei alapján jogellenesnek minősülhet.⁹¹ Ugy véli: akkor válik a jog gyakorlása jogellenessé, ha annak célja más jogos érdekeinek csorbítása, azaz nem a jog társadalmi céljával összhangban értelmezi a követelményt, hanem a másik fél érdekeire vonatkoztatva – ebből arra a következtetésre jutottam, hogy a rendeltetéseszerű joggyakorlás követelményét, mint a j.t. elv egyik következményét tételezi.

4.2. Az elv a hatályos szabályozásban

Az Mt-ben eredetileg az együttműködési kötelezettség vonatka meg a jogalanyok mozgásterét, a j.t. követelménye nem szerepelt a jogszabály szövegében, azt a 2001. évi Mt. novella ültette át jogharmonizációs céllal 2001. július 1. napjával a törvénybe „*a jóhiszeműség és a tisztesség*” követelményeként.⁹²

⁸⁹ RADNAY 2011: 13.

⁹⁰ RADNAY 2011: 14.

⁹¹ RADNAY 2011: 18.

⁹² A jogszabály szövege a következő:

„2. § Az Mt. 3. §-ának (1) bekezdése helyébe a következő rendelkezés lép, ezzel egyidejűleg a § a következő új (2)–(3) bekezdéssel egészül ki, és az eredeti § (2)–(4) bekezdésének számozása (4)–(6) bekezdésre változik:
„3. § (1) A jogok gyakorlása és a kötelezettségek teljesítése során a munkáltató, az üzemi tanács, a szakszervezet és a munkavállaló a jóhiszeműség és a tisztesség követelményeinek megfelelően, kölcsönösen együttműködve kötelesek eljárni.
(2) A munkáltató a munkavállalót, az üzemi tanácsot, illetve a szakszervezetet köteles minden olyan tényről, körülményről, illetőleg ennek változásáról tájékoztatni, amely a jogok gyakorlása és a kötelezettségek teljesítése szempontjából jelentős. A munkáltatót a munkavállalóval szemben ez a kötelezettség a munkaszerződés megkötését megelőző eljárás során is terheli.
(3) A (2) bekezdésben foglalt rendelkezés a jogok gyakorlása és a kötelezettségek teljesítése során megfelelően irányadó a munkavállaló, az üzemi tanács és a szakszervezet tekintetében is.”

Az Új Mt. a 6. § (2) bekezdésében, az általános magatartási szabályok között írja elő a jóhiszeműség és a tisztesség követelményét. A törvény indokolása az elvre, mint a kölcsönös bizalom etikai eredetű követelményére utal, amelynek alapján a jogok gyakorlása és a kötelezettségek teljesítése során a másik fél érdekére tekintettel kell eljárni. Az elvek közt az Új Mt. tartalmazza a rendeltetésellenes joggyakorlás tilalmát is, amely tényállás megegyezik a fogalom polgári jogi elemzésénél leírtakkal. Említi a javaslat indokolása az alapelvi szintre emelt általános elvárhatóságot is, amely objektív kategóriaként, „egy bizonyos átlagos szintet jelent, annyiban azonban szubjektív hogy meghatározott ismérvek alapján csoportosítható személyösszességre vonatkozatható”.⁹³ A javaslat szerint az adott helyzetben elvárható magatartás azonban csak abban az esetben alkalmazható, ha törvény eltérő – általában szigorúbb – követelményt nem ír elő.

Az új Mt. kommentárja az együttműködést és a jóhiszeműség és a tisztesség elvét két egyenrangú elvárásként kezeli, amelyet az a kötelezettség köt össze, amely alapján nem lehet olyan magatartást tanúsítani, amely a másik fél jogát, jogos érdekét sérti.⁹⁴ A kommentár a bírói gyakorlat elemzése során is egységesen kezeli a két elvet.⁹⁵

Az Új Mt.-ben megjelenik egy új elv, a méltányos mérlegelés fogalma.⁹⁶ Az elv, amely a munkajogviszonyban megjelenő alá-fölérendeltségi viszony miatt jut szerephez, a munkáltató magatartása számára állít mércét. Az Új Mt. indokolása hangsúlyozza, hogy az elv középértékhez képest szigorúbb követelményt támaszt a munkáltató irányában.⁹⁷ Mindebből következően a méltányos mérlegelés szűkebb személyi és esetkörre terjed ki, mint a jóhiszeműség és a tisztesség elve,

⁹³ T/4786. 96.

⁹⁴ LŐRINCZ 2001: 27.

⁹⁵ LŐRINCZ 2001: 28.

⁹⁶ „6. § (2) A jogok gyakorlása és a kötelezettségek teljesítése során a jóhiszeműség és a tisztesség elvének megfelelően kell eljárni. A munkáltató a munkavállaló érdekeit a méltányos mérlegelés alapján köteles figyelembe venni, a teljesítés módjának egyoldalú meghatározása a munkavállalónak aránytalan sérelmet nem okozhat.”

⁹⁷ T/4786. 97.

azonban szigorúbb mércét állít fel, amelynek fő korlátja az arányosság. Maga a törvényjavaslat mondta ki indokolásában, hogy a jóhiszeműség és a tisztesség követelménye általános magatartási követelményként tiltja az olyan magatartást, amely a másik jogát, jogos érdekét sérti, a méltányos mérlegelés pedig a munkajogviszonynak arra a sajátosságára utal, amely az alá-fölérendeltség miatt a munkáltató részére adja meg a teljesítés konkretizálásának jogát.⁹⁸ Véleményem szerint a méltányos mérlegelés a jóhiszeműség és a tisztesség elvének a munkáltató egyoldalú teljesítés-meghatározási jogára történő alkalmazásaként értelmezhető, ugyanis a tisztességesen eljáró ember mások jogára és érdekeire tekintettel jár el – a méltányos mérlegelés éppen azt teszi kötelezővé a munkáltató számára, hogy a munkavállaló érdekeire tekintettel határozza meg a feltételeket.

A munkajogban a jóhiszeműség és a tisztesség követelménye helyett a munkaviszony speciális kötelmi viszony jellegére tekintettel az együttműködési kötelezettség kap hangsúlyt – ezt az a tény is alátámasztja, hogy a jóhiszeműség és a tisztesség elve az Mt.-ben a megalkotásakor nem szerepelt. Részben az elv későbbi beiktatásából, részben az együttműködés elvének meggyökerezéséből fakad, hogy a jóhiszeműség és a tisztesség elvének dogmatikája kidolgozatlan.

Korábban tisztázatlan volt az alapelvek rendszere is, de e tekintetben az Új Mt. változást hoz, amikor a törvény a jóhiszeműség és a tisztesség elvét és a kölcsönös együttműködést a „továbbá” szóval köti össze. Ez teret ad annak az értelmezésnek is, amelyet vallok, azonban lehetséges egy olyan értelmezés is, amely szerint a törvény az elveket egyenrangú és konjunktív előírásként tünteti fel. A kommentár ez utóbbi, véleményem szerint dogmatikailag téves irányba indul el.⁹⁹

⁹⁸ T/4786. 97.

⁹⁹ LŐRINCZ 2001: 27.

5. Az elv érvényesülése a munkaügyi bíróságok gyakorlatában

5.1. Az elv értelmezése

5.1.1 Az elvet – amely két funkciót tölthet be a jogalkalmazásban: megjelenhet hézagpótló, illetve értelmező elvként – több bírósági határozat is tartalmazza. A határozatok döntő része az elv tartalmának meghatározásában segít, a jogszabályi rendelkezést tölti ki tartalommal.

Az ide tartozó döntések egyik csoportját a Legfelsőbb Bíróság következetes joggyakorlata adja, melyben akkor állapította meg a bíróság az elv alkalmazhatóságát, ha a felek valamelyike korábbi nyilatkozatával ellentétes magatartást tanúsít. Vonatkozik ez arra az esetre, ha a munkavállaló az elmaradt javadalmazás iránti igény érvényesítésével kapcsolatban saját felmentés iránti kérelmében foglaltakat cáfolva hivatkozik munkaköri feladatai ellátására való alkalmasságára;¹⁰⁰ és arra az esetre is, ha a munkáltató az éveken át érvényesnek elfogadott és alkalmazott kollektív szerződés érvénytelenségére hivatkozik, anélkül hogy az eltelt időben a körülményekben lényeges változás történe.¹⁰¹ Szintén ide tartozik az eset, amelyben az alperes munkáltató éveken át eltúrta a szabálytalan munkavégzési gyakorlatot, azonban később e gyakorlatot bizalomvesztésre okot adó eseményként értékelte és arra hivatkozva felmondott felperes munkavállalónak. A Legfelsőbb Bíróság kimondta, hogy a munkáltató által eltúrt szabálytalan munkavégzési gyakorlaton alapuló munkavállalói magatartást akkor lehet a rendes felmondás okaként értékelni, ha a tényállás és a felek előadásainak vizsgálata, értékelése alapján kétséget kizáróan megállapítható, hogy a munkáltató jognyilatkozata a j.t. magatartás követelményének megfelelt.¹⁰²

¹⁰⁰ EBH2000. 248

¹⁰¹ BH2001. 191.

¹⁰² BH2004. 482.

Más döntések a j.t. alkalmazási körébe vonták ezen felül a magáncélú gépkocsihasználattól eredő jogok gyakorlását,¹⁰³ illetve a felmondási tilalom szempontjából jelentős tény eltitkolását is.¹⁰⁴

A személyi kört pontosította a Legfelsőbb Bíróság, amikor kimondta: az üzemi tanács elnöke a testület képviselőjeként eljárva szintén a j.t. követelményének megfelelően köteles eljárni.¹⁰⁵ Itt nem valósul meg kiterjesztő értelmezés, mivel a kötelezettség nem saját jogon, hanem az üzemi tanácsot megillető jogosítványok folytán illeti meg az üzemi tanács elnökét. Kiterjeszti viszont a gyakorlat az elv alkalmazását a jegyzői köztisztviselői,¹⁰⁶ valamint a polgármesteri foglalkoztatási jogviszonyra is.^{107, 108}

Szintén az állandó gyakorlat egyik pillérét képezi az az esetkör, amely a keresőképtelenség időtartamára is kiterjeszti az elv alkalmazási körét.¹⁰⁹

A Legfelsőbb Bíróság egy 2005-ös eseti döntésében megállapította, hogy a vezető munkavállaló megbízásának visszavonása esetén nem jelenti az elv sérelmét, ha a munkáltató a megbízás visszavonását előbb közli a vezető állású munkavállaló beosztottaival, feltéve, hogy a beosztottak informálása a valóságnak megfelel.¹¹⁰

A j.t. elve és bírósághoz fordulás jogának kapcsolatát értelmezte egy 2009-es elvi döntés.¹¹¹ Az ügy alapja az volt, hogy felperes munkavállalói munkaviszonyát alperes rendkívüli felmondással megszüntette azt követően, hogy a felperes a munkáltatót fellebbezési kérelmében munkáltatással összefüggésben elkövetett adó-csalással vádolta meg. Alperes álláspontja szerint a jogerős ítélettel már elbírált és megalapozatlannak tartott igény ismételt előterjesztésével a fel-

¹⁰³ EBH2005. 226.

¹⁰⁴ BH2004. 521.

¹⁰⁵ EBH2002. 678.

¹⁰⁶ BH2007. 351.

¹⁰⁷ Utóbbira az 1994. évi LXIV törvény (1) bekezdése ad felhatalmazást.

¹⁰⁸ BH2010. 164.

¹⁰⁹ BH1999. 573., BH2005. 226.

¹¹⁰ BH2005. 440.

¹¹¹ EBH2009. 2071.

peres olyan, a j.t. elvébe ütköző és az együttműködési kötelezettséget sértő magatartást tanúsított, amely a munkaviszony további fenntartását lehetetlenné teszi. A Legfelsőbb Bíróság kimondta, hogy a felperesnek alkotmányban biztosított alapjoga az, hogy jogsérelme orvoslására bírósághoz forduljon, e jog gyakorlása önmagában nem ütközhet a j.t. követelményébe.

A fogalom érdekes értelmezése található a Legfelsőbb Bíróság egy 2003-as elvi állásfoglalásában.¹¹² A peres eljárást megelőzően alperes közigazgatási hatóság a felperes munkáltató terhére munkaügyi bírságot állapított meg arra hivatkozással, hogy a munkáltatónál hatályban lévő kollektív szerződés a személyi alapbérnél alacsonyabb összegű bért határoz meg számítási alapul. Az elvet a Legfelsőbb Bíróság említi a felülvizsgálati eljárás során, amikor rámutat arra, hogy az alperes közigazgatási hatóság *„a perben és felülvizsgálati elenkérélmében sem hivatkozott arra, hogy a vitatott kollektív szerződéses megállapodás a joggyakorlás általános követelményébe ütköznék, így különösen a jóhiszeműség és tisztesség elvét sértene”*. A bíróság tehát az elvet, mint a joggyakorlás általános követelményének egyik esetét írja le, a terminológia azonban homályos, nem világos ugyanis, hogy a rendeltetészerű joggyakorlásra gondolt-e a törvénykező.

A szóhasználatból megállapítható, hogy az elvet a határozatok túlnyomó többsége objektívan értelmezi, a szubjektív jóhiszeműség csak három esetben jelent meg.¹¹³

5.2. A jóhiszeműség és tisztesség elve és a többi alkalmazott elv és jogszabály viszonya

Azokban az ítéletekben, amelyekben a j.t. elve mellett más alapelvek és különös jogszabályi rendelkezések is megjelennek, kérdésként merül fel egyfelől, hogy a j.t. elvét a főkérdés vagy előkérdés, esetleg részkérdések eldöntése kapcsán alkal-

¹¹² EBH2003. 973.

¹¹³ BH2001. 138., BH2005. 118., BH 2007. 351.

mazza-e a bíróság, másfelől pedig az, hogy a normák milyen módon viszonyulnak egymáshoz.

Amennyiben a főkérdés eldöntéséhez használja fel az elvet a bíróság, az hézagpótló funkciót tölt be. Ehhez a Legfelsőbb Bíróság azon elvi döntése áll legközelebb, amelyben megállapította az olyan munkaszerződés semmisségét, amelyet a gazdasági társaságot tulajdonló házastársak kötnek egymással a gazdasági társaság többségi tulajdonának átruházása előtt, de későbbi hatálybalépéssel és oly módon, hogy az a gazdasági társaság részére jelentős hátrányt okoz.¹¹⁴ Az ügyben a gazdasági társaság egy házaspár tulajdonában állt, a többségi tulajdonos a feleség, a 10%-os tulajdonos és az ügyvezetői feladatokért felelős a későbbi felperes férj volt. A házastársak részvételével megtartott taggyűlés határozatot hozott arról, hogy felperes havi 1 000 000,- forint személyi alapbérért határozatlan idejű munkaviszonyban látja el ügyvezetői feladatait; majd a feleség tulajdonrészét eladták a későbbi alperes részére. Felperes az üzleti tárgyaláson közölte alperessel, hogy az ügyvezetői tisztséget tagként látja el, azonban a személyi alapbér mértékét nem. Felperes az átruházást követően díjazásban és osztalékban nem részesült. Alperes az átruházást fél évvel követően indokolás nélküli határozattal visszahívta felperest tisztségéből. A bíróság előtt felperes arra hivatkozott, hogy a visszahívást elrendelő határozat munkaviszonyáról nem rendelkezett, ezért az fennáll – alperes pedig a munkaszerződés utóbb történt elkészítésére és annak jó erkölcsbe ütközésére, semmisségére hivatkozott. Ugyan a bíróság segítségül hívta a jó erkölcsbe ütközés követelményét is, kimondta, hogy felperest terhelte az együttműködési kötelezettség és a jogviszonyában a szerződés folytán bekövetkezett lényegi változásra vonatkozó tájékoztatás az új többségi tulajdonos részére. Mivel ennek nem tett eleget, magatartása nem felelt meg a társadalmilag elvárható jóhiszemű és tisztességes magatartás zsinórmértékének. A bíróság tehát érdemben az elvre támaszkodva döntötte el az ügyet.

Minden más esetben csak értelmező szerepben jelent meg a j.t. elve. Ez az általam vizsgált ügyekben kétféleképpen való-

¹¹⁴ EBH2008. 1891.

sult meg – amelyek nem zárják ki egymást: a bíróság vagy a jogértelmezéshez, vagy pedig a munkajogviszony szereplői magatartásának értelmezéséhez hívta segítségül az elvet. Előbbinél más jogszabályhelyek értelmezésében segített, utóbbinál, huszonegy esetben, pedig egy előkérdés eldöntésében volt szükség az elvre.

A jogértelmezésre példa az eset, amelyben a bíróság a munkáltató Mt. 102. §-ában előírt foglalkoztatási kötelezettségének értelmezése kapcsán alkalmazta az elvet.¹¹⁵ A Legfelsőbb Bíróság az együttműködési kötelezettséget is a j.t. elvének segítségével értelmezte, kimondva, hogy a j.t. elvének szem előtt tartásával köteles a munkavállaló munkáltatójával, munkáltatói jogkörrel rendelkező vezetőkkel és munkatársaival együttműködni.¹¹⁶

A bíróság a jogilag releváns tényállás tisztázásakor többek között a munkavállaló,¹¹⁷ a munkahelyi baleset károsultja,¹¹⁸ és a fegyelmi eljárás címzettje magatartásának értelmezéséhez¹¹⁹ is segítségül hívta az elvet.

¹¹⁵ BH2007. 307.

¹¹⁶ BH1999. 573.

¹¹⁷ BH2004. 203. „A felperesnek a rendkívüli felmondás közlését követően az alpereshez intézett. 2000. november 7-én kelt leveléből kitűnően a felperes számára – a jóhiszeműség és tisztesség elvét is alapul véve – egyértelmű volt, hogy a munkáltató a rendkívüli felmondást milyen munka kapcsán felmerült hiányosságra, azzal összefüggő mely tényekre és körülményekre alapította.”

¹¹⁸ BH2004. 207. „Az adott esetben a felperes a jóhiszeműség, tisztesség és a károkszerzés tilalmát nem sértve járt el, amikor a jövedelmi viszonyai rosszabbodása miatt az édesanyjához költözött a gyermekével és az önálló lakását elcserélte egy földszintes, jelenleg csak az év egy részében használható ingatlanra. Ez a csere a baleset utáni egészségi állapotát is figyelembe véve időbelileg is összefüggésben állt a munkahelyi balesetével.”

¹¹⁹ BH2007. 351. „A másodfokú bíróság az előbb kiegészített tényállásra figyelemmel megalapozottan állapította meg, hogy a felperesnek tudomása volt a fegyelmi eljárás elrendeléséről, a fegyelmi eljárással kapcsolatos iratok és küldemények jó részét a perbeli lakcímén személyesen vagy átvételre jogosult hozzátartozója útján átvette, a keresettel támadott fegyelmi határozat kézbesítését azonban szándékosan megakadályozta. Ezáltal a köztisztviselők tekintetében is alkalmazandó Mt. 6. § (4) bekezdése értelmében a fegyelmi határozat közöltnek minősült, tekintettel a jóhiszeműség és a tisztesség általános követelményére is.”

A j.t. követelményének a többi alapelvhez és a különös jogszabályi rendelkezésekhez kapcsolódása az alábbi formákat öltheti: a j.t. mellett csak másik alapelv jelenik meg; a j.t. elve egyedüli elvként jelenik meg a különös rendelkezés mellett, illetve előfordulhat, hogy a j.t. és más alapelvek együttesen szerepelnek különös jogszabályok mellett.

Az elsőre, tekintettel arra, hogy a joggyakorlatban a j.t. elve hézagpótló funkciót nem tölt be, nem volt példa a határozatokban. A második esetre, azaz arra, amikor a j.t. egyedül jelenik meg értelmező elvként, két elvi bírósági határozatban és három bírósági határozatban volt példa.¹²⁰ tizenhét esetben pedig más alapelvek is megjelentek.

A társ-alapelvek között az Mt-ben is szereplő együttműködési kötelezettség – tizenkét esetben, valamint a rendeltetés-szerű joggyakorlás követelménye – három esetben szerepelt.¹²¹ Az Mt-ben nem szereplő elvek közül az elvárható gondosság követelménye,¹²² a joggyakorlás általános követelménye,¹²³ a nemo suam turpitudinem allegans auditur elve¹²⁴ és a károkszerzés tilalma¹²⁵ jelent meg.

Egy alkalommal a Legfelsőbb Bíróság elvi élel kimondta, hogy a munkaviszonyban álló felek szoros kapcsolatára és az együttműködési kötelezettségre tekintettel az egyik fél a másik fél olyan jogérvényesítése ellen kifogással élhet, amely az eset körülményeire tekintettel a j.t. követelményébe ütközik.¹²⁶ Álláspontom szerint egyfelől elegendő lenne az együttműködési kötelezettség megszegésére utalás, ahhoz képest a j.t. elve szubszidiárius, és a felperes felelőssége kizárólag az előbbi jogszabályhely alapján megállna. Másfelől az elvek elhatárolása sem egyértelmű, mivel ha csak az együttműködési kötelezettségre tekintettel lehetne a j.t. elvébe ütköző jogérvényesítés ellen kifogással élni, akkor ez azt jelentené, hogy a j.t. értelmezésénél az együttműködési kötelezettség

¹²⁰ EBH2000. 248., EBH2009. 2068., BH2001. 191., BH2004. 203., BH2004. 482.

¹²¹ BH 2004. 521., BH2005. 226., BH2010. 164.

¹²² BH2007. 25.

¹²³ EBH2003. 973.

¹²⁴ BH2001.138.

¹²⁵ BH2004. 203.

¹²⁶ EBH1999. 41.

szerepet játszana, ami pedig álláspontom szerint a dogmatikailag tarthatatlan eredményre vezetne.

A szükségtelen idézés másik esetében a bíróság kimondta, hogy az együttműködés és a munkáltató károsodása bekövetkezését előíró magatartástól való tartózkodás mellett a feleket általában terheli a j.t. követelményének betartása.¹²⁷

Egy döntésben megjelent a jóhiszemű és tisztességes joggyakorlás kifejezés, amely a j.t. követelménye és a rendeltetészerű joggyakorlás fogalmának elhatárolását megnehezítette és mutatta, hogy a terminológia nem minden esetben következetes.¹²⁸ Ezt, mivel a fogalmi tisztaság rovására megy, károsnak tartom.

6. Konklúzió

A Legfelsőbb Bíróság munkajogi tárgyú döntéseinek vizsgálata nyomán az állapítható meg, hogy a j.t. elve marginális szerepet játszik az ítélkezési gyakorlatban, hiszen a vizsgált tizenegy év alatt mindössze huszonkét legfelsőbb bírósági döntésben jelent meg. A minta elemszámából következően az alábbi statisztikai megállapítások érvényességi köre is szűk.

Az első öt évben évente egy-kettő, az elvre hivatkozó ítélet született, ehhez képest a 2004-es öt eseti döntés soknak mondható. 2005-ben és 2007-ben egyaránt három alkalommal jelent meg, 2006-ban viszont – egyedülként a vizsgált időszakban – nem hivatkoztak a j.t. követelményére. 2007 óta az elv újbóli visszaszorulása figyelhető meg, folyamatosan csökken a j.t.-re hivatkozó határozatok száma.

Ha különválasztjuk az eseti döntéseket az elvi bírósági határozatoktól, azt kapjuk eredményként, hogy az esetek kevesebb, mint egyharmada EBH, amelyeket két hullámban: 1999 és 2003 között, illetve 2008-ban és 2009-ben hozott meg a bíróság.

¹²⁷ BH2004. 428.

¹²⁸ BH2004. 482.

Az esetek 68%-át BH-k teszik ki, amelyek többségét – tizenegyet a tizenötből – éppen az EBH-k „szünetében”, 2004 és 2007 között hozta meg a bíróság. A legtöbb BH – öt darab – 2004-ben született.

Tartalmi szempontból feltűnő, hogy a határozatok az elv tartalmát egységesen értelmezik, alatta az objektív jóhiszeműséget értve. Funkcióját tekintve értelmező alapelvként alkalmazzák – az egyetlen kivétel elemzését lásd fent a 4.2. pontban –, ebben a szerepében tényállás-tisztázó és jogszabály-értelmezést segítő funkciója egyaránt fellelhető.

Annak, hogy az elv ilyen kevés alkalommal jelenik meg, feltevélesem szerint egyfelől a munkajogi szabályozás tételes jogi jellege az alapja, amely az alapelvek számára szűk mezsgyét biztosít az érvényesüléshez, másfelől az együttműködési kötelezettség 3.2. pontban említett kiemelkedő szerepe tovább csökkenti a j.t. elvének súlyát.

Az elv tartalmi meghatározása kapcsán két esetkör állandó: az, amelyben a fél korábbi magatartásával ellentétes nyilatkozatot tesz, és az, hogy a keresőképtelenség időtartamára is kiterjed a kötelezettség. Két esetben a fogalmak értelmezése is elvi problémákat vet fel,¹²⁹ ami a huszonkettő esetből sok és ezt a tényt súlyosbítja, hogy az esetek közé tartozik a hét EBH egyike is.

Az alapelvek viszonya kapcsán pedig megállapítható, hogy a jogelméletben észlelhető óvatosság a bíróságokra még inkább jellemző: a hasonló alapelveket együttesen alkalmazzák. Ennek oka véleményem szerint részben a tisztázatlan dogmatikai háttér, részben az, hogy a gyakorlatban nem határozhatóak el élesen az elvek alkalmazási területei.

¹²⁹ EBH2003. 973., BH2004. 482.

7. Irodalom

- Bíró György–Lenkovic Barnabás (2006): *Általános tanok*. Miskolc: Novotni Kiadó 61–102.
- Földi András (2001): *A jóhiszeműség és tisztesség elve – Intézménytörténeti vázlat a római jogtól napjainkig*. Budapest: Publicationes Instituti Iuris Romani Budapestinensis, fasc. IX. 9-37., 75–106.
- Kecskés László (2001): Az új Polgári törvénykönyv alapelvi rendelkezései. Polgári jogi kodifikáció, 3 (1): 3–9.
- Kiss György (2005): *Munkajog 2. átdolgozott kiadás*. Budapest: Osiris Kiadó, 146–147. 239.
- Lábady Tamás (2000): *A magyar magánjog (polgári jog) általános rész*. Budapest: Dialóg Campus Kiadó, 142–147.
- Menyhárd Attila (2004): *A jó erkölcsbe ütköző szerződések*. Budapest: Gondolat Kiadó, 251–256.
- Lőrincz György (2012): Bevezető rendelkezések. In Kardkovács Kolos (szerk.): *Az új Munka Törvénykönyvének magyarázata*. Budapest: HVG-ORAC Kiadó, 27–33.
- Petrovics Zoltán (2006): *Munkajog*. Budapest: L'Harmattan Kiadó, 28–29. 31.
- Radnay József (2011): Általános rendelkezések. In Radnay József (szerk.): *Munkajogi kézikönyv (ötödik, átdolgozott kiadás)*, 13–20.
- Tercsák Tamás (2003): *A joggal való visszaélés*. Budapest: A Szladits Szeminárium kiadványai 2.
- Ulpianus Digesta 1, 1, 10, 1.
- Vékás Lajos (2001): Bevezető rendelkezések. In Gellért György (szerk.): *Polgári Törvénykönyv Magyarázata (ötödik, átdolgozott kiadás)* 1. kötet. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 32–50.
- Vékás Lajos (2008): Első könyv. In Vékás Lajos (szerk.): *Szakértői Javaslat az új Polgári Törvénykönyv tervezetéhez*. Budapest: Complex Kiadó, 67–73.

8. Jogforrások

8.1. Jogsabályok

1959. évi IV. törvény a Polgári Törvénykönyvről (Ptk.)
1991. évi XIV. törvény a Polgári Törvénykönyv módosításáról (1991. évi Ptk. novella).
1992. évi XXII. törvény a Munka Törvénykönyvéről (Mt.).
1994. évi LXIV. törvény a polgármesteri tisztség ellátásának egyes kérdéseiről és az önkormányzati képviselők tiszteletdíjáról.
2001. évi XVI. törvény a Munka Törvénykönyvéről szóló 1992. évi XXII. törvény, valamint az ezzel összefüggő törvények jogharmonizációs célú módosításáról (2001. évi Mt. novella).
2006. évi III. törvény a Polgári Törvénykönyvről szóló 1959. évi IV. törvény, valamint egyes törvények fogyasztóvédelemmel összefüggő jogharmonizációs célú módosításáról (2006. évi Ptk. novella).
2009. évi CXX. törvény a Polgári Törvénykönyvről.
2012. évi I. törvény a munka törvénykönyvéről (Új Mt.).
- TV/5949. Számú törvényjavaslat a Polgári Törvénykönyvről.
- T/4786. számú törvényjavaslat a Munka Törvénykönyvéről.
- A Ptk. miniszteri indokolása.

8.2. Bíróági döntések

- EBH1999. 41.; EBH2000. 248.; EBH2002. 678.; EBH2003. 973.; EBH2008. 1891.; EBH2009. 2068.; EBH 2009. 2071.;
- BH1999.573.; BH2001. 138.; BH2001. 191.; BH2004. 203.; BH2004. 207.; BH2004. 428.; BH2004. 482.; BH2004. 521.; BH2005. 118.; BH2005. 226.; BH2005 440.; BH2007. 25.; BH2007. 307; BH2007. 351. BH2010. 164.;

KOCSEV BENCE

Pillanatképek a holland társadalom és politika világából

„Hollandia nem magától értetődő létező,
Hollandiát azzá tették, ami.”¹

This study – focusing on societal processions – tries to give some explanations about the Netherlands from the 1950's. Therefore we offer a dose of components. It is however important to note that we offer only components, but no tools. This means that we do not give a concrete and comprehensive response for the contemporary societal problems, but we suggest some probable keys. The reason for this is that there is no universal, but particular interpretations of the Dutch mentality, identity, culture, or even society.

1. A megfigyelés célja

Jon Elster, a Chicagói Egyetem Politikatudományi Tanszékének tanára *A társadalom fogaskerekeinek* előszavában Felix Klein 19. századi matematikus könyvének címét (*Elemi matematika haladóknak*) felhasználva alkotja meg saját munkájának frappáns összefoglalását: elemi társadalomtudományok haladóknak². Akárcsak Elster, úgy mi sem olvastuk Klein könyvét, de a címe minket is megragadott, s megalkottuk a saját variációnkat, ami meglátásunk szerint az alábbi tanul-

¹ Neama Tahir pakisztáni származású holland ügyvéd kijelentése az *NRC Handelsblad* nevű napilapban. Idézi: Mak 2007:8.

² Jon Elster (1995): *A társadalom fogaskerekei*. Budapest: Osiris-Századvég.

mányunk célját is jól summázza: elemi (társadalmi) ismeretek Hollandiáról haladóknak.

A tanulmány – ahogy a fentebb már említett könyvében Elster is fogalmaz – a „*mechanizmusok révén történő magyarázatokra helyezi a hangsúlyt*”³. Ehhez pedig felkínálunk egy adagot azokból az alkotóelemekből, amik a meglehetősen összetett társadalmi jelenségeket – legalábbis szerintünk – magyarázzák. Fontos azonban megjegyeznünk, hogy csupán alkatrészeket adunk, szerszámokat nem. Az Olvasó persze furcsállhatja, hogy nem készítünk el neki konkrét és átfogó válaszokat, csupán gondolat kísérleteket adunk a kezébe. Ennek oka az, hogy meglátásunk szerint a holland társadalom vizsgálatakor, aki ilyet tesz, óriási hibát követ el. (A hibázókból egy párat a későbbiekben be is mutatunk.) Ennek pedig az az oka, hogy nincsen univerzális értelmezése a (holland) mentalitásnak, identitásnak, kultúrának, vagy éppen társadalomnak, hiszen az értelmét a partikularitásában nyeri el. Ez a partikularitás pedig – ellentétben azzal, ahogy a nemzeti identitásokról az orientalizmus egyik teoretikusa Homi K. Bhabha gondolkozik – nem a globalizációnak az eredménye, hanem Hollandiában, de úgy általában a Németalföldben sajátosan, sui generis meglévő adottság. Ez persze nem egyedi, de Hollandia esetében külön is hangsúlyoznunk kell, hogy amit az országból érzékelünk az nem más, mint a felszín: a kis, partikuláris egységek konszenzusa.

2. Még egy szó a konszenzusról

A következő rövid felvetésnek akár azt a címet is adhattuk volna, hogy a konszenzus, avagy a holland modus operandi. A Hollandiával kapcsolatos munkák nagy része a korrektség fontosságáról beszél. Meglátásunk szerint azonban nem feltétlenül ez a legadekvátabb kifejezés, amire felfűzhetjük az ország társadalmával, vagy éppen politikájával kapcsolatos gondolatmenetünket. A témában gondolkodók nagy részével ellentétben úgy látjuk, hogy nem a (politikai) korrektség, ha-

³ Elster 1995:11.

hanem konszenzus az, ami már a nyolcvanéves háború⁴ óta jellemzi az országot. Azóta pedig végig egy olyan szerződést látunk, amit a(z állam)polgárok, az állam és az elitek kötöttek⁵. (Az elitek kérdéséről, azaz arról, hogy miért játszottak mindig is fontos szerepet a holland társadalomban, később még szólunk.) Ha jól megfigyeljük, akkor a történelemben végig, de a ötvenes évektől kezdve pedig különösen, egy olyan konszenzusos közmegegyezés körvonalai tűnnek fel, aminek a korrektség, a tolerancia és egyéb hangzatos jelszavak – némi képzavarral élve – a felszínén vannak, de ezek mélységében sohasem mutattak meg semmit. Egyebek iránt – csakhogy tabukat döngessünk – ez a szerződés – ellentétben azzal, amit a holland társadalomtudósok jó része sulykol – soha sem egy racionális döntés eredménye (volt), hanem meglehetősen is érzelmi alapokon nyugodott és nyugszik ma is.

3. A megfigyelés metodológiai háttere

Ahogy Robert Merton, a szociológia egyik klasszikusa fogalmazott, mindnyájan óriások vállán állunk, így nem tagadhatjuk le, hogy a dolgozat kereteit erősen befolyásolja Herman Vuijsje, akinek az Korrekt Hollandia című könyvét a következőkben elég sűrűn fogjuk idézni. Tesszük ezt azért, mert Vuijsje a holland politikai-társadalmi beszéd azon alternatívájának képviselői közé tartozik, akik a Hollandiáról alkotott kép kikezdésében a szó eredeti értelmében véve avantgárd

⁴ A *nyolcvanéves háború*, amit a holland történetírás csak a felkelésként (*De Opstand*) is emleget, kezdetben a *Tizenhét Tartomány* (*Zeventien Provinciën*), végül pedig már csak az *Egyesült Holland Köztársaság* (*Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden*) lakosainak lázadása volt a spanyol uralom ellen. A felkelés 1568-ban kezdődött és 1648-ban a *vesztfáliei* (egészen pontosan a münsteri) béke zárta le. Az már más kérdés, hogy a történetírás miért az 1568-as dátumot veszi a felkelés kezdetének, hiszen amiatt, hogy a konfliktus nem két állam között zajlott, ezért nem lehet egyértelműen meghatározni, hogy mikor és hol (Den Brielben, Heiligerleeben, vagy Antwerpenben) kezdődtek a harci cselekmények.

⁵ Részben ez a konszenzusos szerződés van az úgynevezett *poldermodell* mögött is.

szerepet vállaltak, s aki emiatt számunkra is példaértékűt alkotott. Vuijsje didaktikusan mutatja be, hogy Hollandia meglepően más, mint amit az országról kialakult hipotetikus normakép mutat⁶. A munka, még ha politikailag nem is igazán objektív, másik jelentősége abban áll, hogy az amszterdami szociológiai iskola komoly kritikáját fogalmazza meg. Nem tesz mást, mint hogy az addig megkérdőjelezhetetlen eliasi civilizációs elméletet és az azzal nagyon is harmonizáló de Swaan-féle tárgyalásos koncepciót kritizálja. Elias elméletében a civilizáció egyre szélesebb körű kiteljesedését egyfajta integrális önfegyelem kialakulásában látta kicsúcsosodni⁷. A korszak politikája a felszínen ennek az elméletnek az alapján rendeződött. Ezzel kapcsolódik össze a kritizált de Swaan⁸ tárgyalásos irányítás modellje is, ami abból indul ki, hogy a növekvő civilizációs önfegyelem miatt az embereknek egyre inkább tekintettel kell lenniük egymásra⁹. A tárgyalásos elméletet azonban csak és kizárólag az úgynevezett „fogolydilemmából” is ismert „win-win szituációkra” találták ki, s amennyiben ettől eltérő a játék kimenete, már egyáltalában nem alkalmazható¹⁰. Ezt sokan azóta sem látják be, s – Vuijsjével ellentétben – hevesen ellenzik az állami beavatkozást, mondván, hogy az egy alacsonyabb civilizációs fokozatra repítené vissza a társadalmat. Megállapíthatjuk, hogy de Swaannak nem volt igaza, s a tárgyalásos módszer, aminek a kooperáció és a tolerancia a sarokkövei, nem működik. Sőt, s ezzel Vuijsjénél is többet állítunk, békeidőben és állami kényszer nélkül soha nem is működött.

⁶ Kocsev 2011:163.

⁷ ELIAS, Norbert (2005), *A civilizáció folyamata*, Osiris, Budapest.

⁸ *Abram de Swaan* holland közgazdász-szociológus, az amszterdami szociológiai iskola egyik legmeghatározóbb képviselője.

⁹ Vuijsje 2008:159.

¹⁰ A *fogolydilemma* játékelméleti kifejezésekkel élve a nem zéró összegű játékok egyik fajtája. Abban az esetben alakul ki a win-win helyzet, amikor mindkét játékos kooperál. Ez a játék kifizetési mátrixát tekintve nem a legjobb eredmény. Amennyiben azonban valamelyik szereplő – saját hasznának maximalizálása végett – defektál, amellet, hogy a másik kooperál, úgy a nyereség sokkal nagyobb, mint a win-win helyzetben, s ha a játékot a (holland) társadalomra kivetítjük, láthatjuk, hogy mindenki hasznot akar maximalizálni.

4. Divatos tévutak

Azt, hogy léteznek divatok, így intellektuális divatok is, a kiváló német szociológustól Georg Simmeltől már régen megtanulhattuk. Az utóbbi évtizedekben ennek megfelelően számos olyan tudományos munka született, amely pontosan egy-egy ilyen intellektuális divatot meglovagolva próbálja meg leírni a holland társadalmat, illetve az ezzel szorosán összefüggő politikai mezőt. A divat azonban pillanathoz kötődik, s pontosan ebből a „temporális” sajátosságából következik az első kritikai megjegyzésünk is, hiszen ezek a „divatos” szerzők kortól és persze kontextustól függetlenül univerzálisan érvényesnek és aggálytalanul kamatoztathatóknak tartják saját fogalmi rendszerüket, elképzeléseiket. Azokat, amiket lehet, hogy egy másik divat már régen meg is haladt. Csak ők ezt éppen nem vették észre.

Ezeknek a divatos értekezéseknek több fő, egyúttal téves csapásiránya van. A következőkben a kettő – reményeink szerinti – legmarkánsabbat mutatjuk be. Az egyik azért jellegzetes, mert bár meghaladott, ennek ellenére a köztudatban masszívan tartja magát, a másik pedig azért, mert annak ellenére, hogy újszerűnek tetszhet, ez a modern csillogás megtévesztő lehet. A hibák oka roppant triviális, ám mindkét esetben azonos. Nevezetesen, hogy a kiterjesztett értelemben vett szelektív észlelés (*selective perception*) módszertani hibájába esnek. Szelektív észlelés alatt pedig esetünkben azt értjük, hogy a szerzők úgy alakítják ki a koherensnek bizonyuló elméleti rendszerüket, hogy a saját véleményüknek ellentmondó üzeneteket negálják, azokról látványosan tudomást sem vesznek.¹¹ Emellett mindkét elmélet, amelyeket mostantól csak nemes egyszerűséggel paradigmaként fogunk

¹¹ A szelektív észlelésről bővebben l.: Kalpper, Joseph (1960): *The Effects of Mass Communication*. Free Press.

definiálni¹², érvrendszerét tekintve komoly problémákkal küzd, s ezekre a továbbiakban majd utalunk is.

A két tévút egyikét egyszerűen csak a régi rend paradigmájaként fogjuk definiálni. Ez az általunk önkényesen kialakított paradigma azonban két különböző vezérmotívum köré szerveződik, s így két különböző „hagyománnyal” találkozunk benne¹³. A közös az bennük, s ezért is tárgyaljuk őket egy paradigma részeként, hogy valamilyen formában mindkettőnek a vallás a *conditio sine qua non*ja.

Az első, az általunk csak weberi hagyománynak titulált irány még mindig annak a protestáns országnak a varázsában él, amely kitartóan a weberi protestáns etika, de leginkább annak valamelyik vulgarizált változatának egy-egy megfontolását látja abban, ahogy a hollandok viselkednek, építkeznek, beszélnek, politizálnak, üzletelnek egymással, s ami ilyen – Max Weber kedvelt terminusával élve – ideáltipikus módon természetesen soha nem is létezett¹⁴. Kétségtelen, hogy egyes elemeit tekintve a fenti paradigmának is volt realitása, sőt hagyománya is Hollandiában, azonban ezzel az iránnyal a holland társadalomtudományok már régen leszámoltak¹⁵ Azt persze nem hallgathatjuk el – külö-

¹² A kifejezést a kuhnitól egy kicsit eltérő értelmében használjuk, azonban – akárcsak Thomas Kuhn – mi is közmegegyezésként tekintünk rá, amely kijelöli a vizsgálatának tárgyát, továbbá meghatározza a számára érvényes és érvénytelen kérdéseket, ami ezt akár a szelektív észleléssel is párhuzamba vonhatja. Bővebben l. Kuhn 1984

¹³ A két hagyomány egy paradigmába rendezése mögött az a megfontolás áll, hogy bár két elmélet egymástól nagyon eltérőnek tűnhet, azonban elméleti alapjuk valahol nagyon is közös.

¹⁴ Itt jelezzük azt is, hogy bár a Hollandia-képet markánsan a protestantizmus, azon belül is a különféle kálvinista irányzatok határozzák/határozták meg, az ország többségében katolikus. Ezt a markánsan kálvinista jelleget a nemrégiben elhunyt kiváló holland irodalmár, Harry Mullisch a következőképpen fogalmazta meg: „Hollandiában alapvetően mindenki protestáns ... s csak azután ... katolikus, ateista, szociáldemokrata vagy – korábban – kommunista.”

¹⁵ Kocsev 2011:163–164.

nösen ha az úgynevezett Bijbelgordel¹⁶ viszonylatában nézzük mindezt – , hogy a 20. század hetvenes és nyolcvanas évtizedeinek fordulójáig számottevő, a mindennapi tapasztalatot is meghatározó erő volt a protestáns ortodoxia szellemisége, annak szellemi öröksége. Hogy ez az örökség már eltűnt, esetleg éppen eltűnőben van, vagy – kissé összezsugorodva, de – továbbra is masszívan tartja magát, az egy külön elemzés tárgya lehetne¹⁷.

¹⁶ A „Bijbelgordel” vagy más néven „refoband” az amerikai „Bibel Belt” mintájára megalkotott fogalom. Ez az országon észak(kelet)–délnyugati irányban végighúzódnó övezet az ortodox protestánsok (vagy gúnyneveükön a fekete harisnyások) településeit fedi le. A Bijbelgordelhez tartozó települések, amik egyfajta, kiterjesztett értelemben vett *gated communities*ként is definiálhatók, elsősorban *Flevoland*, *Overijssel*, *Gelderland*, *Utrecht*, *Zuid-Holland* és *Zeeland* tartományokban fekszenek. (A legjelentősebbek a már-már hírhedtté vált *Urk* és *Staphorst* mellett *Elspeet*, *Ede*, *Barneveld*, *Genemuiden*, *Katwijk aan Zee*, *Nieuw-Lekkerland*, *Hardinxveld*, *Werkendam*, *Wijk en Aalburg*, *Scherpenisse*, *Stavenisse*, *Kruiningen*, *Krabbendijke*, *Yerseke* és *'s-Gravenpolder*.) S bár rájuk valóban igaz, hogy a weberi protestáns etika által is bemutatott, ha tetszik morális és gazdasági „alapelvek” nagy részét valóban inkorporálták, azonban a sokak által ezzel összefüggésbe hozott tolerancia rájuk bizonyosan nem igaz. Mindazonáltal a Bijbelgordel jó darabig – akár magyar vallástörténészek és vallásszociológusok számára is – a vallásszociológiai kutatások kiapadhatatlan forrása lehetne.

¹⁷ Hogy ne hagyjunk magunk mögött teljesen megválaszolatlan felvetéseket, annyit – a tudományos megalapozottságnak még a látszatát is nélkülözve – megjegyzünk, hogy meglátásunk szerint ez az örökség még jó darabig jelen lesz a holland közgondolkodásban, hovatovább a politikában is. Ilyen irányú kutatásokat nem néztünk meg, s magunk sem végeztünk, azonban mindenképpen figyelemre méltó, hogy az ortodox protestánsok érdekeit leginkább képviselő párt, az *Staatkundig Gereformeerde Partij* (SGP) a kezdetektől fogva – egy ciklust leszámítva – 2–3 hellyel rendelkezik a holland törvényhozás egyébként 150 fős alsóházában. Ez a szám így kevésnek tűnhet, de ha megvizsgáljuk, hogy a pártnak milyen a politikai missziója, láthatjuk, hogy ez igenis szép arány. Ha pedig hozzávesszük azt is, hogy a vallás kijelölte oszloposodott társadalom, amiről a későbbiekben részletesebben szólnunk, lebomlása után is képes volt a párt a tagságát majd a kétszeresére növelni, különösen érdekes fénytörésben mutatkozik meg mindez. (A bármilyen pártba belépett hollandok száma ebben az időszakban – az SGP és a D66 kivételétől eltekintve – inkább csökkenő tendenciát mutatott.)

A másik hagyomány leginkább a politológia sajátja. Fő vizsgálati fókusz az oszloposodás kérdése¹⁸, amit a lijpharti megfontolásokkal egyetemben képtelen elengedni, s a kurrens politikai és társadalmi változásokat is látszólag konzekvensen, egyúttal kényszeredetten az oszloposodásra vezeti vissza¹⁹. Itt persze nem kívánjuk vitatni az oszloposodás jelentőségét, „*azonban semmiképpen sem szabad megengednünk, hogy ... kizárjon más fontos tényezőket és cselekvőket*”.²⁰ Meg kell említenünk, bár ez talán részletesebb kifejtést érdemelne, hogy a liberális(nak tartott) Hollandia képe alakulása is ebbe, a oszloposodást hangsúlyozó elméletbe illeszkedik, amennyiben elfogadjuk azt a tézist, hogy az oszloposodott társadalom intézményesítette és adaptálta politikai céljaihoz azt a toleranciát, amely – még ha a hetvenes évekig éppenséggel negatív jellegű is volt – az oszlopok lebomlása után is megmaradt²¹. Ezzel az elmélettel sem értünk maradéktalanul egyet, azonban a régi rend paradigmájának két hagyománya közül ez mindenképpen koherensebb képet tár elénk a holland politika és társadalom bonyolult szövedékéből. Az oszloposodásnak hagyományának könyvtárnyi irodalma van, továbbá egyre cizelláltabbak és „merészebbek” (l. az oszloposodás és apartheid összekötése) az ezzel kapcsolatos elméleti munkák²². A probléma csak az, hogy – egy furcsa képzavarral élve – ez a hagyomány lefutotta már a saját köreit, s bár nehéz, de a stafétabotot frissebb versenyzőknek kellene átadnia.

¹⁸ Az oszloposodást (hollandul *verzuilig*) a társadalomtudományos diskurzus gyakran pilléresedésnek is nevezi. Mi a következőkben az oszloposodást használjuk majd, aminek az oka egészen egyszerűen az, hogy a kettő közül ez a bevettebb. (A holland *zuil'* szó egyébként amúgy is oszlopot, nem pedig pillért jelent. Persze nem mintha a köznap nyelv komolyan disztinválna oszlop és a pillér között.)

¹⁹ *Arendt d'Engremont Lijphart* a 20. századi politológia és jogelmélet meghatározó alakja. Kutatásainak egyik iránya a *pilléresedés*, illetve az ezzel gyakran összemosott *konzociáció* jelensége volt. A témában megjelent legjelentősebb művei az 1968-as *Verzuiling, pacificatie en kentering in de Nederlandse politiek* című, illetve ennek a továbbfejlesztett angol nyelvű változata, az 1977-es *Democracy in Plural Societies* című munkák.

²⁰ J. C. H. Blomot idézi Michael Wintle. Wintle 2002:111.

²¹ V. ö. Wintle 2002:105.

²² Wintle 2002:104–105.

A másik téves paradigma fő tézise pedig, hogy a Pim Fortuijn- és Theo van Gogh-gyilkosságok²³ után Hollandiában felgyorsult és meghatározóvá vált az úgynevezett biztonságítási folyamat (*securitization process*)²⁴ és „*azóta a gyűlölet uralja az intellektuális vitát, és egyfajta radikalizáció érzékelhető minden területen*”²⁵. Ha ez a folyamat valóban benne is volt a holland közgondolkodásban, akkor sem olyan markánsan, mint ahogy arról ezek a szerzők szólnak²⁶. A paradigma népszerűségének oka, hogy olyan hívószavakkal operál, amikre az elmúlt évtized óta Hollandiában mindenki érzékenyebben reagál. Komoly probléma azonban, hogy ropant szelektíven jár el az okok felfejtésénél, hovatovább csupán látszat ok-okozati összefüggések azok, amiket izzadságszagúan ezek a szerzőnk élénk tárnak. Nem is beszélve arról, hogy – legalábbis holland viszonylatban – belső logikáját tekintve is erősen konfúz elmélettel van dolgunk. Nem akarunk csupán kritizálásban kimerülni, de a legjelentősebb aggá-

²³ *Pim Fortuijn*, a Groningeni Állami Egyetem (*Rijksuniversiteit Groningen*) marxista szociológiát oktató, kezdetben a holland kommunisták pártjával, a CPN-nel is szimpatizáló tanárából lett liberális, majd különutas politikus. 2002-ben azonban meggyilkolták, de gyilkosság után (és miatt) is kitartott Fortuijn népszerűsége, s a pártját, a *Lijst Pim Fortuijnt* – igaz csak néhány hónapra, de – a kormánykoalícióig (*Balkenende I.*) repítette. A politikust 2004-ben a legnagyobb hollandnak (*De grootste Nederlander*) szavazták meg a *KRO* nevű állami csatorna nézői. (Ezen a szavazáson egyébként a haza atyját (*Vader des Vaderlands*), *Orániai Vilmost* – aki 418 évvel korábban szintén merénylet áldozata lett – is megelőzte.) A Fortuijn-gyilkosság egyebek iránt az összeesküvés-elméletek kiapadhatatlan forrása is. Ebből néhányat *Theo van Gogh*-nak, a két évvel később meggyilkolt filmrendezőnek a filmje, a *06-05* is bemutat.

²⁴ Ha rosszul értelmessük, akkor erre erősítenek rá például – a következőkből méltatlanul kihagyott – *Ayaan Hirsi Ali*, a *Siad Barre*-rezsimit ellenző somáliai családból a holland törvényhozás alsóházáig jutó holland politikus, vagy éppen *Wim Lusing* kultúrantropológus írásai is.

²⁵ Brink 2011:18.

²⁶ Itt jelezni, hogy nem azt állítjuk, hogy valamiféle (elsősorban) elővigyázatossági folyamatok ne indultak volna be, csupán azt, hogy ezek egyfelől nem olyan látványosak, másfelől pedig a politikai diskurzust ilyen módon nem tematizálják. Volt persze egy olyan, mindössze pár éves időszak Hollandiában, amikor a biztonsági kérdés valóban fontos volt, azonban ez a kérdés a természetét tekintve azóta jelentősen megváltozott. Mak 2004:5–20.

lyunk még mindenképpen érdemel némi figyelmet. Nevezetesen az, hogy a biztonságiasítási paradigma gyakran nagyon bizonytalan utakra téved, s ebből következően összemos bizonyos elméleteket. Ennek eklatáns példái a holland identitással való állandó érvelés²⁷, ami – ismerve a hollandok öndefiniálási nehézségeit²⁸ – már önmagában is elég bizarr, illetve az, amikor e munkák egy részében – igaz csak implicit módon – úgy találkozunk Huntington civilizációs elméletével és Buruma okcidentalizmusával²⁹, mintha azok igazából valami nagyon hasonlót akarnának a számunkra feltárni. Kétségtelen, hogy a kettő néhol erősen összeér, azonban ennél jóval erősebbek a töréspontok.

5. Hosszú- és rövidhullám

A fentebb említett két paradigma legnagyobb problémája, hogy bármennyire is igyekszik, nem látja és láttatja folyamataiban a társadalmi és politikai változásokat. Az egyik – bár ennek ellenkezőjéről lépten-nyomon megpróbál meggyőzni minket – véget ér a hetvenes évekkel, a másik pedig a kilencvenes évek elejével kezdi a mondanivalóját. Nem kell komoly társadalomtudósnak lennünk ahhoz, hogy belássuk: ha itt mechanizmusokról kívánunk beszélni, akkor ezt az időbeli hiátust valahogy értelmeznünk kell, hiszen a oszlopok lebomlása után nem feltétlenül éltek tovább – igaz más formában, de – a megszokott mechanizmusok, sőt a Pim Fortuijn, vagy éppen a Geert Wilders fenomén sem csupán a kétezres évek terméke.

Általában, ha egy probléma okait kereső munkát olvasunk, akkor azok a kályhától elindulva, gyakran indokolatlanul

²⁷ Az elmélet sarokköve egyébként, hogy az angol, francia vagy éppen a holland identitásból indul ki.

²⁸ Pleij 1996.

²⁹ Az *okcidentalizmus az orientalizmus* Edward Said-féle fogalmának logikusnak tűnő poláris ellentéte. Fontos azonban megjegyezni, hogy számos ponton kritizálja a *Samuel Huntingtonnak*, a civilizációk összecsapásáról szóló munkáját. A fogalom általunk használt változatát a holland *Ian Buruma* és az izraeli származású *Avishai Margalit* dolgozták ki.

nagy (főként történelmi) távlatokkal operálva veszik végig a kérdés eredőit. Mi azonban – már csak azért is, mert a holland mentalitás nem különösebben történelem-központú – másként járunk el, s csak az oszloposodás korától kezdve vesszük végig az eseményeket. Az oszloposodás fogalma, ahogy azt fentebb is láttuk, napjainkig is a holland, illetve a Hollandiával foglalkozó társadalomtudományok egyik „*Modewort*”-jává vált. A magyar olvasó számára talán a belga oszloposodás ismertebb lehet, azonban a legmarkánsabban – igaz, a belgával ellentétben területi-nyelvi sajátosságok nélkül – Hollandiában alakultak ki a társadalom minden szegmensére kiterjedő, s azokat kontrolláló oszlopok, amik ha tetszik, a bölcsőtől a koporsóig elkísértek az embereket. Lijphart szerint mindezek alapján a holland társadalmat 1920-tól körülbelül 1960-ig elsősorban a valláson vagy világi ideológián alapuló csoportok közötti vertikális megosztottság jellemezte és nem a társadalmi-gazdasági státus, vagy éppen az osztály horizontális megosztottságai³⁰. Egyfajta vertikális pluralizmus jött tehát létre, ahol csak a csúcson lévők érintkeztek³¹. Hollandiában hagyományosan négy oszlop, a protestáns (*protestant-christelijk*), a római-katolikus (*rooms-katholiek*), a szociáldemokrata (*socialistisch*) és a liberális-semleges (*liberaal-neutraal*) oszlopok alakultak ki saját egyetemekkel, pártokkal, rádió-, valamint televízió csatornákkal, illetve saját interiorizálódott normarendszerrel. Ebben a zárt világban talán csak egy kivétel volt: a liberális oszlop, vagy, ahogy Wintle is fogalmaz, halmaz, hiszen ide inkább azok tartoztak, akik nem tudtak beilleszkedni a kálvinista, a katolikus, vagy éppen a szocialista oszlopba, és itt kötöttek ki. Az emberek

³⁰ Lijphart azzal, hogy 1920. és 1960 közé teszi az oszloposodást, erősen „netósította” a jelenség időbeli kiterjedését. A meglátásunk ezzel szemben az, hogy ez a társadalomszervező folyamat jóval tovább, igaz látenszen, egyúttal jól érezhetően, de tartotta magát.

³¹ Nyilvánvalóan a vertikális jelleg a szocialista bloknál, ami inkább a horizontális struktúrában gondolkozik, érdekesen hangozhat. Természetesen a blokk kitermelte az elitjét, ami az oszloposodás felbomlásával (különösen pedig a tanulmány keletkezésének időszakában) mintha – s ebben Vuijsje idézett könyve is megerősít – elveszítette volna a kontaktust azokkal, akik, ha ma ez a rendszer még létezne, a „tagságát” adnák.

ebben a rendszerben tudták, hol a helyük, és ennek megfelelően, engedelmesen viselkedtek. Rajenda Pradhant idézve „... minden porszemnek meg volt a maga helye”³², mindenkit pontosan el lehetett helyezni, társadalmi koordinátákkal lehetett ellátni. Ez egyfelől biztonságot adott az oszlopok alanyainak, másfelől pedig a kiválóan segítette a világban való tájékozódást. Ebben a meglehetősen statikus világban így nem is nagyon voltak kérdések, vagy ha voltak is, azokra az „oszlopnormák” tökéletes választ adtak. A fentiekből mindenképpen egy erősen determinált világ képét kapjuk, s ha belegondolunk, ez nem is állt messze az akkori világ adta realitásoktól. Ezek az oszlopok azonban a hatvanas években összedőltek, s megkezdődött az úgynevezett „ontzuiling” folyamata, aminek következtében a korábbi belső normák már „per se” nem érvényesültek. Ennek felbomlásnak a hátterében a következő okokat fedezhetjük fel:

1. A második világháború utáni méretét tekintve hatalmas születési hullám.
2. Hollandia gazdaságának stabilizálódása, az északi-tengeri gázmezők felfedezése.
3. Az elit konformizmusa, amiben ragaszkodott a tabukhoz³³.

A holland társadalomtudományos felfogásban az utóbbi időben jelen van az a gondolat, hogy a dolgok általában lassan változnak, azonban mindig van egy pont, amikor a változások üteme felgyorsul, amikor a folyamatok átlendülnek a nyugodt kerékvágásból a radikális változásokba³⁴. Nyilvánvaló, hogy ennek az elképzelésnek az asszociatív mezejében ott van a Kuhn-féle értelmezés, s valóban igaz, hogy a radikális változások „úgy átalakították (k – betoldás – KB.) a ... képzelőerőt,

³² Rajendra Pradhan nepáli antropológus, aki szigorú kálvinista gazdálkodók helyi szokásait figyelte meg egy, a Bijbelgordelhez tartozó Zuid-Holland tartománybeli településen. A fenti gondolata egy, az NRC nevű napilapnak adott 1998-as interjújában hangzott el. Idézi Vuijsje 2008:23.

³³ Bővebben l.: Vuijsje, 2008:206.

³⁴ Vuijsje ezt a trackstand állapotból az elindulás állapotába való helyzetként értelmezi. Vuijsje 2008, passim, Fortuijn 1997:103.

hogy azt kell mondanunk: maga a ... világ alakult át.”³⁵ Számunkra ebből a radikális irányváltással kapcsolatban annyi fontos, hogy az oszlopok lebomlása miatt a társadalom nagy része tanácstalanul állt a világban, hiszen azok normái, amik az addigi befelé forduló világban eligazítást adtak minden kérdésben, megszűntek³⁶. A konformizmus azonban, igaz más formában, de újra diadalmaskodott akkor, amikor az oszlopnormák helyét átvevő, a babyboom-generáció alkotta elit kialakította az új szabályokat. Ennek legfőbb mozgatója a háborús közlemékezet volt, aminek számtalan szegmense egy külön dolgozat témája lehetne. Ebből vezethető le a kialakult tabuk, az etnikai, a magánszférára és az állam tabuk nagy része. Ebben a helyzetben az etnikum szót érdemes volt elfelejteni, a magánszféra sérelme a legnagyobb bűnök közé tartozott és az állam is jobban tette, ha inkább csak tanácsokkal szolgál. Hogy érthetőbb legyen mindez, egy példa az etnikai tabura. Először csak a közbeszédben lett a „négerből” „fekete”, s végül „afroamerikai”, s mutatis mutandis a tabuk világában a politikai beszéd is megváltozott. Aki az etnikai kártyát, ahogy ezt ma neveznénk, ki merte játszani, annak súlyos árat kellett ezért fizetni. Erre tanulságos példa pár bekezdéssel lentebb Hans Janmaat esete. Egyebek iránt Hollandiában azóta ismét rehabilitálódott a „néger” szó, sőt a nagyvárosi közbeszédben ismét visszatért a „néger barátom” kifejezés. S bár valóban rehabilitálódott a „néger” szó, még mindig nagyon kevesen merik használni. A tabusított beszédmód tehát mélyen beágyazódott a holland társadalomba.

Ezek a tabuk, vagy ha tetszik immateriális örökség is eredője annak, ami miatt Hollandia egészen a közel múltig – bár

³⁵ Kuhn 1984:24.

³⁶ A befelé fordulás miérettjére jól rávilágít Wintle is, amikor arról beszél, hogy ennek az elzártságnak az oka az emancipáció korai elméletében keresendő, azaz abban, hogy a liberálisokat kivéve az elit félt attól, hogy az oszlop tagjai nem tudnak majd ellenállni a külső csábításoknak, ezért erősen zárt közösségeket hoztak létre. Itt jegyeznénk meg egyúttal azt is, ha már fentebb szóltunk arról, hogy Belgiumban is egy oszloposodott rendszer alakult ki, hogy ott ez a fajta befelé fordulás – különösen a jellemzően marxista–proletárhatalmi alapon szerveződő szocialista oszlopot vizsgálva – sohasem volt jellemző. Wintle 2002:108.

meglátásunk szerint sok esetben külföldön még mindig – híres (volt) arról, hogy a társadalmi kísérletek különleges laboratóriumaként funkcionáltak: azaz az individualizálódás, vagy éppen a szekularizáció folyamataiban pionír szerepet vállalt a hagyományos kép megbontásában. Különösen is a hatvanas, vagy ahogyan a holland történetírás gyakran nevezi, a mágikus évtized³⁷ volt az, ami (újból) hírnevet szereztek Hollandiának, hiszen „ismét megmutattuk a világnak, hogy hogyan alkothat nagyot egy kis ország”³⁸. Ezekben az években alakult és teljesedett ki igazán az a kép, ami a Hollandia szó kiejtésének konnotációiban rejlik. Ez volt a jóléti állam diadalának időszaka is Hollandiában. A rendszer azonban nem csak gazdasági okokból, de fenntarthatatlan volt, de erről szóljanak a következő részek.

6. A visszavonuló jóléti állam és annak lehetőségei

A pilléresedett társadalom szükséges – bár nem elégséges – feltétele volt annak, hogy a jóléti állam tortáját sikerüljön viszonylag konfliktusmentesen felosztani. Most, amikor a jóléti állam visszaszorulóban, de fontos megjegyeznünk, hogy nem eltűnőben van, a torta felosztása már korántsem konfliktusmentes. A jóléti állam visszaszorulása Hollandiában már nagyjából a nyolcvanas évek közepétől, tehát Ruud Lubbers³⁹ kabinetjeitől kezdve megfigyelhető volt, s ebből az akkori kabinetek nem is csináltak titkot. Lubbers, a harmadik kabinetjének pénzügyminiszterével, a későbbi miniszterelnökkel, Wim Kokkal pedig ezt a munkát el is végezte. Ezzel az addig pozití-

³⁷ BALLENDUX-BOGYAI, Mária (1997), *Hongaars-Nederlandse bespiegelingen: overbruggen van een culturele kloof bij sociale en zakelijke contacten*, Lemma, Amsterdam, passim.

³⁸ Vuijsje, 2008:20.

³⁹ Ruud Lubbers kereszténydemokrata politikus (CDA), aki az ország miniszterelnöke volt 1982 és 1994 között, majd pedig vezető diplomata volt az ENSZ menekültügyi szervezeténél. A holland politikai mező egyik legvitálisabb szereplője volt, s igazából még most is az.

van diszkriminált egyént körülvevő közvetlen, valamint tágabb társadalmi környezet közti konfliktusok nagymértékben megnöttek, hiszen véget ért az a – fentebb már tárgyalt – majd harminc éves időszak, amikor a konfliktusokat az állam pénzzel oldotta meg.

A jóléti állam körül az utóbbi időben ismét komoly vita bontakozik ki. A politikai viták kapcsán annyit érdemes leszögeznünk, hogy a jóléti rendszer ellen irányuló támadások még sehol, így Hollandiában sem eredményezték a rendszer teljes leépítését, sőt markáns visszaszorulását sem. Ennek oka pedig nem más, s ezt a jóléti állam ellenzői is tudják, minthogy a jóléti állam nélkül – legalábbis a mai meglátásunk szerint – a politikai hatalom legitimitása, továbbá a politikai rendszer működtetése nem lehetséges. Ennek ellenére azonban a változásoknak két iránya mindenképpen megfigyelhető. Egyfelől – s ezt a jelenlegi holland politikai helyzet is alátámasztja – a jóléti állam a jelenlegi szintjén fog reprodukálódni, másfelől pedig a jóléti állam célkitűzései csak új utakon történhetnek meg. Hogy ez az ország előnyére, avagy éppen hátrányára válik, nehéz ennyi idő után eldönteni. Annyi mindenestre bizonyos, hogy a következő időszakban már nem feltétlenül a jóléti rendszer védőbástyájaként tekintünk majd Hollandiára.

7. Bevándorlás, oszloposodás és apartheid

Ha Hollandia a téma, akkor egy tudományos, de akár szépirodalmi műnek is szinte érvényességi kelléke az, hogy beszéljen a bevándorlásról mint a legfontosabbnak tekintett társadalmi „problémával”. A kérdés valóban izgalmas, s ha a politikai diskurzust nézem, akkor eleinte elnyomott, azóta egyre hangosabb problémaként jelen van a napi politikai vitákban is. Mi azonban rendhagyóak leszünk, s csupán az egyéb társadalmi mozgások – csakhogy Derrida és Ernst, a témától egyébként független kifejezésével éljünk – zaja vagy éppen morajlásaként tekintünk a bevándorlás kérdésére. Talán sarkosnak – mindenestre vitára alkalmasnak – tűnik

az a megállapításunk, hogy a bevándorlás nem maga a probléma, hanem egy befejezetlen, vagy meg nem oldott társadalmi változás zaja. Hogy a bevándorlók helyzete és zajának erőssége milyen irányba változik, egyelőre nehéz megjósolni, s jelen tanulmánynak nem is célja. Néhány dolgot azonban érdemes figyelembe venni akkor, amikor a zaj csillapításáról, integrációról, de általában bevándorlási kérdésekről beszélünk Hollandiában. Mindegyik olyan, amit a holland társadalmi változások dinamikáját ismerve nem hagyhatunk figyelmen kívül, s ami többé-kevésbé megmutatja, hogy a problémát miért csupán zajnak tekintjük.

Mack Walker egy 1971-es munkájában a következőket írja: „*Eigendom – literally own-ness – gave identity as a silhouette projected on community, but it could be rended and reflected only by community... Stranger and outsiders by definition can not have this property and identity.*”⁴⁰ Ez nem jelent mást, minthogy – eltekintve az Eigendom fogalmának kettős értelmétől – a közösség az, ami az identitás „tulajdonlását” engedélyezi, vagy elutasítja. Az oszloposodás dinamikája például ennek megfelelően lehetővé tehetné volna, hogy a bevándorlók – létrehozva a saját oszlopukat – beilleszkedjenek a társadalomba. Azonban van egy probléma, amit a simmeli idegen fogalom világít meg a legjobban. Simmel szerint az idegen az a személy, aki „*ma jön, s holnap is marad ... de az érkezés és a távozás felszabadító vágyát még nem győzte le.*”⁴¹ Az idegenség úgy tűnik tehát, hogy ezzel a bizonytalansággal mutat szoros korrelációt. Jól mutatja ezt – igaz ebbe más szempontok is szerepet játszottak – a Molukkenek helyzete. A Molukkenek a volt indonéz gyarmatról érkező, a gyarmati adminisztrációt kiszolgáló népcsoport voltak. A Molukkenek a holland-indiai hadsereg katonái voltak. Az 1949-es hágai ún. Kerekasztal-konferencia (Ronde-tafelconferentie) sikeres függetlenségi tárgyalásai, majd a kevésbé békés 1956-os megmozdulások (az 1949-ben összehozott Unió Soekarno részéről történő felmondása) után azonban a többségi indonéz lakosság üldözni kezdte őket, így Hollandiának nem maradt

⁴⁰ Walker 1971.

⁴¹ Simmel 2004:56.

más megoldás, mint hogy „kimenekítette őket”. A kormány azzal számolt, hogy a helyzet konszolidációja után visszaviszik őket Indonéziába. Ez azonban nem történt, s így a Molukkenek még ma is idegenek a társadalomban. Megérkezni (integrálódni) nem sikerült, távozni pedig szintén nem. Ennek tetőzéseképpen a második és harmadik Molukken generáció, frusztrációjának kifejezéséül több esetben foglalt el vonatot, iskolát és városházát, azonban követeléseik ezek kapcsán minden esetben sikertelenek voltak⁴². Az ezen a példán keresztül is megmutatkozó bizonytalanságot pedig a holland társadalom nem tudja elviselni. Ennek egészen egyszerűen az az oka, hogy a holland modell eredményes tárgyalásokra, sikeres kompromisszumokra és legfőképpen az elitekre alapoz. Utóbbi azért nagyon fontos, mert az oszloposodott társadalomban az elitek feladata volt, hogy érintkezzenek és kompromisszumokat kössenek a külvilággal. Elit nélkül pedig ez aligha működik, márpedig bevándorló elitől nehéz lenne jelen pillanatban beszélni. Az elit pedig elengedhetetlen feltétele a tárgyalásnak és a kompromisszumnak. Az elit hiánya okoz egy másik problémát is. Az oszlopok világában nem volt probléma az, hogy az egyes csoportok köznépe befelé fordul, hiszen ott volt az elit, aki tartotta a kapcsolatot. Az oszlopok szétesése után azonban a bevándorló elitek hiánya komoly gondot okozott, hiszen emiatt az egyre inkább befelé forduló „*allochtoon*” és „*autochtone*” csoportok, az utóbbiak elitjének hiányában, egyáltalában nem érintkeznek, s ez komoly veszélyeket hordoz magában⁴³.

Fentebb már szóltunk róla, hogy az oszloposodás és az apartheid dinamikája tulajdonképpen megegyező, a különb-

⁴² Vonatrablás De Puntnél és Wijsernél, iskolai terrorakció Bovensmildénél, illetve Assen városházának „elfoglalása”. A hadsereg és a rendőrség minden alkalommal, bár sok esetben „furcsa” megoldásokkal, de kezelte a problémát. A De Punt és a Wijser melletti terrorakciók váltak ezek közül a legismertebbé, mivel mindkét esetben civil áldozatok is estek.

⁴³ A görög eredetű „*allochtoon*” szó szerinti fordításban „*más országból való*”, az „*autochtone*” pedig „*őshonos*” jelent. A két fogalmat eredetileg a növénytanban használták, csak később vette át a társadalomtudományos beszéd ezeket, azonban azóta nagyon népszerű szavakká váltak.

ség csak az, hogy az egyik vallási-felekezeti, a másik pedig faji alapon szelektál⁴⁴. Tézisünk, hogy Hollandiában az oszlopok lebomlása nem volt teljes körű, sőt ezek az oszlopok a vallási szférából a faji-etnikai szférába transzformálódtak. Persze az is igaz, hogy itt szó sincs az afrikaihoz hasonló erőszakosságról, vagy bármiféle nyílt megkülönböztetésről. A holland mentalitás ezt nem tudná elviselni, így itt az apartheid csendben és spontán alakult ki, s a Vuijsje által csak rasszizmuspiaci spekulációnak nevezett jelenség miatt azóta is jól tartja magát⁴⁵. Fontos megjegyeznünk azt is, hogy míg az oszloposodás holland változata a kényszeres egyenlőségen nyugodott⁴⁶, addig az apartheid az egyenlőtlenségen. A holland apartheid azonban a kényszeres egyenlőséget akarta megalkotni. Legalábbis eleinte. Emellett az is biztos, s ez az apartheid logikájával megegyező tendencia, hogy az elkülönült együttélés elve tökéletesen megvalósult.

Fentebb idéztük a nepáli antropológus, Pradhan gondolatát, miszerint Hollandiában minden porszemnek megvan a helye. Nos, olybá tűnik, hogy azok a porszemek, amikről most beszélünk rossz helyre lettek besöpörve, s az évtizedek alatt komoly mennyiségű por gyűlt össze. Közismert dolog, hogy az allergia az immunrendszer egy túlzott reakciója olyan anyagokra, melyek normális körülmények között semmilyen választ nem váltanak ki a szervezet részéről. Ez a túlzott mennyiségű por úgy látszik, allergiás reakciót váltott ki a holland társadalom addig ismert keretei között is. A csendes apartheidszerű együttélés, amiről addig hallgatni kellett, a felszínre tört. Persze nem olyan hirtelen és nem úgy, ahogy arról mondjuk a biztonságiasítási folyamat szószólói beszélnek. Egyfelől a problémák nem a kilencvenes, hanem a hetvenes években jelentkeztek, továbbá nem a jobboldalról, ha-

⁴⁴ Az apartheidet itt, az annak égisze alatt elkövetett bűnöktől, tehát a morális dimenziótól, csak a maga elméletiségében vizsgáljuk.

⁴⁵ Ez tulajdonképpen azt jelenti, hogy bármilyen, idegenekre vonatkozó kritikus megnyilvánulás, legyen az utalás vagy éppen cselekedet, „rasszizmusjárványt” robbanthat ki. Legalábbis a korszak véleményformálói szerint. Vuijsje 2008:34–37.

⁴⁶ Belgiumra például ez a kezdetektől fogva nem igaz.

nem éppen a baloldaltól indult el mindez. A PvdA-ból⁴⁷ kiváló DS '70 nevű párt⁴⁸ már a hetvenes évek közepén a bevándorlási szabályok szigorításáról beszélt, a szociáldemokraták a nyolcvanas évek elején pedig felvetették, hogy a visszatelepülni hajlandó bevándorlókat az állam anyagilag is támogassa. A sajtó által felkapott politikusok, a mindig megosztó Frits Bolkenstein⁴⁹, Hans Janmaat⁵⁰, Fortuijn, Rita Verdonk⁵¹, vagy éppen Geert Wilders csak ezután következtek. Ők azok, akik az utóbbi időben feltűntek, s akiket a közvélemény hol nacionalistának, hol pedig populistának bélyegez. Az egész jelenségnek egy cause célèbre-je az az 1997-es bírósági ítélet, amely Hans Janmaatot két hét börtönre és 7500 gulden (ez átszámítva cca. 3 400 euró) megfizetésére ítélte a bíróság faji gyűlöletkeltés miatt, mivel egy 1994-es tüntetés végén azt ígérte a nyilvánosság előtt, hogy mihamarabb véget vet a

⁴⁷ Partij van de Arbeid, a holland szociáldemokrata párt.

⁴⁸ A szociáldemokrata pártból (PvdA) kiváló disszidensek alkotta politikai csoportosulás, akik a PvdA-t túlságosan baloldalinak tartották, ezért megalapították a *Democratisch Socialisten '70 nevű pártot*. A párt nem volt hosszú életű, bár a hetvenes években még a kormánykoalícióba is bekerültek. Nem mellesleg a Hollandiát újjáépítő, ikonikus politikus, *Willem Drees* fia, *Willem Drees jr.* is ennek a pártnak volt tagja, majd később minisztere.

⁴⁹ *Frits Bolkenstein* az utóbbi évtizedek politikájának egyik legmeghatározóbb, s egyben legmegosztóbb egyéniségei közé sorolandó. Konvertálta, ami konvertálható: a gazdasági életből (Shell) került a politikába, ahol több kormányban (*Lubbers-kabinetek*) államtitkár, illetve miniszter volt. Ezután a párt frakcióvezetője, majd az Európai Bizottság tagja volt.

⁵⁰ *Hans Janmaat* valószínűleg az a holland politikus, aki a legtöbbször váltott pártot politikai karrierje alatt. A *Katholieke Volkspartij*-ben kezdte meg pályafutását, majd a *DS '70*-ben kötött ki. Ezek után megalapította a *Centrumpartij*-t, majd egyszemélyben alkotta a *Groep Janmaat* nevű frakciót az Alsóházban, végül pedig a *Centrum Democraten* nevű pártban kötött ki. A nyolcvanas évektől kezdve erősen bevándorlás-ellenes politikát folytatott, s talán még Bolkensteinnél is megosztóbb volt. Rasszistának titulált kijelentései miatt többször tetteleg is bántalmazták. ⁵¹ „*Eisen Rita*”, ahogy a német sajtó hívta (igaz, Hollandiában soha nem nevezték hasonló módon), avagy *Rita Verdonk* bevándorlás-ellenes miniszterasszony, aki keményvonalasságával *Jan Peter Balkenende* második kormányát is válságba sodorta. Ő az, aki a fentebb már megemlített Ayaan Hirsi Ali állampolgárságát megvonja.

multikulturális társadalomnak⁵². Nem sokkal később, 1997-ben, a magnum opusának számító, *Tegen de islamisering van onze cultuur* című munkájában Pim Fortuijn is a multikulturális és kultúrrelativista irányzat ellen szólal fel, s a következőket írja: „*Nederland wordt gekenmerkt door cultuurrelativisme. Wij Nederlanders zijn niet geïnteresseerd in ons erfgoed en onze erflaters.*”⁵³ Nem beszél tehát másról, minthogy Hollandiát a kultúrrelativizmussal azonosítják. Pár évvel később Geert Wilders, a Magyarországon is ismert jobboldali politikus szintén ezzel érvelt. Nem meglepő, hogy a tabukat nehezen felejtő társadalom egyből populistának bélyegezte őket. Hogy ez mennyire igaz, azt teljességében nem a mi feladatunk eldönteni, de egy rövid kitérőnk lenne a kérdés kapcsán. Fortuijnt és Wilderst nem csupán a politikai ellenfeleik, de nagyon gyakran a külföldi politikai elemzők is összemossák⁵⁴, azonban szeretnénk felhívni a figyelmet, hogy bár néhány erőltetett párhuzam valóban vonható a két politikus között, sőt a politikai curriculumuk is sok esetben megegyező, hiszen – egy példát említve – mindketten a konzervatív-liberális párt⁵⁵, a *Volkspartij voor Vrijheid en Democratie* sorából kerültek ki, továbbá néhány ponton a politikai credójuk is hasonló, de a különbségek még ennél is jelentősebbek. Amíg

⁵² Hippe 1995:30.

⁵³ Fortuijn 1997:7.

⁵⁴ Nem csupán őket mossák össze. Az ő irányzatukhoz sorolják még *Rita Verdonkot*, *Frits Bolkensteint*, illetve – igaz, csak ritkább esetben a külföld számára szinte teljesen ismeretlen – *Hans Janmaat*ot is.

⁵⁵ A holland politikai palettán jelenleg két, magát liberálisnak definiáló párt van. Az egyik a fentebb már említett *VVD*, ami a konzervatív-liberális (vagy más néven nemzeti liberális), a másik pedig a *Democraten 66*, ami a progresszív-liberális (vagy más néven szociálliberális) irányzatot jeleníti meg. (Hogy legyen összehasonlítási alapunk, egy kis kitekintés: konzervatív-liberális még Európában a jelenlegi német kormánykoalíció kisebbik pártja a *Frei Demokratische Partei*, vagy Flandriában korábban *Lijst Dedecker* néven, 2011-től azonban *Libertair, Direct, Democratisch* néven ismert párt, sőt némi engedménnyel az angol *Conservative Party* is. Progresszív liberálisokként pedig a jelenlegi angol kormánykoalíció másik pártja, a *Liberal Democrats*, illetve a belga kormánykoalícióban is jelen lévő pártok, a flamand *Open-Vld* és a vallon *Mouvement Réformateur* jellemezhetőek.)

Fortuijn – annak ellenére, hogy gyakran bélyegezték meg ezzel – csak nagy nehézségek árán volt populistának nevezhető, addig Wildersre ez már kevésbé igaz. Persze már amennyiben a populizmust Hollandiában egy létező irányzatnak fogadjuk el, hiszen a kiváló angol eszmetörténésszel, Isaiiah Berlinnel szólva, valahogy a (nem mellesleg szemantikailag is zavaros) fogalom gyémántcipőjéhez nem nagyon találunk megfelelő Hamupipókékat Hollandiában (*Hamupipóke-szindróma*).⁵⁶

Ha a fenti „tabudöngetőket” mindenáron egy fogalom alá szeretnénk besorolni, akkor az semmiképpen sem a nacionalista. Más országban talán mi is ebbe a kategóriába sorolnánk őket, de a holland viszonylatban az utóbbi fél évszázadban ez értelmezhetetlen kategória. Ha mindenáron valahogy kategorizálni kellene őket, akkor az angol antropológus Victor Turner fogalmát alkalmazva *küszöbember*ként definiálhatnánk ezeket a politikusokat. A küszöbemberség jellegzetes tulajdonsága a kétértelműség. Ennek az oka pedig az, hogy ezek a liminális figurák egyediségük folytán besorolhatatlanok, kisiklanak az egymástól jól elkülönülő kategóriákból, és emiatt lehetetlen meghatározni a pozíciójukat. Másképpen megfogalmazva: a liminális személyeket nehéz osztályozni, mert mindenkor helyzetük bizonytalan, kicsúsznak vagy átfolynak az osztályozások még oly sűrű hálóján is. Így van ez a fenti példánál maradván Fortuijnnal esetében is, hiszen sem libertiánus, sem populista, sem pedig annyira extrém módon – emlékezve a fentebbi fenntartásainkra, de jobb kifejezés híján ezt kell használnunk – nacionalista, mint a francia Jean-Marie Le Pen, a flamand Philip Dewinter vagy éppen az osztrák Jörg Haider, akikkel a politikai ellenfelei gyakran összehasonlították.

⁵⁶ Hangúlyoznánk, hogy Geert Wilders is csak annyiban populista, amennyiben a fogalom eredeti értelmében véve azt már populizmusnak vesszük, hogy állandó hivatkozási alapja a nép, vagy éppen igyekszik az érzelmekre hatni. Emellett azonban – és ez itt fontos – korántsem piac- és kapitalizmusellenes, ami bizonyosan nem a hagyományos populista esz-közkezlés része. Amennyiben azonban létezőnek tekintünk egy, a nyugat-európai politikai kontextusban is használt populizmus fogalmat, úgy mindjárt más a helyzet.

8. A mások által irányított ember

David Riesman szociológus a Todd Gitlinnel, Nathan Glazerrel és Reuel Denneyvel közösen írt munkájában, a magyarra *A magányos tömegként* fordított munkában különbséget tesz két magatartás között. Az egyik az „*inner-directed*”, másik pedig az „*other-directed*” magatartási forma. Előbbi jellemzője, hogy az ember a belé épített iránytű szerint jár el, ami egyfajta, ahogy Vuijsje fogalmaz „*automatikus lelkiismeretként*”⁵⁷ jelentkezik, a másik pedig arról ismerszik meg, hogy az ilyen módon irányított személyiség egyfajta radar alapján, környezetéhez igazítja magát. Vuijsje szerint a verzuiling korában a hollandokra az inner-, míg a hatvanas évektől az other-directed a jellemző⁵⁸. Meglátásunk szerint Vuijsje itt téved, mert – legalábbis szerintünk – a holland mentalitásra – annak ellenére, hogy lépten-nyomon ennek ellenkezőjéről igyekszik minket meggyőzni – mindig is az other-directed forma volt jellemző olyan formán, hogy az irányt minden esetben a más-más néven hívott elitek mutatták. Ebből következően a problémát nem az jelenti, hogy felbomlottak az oszlopok, de még csak az sem, hogy a politikában megjelentek a nacionalista hangok, hanem az, hogy ebben a konfúz helyzetben nincs meg az, ami mindig is megvolt: az egyértelmű irányt mutatók. Nevezhetjük őket lelkészeknek, elitnek, apologétáknak, a lényeg, hogy elvégezzék a társadalom által rájuk rótt kötelességüket, azaz kialakítsák a „*common sense*”-t, azaz kialakítsák a „*közéleti geográfiát*” és a „*hitkódexet*”, ahogy ezeket Richard Senett nevezi. Mindebből következik, hogy a holland társadalomban megfigyelhető anómiás állapot nem néhány politikus megjelenésével, vagy gyilkosságokkal magyarázható, bár ezek kétségtelenül szerepet játszottak abban, hogy a problémák eszkalálódtak, hanem azaz, hogy valakinek a társadalomszabályozó hatása nem vagy nem eléggé érvényesül. Nem kívánunk moralizálni, illetve egy pillanatig sem szeretnénk abban a nem túl modern színben feltűnni, hogy itt a noblesse oblige elvében látjuk a meg-

⁵⁷ Vuijsje 2008:15.

⁵⁸ Vuijsje 2008:15.

oldást, csupán – valószínűleg nagyfokú naivitással – jeleztük az egyik lehetséges megoldási utat. Nem szabad azonban megfélemlkezni Adam Smithnek, a *Nemzetek gazdasága* című könyvében leírtakra, amiben röviden arról ír, hogy az embernek bár állandóan szüksége van felebarátai segítségére, de ezt hiába várja pusztán a jóindulatuktól. Az irányt mutatók pedig a holland történelem során sohasem dolgoztak ingyen.

9. Zárás helyett

Patrick Süskind, német irodalmár az egyik cikkében, amelyben Nyugat- és Kelet-Németország újraegyesüléséről ír, a zárósorokban kiválóan foglalja össze azt, amit a berlini fal leomlása után nem csak ő, hanem – még ha ezt sokan nehezen is látják be – rengeteg nyugat-német honfitársa érzett: „*Igen – fogalmaz Süskind –, és egy kicsit szomorú vagyok, ha eszembe jut, hogy a kis egyhangú ... praktikus állam, ... amelyikben felnőttem, ezentúl nem lesz többé.*”⁵⁹ Bár a kis és praktikus holland államnak a végét Hollandia estében még nem jelenthetjük be, azonban az egyhangúságát mindenképpen. A szembenézés a valósággal elég nehéz, amit politikai kényszerpályák is nehezítenek. Azonban a fentebbi tanulmány során felvetett néhány válogatott probléma ezzel együtt is megoldásra vár. Megoldást pedig Hollandiában csak az elit, azon belül is a politikai elit tud felkínálni.

⁵⁹ Süskind 1996:9.

10. Irodalom

- Brink, Rinke van den (2011): Geert Wilders avagy a megtestesült iszlámofóbia. *Le Monde Diplomatique* (magyar kiadás), (3): 18–19.
- Dijk, Teun van (2000): A kritikai diskurzuselemzés elvei. In: Szabó Márton–Kiss Balázs–Boda Zsolt (szerk.) *Szövegváltozatok a politikára. Nyelv, szimbólum, retorika, diskurzus*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, Universitas.
- Fortuijn, Pim (1997): *Tegen de islamisering van onze cultuur*. Utrecht: A. V. Bruna Uitgevers B. V.
- Hippe, Joop, Lucardie, Paul, Voerman, Gerrit (1995): Kroniek 1994. Overzicht van de partijpolitieke gebeurtenissen van het jaar 1994. In: *Jaarboek 1994*. Groningen: Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Parijen.
- Kocsev Bence (2011): Tolerancia határok nélkül, határok tolerancia nélkül. *Szociológiai Szemle* 21 (2): 163–173.
- Kuhn, Thomas (1984): *A tudományos forradalmak szerkezete*, Budapest: Gondolat Kiadó.
- Lans, Jos van der–Vuijsje, Herman (2003): *Lage landen, hoge sprongen. Nederland in de twintigste eeuw*. Amsterdam: Uitgeverij. In: merc.
- Mak, Geert (2005): *Nagekomen flessenpost*. Amsterdam/Antwerpen: Atlas.
- Mullisch, Harry: Holland for beginners. Forrás: <http://www.c3.hu/scripta/lettre/lettre22/18.htm> (Utolsó letöltés: 2012-03-19).
- Pleij, Herman (1996): A hollandok rossz közérzete. *Magyar Lettre Internationale* (22): 40–44.
- Simmel, Georg (2004): Exkurzus az idegenről. In: Biczó Gábor (szerk.): *Az idegen. Variációk Simmeltől Derridáig*. Debrecen: Csokonai Kiadó.
- Süskind, Patrick (1996): Németország 1989. november 9. *Magyar Lettre Internationale* (22): 7–9.
- Todorov, Tvetzan (2009): *Angst voor de barbaren*. Amsterdam/Antwerpen: Atlas.
- Vuijsje, Herman (2008): *Korrekt Hollandia*. Budapest: Gondolat.
- Walker, Mack (1971): *German Hometowns. Community, State and General Estate 1648–1871.*, kurzusanyag (ELTE – MTA Atelier Európai Társadalomtudomány és Historiográfia Tanszék).
- Wintle, Michael (2002): Oszloposodás, konszociáció és vertikális pluralizmus újraértelmezése a holland példán: egy európai megközelítés. *Politikatudományi Szemle* (3): 99–114.

A kötet bizonyítja azt is, hogy a Szent Ignác Szakkollégium hallgatóinak nagybetűs értelmiségivé válásához felhalmozott tudást, jó emberi és szakmai kapcsolatokat és olyan inspiráló szellemi közeget tud nyújtani, amit – meggyőződésem szerint – semmilyen más szervezet, közösség vagy társadalmi képződmény nem képes pótolni.

Az, hogy a Szakkollégium diákjaiból mennyire hivatott pedagógusok, felkészült mérnökök, milyen alapos jogászok, milyen fogékony szociológusok vagy mennyire innovatív kutatók lesznek, az a hallgatókon, az elszántságukon, szorgalmukon és érdeklődésükön, no meg tanáraikkal való együttműködési készségükön múlik.

KLINGHAMMER ISTVÁN